רפאל דייטשער

דער אוסקום

פון

ביאליסטאקער ייִדנטום

1919 – 1939

רפאל רייזנער

דער אומקום
— פון —
ביאַליסטאָקער יידנטום

(1945 — 1939)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ארויסגעגעבן דורכן „ביאַליסטאָקער צענטר"
אין אויסטראַליע

מעלבורן, 1948

THE ANNIHILATION
OF
BIALYSTOK JEWRY

By

RAPHAEL RAIZNER

Published by the "Bialystoker Centre" in Australia,
19 Robe Street, St. Kilda, Melbourne, Australia.

Copyright by Raphael Raizner.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Printed by A. Maller, Excelsior Printing Works,
634-36 Burwood Road, Hawthorn East, Melbourne.

אַ זואַרט פון די אַרויסגעבער

ס׳איז מערקווירדיק, וואָס דער „ביאַליסטאָקער צענטר" אין אויסטראַליע — דווקא איינע פון די יינגסטע ביאַליסטאָקער לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס — האָט געגומען אויף זיך די וויכטיקע אויפגאַבע אַרויסצוגעבן רפאל רייזנערס בוך וועגן פאַרניכטונג ביאַליסטאָק.

רפאל רייזנער

וואָס אַן אמת, וועלן מיר האָבן באַקומען צוגעשיקט פון רייזנערן זיין כתב־יד, האָט אַ קאַפּיע דערפון זיך שוין געפונען אין „ביאַליסטאָקער צענטר" אין ניו־יאָרק, וויל דער מחבר האָט געהאַלטן, — און מיט רעכט, — אַז זיי, אַלס די גרעסטע אָרגאַניזאַציע פון ביאַליסטאָקער אין דער וועלט, זענען די אייגנטיקע, וואָס זענען בארופן אַזא אויסגאַבע אַרויסצובערענגען אין דער עפנטלעכקייט.

און טאַקע מיט גרויס ענטוזיאַזם איז אויפגענומען געוואָרן רייזנערס מאַנוסקריפט דורכן ניו־יאָרקער „צענטר". זיי האָבן זיי געהערעק אָפּגעשאַצט די נויטוועניקייט פון אַרויסגעבן אַזא בוך, אפילו צוגעזאָגט דורך אַן אַרטיקל אין דער פּרעסע צו שטיצן מיט אַלע כוחות יעדן פּראָוו צו פאַרעפנטלעכן דאָס ווערק, אַבער באַדויערנדיק גלייכצייטיק זייער שטאַרק, וואָס זיי קענען עס אַליין נישט באַווייזן צוליב דעם, וואָס זיי זענען אַנגאַזשירט אין אַ ריזיקער, פאַרצווייגטער הילפס־אַרבעט, ווי אויך צוליב דער גרויסער אחריות, זואָס ליגט אויף זיי אין שייכות מיטן אויסהאַלטן פון אַ 300־קעפּיקן „מישב זקנים".

מיר אָבער האָבן גלייך נאָכן באַקענען זיך מיט רייזנערס מאַטעריאַל דערשפּירט, אז ס׳וועט באַגאַנגען ווערן א גרויסע עוולה, וועט אָט דער ווערטפולער דאָקומענט, וועלכער וועט זיכער שפּעטער קענען דינען אלס אומגעהויער נוצלעכער מאַטעריאַל פאַרן קומענדיקן היסטאָריקער, זאָל בלייבן ליגן נישט אויסגענוצט — ביים מחבר אין כתב־יד — און נישט אַרויסגעבראַכט ווערן אויף דער שיין פון דער לִיכטיקער וועלט.

רפאל רייזנער איז דער געוועזענער פאַרוואַלטער פון דרוקערייַ און פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון פאַרלאַג „אונזער לעבן", פון וועלכן דער באַוואוסטער פּסח קאַפּלאַן איז געווען יאָרן־לאַנגער הויפּט־רעדאַקטאָר. אין דער מלחמה פאַרלוירן זיין פרוי און ביידע קינדער, געוואַלגערט זיך אין געטאָ, אין תפיסה און דורכגעגאַנגען גאַנצע פינף קאָנצענטראַציע־לאַגערן.

אין תפיסה, אין די קאַצעטן האָט מען דאָך קיין אייניציק אות נישט געקענט פאַרצייכענען. ס׳איז דאָך געווען ממש אוממעגלעך, צו ריזיקאַליש צו האַלטן ביי זיך דאָס מינדעסטע נאָטיצל און דאָס האָט, נאָטירלעך, רייזנערס פלאַן צו באַשרייבן זיינע אייַנדרוקן נישט וויניק באַשוערט.

מ׳האָט באַדאַרפט באַזיצן אַן אומגעהויער שארפּ, אָבסערוואַטאָריש אויג און, דער עיקר, א געוואַלטיק שטאַרקן זכרון אָט די אלע טרויעריקע עפיזאָדן מיט זייערע קלענסטע פּרטים צו פאַרגעדענקען און אייַנזאַפּן זיי אין זיך, כדי צו קענען אין יאָרן שפּעטער אַרויסברענגען דאָס אלץ אויפן פאַפּיר.

און דאָס האָט זיך רייזנערן באמת גלענצנדיק איינגעגעבן. נאָר אַוואַ האָט זיך עס גענומען צו אים אַזוי פיל מוט און געדולד — אין א צייט פון שרעקלעכסטער פאַרשקלאַפונג, פאַרפאָלגונג און פאַרניכטונג — אַזוי גרינטלעך צו שטודירן דעם פינצטערן אָרום?

עפּעס א קליניקייט — זיין מיט טויזנטער פעדים און מיט לייב און לעבן פאַרבונדן מיט א רומרייכן יידישן ישוב, קענען און געדענקען אָט די יידן אין זייער גלאַנץ־עפאָכע און שפּעטער הערן זייער קרעכצן אונטער א געקאַוועטן שטיוול פון א מוראדיקן גזלן און אָבסערווירן זייער לעצטן גאַנג צו די קאַלך־אויוונס.

רייזנערס נערוון וואָלטן עס אפשר נישט אויסגעהאַלטן, זיין הארץ וואָלט אפשר געפּלאַצט אונטער דעם דרוק פון די צו גרויסע

אויפטרייסלונגען, וועו נישט די געוואלטיקע ווילנס־קראפט אוו, דער עיקר, דער געדאנק פון דערלעבן נאך דער באפרייאונג צוטראגן דער געשיכטע טרויעריקע קאפיטלען וועגן דער גרויזאמער פארניכ־טונג פון א טראגיש פאלק. אפשר האט אט דער געדאנק אים אויפ־געהאלטן, געווען דער קוואל, פון וועלכן ער האט געשעפט כוחות אוו אויסדויער אין די שרעקלעכסטע מינוטן פון זיינע שוידערלעכע איבערלעבונגען.

אוו רייזנער האט זיך טאקע גלייך נאך דער באפרייאונג א נעם געטאן צו דער פען.

פון דאם, וואם ער האט געזען אוו געהערט צוזאמען מיט די ידיעות, וועלכע ער האט שפעטער געשעפט פון די לעבן געבליבענע, האט זיך ביי אים צונויפגעשטעלט א ווערטפולער היסטארישער מא־טעריאל.

מיט אלע אינצלהייטן באשרייבט ער די זעקס־יאריקע, דייטש־בארבארישע בלוט־ארגיע, די לאנגע קייט פון רדיפות אוו נגישות, גיט איבער מיט אלע פיטשעווקעם, ווי מ'האט געלעסטערט, געשענ־דעט אוו באשפיגן דעם פינטלע יד, דאם קאנוואולסיווע צאפלען זיך פון צענטליקער טויזנטער קרבנות אויף דער ריזיקער עקדה, שיל־דערנדיק אבער אויך גלייכצייטיק, ווי העלדישע יידן האבן דעם מעכ־טיקן שונא געווייזן א פויסט, לאזנדיק אזוי ארום טריאומפירן דעם אקטיוון ווילן.

ער פארפיקסירט אלע וויכטיקע מאמענטן פון קאמף אוו אומקום פון יידישן ביאליסטאק, פארצייכענענדיק דערבי א גרויסע צאל פראמינענטע נעמען פון געזעלשאפטלעכע עסקנים, אינדוסטריעלער, סוחרים א. ד. ג.

א געוואלטיקער געיאמער, א שרעקלעך געווייו פון טויזנטער פארצווייפלטע, אומגליקלעכע נפשות טראגן זיך איבער די זייטלעך פון רייזנערס ווערק.

אויף אלץ ליגט אויסגענאסן באהארצטע ליבשאפט, איבערגעבנ־קייט אוו אומבאגרענעצטע בענקשאפט נאך די אזוי אומשולדיק אומגעקומענע יידן.

אוו אלץ איז ביי אים אזוי אמתדיק, אזוי רעאליסטיש, אן שום ספעציעלער באפארבונג.

די וויכטיקייט אוו שיינקייט פון רייזנערס ווערק באשטייט

טאָקע דווקא אין דעם, וואָס ער גיט נישט צו קיין אייגנם, ער קאָ־מענטירט נישט; בלויז מיט פּשוטע ווערטער, — דורכגעדרונגען מיט צער און ווייטיק, — ווערפט ער אָן אויפן פּאַפּיר אַלץ, וואָס ער האָט געזען און געהערט ביים דורכמאַכן דעם שוידערלעכן גיהנום.

און וועָן איר לייענט די זייטלעך פון רייזנערן, שפּירט איר, אַז דער מחבר האָט אויך א געוואלטיקן חוש פאר דער ידישער שפּראַך און נישט ווייניק זארגט ער פאר איר רינקייט און שיינקייט.

און ס׳איז ממש צו באַוואונדערן, ווי קומט עס צו רייזנערן, וועלכער האָט שטענדיק אַרויסגעוויזן די מידה פון באַשיידנקייט און פאַסיווקייט און במילא קיינמאָל נישט „גענידיקט" מיט דער פּען — עס זאָל זיך פלוצלונג ביי אים אנטפלעקן א שפּאָר ביסל לי־טעראַרישער טאַלאַנט.

אפשר איז עס די סיבה, וואָס רייזנער איז פון פאַך א זעצער. אפשר אָט דער באַזונדערער פאַך פון זיין פּראָפעסיע, דער שטענדי־קער שלייפן פון מוח און דרעסור פון געהירן, די אָנגעשפּיצטקייט און פּראַשאַרפטקייט פון כסדרדיקער באַאַבאַכטונג ביים אייביקן ווייקן און גריבלען זיך אין אומענדלעכע, פּראַשידנאַרטיקע, פיל־טאָניקע מאָנוסקריפטן פון כלערלי שרייבער — האָבן אַרויפגעלייגט א באַזונדערן שטעמפל אויפן זעצער־אינטעליגענט און באַשאַפן ביי אים א היפּערטראָפּיע פון גיסטיקייט, א דאַנק וועלכער ס׳איז אים געלונגען צו שאַפן אַן ערנסטע, אויפריכטיקע און פונדאַמענטאַלע ארבעט.

און מיר זענען ביז גאָר צופרידן, וואָס אויף אונז איז אויפגע־פאַלן די זכיה צו פּראַפענטלעכן זיין וועלק אין בוך־פאָרם, וויל אומאָפּהענגיק פון דער גרויסער און שווערער הילפּס־ארבעט, מיט וועלכער אונזער „צענטר" פירט אָן, האָבן מיר שוין לאַנג געשטרעבט וועגן דעם גרויסן און געוואָג וויטיקדיקן ענין — דאָס פּראַייביקן אויף א ווירדיקן אופן דעם נאָמען פון אונדזער היים־שטאָט.

ביאַליסטאָק, וועלכע האָט באַווייזן פון די ענגע מויערן פון איר שטאָט אַרויסצוטרעטן אין דער וועלט שפּאָרע סנאָפּעס טאַלאַנט און געדאַנק אויף פּראַשידענע געביטן; ביאַליסטאָק מיט אירע אום־ציליקע יידישע נעמען, וועלכע האָבן געלאַנגט ווי שטערנס אויפן האָריזאָנט פון דער געשיכטע און צולעצט די שטאָט פון עקשנותדיקן

און אונטערערדישן קאַמף מיטן אָקופּאַנט, — איז כמעט ווי אָפּגע־
מאַכט געוואָרן פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד.

זאָלן די דערהויבענע געפילן, וואָס בינדן אונז מיטן עבר פון דער שטאָט, מיט אירע שיינע זין, קולטורעלער יוגנט, מיטן קעמפנ־
דיקן פּראָלעטאַריאַט און דעמאָקראַטישער אינטעליגענץ, מיט אירע גרויסע געלערנטע און אונטערנעמערישע גייסטער, זאָל די ברידער־
לעכע צוגעבונדנקייט צו אונזער יידיש פאָלק און צו אונזערע לאַנדס־
לייט געפינען זייער אויסדרוק אין אָט דער אַזוי וויכטיקער, היסטאָ־
רישער אויסגאַבע.

פארוואלטונג פון „ביאַליסטאַקער צענטר"

אין אויסטראַליע

א גבית־עדות פון ניהנום ארויס

איך בין נאָך קיינמאָל אַזוי אָפהענטיק נישט געווען ביים נעמען אַ פעדער אין דער האַנט, ווי איצט, ביים צוטרעטן צו שרייבן דעם פאָרוואָרט צו רפאל רייזנערס בוך וועגן דער פאַרניכטונג פון ביאַ־ליסטאָקער יידנטום.

שרייבן אַ פאָרוואָרט צו אַזאַ בוך ווי רפאל רייזנערס, הייסט אַרויפטרעטן אויף הייליקן באָדן... אמאָל, וועלן אַלץ איז ביי אונז רעגולירט געווען דורך געזעצן און דינים, האָט אַ סופר געוואוסט, אַז אויסער אַר טרעט צו שרייבן אַ ספר־תורה, דאַרף ער גיין אין מקווה, פאַסטן און ערשט דאַן האָט ער געקאָנט צוטרעטן בדחילו ורחימו צו זיין אַרבעט. אָבער היינט, וועלן מיר זענען פריי פון דינים, וועלן אונזער גאַנץ לעבן איז בלויז צעפלאָסענע אגדה, לויט ביאַליקס געניאַלער דעפיניציע אין זיין עסיי „הלכה און אגדה", — אין וואָס פאַר אַ פאָרם זאָל איך היינט אויסדריקן מיין געפיל פון דחילו ורחימו ביים אַרויפטרעטן אויפן הייליקסטן באָדן פון אומדערהערטן ידיש־מענטשלעכן לעבן, פון וועלכן רייזנער איז געווען אַן עדות און פון וועלכן זיין בוך איז אַ גבית־עדות?

איך וויים פשוט נישט ווי אויסצודריקן מיין געפיל, ווי אַזוי צוצוגעבן אים מוט צוצוטרעטן צו זיין הייליקער אויפגאַבע.

איך בין נאָך קיינמאָל נישט געווען אַזוי אָפהענטיק ביים נעמען די פעדער אין דער האַנט אַריין.

און אָט דאָס געפיל איז אפשר די אייניקע פאַרענטפערונג און די אייניקע באַרעכטיקונג פאַר מיין שרייבן אַ פאָרוואָרט צו אַזאַ בוך.

* * *

רפאל רייזנער, אַ דרוקער־אַרבעטער, דער פאַרוואַלטער פון דער דרוקעריי פונם קאָאָפעראַטיוו פון דער ביאַליסטאָקער טאָג־צייטונג „אונזער לעבן", איז נישט קיין ליטעראַט. און די גרעסטע מעלה זיינע איז די, וואָס ער וויל דאָס נאָר נישט זיין. זיין בוך איז נישט קיין ליטעראַריש ווערק, נאָר אַ גבית־עדות, אַ כראָניק, מאַטעריאַלן

פאר דער געשיכטע פון ביאַליסטאָקער געטאָ, פון ביאַליסטאָקער חורבן.

ווען רפאל רייזנער, אט דער פאָלקס־מענטש, איז על פי נס (על פי טויזנט נסים, ווי כמעט יעדער ערשטעוועטער) ניצול געוואָרן פון טויט, האָט ער זיך געפילט, ווי אַן אייניציקער עדות, אויף וועמען עס ליגט אַ חוב עדות צו זאָגן פאַר דער געשיכטע פון זיין פאָלק, פאַר דער געשיכטע פון דער וועלט, וואָס ער האָט געזען אין איבערגעלעבט, וואָס עס איז געשען מיט זיין היים־שטאָט אין מיט זיין פאָלק.

אין דער היסטאָריקער וועט דאָנקבאַר זיין אָט דעם פליכט־באַ־וואוסטזיין פון רייזנערן: זיין בוך איז אַ גרויסער צושטייער צו דער געשיכטע נישט נאָר פון חורבן ביאַליסטאָק, נאָר אויך פון חורבן יידיש־פוילן, פון חורבן יידיש־איראָפע, ווייל איז ביאַליסטאָק איז דאָך נישט געווען קיין איזאָלירטער אויסברוך פון טאָטאַלער פאַר־ברעכערישקייט, דאָס איז דאָך געווען איין רינג אין אַ לאַנגער קייט דייטשע פאַרברעכנס און יידישן לידן.

* * *

מען לייענט אין מען לייענט רפאל רייזנערס בוך; מען שוידערט אין מען ווייטיקט, מען לעבט איבער שטאַרק — אין זייערע העכסטע שטופעס — די גאַנצע גאַמע פון אַלע מעגלעכע געפילן, פון גרענעצ־לאָזן רחמנות אין ברענענדיקער ליבע ביז אומענדלעכן עקל, קאָכנדיקן צאָרן אין פאַרסמנדיקן, פאַרשאַרפנדיקן נקמה־דורשט, אין מיטאַמאַל הערט מען אויף צו גלויבן: מען רייסט אָפּ די אויגן פון די שוואַרצע שורות אויף ווייס פאַפּיר אין מען מורמלט צו זיך אַליין מיט פאַר־ביסענער עקשנות: „ס'איז דאָך אוממעגלעך, ס'איז דאָך אוממעגלעך מענטשן זאָלן קאָנען זיין אזוי גרויזאַם, אזוי ווילד, אזוי נעמיין, אזוי טעמפּ, אזוי אוממענטשלעך, — ס'איז דאָך אוממעגלעך דאָס זאָל זיין אמת, דאָס איז נאָר אַ קאָשמאַר פון אַ קראַנקן מוח, דאָס איז אַ ווילדע, פּערוווערזע פאַנטאַזיע"...

אין וועו דער אויסגעפיניקטער מוח, וואָס איז אַנטלאָפן פלוצלונג אויף אַ מינוט פון אונטער דעם יאָך פון דער ווירקלעכקייט, קערט זיך אום צו דער ווירקלעכקייט און מוז זיך מודה זיין, אז נישט נאָר אַלץ איז אמת, נאָר אז דאָס איז בלויז א טייל פונם גרויזאַמסטן אמת, ווערט נאָך אַלץ נישט קלאָר, דאַכט זיך נאָך אַלץ, אז עפּעם

איז נישט ווירקלעך: אויב דאס איז נישט קיין פערוועזע פאנטאזיע, טאָ ווי קומט עס, וואָס מען רעדט נאָך וועגן דייטשלאנד? דייטשלאנד וואָלט דאָך שוין פון לאנג געראַרפט זיין אראָפגעשוועקט פון דער ערד! איז אפשר דייטשלאנדס עקזיסטענץ א פערוועזע פאנטאזיע, א חלום פון א קראנקן מוח?

וואָס טוט זיך דאָ? קאָנען דען זיין ביידע זאכן אמת? שלימן זיך דאָך אוים די דאָזיקע צוויי אמתן: דאָס, וואָס רפאל רייזנער דערציילט און דייטשלאנדס עקזיסטענץ!

און דער קאָפּ זינקט אויף די בלעטלעך פון רפאל רייזנערס בוך, און מיט אים צוזאמען זינקט דאָס האַרץ, דער פארשטאנד, דער גלויבן, אלץ זינקט און פארזינקט אין א קאשמארנעם תהום.

* * *

די פשטות, וואָס רייזנער באנוצט זיך מיט איר, האָט נישט נאָר צוגעגעבן רייזנערס בוך דעם ווערט פון א מאָנומענטאלער כראָניק, נאָר זי האָט אים גאנץ אָפט אויך צוגעגעבן א ליטעראַרישן ווערט.

פאראן זאכן און דערשיינונגען, פאר וועלכע די ליטעראַרישע קונסט שטייט הילפלאָז, זי קאָן נישט געפינען פאר זיי קיין שלימות־דיקן אויסדרוק, ווייל זיי זענען גרעסער פאר אירע מעגלעכקייטן. און דאָן באשטייט די ליטעראַרישע קונסט אין דעם נישט וועלן ארויפצווינגען אויף זיי אירע קונסט־קלוידער, נאָר — לאָזן זיי נאקעט אין זייער גראַנדיעזער, איינציקארטיקער פשטות.

איך וואָלט געווען א בעלן צו זען א וואַרט־קינסטלער, וועלכער זאָל קאָנען איבערגעבן אין ליטעראַרישע פאַרמען דעם שוידער פון דעם, ווי מענטשן, פארשפּארטע אין א קאמער (זי קאָן ווערן א טויטן־קאמער), זענען דורך שפּאַרונעס, ווי מען פירט טויזנטער מענטשן — צווישן זיי זייערע נאָענטסטע — נאקעטערהייט צו די גאז־קאמערן און אויף די נאקעטע מענטשן פאלט א שניי. נישטאָ אזא פעדער! נישטאָ אזא קונסט! אָט דער צער איז אזוי גרוים, ווי דער הימל איבער א ווייסטע, ווי דער ים פאר א מענטשן, וואָס טרינקט זיך אין אים אבסאָלוטער אייגזאמקייט. אבער דער כראָניקער רפאל רייזנער קאָן אפהיטן פאר דורות די דאָזיקע סצענע, ווייל ער מאכט די ווירקלעכקייט נישט קלענער דורך אָנמעכטיקע ליטעראַרישע פרואוון. אָט ווי פשוט, ווי מענטשלעך פשוט ער דערציילט, ער פארצייכנט אין זיין כראָניק:

„דורך די שפּאַרונגס פון דער פּאַרמאַכטער טיר און דורך די לעכער פון די וועגט האָבן מיר דערזען אַ שרעקלעך בילד. אויף גרויסע לאַסט־אויטאָס, אָנגעפּאָפּטע ווי הערינג אין אַ פּעסל, זענען געפירט געוואָרן מוטער־נאַקעט צו די בּיר־קענאָער גאַז־קאַמערן יידישע פרויען, מענער און קינדער, אויף וועלכע סיהאָט זיך געשאָטן אַ געריכטער שויי.

„אָט דעם שרעקלעכן בילד, וואָס מיר האָבן געזען מיט אונזערע אויגן, האָט אַלעמען צעמישט, איינער האָט נישט גע־קענט קוקן דעם צווייטן אין פּנים אַריין..."

מען קאָן באַשרייבן מיט אַלע קונסט־ניואַנסן געפילן פון מענטשן אין נאָרמאַלע באַדינגונגען (אַלע אומנאָרמאַלסטע באַדינגונגען פון דער ליטעראַטור זענען לגבי רייזנערס כראָניק — נאָרמאַל שבנאָרמאַל), אָבער באַשרייבן די איבערלעבונגען פון מענטשן, וואָס געפינען זיך אין דער אַבסאָלוטסטער אומבאַהאָלפנקייט, פּנים אל פּנים מיט אומ־מענטשלעכסטע אייגנשאַפטן פון אַבסאָלוט דעגענערירטע מענטשן־חיות? דאָס איז אוממעגלעך.

אָבער רייזנערס שורות וועלן נישט פּוילן, וויל ס'איז אין זיי נישטאָ קיין ליטעראַרישער פויל־שטאָף. זיי בלייבן לדורות, וויל זיי האָבן אינגעשלאָגן דעם פּאָקט גופא אין זיין דרייפּאַכן אַספּעקט: אי די הימלשרייענדע עוולה, אי די שאַנדע, וואָס נאָר די קרבנות האָבן געפילט פּאַרן דאָזיקן בילד, אי דעם נקמה־פייער, וואָס וועט פלאָקערן אייביק.

אזא בוך ווי רפאל רייזנערס לאָזט נישט פּאַרגעסן, וואָס טאָר נישט פּאַרגעסן ווערן, און אין דעם איז זיין גרויסער ווערט.

* * *

ליטעראַטור קאָן פּאַרגעסן ווערן. אזעלכע כראָניקעס ווי רייזנערס — נישט. דאָס איז אַ רעפּאַרטאַזש־פילם, — דאָס בילד פון יאָרן לאַנגן אומקום איז פיקסירט מיט אַלע זיינע פרישע בלוט־שפּורן.

קאָן מען דען איבערגעבן ליטעראַריש די טראַגעדיע פון מענטשן, פון אַ זעכציק־טויזנט־קעפּיקן ציבור, פון אַ פיל־מיליאָניקן ציבור, ווען מען טרייבט זיי אין אַ געטאָ? און דער וועג צום געטאָ איז ווי דער וועג „קאַסטראָי" — דורך שפּאַליערן פון אויבער־הינט און אונטער־הינט — דייטשן, פּאָליאַקן, אוקראַינער, לעטן, ליטווינער און וויים־רוסן. אָבער רפאל רייזנער באַמיט זיך נאָרנישט צו געבן

א סינטעטיש בילד, ער כאַפט בלויז אויף ווי א כראַניקער דאָס בילד, ווי פרויען (וואָס זייערע מענער זענען פאַרברענט געוואָרן אין שול, דערשאָסן געוואָרן צווישן די „שבתדיקע") שלעפן פעק, פאַלן אונטער זיי, און פאַליאקן באפאלן זיי, ווי שאקאלן, און רויבן, כאפן צו, שלאָגן. ער פאַרצייכנט, ווי קליינע קינדער שלעפן פעק זאכן און מחנות פוילישע שקצים, ווי טשאטעם הינטלעך, בארויבן זיי און די קינדער קומען אין געטאָ אַריין בלויז מיט טרערן און קלעפ. און די לאַגע איז פיקסירט לדורות.

דער נאַצי־דיכטער הויפטמאַן האָט אמאָל, ווען די דייטשן האָבן נאָך אויסגעזען ווי מענטשן, געשריבן א סענטימענטאַלע דראַמע „דער פאַרזונקענער גלאָק", קומען דאָרט פאָר צוויי קליינע קינדער, וועלכע טראָגן צום פאָטער קריגעלעך מיט דער מאמעס טרערן, — איז איבער די דאָזיקע קריגעלעך אויסגעטראכטע טרערן האָבן געווייזט מיליאָנען סענטימענטאַלע אייראָפּייער.

נאָך די קינדער־טרערן, וואָס רייזנער האָט פיקסירט לדורות אין זיין כראַניק, קאָן מען שוין די דאָזיקע הויפטמאַנישע קריגעלעך טרערן אויסגיסן, צעברעכן — קיינער, וואָס האָט א מענטשלעכן פונק אין האַרצן, וועט איבער זיי מער נישט ווייגן.

און צו וואָס זענען נויטיק און וואָס וועלן קאָנען העלפן הונ־דערטער ארטיקלען און בראשורן וועגן דער גוטסקייט און פיינקייט פון די פאַליאקן, וועלכע האָבן אויסבאהאלטן יידן, ווען רפאל רייז־נערס כראַניק דערציילט פשוט און קלאָר לדור דורות, אז פאַליאקן האָבן אין דער ביאַליסטאָקער פראָווינץ געגומען אויסשעבטן די יידן, נאָך איידער די נאַצים האָבן פארשמעקט אין דער דאָזיקער פראָווינץ. די יידן, דערציילט רייזנער, האָבן געמוזט שיקן שתדלנים צו די נאַצים, אין די גרעסערע צענטערס, זיי זאָלן קומען זיי באשיצן פון די פאַליאקן.

דאָס איז דער אנהויב פון דער טראָגעדיע. און אָט איז דער סוף: ווען די נאַצים האָבן שוין געהאַלטן ביים אנטלויפן פון ביא־ליסטאָק, האָבן נאָך די פאַליאקן געזען אריינכאפן אביסל מצוות פון מסרן אויסבאהאלטענע יידן איידער די סאָוויעטן קומען אריין. און ווען עס האָבן זיך באוויזן אויף די ביאַליסטאָקער גאסן, נאָכן אריינ־מארש פון די סאָוויעטן, געציילטע יידן, האָבן די הייליקע פוילישע נאָענעם אפילו שיעור נישט געהאלשט פון אויפרענונג.

אט־א דער פאקט איז געגנג אויף צו שטעלן אין געהעריקן ליכט דאס קאטוילישע פוילישע פאלק. (ער וועלט אגב באשטעטיקט דורך אנדערע עדות. א פרוי, וועלכע האט געלעבט מיט איר קינד אין א קלויסטער אלס קריסטן, האט נישט איינמאל געהערט פון די נאגעם: „ס'איז גוט, וואס היטלער טוט מיט די יידן!")

ווי ווייט עס דערגרייכט די קראפט פון כראניק אין אזעלכע פאלן, ווי ווייט אזא כראניק קען פארבייטן קונסט דורך דערהויבן דעם פאקט צו סימבאל אומבאוואוסטזיניק, דורך דעם בלויזן איבערגעבן דעם פאקט אין זיין גאנצער אנונגסלאזער נאקעטקייט, באווייזט פאלגנדיקס:

א דייטש פירט א גרופע יידן, וועלכע ריכטן זיך א ליאדע מינוט אויפן טויט. וויסנדיק, אז די אמעריקאנער זענען נאענט, האבן די יידן געזאגט אפן דעם הויפטשארפירער, אז „ער זעט דאך, דאס די מלחמה איז שוין פארשפילט, צו וואס דארף ער נאך נעמען אויף זיך די פאראנטוואָרטלעכקייט פארן אומברענגען עטלעכע און דרייסיק יידן, זאל ער בעסער זיי פריי לאזן און פארן דאזיקן טאט וועלן זיי זיך באמיען נאך דער באפרייאונג לייכטער מאכן זיין גורל".

אט דער נאציווער גלויבן פון די יידן, אז נאך דער באפרייאונג וועלן זיי זיין אויבן־אן און דער דייטש וועט ליגן ארצה, גיט א באלויכט די היינטיקע סיטואציע ווי א פארבלענדיקער בליץ, מער ווי טויזנט ארטיקלען און ביכער וועגן דער לאגע פון די יידן און פון די נאצים נאך דער באפרייאונג און נאך דער מפלה.

די פשוט פארצייכנטע פאקטן, די שטיקלעך כראניק ווערן אויף טריט און שריט מער ווי כראניק, זיי באלויכטן גרויסע שטיקער האריזאנט פון אונזער חורבן, פון אונזער לאגע אויף דער וועלט בעת דער שחיטה און נאך איר.

און אט אזוי פשוט דערגרייכט אפטמאל רייזנער די העכסטע קראפט פון אויסדרוק. וואס קען זיין שטארקער פון דעם בילד פון דער פעברואר־שחיטה? (ז"ז 136-137).

* * *

און נאך אויף איין מאמענט וויל איך אויפמערקזאם מאכן דעם לייענער פון דאזיקן בוך.

רייזנער פארצייכנט מיט א פארשטענדלעכן פארגענגן יעדן פאקט פון העלדישקייט, וואס די געמארדעטע האבן ארויסגעוויזן, אבער עס

פאַלט אים אפילו נישט איין צו פאַרדעקן די נאַקעטע מענטשלעכקייט פון די קרבנות. איר האָט די מענטשן אַזוי ווי זיי זענען. מען באַקומט נישט נאָר א געטריי בילד פון דאָס, וואָס אַנדערע האָבן געטאָן מיט אונדז, נאָר אויך א געטריי בילד פון דעם, ווי אַזוי די געשטעלטע אין אַזעלכע אומגעהייערע באַדינגונגען האָבן אויפגענומען.

ווי מענטשלעך עס איז, וועלן ער שילדערט, ווי א טייל באַקומען בעת א שחיטה א זיכערן אָרט פון טויט אין די פאַבריקן:

„די עלטערן האָט מען באַלד איינגעאָרדנט אויף די בוידעמער פון די פאַבריק־לאָקאַלן, פון וואַנען מ'האָט געקאָנט ענווי אַבסערווירן ווי מ'פירט די צום טויט פאַרמשפּטע יידן. אַנדערע דערקענען צווישן די געפירטע זייערע נאַענטע פריינט, בערעכט אויס א שרעקלעך געוויין". אָבער מער נאָכנישט.

און ווער קאָן זיי טאַדלען? ווער וועט קאָנען זאָגן א וואָרט קעגן זייער מענטשלעכער שוואַכקייט? איבערמענטשלעכן מוט און איבערמענטשלעכע פילבאַרקייט האָבן נאָר יחידים, און די לאַנג פון די יידן, אין וועלכע די בעסטיאַלישסטע, סיסטעמאַטישסטע און פּערוועזסטע מענטשן־אויסראָטונג אין דער געשיכטע האָט זיי געשטעלט, האָט געפאַדערט פון יעדן יידן איבערמענטשלעכן מוט און איבערמענטשלעכע פילבאַרקייט, כדי צו באַפרידיקן די עסטעטן פון דער געשיכטע, — איז ווער קאָן דאָס פאַדערן פון א גאַנצן פאַלק?

און וויפיל מאָל רעדט רפאל רייזנער וועגן גליק, וואָס עם פלעגן פילן די געפלאָגטע און געשענדעטע ביי דער קלענסטער מינוטיקער פאַרלייכטערונג! ווי אויפריכטיק דאָס איז, ווי נאַקעט־מענטשלעך. וועלכע קאָן פאַרדענקען די דאָזיקע מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט איבערצוטראָגן יאָרן־לאַנג אַזוינס, וואָס א מענטש, דאַכט זיך, קאָן דאָס קיין אויג טאָג נישט איבערטראָגן. אָט אַזוי איז דער מענטש און די שאַנדע איז נישט זייערע, נאָר פון די, וועלכע האָבן דערפירט און דערלאַזט דערצו.

וועלן רייזנער פאַרצייכנט עטלעכע מאָל, אז יידן האָבן זיך געשעמט צו קוקן אייניער דעם צווייטן אין די אויגן אַריין, האָב איך דאָס געפילט אַלס אויסדרוק פון דער ספּעציפישער יידישער עמפּינדלעכקייט צולויב וועלכער זיי שעמען זיך דאָן, וועלן אַנדערע דאַרפן זיך נאָר שעמען: „לא בך החרפה, אחותי רוחמה, כי אם למעניך" (נישט דיי־

נע איז די חרפה, שוועסטער רוחמה, נאָר דיינע פּיניקערס"), ווי יהודה לייב גאָרדאָן האָט דאָס אויסגעדריקט.

* * *

נאָך עפּעס דעקט רייזנער אָפּ פּאָר אונז, וועלכע הערן וועגן יענעם גיהנום ווי בלינדע הערן וועגן פּאַרבן: ער דעקט אָפּ פּאָר אונז דאָס, וואָס האָט געגעבן א מעגלעכקייט אזוי פיל יידן אויסצוהאלטן אזוי פיל יאָרן דאָס אומגעהויערטע און ארויסגיין פון דאָזיקן גיהנום אלס מאָראַליש נישט געברָאָכענע שארית הפּליטה.

דער, וואָס קוקט נישט אויבערפלעכלעך אויף דער שארית הפּליטה; אזעלכע פּאַרטיפּטע באָבאָכטער, ווי דער ייד ה. לייוויק און דער קריסט בארטלי קראָם, באָמערקן אין דער שארית הפּליטה נישט נאָר א געזונטן מאָראַלישן קערן, נאָר אפילו אן אויסגעלייטערטן מאָראַלישן קערן.

וואָס־זשע האָט זיי געגעבן קראָפט אינצוהיטן אין זיך די מענטשלעכקייט, וואָס די נאַצי־סיסטעם האָט מיט אלע מיטלען געוואָלט דעגראַדירן און פּאַרניכטן?

דאָס איז די קראָפט פון יידישן אָפּטימיזם.

און רייזנער דעקט אָפּ פּאָר אונדז די דאָזיקע קראָפט.

קיין שום פּאָלק וואָלט נישט אויסגעהאלטן פּסיכיש און מאָראַליש אזא לאַגע אפילו א דריטל צייט, ווי די יידן, און דאָך חזרט זיך כסדר איבער ביים פּאָלקס־מענטש רייזנער איין און דער זעלבער מאָטיוו: ביזן סוף האָבן די יידן כסדר זיך געשראָקן פּאָר דאָס שרעקלעכסטע — פּאַרן סוף, פּאַרן טויט. איז דען ביזן טויט נישט געווען דאָס שרעקלעכסטע? א סך שרעקלעכערס פּאַרן סוף, פּאַרן טויט?

און דאָך איז אין דער דאָזיקער באָמערקונג דא עפּעס טיף־יידישעס, עפּעס פון דער עכט־יידישער חכמה, אז אפילו וען א שאַרפּע שווערד לויגט שוין אויפן האַלדז, זאָל מען נישט אויפהערן צו האָפן. דאָס שרעקלעכסטע איז נישט שרעקלעך, כל זמן מען קאָן נאָך האָפן אויף גאולה. דאָס שרעקלעכסטע פּאָר אונדזער נאַציאָנאַל געפיל איז דער סוף, וען מען קאָן שוין נישט האָפן. און פּאָר דעם האָט זיך יעדער ייד געשראָקן. און דאָס איז נישט נאָר אן אויסדרוק פונם אינדיווידועלן לעבנס־באָנגער, נאָר פונם נאַציאָנאַלן לעבנס־אינסטינקט.

און אין דעם ליגט די טרייסט פון דאזיקן בוך (אויף וויפיל מיר קאנען זיך נאך טרייסטן): יעדער קרבן האט ביזן סוף זיך געשראקן פאר דאם שרעקלעכסטע, פארן ענדגילטיקן אומקום. און היות ווי די שארית הפליטה האט אויסגעמיטן דעם סוף, דעם ענדגילטיקן סוף, איז זי דעריבער מארלויש נישט געבראכן.

און מיר דארפן נאציאנאל לערנען פון די, וועלכע זענען ארויס פון קלל־אויוון, פונקט ווי אונדזער רעליגיע האט געלערנט פון איר גרינדער, אברהם, וויל ער איז ארויס לעבעדיק פון א קלל־אויוון.

מיר געפינען זיך פסיכיש איצט, נאך דער מלחמה, אין אזא קלעם, אין וועלכן עס האבן זיך געפונען פיזיש און פסיכיש די אייראפעאישע יידן בעת דער מלחמה.

און דאך, גראד ביים לייענען רייזנערם בוך, וואם באלויכט סיי די מארלישע געזונקנקייט פון דער וועלט, סיי די שרעקלעכע לאגע אונזערע, פילן מיר, אז מיר טארן זיך נישט לאזן ברעכן, וויל די זעקס מיליאן טויטע, וועמענם גרויזאמען טויט און גרויזאמע יארן־לאנגע גסיסה רפאל רייזנער פארצייכנט פאר אונדז און לדורות, האבן אונדז געלאזן א צוואה אויפצומיידן דאם שרעקלעכסטע, דעם סוף, וועו ס'איז שוין נישטא אויף וואם צו האפן. מיר טארן נישט דערלאזן, אז אונדזער מוט צום לעבן זאל געבראכן ווערן אפילו דורך דער בארעכטיקטסטער פסיכישער נידערגעשלאגנקייט, — כל זמן מיר קאנען נאך האפן איז נאך דאם שרעקלעכסטע נישט געשען און קאן נישט געשען.

אונדזער אלטער יידישער אפטימיזם, אונדזער אור־אלטער יידישער בטחון, וואם אויב מיר ווערן געוואהרפן מיט אים אין קלל־אויוון, גייען מיר ארויס פון אים לעבעדיק, דארף פאר אונדז אויך היינט זיין אי א אנקער, אי א וואהרצל: א אנקער, מיט וועלכן מיר קלאמערן זיך אין שטורעם אין דער קעגנווארט, כדי דער וואהרצל זאל זיך קאנען אינווארצלען אין דער צוקונפט.

י. ראפאפארט

מעלבורן, 20 נאוועמבער 1947.

ערשטער קאפיטל

דער אנפאל פון נאצי־דייטשלאנד אויף פוילן

די שטימונג אין ביאליסטאק אַ חודש פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

דעם גאנצן חודש אויגוסט פון 1939 האָט שוין געהערשט אַן ערב־מלחמה שטימונג. אַלעמענס אויערן אוּן הערצער זענען געווען געוועגדט צו די מאַסקווער אונטערהאַנדלונגען, וועלכע זענען דעמאָלט פאָרגעקומען. ס׳האָט נאָך געטליעט אַ פונק פון האָפנונג, אפשר וועט פאָרט, דורך אַן אָפמאַך צווישן ענגלאַנד, פראַנקרייך, פוילן, ראַטן־פאַרבאַנד, אויסגעמיטן ווערן די גרויסע וועלט־שחיטה, וואָס איז שוין געשטאַנען הארט פאר דער טיר. מ׳האָט געפיבערט צווישן האָפנונג אוּן יאוש. פלוצים איז באַקאַנט געוואָרן, אַז דער דייטשער אויסערן־מיניסטער יאָאכים פאָן ריבענטראָפּ איז אָפּגעפלויגן קיין מאַסקווע. דאָס האָט ביי אַלעמען ארויסגערופן אַ גרויסע איבערראַשונג. אין אַ פאָר טעג ארום איז געקומען דער סענסאַציאָנעלער פריינטשאַפט־אָפמאַך צווישן ראַטן־פאַרבאַנד אוּן דייטשלאַנד, וואָס האָט שוין פאר אַלעמען קלאָר געמאַכט, אַז היינט־מאָרגן וועט די וועלט פאַר־וואַנדלט ווערן אין אַ בלוטיקער ארענע.

באַלד נאָכן דאָזיקן אָפמאַך, איז אין פוילן דערקלערט געוואָרן אַן אַלגעמיינע מאָביליזאַציע, וואָס האָט נאָך מער באַשטעטיקט, אַז די מלחמה איז אומפאַרמיידלעך, אוּן די יידישע באַפעלקערונג האָט נאָך מער פאַר אַלע אַנדערע פעלקער זיך געשראָקן פאַרן אָנקומענדיקן שטורעם, ווייל יידן האָבן גאָנץ גוט געוואוסט, וואָס עס הייסט פאַר זיי היטלער־דייטשלאַנד, דערצו נאָך אין אַ מלחמה־צייט.

די יידישע יונגעלייט, וועלכע זענען נערופן געוואָרן אין די רייען פון פוילישן מיליטער, האָבן זיך געפונען אין אַ שווערער לאָגע. פוילן איז אין יענער צייט געווען באַהערשט פון שטאַרקע אַנטיסע־

מיטיש שטימונגען, וואס האבן זיך אויסגעדריקט אין ווילדע מעשים, און אין אט־א־דער פיינטלעכער אטמאספער האט דער יידישער סאל־דאט געדארפט גיין קעמפן און זיך שלאגן נאך הערואישער און איבערגעבענער פאר די פאליאקן, וועמען ס'האט דאך נישט גע־דראט אזא סכנה אין פאל פון היטלער־דייטשלאנדס נצחון. און דאס, פארוואס די גאנצע מענטשהייט האט זיך אזוי געשראקן, איז געשען: די מלחמה קעגן פוילן איז אויסגעבראכן. ווי ס'האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, האבן זיך די יידן אין דער פוילישער ארמיי, אין דער צאל פון העכער צוויי הונדערט טויזנט מאן, געשלאגן מיט גרויס הערואיזם. ביי צוויי און דריסיק טויזנט יידישע יונגעלייט זענען געפאלן אויף די שלאכט־פעלדער אין קאמף מיטן איבערמעכטיקן שונא.

דער פלוצלינגער אנפאל פון היטלער־דייטשלאנד אויף פוילן

פרייטיק, דעם 1 סעפטעמבער 1939, פינף פארטאג, האט דער פוי־לישער ראדיא אנגעהויבן אנגעבן מאדנע, פאר דער באפעלקערונג אומפארשטענדלעכע, סיגנאליזאציעס: „אכטונג! אכטונג! ס'קומט אן! ס'איז אפגעפלויגן!" קיינער האט נישט פארשטאנען די באדייטונג פון די ווארנונגען, נאר אלעמענס הערצער האבן שוין געפילט, אז די דאזיקע ווארנונגען זענען אן אנזאג נישט פון גוטס. אבער לאנג ווארטן, די סיטואציע זאל קלאר ווערן, האט מען נישט געדארפט. ס'איז באלד באקאנט געווארן, אז דאס זענען אנזאגן פון אנפליען פון היטלעריסטישע ארפלאנען אויף פוילישע שטעט. אין א קור־צער ווילע ארום האט דער דאנציגער ראדיא געמאלדן, אז דאנציג איז באהערשט דורך די דייטשן.

מיט א פארכאפטן אטעם האבן די גרויסע מענטשן־מאסן, וועלכע זענען אין יענע היסטארישע פרימארגן־שעהן געווען פארזאמלט ביי די ראדיאס, געהאט די געלעגנהייט צו זיין פון די ערשטע, וועלכע האבן קלאר און דייטלעך געהערט, אז די גרויסע וועלט־שחיטה האט זיך אנגעהויבן.

די מלחמה קעגן פוילן האט היטלער־דייטשלאנד אנגעהויבן מיט א הויפט־שטוים קעגן די מערב־געביטן, דאקעגן אינם ראיאן פון מזרח־פרייסן, וואס גרענעצט זיך מיט ביאליסטאק, זענען קיין גרע־סערע קאמף־האנדלונגען נישט פארגעקומען.

אין פארלויף פון געגויע צוויי וואכן האט די דייטשע ארמיי זיך דורכגעריסן ביז צו די טויערן פון וואַרשע. ביאַליסטאָק האָט אין משך פון אָט די צוויי וואכן דורכגעלעבט טאג־טעגלעבע אנפלין פון היטלעריסטישע באמבארדירערס און פון טיף־פלי יעגער־אַראָפּלאנען, וואס האבן פון זייערע קויגנוואַרפערס געזויט טויט צווישן דער ציווילבאפעלקערונג. דער עיקר זענען באמבארדירט געוואָרן דער ראיאן פון דער באן־לויניע, די קאזארמעס און מיליטערישע פּראָוויאַנט־מאגאזינען.

קיין ביאַליסטאָק האבן אנגעהויבן אנקומען אנטלאפענע פון פאר־שידענע שטעט און שטעטלעך פון גאנץ פוילן. זיי האבן געבראכט די שוידערלעכסטע גרוסן פון די היטלעריסטישע אכזריותן. די שטאָט איז געוואָרן אנגעפראָפּט מיט פליטים און די שטימונג איז געוואָרן זייער א נערוועזע. די מורא, אז היינט־מארגן קומען אריין די נאצי־רוצחים, האָט דעם ביאַליסטאָקער יידישן קיבוץ צעבראכן נאָך איידער מ'האָט זיי דערזען.

פרייטיק, דעם 15 סעפטעמבער 1939, דעם צווייטן טאָג ראש־השנה, אזייגער צען פרי, איז בליץ־שנעל פארשפרייט געוואָרן די ידיעה, אז די נאצי־רוצחים געפינען זיך שוין ביי די ראָגדן פון שטאָט. צווישן די יידן, וועלכע האבן זיך אין דער דערמאָנטער שעה געפונען אין די בתי־מדרשים ביים דאוונען, איז תיכף אויסגעבראכן א גרויסע מהומה און כהרף־עין זענען די בתי־מדרשים לויטיק געוואָרן. אין גרויס שרעק איז מען גלאָפן זיך אויסבאהאלטן פון די אנקומענ־דיקע נאצי־גזלנים.

12 בייטאג האבן זיך אנגעהויבן באוויזן די פאדערשטע טיילן פון דער דייטשער ארמיי. זיי זענען אנגעקומען פון די גאסן מאזאוויע־צער און דאמבראוסקעגא און אין א פאר שעה שפעטער האט זיך שוין איבער די אויסגעשטארבענע ביאליסטאקער גאסן באוועגט די ריזיקע דייטשע מיליטער־מאשין. היות ווי אויף די גאסן איז נישט געווען קיין לעבעריקער נפש, האבן די דייטשן באשאסן מיט קוילן־ווארפערס די פענצטער. דער רעזולטאט דערפון איז געווען א היפשע צאל טויטע און פארוואונדעטע, דער עיקר יידן.

אין זעלביקן טאג איז אין שטאט דערקלערט געוואָרן אויסנאם־צושטאנד. די באוועגונג אויף די גאסן האט געמעגט פארקומען נאָר פון פינף פרי ביז 8 אוונט, גלייכצייטיק האבן די נאצי־סאל־

דאָטן אָנגעהויבן ראָבירן יידישע חייזער און אין עטלעכע פאַלן אויך דערשאָסן יידישע פרויען פֿאַרן נישט לאָזן אַראָפּנעמען פון זייערע הענט די פינגערלעך. זיי האָבן בכלל געשאָסן פֿאַרן מינדסטן פֿרואו נישט צו לאָזן זיך באַראָבעווען.

די מורא פֿאַר די היטלער־גזלנים איז שוין געווען אַזוי גרויס, אַז אפילו אין די דערלויבטע שעהן האָט מען קיין יידן אויף די גאַסן נישט געזען. ס'זענען געגאַנגען נאָר יענע, וועלכע זענען געצוואונגען געווען צו זוכן ברויט און קאַרטאָפֿל פֿאַר זייערע פאַמיליעס און גאַנץ אָפט האָט מען טאָקע באַצאָלט מיטן לעבן פֿאַרן נישט וועלן שטאַרבן פון א הונגער־טויט.

מאָנטיק, אויפן דריטן טאָג פון דער דייטשער אָקופּאַציע, האָבן וווּרמאַכט־סאָלדאַטן אָנגעהויבן פֿאַרשפּריטן א קלאַנג, אַז זיי פֿאַרלאָזן די שטאָט און ביאַליסטאָק וועט נאָך די טעג באַזעצט ווערן פון סאָוויעטישן מיליטער. דער קלאַנג איז מיט יעדן טאָג געוואָרן אַלץ שטאַרקער און אפילו העכערע וווּרמאַכט־אָפיצירן האָבן אים גענומען באַשטעטיקן. מ'האָט זיך אויך דערוואוסט, אַז דעם 17 סעפּטעמבער האָט דער מאַסקווער ראַדיאָ איבערגעגעבן, אַז דער ראַטן־פֿאַרבאַנד גייט באַפֿרייען די אויף „הפקר איבערגעלאָזענע" געוועזענע פוילישע געביטן פון מערב־אוקראַינע און מערב־ווייסרוסלאַנד.

די דערמאָנטע ידיעות האָבן ביי די ביאַליסטאָקער יידן אויפּגעוועקט גרויסע האָפענונגען, אַז היינט־מאָרגן וועט מען פֿטור ווערן פון די נאַצי־רוצחים.

דאָנערשטיק, דעם 21 סעפּטעמבער, אין די נאָכמיטאָג־שעהן, האָבן זיך באַווייזן איבער ביאַליסטאָק דריי סאָוויעטישע אַראָפּלאַנען, וועלכע האָבן געוואָרפן פלוג־בלעטלעך אין דער ווייסרוסישער שפּראַך. צווישן אַנדערן, האָט זיך דאָרט געזאָגט, אַז „די טעג קומען מיר אייך באַפֿרייען". דאָס האָט נאָך מער פֿאַרשטאַרקּ די האָפענונג, אַז מיר ווילן אין די נאָענטסטע טעג באַפֿרייט ווערן.

פֿרייטיק פֿאַרטאָג, דעם 22 סעפּטעמבער, ערב יום־כּפּור, האָט איין דייטשע מיליטער־אָפּטיילונג נאָך דער צווייטער זיך פֿאַרפֿאַקט און אָפּגעפֿאָרן אין דער ריכטונג, וואָס פירט צו וואַרשע און צו דער מזרח־פֿרייסישער גרענעץ.

אין דער זעלבער צייט, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער צוריק־מאַרש פון דער דייטשער ארמיי פון ביאַליסטאָק, האָט זיך געביליגט

אן ארגאניזיר־קאמיטעט פון יידן און נישט־יידן, וועלכער האט אין אן אויפיקן טעמפ אנגעהויבן צו גרייטן א פייערלעכן קבלת־פנים פאר דער דערוואַרטעטער סאוויעטן־ארמיי. דער ארגאניזיר־קאמיטעט האט זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט די סאוויעטישע מיליטער־טייל, וואס האבן מארשירט אויף ביאליסטאק, און באקומענדיק פון זיי די נויטיקע אינפארמאציעס, האט ער מודיע געווען דער באפעלקערונג, אז היינט אין די נאכמיטאג־שעהן וועט די סאוויעטן־ארמיי אריין אין שטאט.

אין אלע דעמאקראטישע און פראלעטאריש קרייזן האט מען אנגעהויבן פיבערהאפט צוגרייטן פענער און בלומען. אויף די גאסן, אויף וועלכע מ׳האט נאך נעכטן כמעט קיין יידן נישט געזען, שטראמען שוין איצט טויזנטער, דער עיקר יוגנט. שוואַרץ פון מענטשן זענען די גאסן, פון וואנען ס׳דארף אנקומען דאס סאוויעטישע מיליטער.

די יידישע יוגנט, פארביטערט פון דאס דורכגעלעבטע בעת דער קורצער דייטשער ממשלה, האט אין די איצטיקע פריידיקע מינוטן זיך נישט געקענט באהערשן. די לעצטע דייטשע מיליטער־טייל זענען דורך זיי באוואַרפן געווארן מיט א שטיינער־האגל. די דייטשן האבן אויף דער יידישער „חוצפה" דאס מאל נישט רעאגירט.

די וואך נאצי־הערשאפט אין אונדזער ראיאן האט געקאסט די ביאליסטאקער יידן עטלעכע הונדערט לעבנס און מערערע הונדערטער יידישע געשעפטן און הייזער זענען צעראבירט געוואָרן.

צוויטער קאפיטל

דער אריינמארש פון דער סאוועטן־ארמי קיין ביאליסטאק

דער אריינמארש פון גרעסערע טיילן פון דער רויטער ארמיי האט זיך אנגעהויבן ערב יום־כפור פארנאכט. די מענטשן־מאסן, וואס האבן באלאגערט די גאסן, האבן זיי אויפגענומען מיט גרויס ענטוזיאזם. די פראפעסיאנעלע פאראיינען און פאליטישע ארגאניזאציעס זענען ארויס אנטקעגן מיט רויטע פענער און בלומען. די באגעגעניש איז געווען זייער א הארציקע און פריינטלעכע. די יידישע יוגנט, וואס איז שוין צו בלי־דרי אין די בתי־מדרשים נישט געגאנגען, האט זיך נישט געקענט אפריידן פון די רויט־ארמייער, ווי‌לבע זענען געווען באמת פריינטלעך. זיי האבן דערציילט ווען דעם לעבנס־שטייגער פון זייער פאטערלאנד און אונטערגעשטראכן, אז נאר אין ראטן־פארבאנד קענען אלע אויסלעבן זיך ווי פרייע בירגער.

אויף מארגן איז, לויט א פארארדנונג פון ארטיקן סאוויעטישן קאמענדאנט, אפגעשאפט געווארן דער אויסנאם־צושטאנד. ביאליס־טאק, וואס איז שוין העכער דריי וואכן געווען איינגעהילט אין פינצטערניש, איז צוריק באלויכטן געווארן. די באוועגונג אין שטאט האט ווידער באקומען איר נארמאלן כאראקטער און די ביאליסטאקער יידן האבן פרייער אפגעאטעמט.

מיטן אריינגיין פון דער סאוויעטן־ארמיי אין ביאליסטאק, האט זיך געזומען פארמירן א נייער ווירטשאפטלעכער און סאציאלער לעבנס־שטייגער, וואס האט אין זיין איבערבוי־פראצעס שווער גע־מאכט דאס לעבן פון ס'רוב איינוואוינער. אלע פראדוקטן פון דער ערשטער נויטוועניקייט איז אין די ערשטע איבערגאנגס־חדשים זייער שווער געווען צו באקומען. אין שווארן ווינטער, ביי אריבער דרייסיק־גראדיקע פרעסט, פלעגט מען מוזן אויפשטיין צוויי פארטאג און זיך שטעלן אין דער ריי, כדי צו קריגן א קילא ברויט אדער אנ־דערע לעבנס־מיטל. גאנץ אפט איז אויסגעקומען צו שטיין כמעט א גאנצן מעת־לעת און פרירן. וועז מען פלעגט שוין לסוף דערגיין צו

דער קראָם־טיר, איז אַלץ געווען אויספארקויפט און מ׳פלעגט שווער־גיין א דערפרוירענער, אן אויסגעהונגערטער און אן אויפגערעגטער, פארוואָס דאָס לעבן איז געוואָרן אזוי שווער.

אין שייכות מיטן איבערגאַנג פון עקאָנאָמישן לעבן אויף נייע ווירטשאפטלעכע יסודות, האָט זיך אין די ערשטע חדשים פון דער סאָוויעטישער הערשאפט געשאפן א גרויסע ארבעטלאָזיקייט, אָבער אַרום סוף פונם ווינטער 1939-1940 זענען אין די פאַרגרעסערטע פאַבריקן און אין די רעגירונגס־אַנשטאַלטן אַרײַנגעצויגן געוואָרן זייער פיל מענטשן. אָנהויב פרילינג 1940 זענען קיין ארבעטלאָזע שוין כמעט נישט געווען.

ביאַליסטאָקער און פּליטים וועלן אַרויסגעשיקט אין די טיפענישן פון רוסלאַנד

לאַנגזאם האָט זיך דאָס לעבן געגומען נאָרמאַליזירן. צום סוף פונם דערמאָנטן ווינטער איז שוין אויך מיט דער דערנערונגס־פראָגע געוואָרן פיל לייכטער. צו ביספעך הויבט מען זיך אָן צוגעוואוינען צום נייעם לעבנס־שטייגער, וועלכער איז וואָס א טאָג ווייטער געוואָרן אַלץ דערטרעגלעכער.

אינם זעלבן ווינטער איז אויך געווען א שווערער לייענען מיט וואוינונגען צוליב פאַלגנדיקע סיבות: די פאַבריקן האָבן זיך פאַר־גרעסערט אויפן חשבון פון די דירות; חוץ דעם האָבן טויזנטער סאָוויעטישע באַאמטע, געקומענע פון דעם גרויסן רוסלאַנד, אויך פאַרנומען א היפשע צאָל וואוינונגען. גלייכצייטיק האָבן אין ביא־ליסטאָק אַרײַנגעשטראָמט צענדליקער טויזנטער יידישע פּליטים פון גאַנץ פוילן, דער עיקר פון ווארשע און לאָדזש. ביי די שווערע באַ־דינגונגען פון יענעם גרויזאָמען ווינטער האָבן די פּליטים, מענער, פרויען און קינדער, דורכגעמאַכט הונדערטער קילאָמעטערס צו פוס, אַבי אַרויסצורייסן זיך פון היטלעריסטישן גיהנום און זיך אריבערכאַפן אויף די סאָוויעטישע געביטן. ביאַליסטאָק, וואָס האָט ביז דער מלחמה געציילט העכער הונדערט טויזנט איינוואוינער, איז פלוצים, צוליב די דערמאָנטע סיבות, געוואָרן א שטאָט מיט קנאפע צוויי הונדערט טויזנט. די ענגשאפט אין די וואוינונגען איז געוואָרן זייער א גרויסע. נישט קיין קלייניע צאָל פּליטים זענען געצוואונגען געווען צו וואַלגערן

זיך אין בתי־מדרשים און אין געזעלשאפטלעכע לאקאלן אין ממש אוממעגלעכע און אומהיגיעגישע באדינגונגען.

די ביאליסטאקער יידן האבן פאר די פליטים געטאן אלץ, וואס איז נאר מעגלעך געווען ביי יענע אומשטענדן. זיי האבן אנגענומען אלע מיטלען, כדי ארויסצונעמען אין זיערע וואוינונגען וואס מער פארוואגלטע שוועסטער און ברידער. מ'דארף אבער נישט פארגעסן, אז קיינער איז צו יענער צייט נישט געווען דער באלעבאס אפילו פון זיין אייגענער דירה. היות ווי יעדער איינער האט באקומען א גאנץ קליינעם וואוין־שטח, האט מען נישט געהאט קיין מעגלעכקייט ארויסצונעמען מערערע פליטים אין די אייגענע וואוינונגען.

צוליב די אנגעווויזענע סיבות האבן טויזנטער פון די פליטים, געווען צוזעהן רייכע און באמיטלטע יידן, נישט געהאט וואו דעם קאפ אנצושפאלן און זיך געוואלגערט אין אוממעגלעכע באדינגונגען. זיי זענען דערפירט געווארן צו אזא פארצווייפלונג, אז א גאנץ גרויסער טייל פון זיי האט באשלאסן, נישט געקוקט אויף דער דראענדיקער טויט־סכנה אונטער דער נאצי־אקופאציע, אומקערן זיך צוריק אין זייערע פריערדיקע וואוין־ערטער.

וועג ס'האט זיך אנגעהויבן דאס ארויסגעבן פעסער אין די ניי־באזעצטע געביטן, האבן די ארטיקע זיבערקייט־ארגאנען אנגעהויבן ארויסגעבן די פליטים אזעלכע פעסער, אויף וועלכע מ'קען נישט וואוינען נאענט פון דער גרענעץ. די פליטים, שוין אלס סאוועטישע בירגער, וואלטן אזוי ארום געמוזט פארלאזן ביאליסטאק און זיך באזעצן נענטער צו דער אלטער פוילישער־רוסישער גרענעץ. די מערהייט פליטים האבן אזעלכע פעסער נישט געוואלט ארויסנעמען. די זיבערקייט־ארגאנען האבן דערפון געוואוסט און א געוויסע צייט דאס טאלערירט. אין א געוויסער נאכט, האלט פארן סוף פון חודש אפריל 1940, האט נ. ק. וו. ד. פאליציי ארומגערינגלט די אויפהאלט־ערטער פון די פליטים, זיי פארהאלטן און אפגעפירט צום וואקזאל און אין פארמאכטע פראכט־וואגענעם ארויסגעפירט אין די ווייטסטע געגנטן פון סאוועטן־פארבאנד.

אין דער זעלביקער נאכט זענען אויך פארהאלטן און ארויסגעפירט געוואָרן ביי א פאר טויזנט ביאליסטאקער יידן און נישט־יידן, וועלכע האבן לויטן איינזען פון די ארטיקע זיבערקייט־ארגאנען, נישט געטארט וואוינען צו נאענט פון דער גרענעץ.

צווישן די אַרויסגעשיקטע האָבן זיך געפונען: פּאַבריקאַנטן, גרויסע סוחרים, פירער פון פּאָליטישע פּאַרטייען, גייסטלעכע פון אַלע אמונות און א גאַנץ היפּשע צאָל בירגער, וועלכע זענען משמעות על־פּי־טעות אַרויסגעפאַלן אין דעם צעטל פון „נישט גאַנץ כשרע עלע־מענטן". צו יענער צייט איז דאָס געווען א גרויסע טראַגעדיע, אין רעזולטאַט איז אָבער א גרויסע טייל פון זיי געבליבן ביים לעבן.

די פּאַרשיקונג פון די ביאָליסטאָקער און פון די פּליטים האָט אויף ס'רוב איינוואוינער געמאַכט זייער א שוערן רושם. גאַנץ לאַנג איז מען אַרומגעגאַנגען מיט זאָרג וועגן זיי און נישט אייגער האָט געטראַכט, צי וועט ער נישט היינט־מאָרגן אַליין זיין א קאַנדידאַט פּאַר אזא טראַנספּאָרטאַציע צו די „וויסע בערן", ווי דאָס פּאָלק האָט עס בשעתו אָנגערופן.

אין א פּאָר חדשים אַרום זענען פון א סך אָנגעקומען בריוו, אז זיי גייען אוים פון הונגער און בעטן תיכפדיקע הילף אין לעבנס־מיטל. מ'האָט אָנגענומען אַלע מיטלען צו העלפן זיי און א דאַנק די אַרויסגעשיקטע שפּייז־פּעקלעך האָט זיך דאָרטן זייער לאַנג באַדייטנ־דיק פּאַרבעסערט.

דאָס לעבן האָט זיך נאָרמאַליזירט

דאָס לעבן אין ביאָליסטאָק ווערט ווּאָס ווייטער אַלץ מער נאָר־מאַליזירט. אַלע פאַבריקן אַרבעטן אין צוויי און דריי שיכטן, ס'ווערן אויך געבויט נייע אונטערנעמונגען. די צאָל מלוכהשע קראַמען וואַקסט פון טאָג צו טאָג און מ'קען שוין אַלץ קריגן צום קויפן.

אויך די סאָציאַלע אינסטיטוציעס זענען דורך דער סאָוויעטן־מאַכט זייער גוט אַוועקגעשטעלט געוואָרן. פאַר די אַלטיטשקע פון הקדש און מושב־זקנים, וועמען ס'האָט זיך ביז דער סאָוויעטן־מאַכט נישט אזוי גוט גע'לעבט, איז געזאָרגט געוואָרן מיט דער בריטער האַנט. א שטיק צייט האָבן זיי נאָך געקאָסן פון א כשרער קיך, שפּע־טער זענען די דערמאָנטע אַנשטאַלטן איינגעאָרדנט געוואָרן אין א שיי־נעם רויגעם לאָקאַל אין סופראַס און פאַראיניקט געוואָרן מיט די קרימסטלעכע. ס'רוב יידישע זקנים זענען אָבער פון דעם נישט געווען צופריידן. ס'האָט שוין נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן א כשרער קיך און בכלל האָבן זיי זיך נישט געפילט היימיש אין דער סביבה

פון נישט־יידן. די שטאַרק רעליגיעזע האָבן געמוזט דעם אַנשטאַלט פּאַרלאָזן.

איבער די דריי יתומים־הייזער, וואָס האָבן זיך געפונען אויף יוראָוצער 7, טשענסטאָכאָווער 7 און פּאָלנע 13, האָבן די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען באַשטימט אַלס דירעקטאָר דעם פּריערדיקן סעקרעטאַר פון דער געזעלשאַפט פאַר יתומים־פּאַרזאָרגונג, שמעון ברוידע. די אויבנדערמאָנטע יתומים־הייזער, וואָס זענען דורך דער ענערגישער ביאַליסטאָקער כלל־טוערין ראַשל ראַבינאָוויטש אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף א הויכער געזעלשאַפטלעך־דערציערישער מדרגה, זענען פּאַראייניקט געוואָרן אין איין יתומים־אַנשטאַלט און איבערגעפירט געוואָרן אין א גרויסן שיינעם בנין אויף וועסאָלע גאַס (נעוו. פּלאַקערס). אונטער דער ענערגישער אָנפירונג פון שמעון ברוידע, איז פאַר די קינדער געוואָרגט געוואָרן מיט דער פּולער האַנט. זיי זענען געוואָרן גוט באַקליידט, האָבן גענאָסן פון דאָם בעסטע און זיך געפילט באמת גליקלעך אונטער דער סאָוויעטן־מאַכט.

אויפן געביט פון בילדונג האָט די סאָוויעטן־מאַכט פיל אויפגעטאָן. אין די פונקציאָנירנדיקע שולן האָט מען, צוליב דער גרויסער צאָל שילער, געמוזט לערנען אין צווי און אין אַנדערע אויך אין דריי שיכטן. ס'זענען אויך געעפנט געוואָרן נייע שולן. מ'האָט זיך גענומען מיט פּליים צום לערנען און דער רעכטלאָזער יידישער יוגנט איז פּאַרגעשטאַנען א גוטע צוקונפט.

אויך דאָס קולטור־ און טעאַטער־וועזן אין ביאַליסטאָק איז געשטאַנען אויף זייער א הויכער מדרגה. ס'איז געגרינדעט געוואָרן א יידישער מלוכהשער דראַמאַטישער טעאַטער מיט אברהם מאַרעווסקין בראש. אין טעאַטער האָבן מיטגעאַרבעט די בעסטע יידישע אַרטיסטן פון פּוילן, וועלכע האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין ביאַליסטאָק. ס'איז אויך אָרגאַניזירט געוואָרן א יידישער מיניאַטור־טעאַטער, בראש פון וועלכן ס'איז געשטאַנען דאָס באַוואוסטע אַרטיסטן־פּאָרל דזשיגאַן־שומאַכער, אונטער דער קינסטלערישער לייטונג פון משה בראַדערזאָן. ס'איז אויך געשאַפן געוואָרן א כאָר מיט וועלכן ס'האָט אָנגעפירט דער באַוואוסטער וואַרשעווער כאָר־דיריגענט מ. שניאור. דער בארימטער גראָדנער פּוילישער טעאַטער־אַנסאַמבל פלענט זייער אָפט באַזוכן ביאַליסטאָק. נישט זעלטן פלעגן אַראָפקומען פון דעם גרויסן רוסלאַנד יידישע און רוסישע קינסטלערישע טעאַטער־אַנסאַמבלען.

דער שטענדיקער זיץ־ארט פון עדי ראזנערס וואַרשעווער דזשאז־אר־קעסטער איז אויך געווען אין ביאליסטאק. ס׳איז אויך געפענט געוואָרן א הויז פאר „פאלקס־שאפונג", וועמענס אויפגאבע ס׳איז געווען צו אנטוויקלען ביי די פאלקס־מאסן די קינסטלערישע פעאיקייטן אויף די געביטן פון: טעאטער, מוזיק, געזאנג, קונסט־מאלערייַ א. א. וו. ביי די גרעסערע פאבריקן זענען אויך געווען טעטיק מוזיקאלישע קרייזן, אנגעפירט פון פראפעסיאנעלע קינסטלער. די קינאָס זענען פארגרעסערט געוואָרן און אין אלע פארווייַלונגס־ערטער איז שטענדיק געווען פול געפאקט. די פרייזן זענען געווען זייער צוטריטלעבע.

מיר דערמאנען דאָ די צווויי אויסטערלישע טויט־פאלן פון די צווויי בארימטע יידישע ארטיסטן, לאנדוי און זישע קאץ.

דער „פאלאס־טעאטער" איז געפאקט איבער די ברענעס. ס׳גייט שעקספירס „שטורעם", וואו עס שפילט דער גרויסער יידישער אר־טיסט לאנדוי. אין מיטן זיין אויפטריט ווערט אים נישט גוט, ער קריגט א האַרץ־אטאק, פאלט אנידער און קומט שוין נישט מער צום באוואוסטזיין. דער רושם אין טעאטער־זאל איז א געוואלטיקער. די פארשטעלונג ווערט איבערגעריסן. לאנדוים טויטער קערפער בלייבט אויף דער בינע. אויף מארגן האבן טרויער־מעלדונגען פון ארטיסטן־פאראיין אנגעזאגט דעם טראגישן פאל און צו ווען געגעבן, אז דער נפטר וועט א גאנצן טאג ליגן אויף דער בינע, אז ביי זיין ארון וועט שטיין אן ערן־וואך פון ארטיסטן, און אז די ליבהאבער פון יידישן טעאטער און פארערער פון גרויסן יידישן ארטיסט ווערן געבעטן צו קומען אים אפגעבן דעם לעצטן כבוד. אין זיין לוויה האט זיך באַ־טיליקט א גרויסער עולם. די טעאטער־פארשטעלונגען זענען צוליבן טרויער איבערגעריסן געוואָרן אויף עטלעכע טעג.

דער צווייטער באוואוסטער יידישער ארטיסט, זישע קאץ, האט זיך שוין פון א צייט ארומגעטראגן מיט שלעכטע רעיונות. טיף נידער־געשלאגן פון דעם, וואס א סך פון זיינע נאענטע און באקאנטע זע־נען ארויסגעשיקט געוואָרן אין די ווייטע געגנטן פון רוסלאנד, האט ער אין א מאמענט פון שטארקער דערשיטערונג זיך אויפגעהאנגען ביי זיך אין צימער אויף זיינע שלקעס. ער האט איבערגעלאזט א פאר־מאכטן בריוו.

זיין טויט האט געמאכט א שווערן רושם אין די ארטיסטישע

קרייזן און אויף די, וועלכע האבן אים נענטער געקענט. ער איז, ווי זיין חבר לאנדוי, געבראכט געווארן צו קבורה אויפן באגנואווקער בית־עולם.

ווי האָט זיך די סאָוויעטן־מאַכט באַצויגן צו די יידישע רעליגיעזע הצטרכותן אין די ניי־באַזעצטע געביטן?

אויפן רעליגיעזן געביט האָט די ראָטן־מאַכט קיין באַזונדערע שווערישקייטן נישט געמאַכט. צוליב דעם, וואָס כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז געווען באשעפטיקט אין די פאַבריקן אָדער אין פאַרשידענע רעגירונגס־אַנשטאַלטן, וואו מ'האָט געמוזט ארבעטן שבת און דער ארבעטס־טאָג פלעגט זיך אָנהויבן וועו ס'איז נאָך געווען גוט פינצטער, האָבן די פרומע יידן נישט געהאָט קיין מעגלעכקייט צו גיין אין די בתי־מדרשים אין די פרימאַרנן־שעהן, זענען זיי דעריבער ס'רוב געבליבן אָן מתפללים. היות דער מאַנגל אין דירות איז געווען זייער גרויס, האָט די אָרטיקע מאַכט אויסגענוצט די בתי־מדרשים אויף פאַרשידענע צוועקן. אין געמויערטן פיאַסקאָוון בית־מדרש איז אייניגעאָרדנט געווארן א ספאָרט־קלוב, אין פולקאָוואָיעם און אין בית־שמואל בתי־מדרשים זענען איינגעקוואַרטירט געווארן מיליטער־שטאָבן. אַנדערע זענען פאַרוואַנדלט געווארן אין תבואה־שפייכלערם.

די מתפללים פון דער גרויסער שול האָבן געדארפט צאָלן דער מלוכה דעם עכסטן דירה־געלט־פּרייז: 5 רובל פאַר א קוואַדראַט־מעטער, וואָס דאָס האָט אויסגעמאַכט העכער פיר טויזנט רובל א חודש. די רעליגיעזע אַנשטאַלטן האָבן אויך געדארפט צאָלן דעם עכסטן פּרייז פאַר עלעקטרי: 5 רובל א קילאָוואָט (דער נארמאַלער פּרייז — 35 קאָפּיקעס). די עטלעכע פונקציאָנירנדיקע בתי־מדרשים זענען דעריבער געווען געצוואונגען צו זיין זייער שפּארזאם מיטן עלעקטריש ליכט און ס'איז טאקע דאַרטן געווען פינצטער. בלויז אין די יום־טוב־טעג זענען זיי באַלויכטן געווארן אביסל בעסער. אין אַלגעמיין האָט זייער אויסזען געמאַכט זייער א נעבעדיקן איינדרוק.

ס'איז אויך געשאפן געווארן א ספּעציעלער יידישער סטאַליער־קאָאָפּעראַטיוו, וואו מ'האָט נישט געארבעט שבת און אין די יידישע ימים־טובים. ארום דעם דערמאַנטן קאָאָפּעראַטיוו האָבן זיך גרופּירט די שטארק־רעליגיעזע יידן, וועלכע האָבן געגעסן כשר פלייש פון

זייער אייגענער שחיטה. אָט די יידן זענען געווָארן די הויפט־פּאַר־זָארגערס פון אַלע רעליגיעזע הצטרכותן פון די ביאַליסטאָקער יידן, וואָס האָבן אויך אונטערן סאָוויעטן־רעזשים געוואָלט אָפּהיטן אַלע דינים, מנהגים און טראַדיציעס.

צוליב דעם, וואָס די שטאָטישע באָד, וואו ס'האָט זיך געפונען די מקווה, איז אַריבער צו דער מלוכה, איז שוין נישט געווען פּאַר די שטאַרק־רעליגיעזע ביאַליסטאָקער יידן און פרומע פרויען קיין אָרט וואו צו טובלען זיך, האָבן דעמאָלט די מיטגלידער פון סטאָליער־קאָ־אָפּעראַטיוו צוזאַמענגעקליבן צווישן זיך א גרעסערע געלט־סומע און אין דער וואוינונג פון זיערם א חבר אויסגעבויט א מקווה, וואָס איז שפּעטער שטאַרק באַזוכט געווָארן אפילו פון דער ווייטער פּראָווינץ.

די שטאַרק־רעליגיעזע יידן פלעגן אויך נישט אָננעמען קיין פּאָסטנס אויף וועלכע מ'האָט געמוזט אַרבעטן שבת. נישט געקוקט דערויף, וואָס ביי זייער פּאָר וואָלטן זיין געקענט פאַרדינען 500—600 רובל א חודש, האָבן זיי בעסער אָנגענומען שטעלעס אָלס וועכטערס אין קראָמען, וואו זיי האָבן פאַרדינט בלויז 130 רובל א חודש. ווען מ'פלעגט אין די פרימאָרגן־שעהן פאַרבייגיין נעבן די פאַרשלאָסענע קראָמען, האָט מען געזען, ווי די וועכטער שטייען אין טלית און תפילין און דאַוונען מיט אזויפיל האַרציקייט, אז ס'פלעגט ממש רירן ביים האַרצן.

די מורא פאַר אַן איבערפאַל פון נאַצי־דייטשלאַנד

אויפן ראַטן־פאַרבאַנד

אין ווינטער 1940־1941 האָט זיך דאָס לעבן פולשטענדיק נאָר־מאַליזירט. די מלחמה־קלאָנגען, וואָס האָבן זיך געהאַלטן אין איין שטאַרקן, האָבן זייער באַאומרואיקט. אָנהויב זומער 1941 זענען די מלחמה־אַלarmען געוואָרן נאָך שטאַרקער. גרויסע מיליטער־טראַנס־פּאָרטן זענען פאַרביגעפאָרן ביאַליסטאָק צו די גרענעצן פון דייטש־לאַנד.

צוליב דער מורא, אז די מלחמה קען א ליאַדע טאָג אויסברעכן, האָבן די זיכערקייט־אָרגאַנען, וועלנדיק זיך פאַרהיטן פון „אינערלעבע שונאים", דורכגעפירט דאָנערשטיק דעם 19 יוני 1941 פאַרטאָג א גרויסע אָבלאַווע אויף יידן און נישט־יידן. ס'רוב פון די פאַרהאַל־

טענע זענען געווען די נאָך געבליבענע פערזענלעכקייטן פון פאַרשי־
דענע ארגאניזאציעס, ווי: ציוניסטן, בונדיסטן, פועלי־ציון, רעוויי־
זיאָניסטן, פּ. פּ. ס., גייסטלעכע פון אלע אמונות, געוועזענע גרעסערע
פאַבריקאַנטן, גרעסערע הויז־אייגנטימער, רייכע פויערים, פריצים און
סתם בירגער, אויף וועלכע די זיכערקייט־מאַכט האָט געהאַט עפּעס א
שטיקל פאַרדאַכט. די מענער, וואָס זענען געווען פאָליטיש טעטיק
פאַר די צייטן פון דער פּוילישער הערשאַפט, זענען אָפּגעפּירט געווארן
אין תפיסה, זייערע פרויען און די קינדער האָט מען אויף לאַסט־אוי־
טאָס טראַנספּאָרטירט צום וואקזאל, פון וואַנען זיי זענען אין פאַר־
לויף פון פּרייטיקדיקן טאָג אין פאַרשלאָסענע פראַכט־וואַגאַנעס אַוועק־
געפירט געווארן קיין טיף רוסלאַנד. א דאַנק דעם צופאל זענען א
גרויסער טייל פון די אַוועקגעשיקטע טאָקע געבליבן ביים לעבן. די
מענער, וועלכע זענען פאַרבליבן אין תפיסה, זענען שפּעטער, וען די
מלחמה איז אויסגעבראַכן, פון דאָרט באַפרייט געווארן און דערנאָך,
צוגלייך מיט אלע ביאַליסטאָקער יידן, פאַרגאַזט און פאַרברענט
געווארן.

דער אופן, ווי אזוי ס'זענען דורכגעפירט געווארן די אבלאַווען
אויף די אלט־איינגעזעסענע ביאַליסטאָקער תושבים און דאָס אַרויס־
שיקן זיי אין די וויטסטע געגנטן פון ראַטן־פאַרבאַנד, האָט אויפן רוב
פון דער באַפעלקערונג געמאַכט זייער א שווערן רושם און מ'איז
פון דעם ארומגענאַנגען נידערגעשלאָגן. דער פלוצלינגער מלחמה־אויס־
ברוך, וואָס איז געקומען מיט צוויי טעג שפּעטער, האָט מיט זיינע
גרוילטאַטן פאַרווישט אלע ביז־איצטיקע קלענערע און גרעסערע ג־
שעענישן.

דריטער קאפיטל

דער ברוטאלער אנפאל פון נאצי־דייטשלאנד אויפן סאוויעטן־פארבאנד

זונטיק, דעם 22 יוני 1941, 4 אזייגער פארטאג (2 אזייגער לויט מערב־אייראפאישער צייט) איז די ביאליסטאקער באפעלקערונג אויפ־געוועקט געוואָרן פון פלוצלינגע אויפרייסן. מענטשן, פארשלאפענע און שטארק צעשראָקענע, זענען ארויסגעלאפן פון די הייזער און האבן דערזען פאר זיך דאָס בילד פון א לופט־שלאכט. לכתחילה האבן עס אלע אנגענומען פאר איבונגען פון סאוויעטישן לופט־פלאט. ס'האט אבער לאנג נישט געדויערט און ס'איז קלאָר געוואָרן, אז דאָס איז שוין טאקע די אמתע מלחמה. אין דער לופטן האבן געקעמפט צווישן זיך דייטשע און סאוויעטישע אראפלאנען. דערשראָקענע יידן האבן דערציילט, אז פון די אראפלאנען זענען אראָפגעוואָרפן געוואָרן א היפשע צאָל באמבעס, דער עיקר אויף די יידישע גאסן, און אז ס'זע־נען שוין דאָ טויטע און פארוואונדעטע.

מיר זענען באלד געלאפן צום ראדיא און אנשטעלנדיק אים אויף בערלין, האבן מיר געהערט היטלערס באפעל וועגן אנהויבן די מלחמה מיטן ראטן־פארבאנד. אויף די, וועלכע האבן אין יענע היסטארישע מינוטן געהערט דעם ראדיא, האט די שרעקלעכע ידיעה געמאכט א דערשיטערנדיקן רושם.

א פאָר שעה שפעטער האט מען שוין געוואוסט גענוי ווער עס זענען געפאלן די באמבעס און ווער ס'זענען געווען די קרבנות. עט־לעכע באמבעס זענען געפאלן אויף פיעטרקאָווער געסל אנטקעגן דעם הויז פון י. י. אינדיצקי (געוועזענער בוכהענדלער און צייטונגס־אגענט), וועלכער איז שווער פארוואונדעט געוואָרן און שפעטער פון די וואונדן געשטאָרבן. זיין פרוי איז באלד אויפן אָרט דערהרגעט געוואָרן. חוץ זיי זענען אין די שכנותדיקע הייזער נאָך געווען צענד־ליקער טויטע און פארוואונדעטע.

פון די באמבעס, וואָס זענען געוואָרפן געוואָרן אויף וואיסקאָווע

גאם (נעבן וואלד), איז צווישן אנדערע אומגעקומען דער אלעמען באקאנטער לאנגיאריקער יידישער הויפט־קאסיר פון מאגיסטראט ווייגראך מיט זיין פרוי און טאכטער.

י. י. אינדיצקי

א היפשע צאל פון די סאוויעטישע אפיצירן האבן געהאלטן, אז דאס אלץ איז נישט מער ווי שלאכט־איבונגען פונם סאוויעטישן לופט־פלאט. ווען פאר אלעמען איז שוין געווען קלאר, אז די גרויזאמע מלחמה איז אויסגעבראכן, האבן סאוויעטישע אפיצירן נאך נישט גע־וואוסט ווי צו האנדלען. דאס האט געשאפן דעם אנהויב פונם גרויסן [illegible] וואנדלט געווארן אין א ריזיקער קאטאסטראפע פאר די סאוויעטי־שע מיליטערישע כוחות פון גאנצן ראיאן.

די, וואס האבן נאך געספקט, צי די מלחמה איז טאקע אויס־געבראכן, זענען אינפארמירט געווארן דורך די מיליטער־טיילן, וואס זענען אנגעקומען פון די נאענטע גרענעץ־שטעטלעך, אז פונקט פיר פארטאג איז דער ראטן־פארבאנד באפאלן געווארן אויף דער גאנצער לענג פון דער גרענעץ, אויף דער יבשה און אין דער לופטן, און אז דער גאנצער סאוויעטישער לופט־פלאט, וואס האט זיך געפונען ביי די גרענעצן, איז צעשמעטערט געווארן.

ווען פאר דער סאוויעטישער מיליטער־פירונג איז קלאר געווארן די סיטואציע, האט זיך אנגעהויבן א כאאטישער לויפן. די העכערע און נידעריקערע אפיצירן האבן אויף מיליטער־אויטאם ארויפגעזעצט זייערע פרויען און קינדער און אנגעפאקט מיט זייער ביסל ווירט־שאפט, האבן זיי זיך ארויסגעלאזט אויף די שאסייען און פארפראפט אלע ווענ. וואס א שעה טיפער אין טאג אריין, איז דער כאאס גע־ווארן אלץ גרעסער און גרעסער.

12 אזייגער בייטאג איז באקאנט געוואָרן מאלאטאווס לעדע, וואו ער האָט צווישן אַנדערן געזאָגט, אז נאצי־דייטשלאנד איז ברוטאל באפאלן דעם ראטן־פארבאנד, אז היטלער האָט אָנגעהויבן די מלחמה אינם זעלביקן חודש ווי בשעתו נאפאלעאָן און ס׳דערוואָרט אים, מיט זיין פאטערלאנד, נאָך אַן ערגערער סוף ווי נאפאלעאָנען.

ביי יידן איז געוואָרן א בהלה־שטימונג. איינער איז געלאָפן צום צווייטן זיך מישב זיין וואָס צו טאָן. יידישע יונגעלייט און מיידלעך האָבן געמומען לויפן אין דער ריכטונג צום באראנאוויטשער שאָסיי. אמת, קיין סך זענען אין יענעם זונטיקדיקן טאָג נישט אַוועק, ווייל ס׳רוב יידן האָבן געהאָפט, אז ס׳וועט אפשר געלינגען אָפצושטויסן דעם ברוטאלן אָנפאלער און מ׳האָט געוואָרט מיט אומגעדולד אויפן מארגנדיקן טאָג.

די נאכט פון זונטיק אויף מאָנטיק איז כמעט קיינער נישט געשלאָפן, מ׳האָט זיך צוגעהערט מיט דער גרעסטער אויפמערקזאמקייט צו דער ריזיקער טאנקן־באוועגונג אויף די שאָסייען ארום ביאליס־טאָק. כמעט אלע זענען געווען איבערציגט, אז דאָס לויפן סאָוויעטישע טאנקען צו הילף די באפאלענע ארמייען. ווי ס׳האָט נאָר אָנגעהויבן צו טאָגן האָבן די צעשרויפטע, נישט אויסגעשלאָפענע מענטשן־מאסן זיך א לאָז געטון צו די נאָענטע שאָסייען, כדי צו זען אין וואָס פאר א ריכטונג די טאנקען באוועגן זיך, אָבער צו אלעמענס איבערראשונג האָט זיך ארויסגעוויזן, אז די ריזיקע טאנקען־באוועגונג גייט אין דער פארקערטער ריכטונג, ד. ה. אויף די וועגן, וואָס פירן טיפער קיין רוסלאנד. די סאָוויעטישע ארמייען האָבן אָנגעהויבן פארלאָזן אונדזער געגנט.

די ארעסטירטע האָבן אונטערגעצונדן די תפיסה

מאָנטיק; דעם 23 יוני, צען פרי, האָט די וואך פארלאָזן די תפיסה. די העכער צווויי טויזנט ארעסטאנטן האָבן זיך ארויסגעריסן פון די קאמערן און זיך געציילטע מינוטן איז די תפיסה געשטאנען אין פלאַמען. באפרייטע, האָבן זיך די ארעסטאנטן אין גרעסערע גרופעס אַוועקגעלאָזט איבער דער שטאָט און אָנגעהויבן ראבירן די פול־גע־פאקטע סאָוויעטישע סחורות־ און שפייז־מאגאזינען. אין א קורצער צייט ארום האָט מען זיי געזען אויף די גאסן שלעפנדיק שטיקער סחורה, זעק מיט צוקער אוֹן פולע קעסטלעך מיט שנאפס. די סאָוויע־

טישע וואך־פאסטנס האבן נישט געלאזט ראבעווען און זענען געווען געצוואונגען צו באנוצן היים געווער. עטלעכע פון די ארעסטאנטן האבן אויף דעם אופן פארלוירן זייער לעבן.

צווישן די, וועלכע זענען באפרייט געווארן, האבן זיך געפונען: דער ציוניסטישער טויער יעקב גאלדבערג, דער פירער פון דער ביאליסטאקער אגודה בונים פארבשטיין, דער לינקער פועלי־ציוניסט מיכאל קאנצעפאלסקי, דער רעכטער פועלי־ציוניסט הערש שווײץ, די מיטארבעטער און מיטגלידער פון קאאפעראטיוו „אונזער לעבן" אהרן ברעזינסקי און יוסף רובינליכט, וועלכע זענען דאנערשטיק, דעם 19 יוני 1941, ארעסטירט און אפגעפירט געווארן אין תפיסה אלם פאליטיש נישט־כשרע עלעמענטן.

דער רעכטער פועלי־ציוניסט מרדכי כמעלניק איז אין עטלעכע וואכן ארום געקומען פון בריסק, וואו, נאכן אפזיצן העכער א יאר אין דער דארטיקער תפיסה, האט ער זיך באפרייט פונקט אויפן זעלביקן אופן ווי די ביאליסטאקער ארעסטירטע.

אויך פון דער מינסקער תפיסה זענען אין א חודש ארום געקומען ביי א פאר צענדליק ביאליסטאקער, צווישן אנדערע דער טעקסטיל־פאבריקאנט שמואל פינקעל מיט א זון און ציבולקין (געווען־נער לאנגיאריקער פארזיצער פון דער פייגן־באנק), וועלכער איז אין א קורצער צייט ארום געשטארבן.

דער יינגסטער זון פון באוואסטן ביאליסטאקער טעקסטיל־פאבריקאנט, אסוואלד טרילינג, איז געשטארבן אין דער מינסקער תפיסה.

יידן אנטלויפן פון ביאליסטאק

נאך דער טרויעריקער פעסטשטעלונג, אז די סאוויעטישע אר־מיין פארלאזן אונדזער געגנט, האט זיך ביי דער יידישער באפעל־קערונג אנגעהויבן א גרויסע צערודערונג. קיינער האט נישט געוואוסט ווי צו האנדלען אין דעם טראגישן מאמענט.

א גאנץ גרויסע צאל פון דער יוגנט האבן פול געמאכט די גאסן אויפן וועג צו די שאסייען, וואס פירן טיפער אין רוסלאנד. די גרויסע צאל אויטאס, טאנקען, פוסגייער־מילִיטער, וואס זענען געגאנגען אין נעדיכטע ריייען, האבן די שאסייען פארפראפט, אז ס'איז צייטנווייז אוממעגלעך געווען צו גיין אויף זיי.

אויף אלע וועגן זענען כמעט יעדע 15 מינוט אָנגעפֿלויגן נאַציסטישע יעגער־עסקאָדרעס, וועלכע פֿלעגן זיך אַראָפּלאָזן זייער נידעריק און מיט זייערע קויליגנווארפערס געזויט טויט צווישן די נעדיכטע מענטשן־מאסן.

איינצלנע צוריקגעקומענע האָבן געשילדערט דאָס שרעקלעכע בילד, ווי עס זענען אוים די שאָסייען, וואו עס ליגן איבערגעקערט אויטאָס און טאנקען, ווי מענטשן און פערד וואלגערן זיך צעשאָסענע אין איין קנויל, ווי יעדער טראָט איז פֿשוט א לעבנס־סכנה. זייערע דערציילונגען האָבן געמאכט אזא שווערן אייндרוק, אז א טייל יידן, וואָס זענען גרייט געווען צו לאָזן זיך אין וועג אריין, האָבן רעזיגנירט פון דעם.

א גרעסערע צאָל דרייסטע יונגעלייט און מיידלעך האָבן זיך געלאָזן אויפן ריזיקאַלישן וועג און אַנדערע זענען אפילו דערמאָנגען ביז מינסק. די דייטשע ארמיי איז אָבער אומעטום געקומען פריער פון זיי. אָפּוואָלגערנדיק זיך אין וועג העכער א חודש צייט, אויסגעמאַטערטע, צעהרגעטע און נידערגעשלאָגענע, האָט א טייל פון זיי זיך קוים דערשלעפּט צוריק קיין ביאַליסטאָק. א סך זענען אומגעקומען פון די לופט־פלי־אָנפאַלן און א היפּשע צאָל זענען דערמאָרדעט געוואָרן אויף די וועגן, דורך די מאָרשירנדיקע נאַצי־בעסטיעס. נאָר געציילטע איז געלונגען זיך ארויסצורייסן פון דער ארומרינגלונג און אָנקומען קיין טיף רוסלאַנד. א היפּשע טייל פון זיי געפינען זיך היינט צווישן די לעבעדיקע.

דאָס פּוילישע ביאַליסטאָק „באַאַרבעט" די שטאָט

דאָס פּוילישע ביאַליסטאָק איז אין אָט די „הייסע" טעג אויך נישט געוועסן מיט קיין פּאַרליגטע הענט. אלט און יונג, מענער און פרויען, האָבן זיך א לאָז געטון איבער די פול־געפּאַקטע סאָוויעטישע קראָמען און סקלאַדעס און האָבן אלץ צעראַבירט, נישט איבערלאָזנדיק אפילו קיין זכר. זיי האָבן אפילו נישט געשאָנעוועט די אָנשטאָלטן, וואו ס'האָבן זיך געפונען יתומים.

דאָס „באַאַרבעטן" די געשעפטן און סקלאַדעס האָט געדויערט א גאַנצע וואָך און נישט איינער פון זיי איז ביים ראָבירן דערשאָסן געוואָרן דורך רויט־ארמייער. דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעהאלטן אַנ־

דערע ווייטער פֿאַרצוזעצן דאָס ראַבירן. זיי האָבן שוין אפֿילו אויך פֿרובירט מאַכן אַן אָנהויב פון באַראַבוועון יידישע הייזער.

אין ראַבירן די געשעפטן האָבן אויך אָנטיילגענומען א גאַנץ קלייע צאָל יידן, פון דער אונטערוועלט, צווישן וועלכע ס'האָט זיך געפונען די באַקאַנטע ביאַליסטאָקער אונטערוועלטניצע חנה יאָלטשיצע (שוועסטער פון די פורמאַנעס יאָלקעס). ביים ראַבירן א טאַבאַק־קראָם אויף ליפֿאָווע גאַס האָט זי געפונען איר טויט.

די יידישע ביאַליסטאָק אין דריטן מלחמה־טאָג

דינסטיק, דעם 24 יוני 1941, אין דריטן מלחמה־טאָג, ווייס שוין די יידישע ביאַליסטאָק גאַנץ קלאָר, וואָס עס טוט זיך אויף די שאַסייען און אַז ס'איז שוין איבערהויפּט נישטאָ וואָס צו טראַכטן וועגן וועלכע ס'איז פֿרואוון פון לאַזן זיך אין וועג אריין. צוליב דער האַפּנונגסלאָזער לאַגע, אין וועלכער מ'איז אַזוי פּלוצלינג אַרײַנ־געוואָרפן געוואָרן, זענען ס'רוב יידן אַרומגעגאַנגען ווי האַלב־צע־מישטע.

דער מאַרש פון דער דייטשער ארמיי

די דייטשע ארמיי איז נישט געגאַנגען אויף ביאַליסטאָק, ווי מ'האָט גערעכנט. זי האָט זיך דורכגעריסן דורך בריסק אויף קאָברין און צוקומענדיק נעענטער צו סלאָנים, אראָפּגעוואָרפן א לופּט־דעסאַנט, וואָס האָט באַזעצט די בריקן איבערן טייך שטשארא און אויף אזא אופן אָפּגעשניטן דעם צוריקטריט פון אַלע סאָוויעטישע מיליטער־טיילן, וואָס האָבן זיך נאָך געפונען אין אונדזער ראיאָן. גרויסע טיילן פונם אָפּטרעטנדיקן סאָוויעטישן מיליטער זענען צוליב דעם מאַנעוור צוריקגעקומען קיין ביאַליסטאָק.

דאָס באַווייזן זיך פון פרישן סאָוויעטישן מיליטער איבער די ביאַליסטאָקער גאַסן האָט ארויסגערופן א בעסערע שטימונג ביי דער יידישער באַפֿעלקערונג. ס'האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און פּאַר אַלעמען איז קלאָר געוואָרן די שווערע סיטואַציע, אין וועלכער עם געפינט זיך דאָס פּולשטענדיק ארומגערינגלטע סאָוויעטישע מיליטער.

די יידישע ביאַליסטאָק האָט אָננעהויבן ריכטיק אָפּצושאַצן די קריטישע לאַגע פון די סאָוויעטישע ארמייען אויפן גאַנצן וויסרוסישן פראָנט. מ'איז געקומען צום אויספיר, אַז אין די נאָענטסטע וואָכן

קאָן מען נישט דערוואַרטן קיין שום פאַרבעסערונג פון דער לאַגע אויף די שלאַכט־פעלדער, און אז די טעג פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט אין ביאַליסטאָק זענען געציילטע. נאָך דער דאָזיקער פעסט־שטעלונג איז די שטימונג ביי די ביאַליסטאָקער יידן געווארן א נאָך מער געדריקטע.

די לעצטע צווייי טעג סאָוויעטישע הערשאַפט אין ביאַליסטאָק

אין די טעג פון מיטוואָך דעם 25־טן און דאָנערשטיק דעם 26־טן יוני 1941, האָט מען געקאָנט באמערקן, אז די צאָל מיליטער־לייט אין שטאָט האָט זיך באדייטנדיק פארקלענערט. דאָס בית־חיים, וואָס איז נאָך פאַרבליבן, לויפט פון איין עק שטאָט צו דער צווייטער, נישט וויסנדיק אליין, ווי אזוי זיך ארויסצוריסן פונם פארשלאָסענעם קאסטן.

דאָנערשטיק אין אָוונט האָט מען אויף די ביאַליסטאָקער גאַסן שוין נישט געזען קיין סאָוויעטישע סאָלדאַטן. קיינער האָט נישט געוואוסט וואו זיי זענען אהינגעקומען. די איינצלנע רויט־ארמייער, וועלכע האָבן נאָך ארומגעבלאָנדזשעט אין דער נאכט־פינצטערניש, האָבן געהאַלטן אין איין שיסן, מורא האָבנדיק פאַרן אייגענעם שאָטן. פאַרטאָג איז געוואָרן אינגאַנצן שטיל. מ'האָט זיך געריכט, אז א ליאדע שעה וועלן זיך אויף די ביאַליסטאָקער גאַסן באָווייזן די נאַצי־רוצחים.

פערטער קאפיטל

די נאַצי־אכזריות אונטער די ביאלימטאַקער ייִדן בײַן אריינטרײַבן זיי אין געטאָ

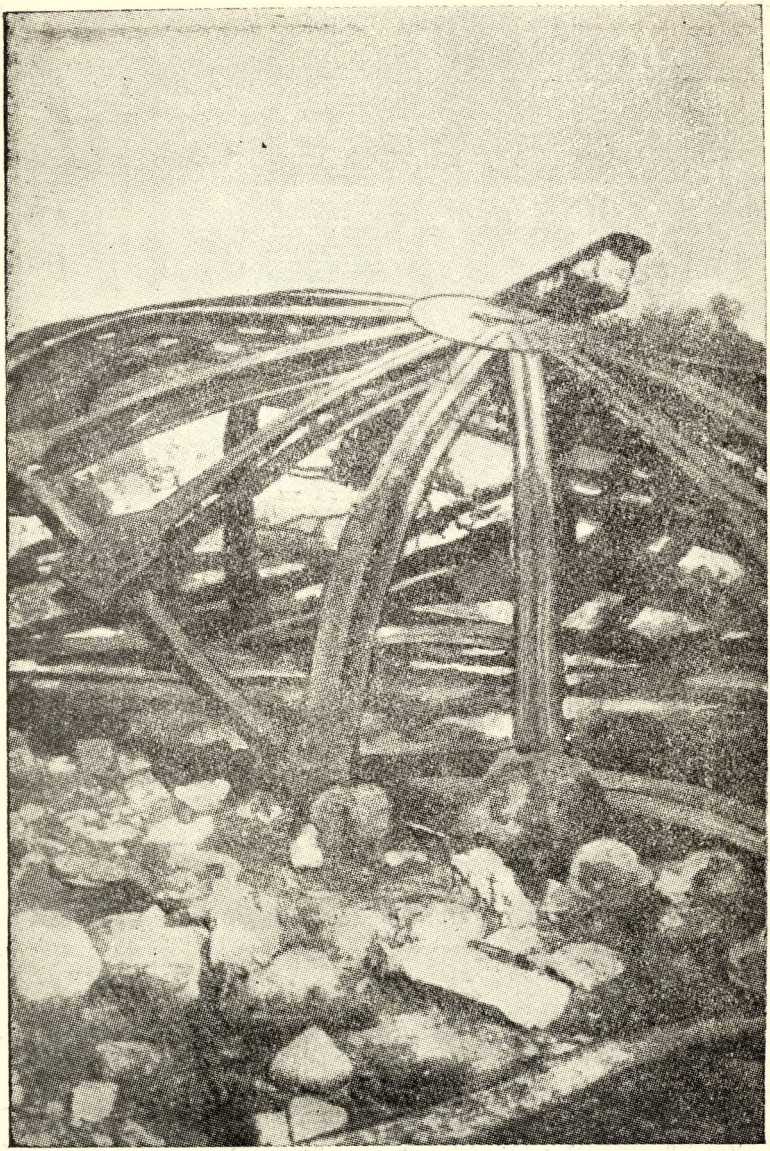
די נאַצי־רוצחים רייסן זיך אַרײַן קיין ביאַליסטאָק

פרייטיק, דעם 27־טן יוני 1941, 9 אזייגער פרי, נאָך עטלעכע שעה טויטער שטילקייט, האָט זיך פלוצים דערהערט א שטאַרקע שיסעריי, נאָכדעם איז אויף א קורצער וויילע ווידער געווארן שטיל. אין אָט די שטילע מינוטן האָבן דורך מאַזאָוועצער גאַס זיך אַרײַנגעריסן די פאַדערשטע טיילן פון די היטלער־בעסטיעס. דערנענטערנדיק זיך צו די געדיכט־באַוואוינטע יידישע גאַסן, ווי: בריסטע און שמאָלע פּיאַסקעס, סענדערס, סוראזער, סוכע, פיש־מאַרק און בייליגנדיקע גאַסן און געסלעך, האָבן א טייל פון די באַנדיטן אריינגעוואָרפן אין די יידישע הייזער אויפריס־ און צינד־באָמבעס, פון וואָס ס'איז גלייך אויסגעבראָכן א ריזיקע שרפה. א צווייטע גרופּע האָט אָנגעהויבן אַרויסשלעפּן פון די נאָך נישט ברענענדיקע הייזער די מאַנס־בילן, וועלכע זיי האָבן מיט אויפגעהויבענע הענט און אונטער א האַגל פון שרעקלעכע קלעפּ אריינגעטריבן אין דער גרויסער שול.

ערשטע קדושים אין די פלאַמען פון דער גרויסער שול

וועו די שול איז געווען פול געפאַקט, איז זי אַרומגערינגלט געוואָרן מיט א געדיכטן קאָרדאָן נאַצי־גזלנים, באַוואָפנט מיט אַלע מינים געווער. אין געציילטע סעקונדן איז פון די אריינגעוואָרפענע גאַז־ און צינד־באָמבעס די שול געשטאַנען אין פלאַמען.

בעת דער גיהנום־שרפה אין דער גרויסער שול האָבן זיך דאָרט אָפּגעשפּילט האַרצריסנדיקע טראַגעדיעס. נישט קענענדיק לענגער אריבערטראָגן דעם שטיקנדיקן גאַז־רויך, האָט א וון, אויפן פאַרלאַנג פון זיין פאָטער, אים אויפגעהאָנגען מיט זיין הויזן־פּאַס אויף א מנורה. עס זענען געווען פיל פאַלן, וועו מ'האָט אייגער דעם אַנדערן

דאָס איז געבליבן פון דער גרויסער שול

איבערגעשניטן די אדערן און אויף אזא אופן דערבראכט צו א גיכערן סוף פון די אומדערטרעגלעכע לײדן. א דרייסטער יונגערמאן, וועלכער איז נאך נישט געווען אזוי שטארק פארגאזט, איז ארויפגעקראכן אויף א פענצטער, אויסגעהאקט א פאר שויבן און געהאלטן א שארפע רעדע קעגן די נאצי־רוצחים. די גזלנים האבן אבער אויף אים באלד געעפנט א פייער און געטראפן דורך א קויל אין האנט, א באגאסענער מיט בלוט, איז ער תיכף ארונטערגעפאלן.

צולײבן שטארקן פייער און רויך, וואס האט געזעצט פון דער ברענענדיקער שול, האבן די נאצי־רוצחים געמוזט זיך אביסל אפרוקן. אין דעם מאמענט איז אונטערגעשפרונגען דער פוילישער שול־וועכטער בארטאשקא, וועלכער האט, אייגנשטענדיק זיין לעבן, אן עזן געטאן א הינטערשטע שול־טירל, דורך וועלכער ס'זענען ארויסגעלאפן צען יידן, צווישן וועלכע ס'האט זיך אויך געפונען דער יונגערמאן, וואס האט געהאלטן די רעדע.

אין דער צייט, וען די שול איז געשטאנען אין פלאמען, זענען גרופעס נאצי־רוצחים ארומגענאנגען איבער די הויפן, ארויסגעשלעפט פון דארט די מענער און זיי דערשאסן אין קעגנווארט פון זייערע פרויען און קינדער.

צווישן די שול־קדושים זענען געווען: דאקטאר קראצאווסקי, נטע יאקובסאן (בוכהאלטער), קאפלאן (מאנופאקטור־סוחר פון קורפיעצקע גאס), דער באוואוסטער ביאליסטאקער שאכמאטיסט אהרן זאבלודאווסקי (זון פון חיים־צבי), פאליאק (באלעבאס פון דער אפטייק אויף עק רבינס גאס), דער באליבטער ביאליסטאקער בדחן אלטער שטיינבערג (אלטער כאלעלע), יצחק ברענער, ראדזינאווער (אייגנטימער פון רעסטאראן „אקווריום"), קארקעס־פאברikאנט יאמניק, דער פאפולערער מיכל גראדזענסקי מיטן איידעם און זון, קאפלאן (רעסטאראן־אייגנטימער), ביסקופיצקי (סוחר), פוקסמאן (זון פון געווענטער זענעם גרויסן מעבל־פאברikאנט), דער באוואוסטער פוטבאליסט יצחק ליאך, אברהם ספעקטאר מיט זיינע צוויי זין און דוד וויסאצקי.

צווישן די דערשאסענע אויף די גאסן האט מען געפונען ארומגענומען די אלמנה און טאכטער פון פוילי־ציון־טוער בערל יאשינאווסקי. אויף ליפאווע גאס האבן זיך געוואלגערט אין א מיסט־קאסטן אדוואקאט טעפפיע (שוואגער פונם באוואוסטן ביאליס־

טאָקער הויז־באזיצער ברוך גווין) און אדוואָקאט גאָטליב (איידעם פון אפטייק־אינהאבער קוריצקי).

מסירת־נפשדיקע איבערגעגעבנקייט פון פרוי גיטל כייקאָווסקי־פּלאַץ

אין יתומים־אנשטאַלט אויף וועסאָלע גאס (געוו. פּלאָקערס) האָבן זיך דעמאָלט געפונען זעכציק יידישע קינדערלעך. נישט געקוקט אויף דער גרויסער סכנה, וואָס איז שוין אין יענע טעג געווען פאר א יידן זיך צו באווייזן אויף די קריסטלעכע גאסן, האָט די לאַנג־יעריקע יתומים־דערציערין פרוי גיטל כייקאָווסקי־פּלאַץ מיט מסירת־נפש זיך דורכגעריסן צום אנשטאַלט.

וועז די נאַצי־רוצחים האָבן געצונדן די שכנותדיקע יידישע הייזער, פאַרברענט לעבעדיקערהייט און געמאַרדעט טויזנטער יידן, איז פרוי כייקאָווסקי נישט אָפּגעטראָטן פון די קינדער און געווען צוזאמען מיט זיי אין די שעהן פון טויט־שרעק. וועז זי האָט זיך דערוואוסט, אז דער וועכטער פונם אנשטאַלט, א פּאָליאַק, איז אוועקגעלאָפן מסרן די נאַצי־רוצחים, אז אין יתומים־אנשטאַלט געפינען זיך קינדער פון קאָמוניסטן, האָט די איבערגעגעבענע מוטער פון די זעכציק יידישע קינדערלעך זיי באהאַלטן אין א קעלער ביזן האַלדז אין וואַסער און געראָטעוועט זיי פון א זיכערן טויט.

פרוי גיטל כייקאָווסקי־פּלאַץ איז געווען די איינציקע, וואָס איז אין די סכנותדיקע טעג נישט אָפּגעטראָטן פון די יתומים. איר מסירת־נפשדיקע איבערגעגעבנקייט דאַרף פאַרהיילט ווערן צווישן די שענסטע טאַטן פון מענטשלעכער אחריות.

דער טרויעריקער סך־הכל פון די ערשטע צווי טעג נאַצי־הערשאַפט

די גיהנום־שריפה אינם יידישן שטאָט־טייל האָט געדויערט ביז אויף מאָרגן שבת בייטאָג. אין דער שריפה זענען אומגעקומען בייַ צווי טויזנט יידן און אריבער דרייסיק גאסן, — וואָס האָבן אויסגעמאכט אומגעפער א דריטל פון די יידישע וואוינונגען אין ביאַליסטאָק, — זענען אויסגעליכן געוואָרן מיט דער ערד.

פאָלגנדיקע גאסן זענען ארומגעכאפט געוואָרן פון די בעסטיאַלישע אונטערצינדונגען: סוראזער, רינעק קאָשטשושקי ביז נאָך ברוך גווינם מויער, סענדערם ביז כמעט פארן קאָשטשאָל, דער גאַנצער שול־

הויף מיט זיינע ארומיקע גאסן און בייגעסלעך און דער פיש־מארק־ראיאן ביז כמעט הארט פארן וואלד, — אזוי אז שטייענדיק נאך דער שריפה אויפן פלאץ פונם אמאליקן שטאט־זיינער, האט מען געקאנט זען דעם וואלד.

נישט געקוקט דערויף, וואם די ברענענדיקע הייזער זענען געווען ארומגערינגלט מיט געדיכטע קארדאנען שטארק באוואפנטע נאצי־גזלנים, איז א סך יידן געלונגען אדורכצורייסן זיך און זיך ראטעווען.

צוליב ווידערשטאנד, וואס א גרופע רויט־ארמייער האט געשלעפט אויף נאדזשעטשנע גאס, האבן די נאצי־רוצחים באוואלפן אלע הייזער אין דער גאס מיט צינד־באמבעס. אין א פאר שעה ארום איז פון דעם געסל צוזאמען מיטן פולקאוואיעם בית־מדרש און דער געוועזענער מאנישעוויטשעס באך געווען א בארג אש. פון דער ריזיקער שריפה זענען ארומגעכאפט געוואלן די פאסט און די געוועזענע רעאל־גימנאזיע.

אזוי האט אויסגעזען דער טרויעריקער סך־הכל פון די ערשטע צוויי טעג נאצי־הערשאפט אין ביאליסטאק. דאס איז געווען דער אנהויב פון שווערע אומגליקן, וועלכע האבן זיך כסדר געשאטן איבער די יידישע קעפ אין פארלויף פון די וויטערדיקע שרעקלעכע אינקווי־זיציע־יארן.

נאצי־קאמענדאנט באפעלט צו שאפן א יידן־ראט

זונטיק, דעם 29־טן יוני 1941, האט דער שטאט־קאמענדאנט גערופן דעם ראבינער הרב ד"ר ראזענמאן און דעם געוועזענעם קהילה־דירעקטאר אינזש. בארש און האט זיי באפוילן צו שאפן א יידן־ראט, צו וועלכן די דייטשע מאכט זאל זיך וועלן וועגן אלץ, וואס האט א שייכות מיט יידן.

נאך זייער באזוך ביים קאמענדאנט, האבן הרב ד"ר ראזענמאן און אינזש. בארש וועגן דעם איבערגענעבן די איבערגעלייבענע יידישע כלל־טוער. ס'איז תיכף צונויפגערופן געווארן א גרעסערע בארטונג, וועלכע האט אויסגעקליבן א יידן־ראט פון פאלגנדיקע פערזאנען: ראבינער ד"ר ראזענמאן, אינזש. בארש, דוב סובאטניק, מיינדל קאפלאן, ד"ר קאצענעלסאן, א געוויסער לימאן פון סלאנים, דעם ציוניסטישן טוער יעקב גאלדבערג, דעם געוועזענעם דירעקטאר פון סוחרים־פאראיין גליקסאן, געוו. רעדאקטאר פון „אונזער לעבן"

מיטגלידער פון יידן־ראַט

הרב ברוך אליהו האַלפערן

שמואל פוניאַנסקי

פסח מעלניצקי

פּסח קאָפּלאַן, מרדכי כמעלניק (פירער פון די רעכטע פּועלי־ציון אין ביאַליסטאָק), מאָטל רובינשטיין (לייטער פון דער מענדעלע־שולע, שוואָגער פון בונדישן טויער יעקב פּאָט), שמואל פּוניאַנסקי (מזרחי), הרב ברוך־אליהו האַלפּערן (מזרחי), הרב פּיניע אייזענשטאַט, יעקב לִיפּשיץ (געוו. פּאַרזיצער פון סוחרים־פּאַראיין), אַבע פורמאַן, משה שוויף, איסאַק מאַרקוס (געוו. קאָמענדאַנט פון די פּריוויליקע פּייערלעשערס), טיקטין (געוועזענער אייגנטימער פון אַן עקספּעדיציע־געשעפט), צבי ווידער (געוועזענער פירער פון דער האַנטווערקער), פּסח מעלניצקי (געוועזענער פירער פון די לוינקעטניקעס) און דער לאַנגיאָריקער פּאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון דער גרויסער שול שמואל פּאַלאַנסקי. אַלס סעקרעטאַר פון ראַט איז אויסגעקליבן געוואָרן פּסח קאָפּלאַן.

דער ראַט האָט אויסגעקליבן אַן אָנפּיר־אַרגאַן פון פּאָלגנדיקע פּינף פּערזאָנען: הרב ד"ר ראָזענמאַן, אינזש. בּאַראַש, דוב סובאָטניק, לימאַן און יעקב גאָלדבערג. אַלס סעקרעטאַר — רפאל גוטמאַן (בּאַוואָסטער מחבר פון העברעאישע לערן־ביכער, וועלכער איז מיטן פּליטים־שטראָם אין 1939, צוזאַמען מיט זיין פרוי, געקומען אין פּאַרליבן אין ביאַליסטאָק.

ראַבינער ד"ר ראָזענמאַן איז אָפיציעל געווען פּאַרזיצער פון יידן־ראַט, דער פּאָקטישער פירער איז אָבער געווען אינזש. בּאַראַש, וועלכער האָט נישט זעלטן געהאַנדלט דיקטאַטאָריש אפילו קעגן דעם וויללן פון די איבעריקע פיר. מען מוז אָבער אָנערקענען, אז ער איז געווען אַן אויסערגעווויינלעך ענערגישער און, דער עיקר, אַן אָרנטלעכער מענטש, וועלכער האָט אין רוב פאַלן געהאַנדלט, לויט זיין באַגריף, לטובת הכלל.

בעת א זיצונג פון יידן־ראַט, אין די ערשטע וואָכן פון דער דייטשער אָקופּאַציע, האָט מענדל קאָפּלאַן געקראָגן א הארץ־אַטאַק און איז באַלד געשטאָרבן. זיין פּלוצלינגער טויט האָט געמאַכט א שווערן רושם אויף דער יידישער ביאַליסטאָק.

די נאַצי־רוצחים שטעלן שווערע פּאָדערונגען דעם יידן־ראַט

אויפער דער יידן־ראַט האָט נאָך אָנגעהויבן באַווייזן סימנים פון לעבן, האָבן די נאַצי־הערשער שוין אָנגעהויבן פּאָדערן, אז דער יידן־ראַט זאָל צושטעלן טויזנטער יידישע מענער און פרויען צו

צוואנגס־ארבעט, ביי וועלכער זיי זענען געשלאָגן און געפיניקט ג־ וואָרן. ארבעטן האָט מען געמוזט אונטער די שווערסטע באדינגונגען. גלייכצייטיק האָט מען אויך געמוזט צושטעלן גרויסע מענגעס זיידענע קאָלדרעס, גוטע פובענע קישנס, קאראקולענע פרויען־מאנטלען און מ־ רערע טויזנטער קילאָס פאָדעשוועל־עדער. יעדע פאָדערונג האָט ג־ מוזט באפרידיקט ווערן אין משך פון 48 שעה אונטער דער דראָהונג פון שווערע סאנקציעס. פון די אלע פאָדערונגען פלעגט זייער זעלטן געלינגען עפעס אָפצודינגען.

חוץ די פאָדערונגען צום יידן־ראט, פלעגט נאָך די געשטאפּאָ יעדן טאָג כאָפן יידן כלומרשט אויף ארבעט, אין דער אמתן האָט זי די געכאפּטע פארפייניקט. זיי האָבן זיך אויך געלאָזט וואויגיין אין יידישע הייזער און ראָבירט אלץ, וואָס האָט געהאט א ווערט. זיי פלעגן אפּשליסן גאנצע גאסן און אויף גרויסע לאָסט־אויטאָס ארויס־ פירן פון די באפאלענע הייזער דאָס ביסל ארעמקייט און נישט זעלטן אפילו מעבל, אויב זיי האָבן געהאט א שטיקל ווערט.

צוליבן הונגער גייען עווענ ארבעטן צו די נאצים

העכער צווי טויזנט יידן

ביי גרויסע טיילן פון דער יידישער באפעלקערונג, איבערהויפט צווישן די, וואָס זענען אפּגעברענט געווארן בעת די נאצישע אונטער־ צינדונגען, האָט זיך אנגעהויבן שטארק פילן דער הונגער. נישט ג־ קוקט דערויף, וואָס מ׳האָט שוין געוואוסט וועגן די אויסערגעווינלעך שווערע, אוממענטשלעכע באדינגונגען פון דער ארבעט, זענען העכער צווי טויזנט יידישע מענער און פרויען עווענ ארבעטן צו די נאצים. אויף אזא אופן האָבן די אומגלויבלעכע געהאט די מעגלעכקייט דורכ־ צולעבן דעם טאָג, באקומענדיק פאר דער ארבעט עפעס אפּצוועסן. אמאל פלעגן זיי אויך באקומען אויף מיטצונעמען אהיים אביסל שפּייז, וואָס האָט זיך געוואלגערט אין די איבערגעלאָזענע סאוויעטישע שפּייז־סקלאדעס.

אין שטיינס סקלאדעס, וואו ס׳האָבן געארבעט א פאָר הונדערט יידן, וועלכע האָבן פאר זייער ארבעט באקומען באצאלט מיט לעבנס־ מיטל, האָט מען אויפן פארשלאג פון די יידישע פארארבעטער וודל גורוויטש און אלטער גינזבורג (איידעם פונם באוואוסטן ביאליסטא־ קער דרוקערייי־אייגנטימער מאיר פרוזשאנסקי), באשלאָסן, אז אלע

אַרבעטער זאָלן אָפּגעבן פון יעדער וואָך אַרבעט א טאָג שפּייז פֿאַר די הונדערטער הונגעריקע יתומים. אויף אזא אופן זענען די עלנטע קינדער אויסגעהאַלטן געוואָרן א לעבנגערע צייט. פֿאַר יענער טראַגישער צייט איז עס געווען א קרבנותפּולע טאָט און דאָס דאַרף פֿאַרצייכנט ווערן.

די נאַצי־בעסטיעס דערמאָרדן 300 יידישע אינטעליגענטן

דאָנערשטיק, דעם 3־טן יולי 1941, זענען דורך די נאַצי־רוצחים אַרומגערינגלט געוואָרן עטלעכע גאַסן. מיט אויסגעשטרעקטע רעוואָלווערן האָבן זיי זיך אַרײַנגעריסן אין די יידישע הייזער, אַרויסגעשלעפּט העכער טויזנט מענער און זיי אַרויפּגעטריבן אויפן מאַגיסטראַט־הויף. מ'האָט זיי דאָרט מערדערלעך געשלאָגן, געצוואונגען צו שפּרינגען און טאַנצן מיט אויפגעהויבענע הענט און זינגען מהפּיפית־לידער. שפּעט אין דער נאַכט זענען אַראָפּגעקומען א פּאָר טויטשיכורע העכערע געשטאַפּט־אָפּיצירן און האָבן פֿאַראַרדנט, אז אַלע יידן זאָלן זיך גלייך איינשטעלן אין רייען. נאָכן אויספֿרעגן יעדן איינעם מיט וואָס ער האָט זיך באַשעפטיקט פֿאַר דער מלחמה, זענען די אינטעליגענץ און מענטשן פון פֿריע פֿראָפעסיעס אין א צאָל פון איבער 300 מאַן אָפּגעטיילט געוואָרן באַזונדער. די איבעריקע 700 זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אין דער שפּעטער נאַכט אויפן גאַס, וואו זיי זענען געווען באַדראָט דערשאָסן צו ווערן פון די פּאָליציי־פּאַטרולן. ווען ס'איז שוין געווען גוט טאָג זענען זיי, צעבראָכענע און נידערגעשלאָגענע, קוים דערקראָכן צו זייערע הייזער.

ווי מ'האָט זיך שפּעטער דערוואוסט, האָבן די נאַצי־רוצחים די פֿאַרבליבענע אויפן מאַגיסטראַט־הויף נאָך מערדערלעך געפּייניקט א גאַנצן מעת־לעת. שוין האַלב־טויטע האָט מען זיי אַרויסגעפירט קיין פּעטראַשע, הינטער ביאַליסטאָק, און דורך מאַשין־געוואָר־פּייער געמאַכט א סוף צו זייערע לעבנס.

צווישן די 300 פֿאַרפּייניקטע און דערשאָסענע געדענקט זיך די נעמען פון אַדוואָקאַט גוטמאַן פון פּיאַסקעס און פון דעם מיטגליד פון קאָאָפּעראַטיוו „אונזער לעבן", ראובן סקלויט.

פּרישער בעסטיאַלישער מאָרד פון די נאַצי־גזלנים

איבער 3000 יידן

שבת, דעם 12־טן יולי 1941, 5 אזייגער פֿאַרטאָג, האָט א

גרעסערע גרופּע געשטאַפּאַ־באַנדיטן מיט עטלעכע צענטלינג לאַסט־אויטאָס אַרומגערינגלט א גרויסן טייל פון יידישן ראיאָן. די יידן, וועלכע זענען שוין צוגעוואוינט געוואָרן צו די אָפּטע הויז־זוכונגען און רויבעריייען, האָבן אויך דאָס מאָל גערעכנט, אז די אויטאָס זענען געקומען אַרויספירן יידיש האָב און גוטס. אָבער דאָס מאָל האָבן די באַנדיטן דורכגעפירט עפּעס ערגערס — זיי האָבן צונויפגעיאָגט פון די אָפּגעשלאָסענע גאַסן אַלע מענער, אַרויפגעפאָקט זיי אויף די לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט אין אן אומבאַוואוסטער ריכטונג. די אויטאָס זענען אַרומגעפאָרן אין געאייל הין און צוריק ביז 12 בייטאָג און אויף אזא אופן אַרויסגעשלעפּט איבער 3000 יידן, וועלכע זענען אויפן וועג מערדערלעך געפיניקט געוואָרן. קיינער פון זיי איז נישט צוריקגעקומען. ס׳איז אויך נישט געלונגען צו קריגן קיין שום ידיעה, וואו זיי זענען אהינגעקומען.

א צייט שפּעטער האָבן פּויערים פון דער ביאַליסטאָקער אומגעגנט דערציילט, אז א גרויסע מאַסע יידן זענען דערשאָסן און באַגראָבן געוואָרן אויף פּעטראַשער פעלד און אז די אַרויפגעשאָטענע ערד האָט זיך א לאַנגע וויילע געוואַקלט, ווייל צווישן די פּאַרשאָטענע האָבן זיך געפונען א סך יידן, וואָס האָבן נאָך געלעבט.

צווישן די „שבתדיקע", ווי מ׳האָט זיי שפּעטער גערופן, האָבן זיך געפונען: אויגן־דאָקטאָר באַרים פּינעס (זון פונם באַרימטן אויגן־דאָקטאָר פּינעס), דער באַוואוסטער קינדער־דאָקטאָר דוד קאַגאַן (פון זאַמענהאָף־נאַם), אַדוואָקאַט גדאַנסקי, אַדוואָקאַט טילעמאַן, דאָקטאָר טאַפּיצער (זון פון פּאַרמאַצעווט טאַפּיצער), חזן־שוחט און מוהל ר׳ אליהו וואָלאָצקי, דער באַוואוסטער לערער פון דער העברעאישער גימנאַזיע משה זאַבלודאָווסקי, פיליפּ און שמעון קוריאַנסקי (זין פון באַוואוסטן געזעלשאַפטלעכן עסקן משה קוריאַנסקי), ווי אויך דער איידעם פון משה קוריאַנסקי (א גרויסער שיך־סוחר), דער דרוקערייי־אייגנטימער יוסף זעליגזאָן און זון און זייער פלימענק מוניע זעליגזאָן, די מיט־

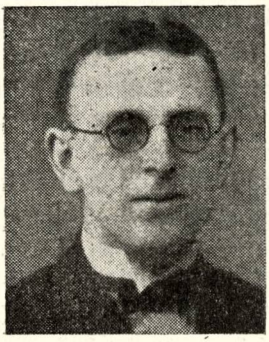

ד״ר דוד קאַגאַן

מיטאַרבעטער פון „אונזער לעבן"

אהרן ברעזינסקי

יעקב שאַפּיראָ

יוסף רובינליכט

ו. סולקעס

ארבעטער און מיטגלידער פון קאָאָפּעראַטיוו „אונזער לעבן" אהרן ברעזינסקי און יוסף רובינליכט, געוו. רעדאקציע־מיטארבעטער פון „אונזער לעבן" וו. סולקעס (זון פון ר' חיים־לייב) און יעקב שאפּירא (געוו. פּאַרטיצער פון דער עסטפּראַנטא־נעזעלשאפט אין ביאליסטאָק און קאָרעספּאָנדענט פון דער גרויסער פוילישער קראָקעווער צייטונג „אילוסטראָוואַני קוריער צאָדזשענני"). ס'זענען אויך אומגעקומען די זקנים וויליענטשיק (א שניידער), כעסין (שמש פון כאָר־שול) און דער אלעמען באקאַנטער לאַנג־יאָריקער בילימער פון „פּאַלאָס־טעאַטער" אשר מעסער.

די נאַצי־רוצחים פּאָדערן אַ גרויסע קאָנטריבוציע — אַ צוליאָג צו די דריי טויזנט קרבנות

נאָכן דורכפירן דעם אויבן געשילדערטן קאָניבאַלישן פּאַרברעכן איבער העכער דריי טויזנט יידן, האָט דער נאַצי־קאָמענדאַנט געמאָלדן די פּאָרשטייער פון יידן־ראָט, אז די פּאַרהאַלטענע קאָנען באַפּרייט ווערן נאָכן איינצאָלן פּאָלגנדיקע קאָנטריבוציע: 5 קילא גאָלד, 100 קילא זילבער און צווי מיליאָן סאָוויעטישע רובל.

דערהאַלטנדיק די טרויעריקע מעלדונג, איז צונויפגערופן געוואָרן א זיצונג פון ראָט, אויף וועלכער ס'איז ביי א געדריקטער שטימונג באַאַנדלט געוואָרן די פראַגע וועגן דער אַרויפגעלייגטער קאָנטריבוציע. קיין גרויסע דעבאַטן זענען איבער דעם דאָזיקן פיינלעכן ענין נישט געפּירט געוואָרן. ס'איז באשלאָסן געוואָרן תיכף צוצוטרעטן צונויפזאַמלען די נויטיקע סומע.

אין דער זאַמל־אַקציע האָבן דעם שטאַרקסטן אַנטייל גענומען די פרויען און מוטערס פון די געכאַפּטע מענער און קינדער. זיי האָבן אָפּגעגעבן זייער גאַנצע צירונג און גרעסערע געלט־סומעס, כדי ווי צום גיכסטן דערפירן צו דער באַפרייאונג פון זייערע נאָענטסטע. אין פּאַרלויף פון דריי טעג זענען אלע ביאליסטאָקער יידן באַזוכט געוואָרן דורך די זאַמל־פּאַרלעך. יעדער איינער האָט געגעבן וויפיל ער איז נאָך געווען ביכולת.

וועו די געפּאַדערטע קאָנטריבוציע איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן, האָבן פּאָרשטייער פון יידן־ראָט, מיט אינזש. בראַש בראַש, זיך געמאָלדן צום קאָמענדאַנט. א לענגערע צייט האָט מען זיי געלאָזט וואַרטן אין קאָרידאָר און נאָך א זייער קאַלטער אויפנאַמע האָט דער

קאמענדאנט זיי ציניש דערקלערט, אז די קאנטריבוציע איז פאר דעם, אז מ'זאל מער קיין פרישע מענער נישט נעמען. די ביז איצט פארהאלטענע קאנצן פארלויפיק נישט באפרייט ווארן, ווייל זיי זענען שוין אפגעשיקט געווארן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט.

נאכן אויסהערן די נידערטרעכטיקע דערקלערונג פונם קאמענדאנט, זענען די יידן־ראט־פארשטייער געבליבן שטיין ווי צעמישטע. נאך א פאר מינוט שטילשווייגן האבן זיי מיט אראפגעלאזטע קעפ פארלאזט די קאמענדאנטור.

באלד ווי זיי זענען געקומען אין יידן־ראט, וואס האט זיך גענומען אין געווען אן אקאל פון מושב־זקנים אויף קופיעצקע 32, איז צונויפגערופן געווארן א פלענום פון ראט, פאר וועלכן ס'איז איבערגעגעבן געווארן די טרויעריקע תשובה פון קאמענדאנט. דאס האט געמאכט אויף אלע ראט־מיטגלידער א שרעקלעכן רושם. נאך א קורצן ישוב־הדעת איז באשלאסן געווארן, אז מ'זאל דעם אמת ווען דער תשובה פון קאמענדאנט נישט פארשפרייטן פאר דער עפנטלעכקייט, נאר אונטערהאלטן די שטימונג, אז די פארהאלטענע ווילן אין גיכן באפרייט ווערן.

משה קוריאנסקי

די פרויען און מאמען פון די אוועקגעפירטע האבן, ווייזט אוים, דערפילט, אז מ'זאגט זיי נישט דעם אמת און האבן כמעט יעדן טאג געמאכט שטורמישע דעמאנסטראציעס פארן בנין פון יידן־ראט. עס זענען אויך געווען פאלן, אז פון גרויס אויפרעגונג און פארביטערונג האבן זיי זיך געווארפן שלאגן די מיטגלידער פון יידן־ראט. די פרויען האבן געטענהט, אז דער יידן־ראט האט זיי אפגענארט, אז אלם צוגאב צו זייערע פארשלעפטע מענער און קינדער האט מען נאך ביי זיי צוגענומען זייער גאנץ ביסל פארמעגן.

א קורצע צייט שפעטער, ווען די פרויען און מאמעס פון די „שבתדיקע" האבן זיך איבערצייגט, אז די קאלטע תשובות פון יידן־ראט גיבן זיי נישט קיין באפרידיקונג, האבן זיי געגרינדעט א קאמי־

טעט אונטערן פאַרזיץ פון געזעלשאַפטלעכן עסקן משה קוריאַנסקי. צונויפזאַמלענדיק א גרעסערע געלט־סומע האָט דער קאָמיטעט גע־פֿרוואוט מיט אלערליי מיטלען דערברענגען צו דער באַפֿרייאונג פון די אוועקגעשלעפּטע. אלע אַנשטרענגונגען פונם דערמאָנטן קאָמיטעט האָבן, נאָטירלעך, צו קיין פּאָזיטיוון רעזולטאַטן נישט געקאָנט פירן. אָפּאַרבעטנדיק עטלעכע חדשים, האָט דער קאָמיטעט זיך געמוזט פּאַנאַנדערלאָזן, אומקערנדיק דאָס צונויפגעזאַמלטע געלט צו די נעבערס.

מען צווינגט יידן אָנצוטאָן די געלע לאַטע

די פּאָדערונגען פון דער געשטאַפּא צום יידן־ראָט זענען פון טאָג צו טאָג געוואָרן אלץ גרעסער און גרעסער. יעדער טאָג פלעגט ברענגען מיט זיך פרישע גזירות. די ערשטע שווערע דערניderונגס־גזירה איז געווען די געלע לאַטע. אָנהויבנדיק פון צען־יאָריקן עלטער האָבן אלע, סיי מענער, סיי פרויען געמוזט אָנטאָן מגן־דוד־שטערנס (די אזוי גערופענע „געלע לאַטע") אויף דער פלייצע און אויפן האַרצן.

נאָך נישט אלע האָבן באַווייזן צו באַצירן זיך מיט דער געלער לאַטע און ס'האָבן שוין געמומען קורסירן קלאַנגען, אז די ביאַלים־טאָקער יידן וועלן אין גיכן זיך מוזן אַריבערטראָגן אין א געטאָ, וואָס וועט פאַר זיי אין נאָענטסטע טעג געשאַפן ווערן.

פינפטער קאפיטל

דאָס לעבן אין ביאַליסטאָקער געטאָ ביז דער שחיטה פון 5־טן פעברואר 1943

ג ע ט ָא !

די באַשטעטיקונג פון די קלאַנגען האָבן אויף זיך לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן. דער יידן־ראָט האָט באַקומען א מעלדונג, אז פאַר די ביאַליסטאָקער יידן איז באַשטימט געוואָרן א געטאָ אין נישט־יידישן ראיאָן און אז פאַר יעדן געטאָ־איינוואוינער איז באַשטימט געווָארן א וואוין־שטח פון דריי קוואַדראַט־מעטער. דער לעצטער טערמין, ווען די געטאָ וועט ווערן אָפּגעשלאָסן, איז דער 1־טער אויגוסט 1941.

דער יידן־ראָט האָט מודיע געווען דער יידישער באַפעלקערונג וועגן דער נייער געטאָ־גזירה און גלייכצייטיק געמאָלדן, אז ווער עס האָט קרובים אין באַשטימטן געטאָ־ראיאָן זאָל זיך באַמיען אויסצוּ־אָרדנען ביי זיי. די, וועלכע וועלן זיך אַליין קיין דירות נישט קאָנען איינשאַפן, וועלן פונם ספּעציעל באַשטימטן דירות־אָמט באַקומען די צאָל צוגעטיילטע מעטערס פאַר זייערע פאַמיליעס.

נאָכדעם ווי ס'איז פאַר אַלעמען קלאָר געוואָרן, אז די געטאָ איז א פאַקט, האָט זיך אָנגעהויבן א לויפענדיש צו קרובים און באַ־קאַנטע צו זוכן א שטיקל פלאַץ פאַר זיך און די פאַמיליעס. נעכטיקע גוטע פרייַנד שלאָגן זיך שוין איצט פאַר א צוועלפ־מעטערדיקן צימער, וואָס האָט געדאַרפט זיין דער וואוין־אָרט פון א פיר־קעפּיקער פאַמי־ליע. אַנדערע זענען געלאָפן צו פּאָליאָקן, וועלכע האָבן באַוואוינט יענעם ראיאָן, און פאַרגעלייגט זיי שיינע פינף־צימערדיקע וואוינונגען מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן פאַר א קלייַנער כאַטקעלע אָן וועלכע ס'איז באַקוועמלעכקייטן (אפילו אָן וואַסער). אויף אזא אופן האָט מען מיט פיל מי און אָנשטרענגונג קוים זיך איינגעשאפט די געטאָ־וואוינונגען.

קארטע פון ביאליסטאק

די גענט

1. יידן־גאַס; 2. יידן־גאַס־גערטנער; 3. גענטאָ־מאַרק; 4. גענטאָ־טויער אויף יורָאָווצער גאַס; 5. גענטאָ־טויער אויף גומינער גאַס; 6. גענטאָ־טויער אויף טשיסטע גאַס; 7. העלדישער טויט פון י. מאַלמעד; 8. מאַסן־עקזעקוציע נאָך י. מאַלמעדס טאָט; 9. גענטאָ־בית־עולם; 10. קלייַנע גענטאָ.

די געטא איז באשטאנען פון די גאסן: ראָזענבערגס געסל, פּאָלנע, ניי־וועלט, ביעלאָסטאָטשאנער, יוראָווצער, קופּיעצקע, זאמענהאָף, נעל־דאָווע, פּאבריק־גאס, טשעפּלע, טשיסטע, טשענסטאכאָווער, שלאָ־כעצקע, „לינת־הצדק"־גאס, יידן־גאס, נאָווּאָגרודזקע, כמיעלנע און אלע בייליגנדיקע געסלעך, וועלכע זענען געווען אינם דערמאָנטן ראיאָן.

פון די ביז איצטיקע, זייט צענדליקער יאָרן איינגעזעסענע, איי־גענע הייזער און גוט־איינגעאָרדנטע וואוינונגען האָט מען שבת, דעם 24־טן יולי 1941, זיך אָנגעהויבן אריבערטראָגן אין געטא. די, וועלכע האָבן נאָך די עטלעכע מעטערס וואוין־שטח נישט געפונען, וואָרפן דערווייל אריין זייערע זאכן צו באקאנטע יידן, וואָס וואוינען אינם דערמאָנטן ראיאָן פון פריער. מ'האָט זיך געשראָקן, אז די געשטאָפּ־גזלנים זאָלן באשטימען נאָר אין טאָג אויף אריבערצוקלייבן זיך און אויף אזא אופן צווינגען די יידן איבערצולאָזן זייער ביסל אָרעמ־קייט אויף יענער זייט געטא.

זונטיק, דעם 25־טן יולי 1941, האָט די גאנצע יידישע באפעל־קערונג, אין גרויס אייליניש, זיך געגומען אריבערטראָגן אין געטא. קיין פורן זענען נישט געווען. דער גליקלעכער, וואָס פלענט, נאָך פיל אנשטרענגונגען, קריגן ערגעץ א פור, האָט געדאַרפט פאָר איר באצאָלן מיט א העלפט פון די זאכן, וואָס זענען אויף איר געלעגן.

כמעט אלע האָבן דעריבער געשלעפּט די שוועכע פּאָק אויף זייערע שוואכע אויסגעמאָטערטע פלייצעס. די הויפּט־טרעגער זענען געווען פרויען מיט קינדער. ס'רוב פון זייערע מענער און טאטעס זענען פאַרבראַנט געווארן אין דער גרויסער שול אָדער פאַרפאלן געוואָרן מיט די „שבתדיקע". די, וואָס זענען נאָך פאַרבליבן, האָבן זיך נישט געטאָרט באוויזן אויפן גאס, ווייל די נאצי־רוצחים פלענן זיי גלייך כאָפּן אויף ארבעט און דאָס האָט באטייט א טאָג שוועכע פיניקונגען און נישט זעלטן — דער טויט.

צוליב די אָנגעוויזענע סיבות זענען כמעט אלע טרעגערס געווען פרויען און קינדער. דער הפקרדיקער מצב, אין וועלכן יידן האָבן זיך דאן געפונען, איז אויסגענוצט געוואָרן דורך די פוילישע כולינאָנעס. זיי פלענן באפאלן די אויסגעמאָטערטע פרויען מיט די שוואכע קינ־דערלעך, אוועקרויבנדיק אלע זאכן, וואָס זענען דורך זיי געטראָגן געוואָרן. עס פלענן זיך אָפּשפילן האָרציינדיקע סצענעס: יידישע

קינדערלעך מאטערן זיך אונטער דער לאסט פון א שווערן פאק און ווען זיי פרואוון זיך א ווייל אפרוען, אראפנעמענדיק אויף א פאר סעקונדן דעם פאק פון זייערע יונגינקע פלייצקעלעך, ווערן זיי באפאלן פון א באנדע פוילישע כוליגאנעס, וואס רויבן אוועק דעם פאק. ווען אנדערע, דרייסטערע, פרואוון זיך אנטקעגנשטעלן, וואקסן גלייך אויס א פאר נאצי־גזלנים און נעמען די כוליגאנעס אונטער זייער שוץ. באגאסענע מיט בלוטיקע טערען, פאלן די דרייסטע יידישע יינגלעך ארײן קוים לעבעדיקע אין געטא.

ארום די אריינגענג צו די געטא־גאסן זענען געשטאנען גרעסערע גרופעס נאצי־בעסטיעס און חוזק געמאכט פון די לאנגע קאראוואנען פארחושכטע יידישע פרויען און קינדער, וואס האבן זיך געמאטערט אונטער דער לאסט פון די שווערע פעק, וועלכע זיי האבן געשלעפט. די נאצי־באנדיטן האבן פון דעם גלות־מארש געמאכט פאטאגראפישע אויפנאמעס. א גאנצע וואך האט געדויערט די דאזיקע טרויעריקע אי־בערוואנדערונג און יעדן טאג האבן זיך איבערגעחזרט די זעלביקע הארצריייסנדיקע בילדער.

דער אויסזען פון געטא איז געווען א שוידערלעכער. א סך פא־מיליעס האבן זיך געוואלגערט אויף דער גאס. דער עיקר די, וועלכע האבן זיך בעת דער גרויסער שריפה האלב־נאקעטע קוים מיטן לעבן געראטעוועט פון זיערע ברענענדיקע הייזער.

נישט געקוקט אויף אלע זיינע אנשטרענגונגען, איז דעם אויף גיך געשאפענעם אמט צו באזארגן די ביאליסטאקער יידן מיט א זואוין־שטח, נישט געלונגען אין די ערשטע טעג צו באזארגן מיט א דאך איבערן קאפ די העכער פופציק טויזנט יידישע איינוואוינער.

געטא־בית־עולם

באלד פון די ערשטע טעג איז אפגעטיילט געווארן א פלאץ פארן געטא־בית־עולם, אדער ווי מ'האט אים גערופן, זשאביער־בית־עולם, וואס האט זיך געפונען הינטער קאטאקם מיל אויף פאלנע גאס.

די „קאלכאזן"

נאכן אפוואלגערן זיך עטלעכע טעג אונטערן פרייען הימל, זע־נען די דאלאזע איינגעארדנט געווארן אין עטלעכע גרעסערע ליידיקע פאבריק־לאקאלן און שולן, וואו ס'האבן זיך צוזאמענגעשפארט עט־לעכע הונדערט פאמיליעס. נעכטיקע באמיטלטע און רייכע יידן זענען דערפירט געווארן צו זייער א טרויעריקן מצב.

ס׳איז שווער זיך פֿאָרצושטעלן דעם געפֿוואונגענעם צוזאמענלעבן אין די לאָקאַלן. קולות, געשרייען און קריגעריין איז שטענדיק געווען אין דער לופט. צוליב קליניקייטן זענען אויך אויסגעבראָכן געשלעגן. קיין קאָך־פּליטעם האָבן זיך אין די געמיינזאמע דירות נישט געפונען, זענען די איינוואוינער געווען געצוואונגען אָפּצוקאָכן די ביסל שיטערע זופּ אויפֿן גאַס. וועג מ׳פלעגט פֿארבייגיין די „קאָלכאָזן", ווי די געטאָ האָט זיי שפּעטער גערופֿן, האָט דאָס בילד מיט די צענדליקער אויפֿגעלייגטע פייערן, דער שמוץ, וואָס איז אַרום געלעגן, און די געשרייען, וואָס האָבן זיך פון דאָרטן געטראָגן, איבערגעלאָזט זייער א שווערן און פיינלעכן רושם.

אין ערשטן האַלבן יאָר זענען די „קאָלכאָזן" געווען די ערשטע אריבערצוטראָגן די שווערע גזירות, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויפֿן געטאָ.

צום סוף פון ערשטן געטאָ־יאָר איז אין די „קאָלכאָזן" שוין כמעט קיינער נישט געווען. זייערע איינוואוינער זענען געווען פון די ערשטע אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין פֿרוזשאַנע. א טייל זענען נעלם געוואָרן און מ׳האָט נישט געוואוסט וואו זיי זענען אהינגעקומען. א קליינע צאָל איז געלונגען אַריינצובאָקומען זיך אין מער מענטשלעכע וואוינונגען.

דער גענאָ־פֿאַרקאָן

פרייטיק, דעם 31־טן יולי 1941, זענען אלע ביאליסטאָקער יידן שוין געווען אין געטאָ. אין פֿאַרלויף פון דאָזיקן טאָג האָבן זיי נאָך געדאַרפט אויסבויען אַרום גאַנצן געטאָ־שטח א הילצערנעם פֿאַרקאָן פון דריי מעטער די הויך. אלט און יונג האָבן אָנטייל־גענומען אין דער אַרבעט. ס׳איז געווען פונקט ווי ביי פּרעה אין מצרים: מ׳האָט געמוזט אליין שאפן ברעטער, קלעצער, טשוועקעם און אלע נויטיקע געצייג. יעדע גאַס האָט געטראָגן די אחריות פאַרן שטיקל פֿאַרקאָן, וואָס זי האָט געדאַרפט אויסבויען. די אַרבעט האָט געברענט אונטער די הענט. איין גאַס האָט זיך געשלאָגן מיט דער צווייטער פאַר א שטיקל ברעט אדער אביסל טשוועקעם. און דאָך איז דער פֿאַרקאָן פרייטיק אין אָוונט נישט פֿאַרטיק געוואָרן. די געשטאַפּע האָט באַויליקט צו פֿראָלאָנגירן די בויאונג אויפן שבתדיקן טאָג. די אַרבעט איז געטריבן געוואָרן אויף דער העכסטער פּאַרע. ערשט שפּעט ביינאכט איז קוים געלונגען דעם געטאָ־פֿאַרקאָן צו פֿאַרענדיקן.

די טויערן פון דער געטאָ

זונטיק, דעם 2-טן אויגוסט 1941, איז געווען דער ערשטער טאָג פון דער אָפּגעשלאָסענער ביאַליסטאָקער געטאָ. דער אָריין אוז אָרויס איז געווען דורך צוויי טויערן: אייגער אויף עק יוראָווצער־שענקעוויטשאַ און דער צווייטער — אויף עק קופּיעצקע־פּילסודסקעגאָ (געוו. ליפּאָווע). א היפּשע צייט שפּעטער איז דער טויער אויף קופּיעצקע גאַם פּאַרמאַכט געוואָרן און ס'איז געעפּנט געוואָרן א טויער אויף טשיסטע גאַס, נישט וויט פון די באַן־ליניעס. ביי יעדן טויער זענען געשטאַנען צוויי געשטאַפּא־וועכטער און צווי פון דער יידישער אָרדנונגס־דינסט, וועלכע האָבן נישט זעלטן צוגעלייגט א האַנט אין העלפן באַרויבן זייערע פּאַרחושכטע ברידער.

מען גרייט אָן שפּיז — אַנדערע הונגערן שוין

אין פּאַרלויף פון דער וואָך, וואָס מ'האָט זיך אַריבערגעטראָגן אין געטאָ, האָט מען געזוכט אָנצוגרייטן זיך אַביסל שפּיז. א גוטן אנצוג אָדער אַנדערע וועריפּולע זאָכן פלעגט מען אָפּגעבן פאַר עטלעכע קילא ברויט אָדער אַביסל קאַרטאָפל. ס'זענען אָבער אויך געווען א סך פאַמיליעס, וואָס האָבן נישט געהאַט וואָס צו פאַרקויפן, איבער־הויפּט די, וועלכע האָבן זיך קוים מיטן לעבן גערעטעוועט פון זייערע ברענענדיקע הייזער. די דאָזיקע פאַמיליעס האָבן געליטן הונגער אין פולן זינען פונם דאָזיקן וואָרט.

די אַריבער פופציק־טויזנט־קעפּיקע יידישע ביאַליסטאָק איז אַריינגעטריבן געוואָרן אין געטאָ און אָפּגעשלאָסן געוואָרן פון דער גאַנצער אַרומיקער וועלט, במילא אויך פון דער מעגלעכקייט צו באַ־קומען שפּיז, מעדיצינישע מיטלען און בכלל אַלע נויטיקע זאַכן, וואָס א לעבעדיקער מענטש דאַרף האָבן. וועז מען נעמט נאָך אין אַכט, אז פאַר די 22 חדשים פון די סאָוועטן, זענען אין ביאַליסטאָק ליקווי־דירט געוואָרן אַלע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, און אז אין געטאָ איז נישט געווען נישט קיין שפּיטאָל, נישט קיין אָפּטיק און זייער א קליינע צאָל פאַבריקן, איז זיך לייכט פאָרצושטעלן, וואָס פאַר א שווערע פראַבלעמען עס זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן פאַרן יידן־ראָט. אָבער נויט ברענט אייזן. מיט זיינע זייער שוואַכע מיטלען האָט ער אָנגעהויבן בויען אַלץ פון דאָס ניי.

דער יידן־ראַט ביי דער ערבעט

א. אפראָווייזאַציע־אַמט

ס'איז געשאפן געוואָרן אַן אפראָווייזאַציע־אַמט אונטערן אָנפיר פון יעקב גאָלדבערג, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו באַזאָרגן די געטאָ מיט קאַרטן־ברויט, וואָס איז באשטאַנען פון 17 מיט אַ האַלבן דעקא פּרא קאָפּ טעגלעך (די אַריער האָבן באַקומען 35 דעקא) און אַנדערע קלייניקייטן, וואָס די נאַציס האָבן צוגעווארפן די געטאָ־יידן. אָבער אויף אַרויסצוקריגן אָט די דערמאָנטע הונגער־פּאַרציע איז אָנגעוועגדט געוואָרן זייער פיל מי און ענערגיע. מען מוז אָנערקענען, אַז גאָלדבערג איז געווען דער פּאַסיקער מענטש פּאַרן דאָזיקן אָמט.

ב. וואוינונגס־אַמט

אין שייכות מיט דעם, וואָס די סאָוויעטישע נאַציאָנאַליזאַציע פון די הייזער אין ביאַליסטאָק איז פאַרבליבן גילטיק אויך אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, האָט דער יידן־ראַט געשאפן א וואוינונגס־אַמט, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו פאַרוואַלטן מיט די הויזער פון געטאָ און איינקאַסירן דאָס דירה־געלט. אַלס אָנפירער פון דעם דאָזיקן אָמט איז באַשטימט געוואָרן משה שוויף. צוליב דעם, וואָס א געוויסע צאָל יידן האָבן פאַרנומען גרעסערע וואוינונגען, ווי ס'איז זיי געקומען, און אַנדערע זענען ממש דערשטיקט געוואָרן פון ענגשאפט, איז די געטאָ מיט דער טעטיקייט פון אָנפירער פונם וואוינונגס־אַמט געווען זייער נישט צופרידן.

משה שוויף

ביים דערמאָנטן אמט האָבן ביזן 16־טן אויגוסט 1943 (נאָך דער דאָזיקער דאַטע האָבן זיי געטיילט דעם טראָגישן גורל פון גאַנצן יידנטום) געארבעט אַלס הויז־פאַרוואַלטערס די דריי פאָפּולערע ביאַליס־

טאָקער יידן: משה ווייסאָצקי, אהרן אַלבעק און אישר טרושאַנאָוויטש.

משה ווייסאָצקי (געוו. פירער פון די קלייניהענדלער אין פוילן, פּאַרויצער פון ביאַליסטאָקער קלייניהענדלער־פּאַראיין און רעדאַקטאָר פון דער וועכנטלעכער „ביאַליסטאָקער שטימע"), נישט געקוקט דער־רויף, וואָס אין די לעצטע חדשים האָט ער פּאַרנומען דעם אָמט אַלס אויפזיכטיקער אין א בעקערייַ, האָט דאָך געלעבט אין גרויס דחקות. ער איז געווען זייער פּעסימיסטיש געשטימט און געהאַלטן, אז דאָס ביאַ־ליסטאָקער יידנטום וועט דעם גיהנום נישט אויסהאַלטן. ער האָט גע־שריבן א גרעסערע אַרבעט וועגן דעם פאַרלויף פון די קריגס־אָפּע־ראַציעס, וואָס ער פלעגט פאַר מיר לייענען ביי אונדזערע וועכנטלעכע שבתדיקע צוזאַמענטרעפן. וואו דער כתב־יד איז אַהינגעקומען וויסט מען נישט.

אהרן אַלבעק

אהרן אַלבעק (געוו. אַרויסגע־בער פון „דאָס נייע לעבן") האָט איבערגעלעבט א שווערע טראַגע־דיע: די נאַצי־רוצחים האָבן פון יענער זייט געטאָ אַרײַנגעשאָסן אין פענצטער פון זיין ברודערס וואוי־נונג און דערהרגעט אויפן אָרט דעם ברודערס אייניציקע טאָכטער. דאָס האָט אויף אַלבעקן געמאַכט זייער א שווערן רושם און אים אינגאַנצן נידערגעשלאָגן.

אשר טרושאַנאָוויטש (געוו. רעדאַקטאָר פון „ביאַליסטאָקער יידי־שער קוריער"), האָט זיך אויך זייער געמאַטערט און איז געווען נאָך א גרעסערער פּעסימיסט פון וויסאָצקין. ער האָט געשריבן א מאַ־נוסקריפּט פון דעם גאַנצן חורבן, אויך זיינע מאַטעריאַלן וויסט מען נישט וואו זיי זענען אהינגעקומען.

ג. פינאַנס־אַמט

אין שייכות מיטן אָפּגעזונדערטן געטאָ־לעבן, איז אויך געשאַפן געוואָרן א פינאַנס־אַמט. אַלס אָנפירער איז באַשטימט געוואָרן דוב

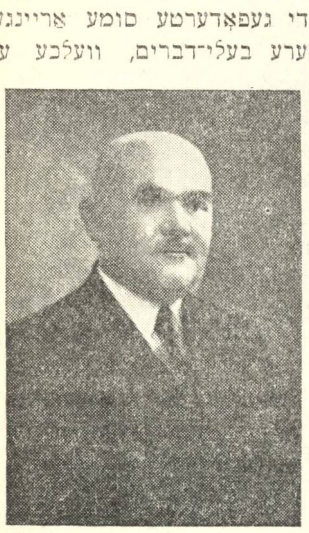
סובאטניק און אלס זיין פארטרעטער — טיקטין (געוו. אייגנטימער פון א עקספעדיציע־ביורא). צום דערמאנטן אמט פלעגן ארויסקלימן אלע געטא־הכנסות. אז עס האבן אויסגעפעלט מיטלען אויף שבירות פאר די יידן־ראט־באאמטע און אויף מתנות פאר די פארשידענע נאצי־גדולים (דאס פלעגט ארויסטרייבן אין ריזיקע געלט־סומעס), האט דער פינאנס־אמט ארויפגעלייגט גרעסערע סומעס צוואנג־שטייער אויף רייכערע יידן. היות ווי די דאזיקע יידן האבן מיטן גוטן ווילן נישט געוואלט געבן, פלעגן זיי, אויפן פארשלאג פון דערמאנטן אמט, ארעסטירט ווערן דורך דער יידישער ארדנונגס־דינסט. נאכן אפזיצן א נאכט אדער צוויי אין געטא־תפיסה, האבן זיי די געפאדערטע סומע ארויסגעטראגן. עס זענען אויך געווען שווערע בעלי־דברים, וועלכע עם פלעגט גלינגען עפעס אפצודינגען. פארשטייט זיך, אז די אנפירער פון דאזיקן אמט האבן זיך נעשאפן זייער א סך שונאים.

אשר טרושענאוויטש

ד. אינדוסטרי־אמט

די נאצי־הערשער האבן געפאדערט פון די יידן, אז מענער פון 15 ביז 60 יאר און פרויען פון 17 ביז 50 יאר מוזן ארבעטן פאר מלחמה־צוועקן. צווישן די דאזיקע יידן איז געווען א גאנץ היפשע צאל, וועלכע האבן איבערהויפט נישט געקענט גיין טאן די שקלאפן־ארבעט אויסגערן געטא. דער יידן־ראט האט דעריבער באשלאסן צו שאפן אן אינדוסטרי־אמט, וועמענס אויפגאבע ס'זאל זיין צו גרינדן פאבריקן אין געטא, וואו די דאזיקע יידן וועלן קאנען ארבעטן. דער

דוב סובאטניק

אינדוסטריי־אמט האָט אויך געדארפט באַזאָרגן פאר די אויפגעבויטע פאַבריקן די נויטיקע מאשינעס. אין די געגעבענע באַדינגונגען איז דאָס געווען זייער א שווערע פראבלעם. די מאשינעס האָט מען געדארפט צונויפזאמלען ביי דער שוין אזוי אויך געגנג רואינירטער יידישער באַפעלקערונג.

נאָכן איבערקומען גרויסע שווריקייטן און גובר זיין א סך שטערונגען, איז דעם יידן־ראַט געלונגען אין א גאַנץ גיכן טעמפּ אויפצובויען די פאַבריקן. דער געדאַנק איז געווען צו באַשעפטיקן וואָס מער יידן אין געטאָ און אויף אזא אופן אפשר אפּראַטעווען זיי פון דער דראַענדיקער טויט־סכנה. דער דערמאַנטער אמט איז אָנגעפירט געוואָרן דורכן ה' לימאַן, וועלכער האָט ביי דער אָרגאַניזירונג פון די פאַבריקן ארויסגעוויזן זייער פיל ענערגיע. צווישן די, ביי וועמען מ'האָט צוגענומען די מאשינען, האָט ער געקראָגן א היפשע צאָל שונאים.

ה. בוי־אַמט

אין שייכות מיטן אָנגענומענעם בוי־פלאַן, איז באשטימט געוואָרן א בוי־אמט בראש מיט אינזש. מיכל זאַבלודאָווסקי. אין זיין רשות זענען געשטאַנען די יידישע בוי־אַרבעטער פון געטאָ, וועלכע האָבן דורכגעפירט אלע נויטיקע רעמאָנטן. אויף קופיעצקע גאַס, האַרט ביי דער ביאַלקע, איז דורך דעם דערמאַנטן אמט אויפגעבויט געוואָרן א באַד, וואָס איז געווען די איינציקע אין געטאָ און וועלכער די ביאַליסטאָקער יידן האָבן זיך שטאַרק גענוטיקט.

ו. ווירטשאַפט־אַמט

אונטער דער אָנפירונג פון אבע פורמאַן האָט דער יידן־ראַט געשאפן א ווירטשאפט־אמט, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו באַזאָרגן די געטא־יידן מיט ביליקע מלבושים. די גאַר אַרעמע פלעגן די מלבושים באקומען אינגאַנצן אומזיסט.

ז. צוויי אַרבעטס־אַמטן

אויף דער פאַדערונג פון די נאַצי־הערשער האָט געמוזט געשאפן ווערן א יידישער אַרבעטס־אמט, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען דורכצופירן א רעגיסטראַציע פון אלע געטא־יידן לויט די פאַבן און זיין שטענדיק גרייט צו דערפילן די פאַדערונגען פון דייטשן אַרבעטס־אמט.

דער דערמאָנטער אמט, מוז מען מודה זיין, איז געווען איינער פון די שווערסטע. די פאָדערונגען פון די נאַצי־העכערשער אויף שקלאַפן־ארבעטער זענען שטענדיק געווען גרעסערע, ווי די געטאָ האָט געקענט דערפילן. אָבער היות דאָס נישט באַפרידיקן זייערע פאָדערונגען האָט גלייך געבראַכט שווערע גזירות, פלעגן דעריבער זייער אָפט געטומלט ווערן אויף ארבעט אַוועקצוכאַפּן יידן, וואָס האָבן שוין פשוט קיין טריט נישט געקענט שטעלן, אָדער אַוועקצוכאַפּן, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין געטאָ. ארום דעם אָנגעווייטיקטן ענין זענען פאָרגעקומען די גרעסטע אינצידענטן און מחלוקתן. ס'רוב פון דער ארבעטערשאַפט זענען געווארן די בלוטיקסטע שונאים פונם ארבעטס־אמט מיט זייער אָנפירערס.

ס'דאַרף דאָ אויך דערמאָנט ווערן, אַז דער ארבעטס־אמט איז שפעטער צעטיילט געווארן אויף צוויי באַזונדערע אמטן. איינער האָט געדינט די אינטערעסן פון די, וואָס האָבן געארבעט אין געטאָ, דער צווייטער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיטן דייטשן ארבעטס־אמט און געדינט די אינטערעסן פון די, וואָס האָבן געארבעט אויסערן געטאָ.

שמואל פאָלאָנסקי

מיטן ערשטן ארבעטס־אמט האָט אין פאַרלויף פון די צוויי פינצטערע געטא־יארן אָנגעפירט שמואל פאָלאָנסקי, צו וועלכן די געטא־ארבעטער האָבן קיין גאָנץ גרויסע פרעטענזיעס נישט געהאט.

גאָנץ אַנדערש האָט אָבער אויסגעזען די לאָגע אין צווייטן ארבעטס־אמט. די ארבעטער פון אויסערן געטאָ פלעגן זיך זייער אָפט קלאָגן פאַרן אינוש. באראש, אז די אָנפירער פון דעם דאָזיקן אמט באַהאַנדלען זיי זייער ברוטאַל, זענען מאַקע דורכן אינוש. באראש די פירער פונם אויסערן־געטאָ ארבעטס־אמט דעריבער דריי מאָל געביטן געווארן.

ח. סאָציאַלע הילף

דער יידן־ראט איז אויך צוגעטראָטן אויפצובויען די סאָציאַלע

און פילאנטראפישע אינסטיטוציעס. אלס אנפירער זענען באשטימט געווארן: מרדכי כמעלניק, מאטל רובינשטיין און חנן אפרת.

אונטערן אנפיר פון מרדכי כמעלניק האט געארבעט א קאמיסיע, וואס פלענט ארויסגעבן הילף אין מזומן פאר היפשע עטלעכע הונדערט שטארק־נויטבאדערפטיקע יידן.

ט. געזונטהייטס־אמט

ס'איז אויך געשאפן געווארן א געזונטהייטס־אמט אונטערן אנפיר פון ד"ר קאצענעלסאן, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו טאן אלץ, וואס איז נאר מעגלעך, כדי די געטא־יידן זאלן קריגן מעדיצינישע הילף פאר צוגענגלעכע פרייזן. ארעמע האבן געקראגן מעדיצינישע הילף אינגאנצן אומזיסט.

ד"ר מ. קאצענעלסאן

דער דערמאנטער אמט האט א דאנק זיין ענערגישן אנפירער זייער פיל געהאלפן די קראנקע. ס'האט זיך געפילט, אז א פראקטישע און איבערגעגעבענע האנט פירט אן מיטן געזונטהייט־ווען.

אין משך פון א קורצער צייט איז אויסגעבויט געווארן אין דער געווען־ענער געביידע פון „טאז" א שפיטאל. עס זענען געפענט געווארן צוויי אפטייקן, איינע אויף קופיעצקע גאס און די צווייטע אין „לינת־הצדק". אין „לינת־הצדק" איז אויך איינגעארדנט געווארן אן אמבולאטאריע, אין וועלכער ס'האבן א גאנצן טאג געארבעט די מערהייט דאקטוירים פון געטא. די באהאנדלונג איז דארט געווען א בהינמדיקע. אויך די אפטייקן האבן פאר די רפואות געמען צוטריטלעכע פרייזן און די נאר ארעמע פלענן גאנץ אפט באקומען די רפואות אומזיסט.

פארן לייטער פון שפיטאל איז באשטימט געווארן דער באוואסטער וואשעווער כירורג, דאקטאר גורוויטש; זיין הארץ האט אבער נישט געקענט אריבערטראגן די שרעקלעכע לאגע, אין וועלכער

די יידן האבן זיך צו יענער צייט געפונען. אפארבעטנדיק עטלעכע חדשים אין שפיטאל האט ער באקומען א הארץ־אטאק, פון וואס ער איז באלד געשטארבן. אויף זיין לוויה, וואס איז איינגעארדנט געווארן אויפן חשבון פון יידן־ראט, איז געווען זייער א גרויסער עולם. דער חשובער נפטר רוט אויפן געטא־בית־עולם.

אויפן ארט פון פלוצלונג פארשטארבענעם דאקטאר גורוויטש איז באשטימט געווארן דאקטאר נונבערג, וועלכער האט געשמט אלס איינער פון די בעסטע וואַרשעווער כירורגן. דעם דאזיקן פארנאנט־וואַרטלעכן פאסטן האט ער געהאלטן ביז צו דער ליקווידירונג פון דער ביאליסטאקער געטא.

דורכן יידן־ראט איז פון דאם ניי אויסגעבויט געווארן א יתומים־אנשטאלט אויף טשענסטאכאווער 7, וואו ס'האבן זיך אויפגעהאלטן העכער הונדערט יתומים, פאר וועלכע ס'איז אין יענע שווערע צייטן פיל געזארגט געווארן.

דער יידן־ראט האט אויך איינגעארדנט א מושב־זקנים, וואו ס'האבן זיך אויפגעהאלטן ביי זעכציק זקנים און זקנות, וועלכע מ'האט זיך באמיט צו דערהאלטן ביים לעבן.

י. ארדנונגם־דינסט

לויט א פארארדנונג פון דער געשטאפא, איז אויך געשאפן געווארן פארן געטא א יידישע ארדנונגם־דינסט.

איסאק מארקום איז דורך דעם יידן־ראט באשטימט געווארן אלס קאמענדאנט פון דער ארדנונגם־דינסט; אלס וויצע־קאמענדאנט איז באשטימט געווארן וויקטאר בוברויק. א יאר שפעטער האט דעם אמט פארנומען משה בערמאן (זון פון פארשטארבענעם בארימטן כאר־שול־דיריגענט).

די ארדנונגם־דינסט איז באשטאנען פון העכער צוויי הונדערט פערזאן, מערסטנטיילס פון די באמיטלטע קלאסן. ס'רוב פון זיי זענען געווען ארנטלעכע מענטשן און האבן נישט זעלטן איינגעשטעלט זיי־ער אייגענעם לעבן לטובת הכלל; ס'זענען אבער אויך געווען איינצלנע, וואס זענען נישט ווערט געווען צו טראגן דעם נאמען מענטש און מ'האט פון זיי זייער פיל געהאט אויסצושטיין.

ס'איז כדאי זיך אפצושטעלן אויף די דריי אנפירנדיקע פערזאנען פון דער ארדנונגם־דינסט.

איסאק מארקוס, קאמענדאנט פון דער ארדנונגס־דינסט, האט זיך אויף זיין אמט ארויסגעוויזן אלס ייד מיט אן אויפריכטיק יידיש הארץ. ער האט כמעט שטענדיק געהאנדלט מענטשלעך און יושרדיק און נישט אויסגענוצט זיין אמט אלס מקור רייך צוווערן. ער האט געלעבט ווי יעדער דורכשניטלעכער מיטלשטאנד־ייד פון געטא.

איסאק מארקוס

ס'קענען אים כאראקטעריזירן די עטלעכע ווערטער, וואס ער האט געזאגט פאר א גרופע ביאליסטאקער דרוקער־ארבעטער, וואס זענען לויט אן אויפפאדערונג פון דער געשטאפא, ארויסגענומען געווארן פון געטא און האבן געדארפט אפגעשיקט ווערן קיין דייטשלאנד אויף פאך־ארבעט: „גלויבט מיר, — האט ער געזאגט, — מיר איז געווען זייער נישט אנגענעם ארויסצוריסן אייך פון אייערע פאמיליעס און איבערגעבן אין די הענט פון די גזלנים. איך בין אבער איבערצייגט, אז איר האט גרעסערע שאנסן צו בלייבן לעבן, ווי איך". מיט טרערן אין די אויגן האט ער זיך געזעגנט מיט זיי און מכבד געווען יעדן איינעם אויפן וועג מיט א היפשער צאל גוטע פאפיראסן.

פארן אפפארן איז אויפן וואקזאל געקומען צו לויפן א יידישער פאליציאנט, וועלכער האט פארטיילט יעדן איינעם צו 200 מארק און צו עטלעכע לעבלעך ברויט, וואס עס האט צוגעשיקט דער יידן־ראט אויפן וואונטש פון מארקוסן.

די גרופע דרוקער־ארבעטער איז באשטאנען פון פאלגנדיקע זעקס פערזאנען: לייב זיבערסקי (נעוו. אייגנטימער פון גרויסן ראווערן־און ראדיא־געשעפט אויף געלדאווע גאס), יחיאל פלאץ און הערשל קאזאק (זעצערס און מיטגלידער פון קאאפעראטיוו „אונזער לעבן"), משה קאזאק (זעצער), נחום זאקשעווסקי (דרוקער־ארבעטער, זון פון בוכבינדער יצחק זאקשעווסקי) און איזאק סוקעניק (זון פון שפיינמייסטער סוקעניק).

אין דער לאדזשער תפיסה, וואוהין מען האט די גרופע פארשלעפט, האט מען זיי שטארק געפיניקט. איין פרימארגן האבן די

תפיסה־אויפזעער, — לאָדזשער פאַלקס־דייטשן, — זיי אַרויסגע־פירט אויפן תפיסה־הויף און צוגעפירט האַרט צו דער תליה. נאָכן אָפּוואַרטן העכער א שעה צייט אין טויט־שרעק ביי דער תליה, רופט אויס איינער פון די וועכטער: „ווער גייט דער ערשטער צו דער תליה?" מיט א הויכן און מוטיקן קול ענטפערט אָפּ יחיאל פּלאַץ: „איך בין דער עלטסטער און בין גרייט צו גיין דער ערשטער צו דער תליה", און אַרויסגייענדיק פון דער רייַ גייט ער צו מיט פעסטע טריט צו דער תליה. אָפּשפּילנדיק זייער טייוולאַנישע שפּיל, האָבן די פאַלקס־דייטשן זיך סאַדיסטיש פאַנאַנדערגעלאָכט און אונטער א האַגל פון קלעפּ אַריינגעטריבן צוריק זייערע קרבנות אין תפיסה.

כמעט די גאַנצע גרופּע געפינט זיך היינט צווישן די לעבעדיקע. איזאַק סוקעניק איז דערשאָסן געוואָרן דעם 16־טן יאַנואַר 1945, וועג־ער איז געווען אין דער לעצטער סטאַדיע פון א שוועדער טובערקו־לאָז־קראַנקהייט.

וויצע־קאָמענדאַנט וויקטאָר בובריק (זון פון געוו. לאַנגיאַריקן מאַגיסטראַט־שרייבער) האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַרן פאַסיקן מענטשן אויפן פראַנטוואַרטלעכן אָמט. ער האָט זייער פיל מענטשן געהאָלפן אין פאַרשידענע פאַלן און איבערגעלאָזן א גוטן נאָמען ביי די ביאַליסטאָקער יידן.

משה בערמאַן, וועלכער האָט פארנומען דעם אָמט פון וויצע־קאָמענדאַנט נאָך בובריקס פרייוויליקער דעמיסיע, האָט זיך אַרויס־געוויזן אַלס זעלטענער מענטש און הארציקער יידֿ; ער איז געווען אַן אויפריכטיקער, ארנטלעבער מענטש מיט רייַנע הענט און א רייַנעם געוויסן.

י"א. פּייערלעשער־קאָמאַנדע

אין געטאָ איז אויך געשאַפן געוואָרן א פּייערלעשער־קאָמאַנדע אונטער דער אָנפירונג פון מאַרקוס (ברודער פון אַרדנונגס־דינסט־קאָמענדאַנט). ביי דער קאָמאַנדע זענען געווען באַשעפטיקט עטלעבע צענדליק עלטערע יידישע פרייוויליקע פּייערלעשער, וואָס האָבן גע־קענט אויסגעצייכנט זייער פאַך.

י"ב. קולטור־אָמט

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די געשטאַפּאָ האָט שטרענג פאַרבאָטן צו עפענען אין ביאַליסטאָקער געטאָ וועלכע עס איז לערן־

אנשטאלטן, האט דער יידן־ראט אויף דעם פארבאט עובר געווען, באשלוסנדיק צו שאפן א קולטור־אמט. זיין אויפגאבע איז געווען ביי די געגעבענע באדינגונגען צו עפענען עטלעכע שולן.

אין דער שפיץ פון קולטור־אמט איז אוועקגעשטעלט געווארן רעדאקטאר פסח קאפלאן, ביי דער נאענטסטער מיטארבעט פון שימשל בראטמאכער (באוואוסטער לערער פון די יידישע פאלקס־שולן). נאך פיל מי און אנשטרענגונגען איז זיי געלונגען צו עפענען צוויי שולן. איינע האט זיך געפונען אין דער געבוידע פון דער געוועזענער האנדלס־גימנאזיע אויף פאבריטשנע 37, די צווייטע — אויף נייוועלט 22. אין די שולן האט מען געלערנט אין דריי שיכטן, דאס איז אבער געווען א טראפן אין ים לגבי דער צאל שולן, וואס האבן זיך געפאדערט. ס'רוב פון די יידישע קינדערלעך האבן זיך געמוזט ארומדרייען איבער די געטא־געסלעך, פילנדיק אין זייערע יונגינקע הערצעלעך די נירענבערגער געזעצן.

י"ג. יוסטיץ־אמט

גלייכצייטיק מיט די אלע געשאפענע אמטן, וואס זענען אין יענער טרויעריקער צייט געווען א נויטווענדיקייט, איז אויך געשאפן געווארן א יוסטיץ־אמט, וואס זיין אויפגאבע איז געווען צו באהאנדלען אלע עווענטועלע סיכסוכים, וואס דאס געטא־לעבן האט מיט זיך געבראכט. ביים דערמאנטן אמט האבן געפונען באשעפטיקונג די עטלעכע נאך דעמאלט לעבן־געבליבענע אדוואקאטן.

דער יידן־ראט עפנט צווי קיכן אין געטא

צוליב דער גרויסער נויט, וואס עס האט געהערשט אין געטא, זענען דורכן יידן־ראט געעפנט געווארן צווי קיכן, איינע אן אזוי גערופענע פאלקס־קיך, וואו מ'האט געקראגן פאר גראשנס א ליטער שיטערע וואסער, וואס האט זיך גערופן „זופ", און די צווייטע — אן אינטעליגענטן־קיך, וואס האט מיט איר עסן אפילו א דריי־יאריק קינד נישט געקאנט זאט מאכן. מ'דארף אבער נעמען אין אכט די שווערע סיטואציע, אין וועלכער דער יידן־ראט האט זיך דעמאלט געפונען, און אנערקענען, אז ער האט געטון אלץ וואס מעגלעך, כדי צו לינדערן כאטש טיילווייז די שרעקלעכע נויט.

דער יידן־ראַט באַשעפטיקט שוין העכער 500 באַאַמטע

ביי די אינסטיטוציעס און אין די פאַרשידענע אַמטן האָט דער יידן־ראַט באַשעפטיקט העכער 500 באַאַמטע, וועמענס לוינען זענען געווען זייער קלייניע. אָבער פון אָט די חוזק־שכירות האָבן זיך אין אַלגעמיינעם סך־הכל צוזאַמענגעשטעלט נאָך גרויסע סומעס. אויך דאָס געבן מתנות די פירנדיקע פערזענלעכקייטן פון די נאַצי־בעסטיעס, האָט וואָס ווייטער אַלץ מער אריינגעטריבן אין גרעסערע געלט־סומעס. אָט די אַלע אויסגאָבן האָט מען געמוזט אַרויספאָמפען פון דער אויסגעמאַטערטער, אָרעמער געטאָ־קליאַטשע, וועלכע האָט געקרעכצט און געטראָגן די שווערע לאַסט.

יידישע אַדוואָקאַטן דאַרפן זיך מעלדן אין געשטאַפּאָ

די נאַצי־גזלנים האָבן נישט גערוט און יעדער נייער טאָג האָט געבראַכט מיט זיך פרישע גזירות און אומגליקן.

דאָנערשטיק, דעם 25־טן אויגוסט, 1941, האָט דער יידן־ראַט באַקומען אַן אויפפאָדערונג פון דער געשטאַפּאָ, אַז אַלע יידישע אַדוואָקאַטן זאָלן מאָרגן, פרייטיק, זיך מעלדן אין געשטאַפּאָ וועגן וויכטיקע אינפאָרמאַציעס.

די אויפפאָדערונג האָט אַרויסגערופן אַ צערודערונג ביי דער אינטעליגענץ און כמעט אַלע האָבן באַשלאָסן נישט צו מעלדן זיך פרייוויליק. די געשטאַפּאָ־באַנדיטן האָבן זיך, ווי ס'ווייזט אויס, דערוואוסט, אַז די אַרויסגערופענע וועלן נישט קומען. פרייטיק אין דער פרי איז שוין אַרומגעפאָרן איבערן געטאָ אַן אויטאָ מיט געשטאַפּאָ־באַנדיטן, וועלכע האָבן אין פאַרלויף פון עטלעכע שעה פאַרשלעפט 70 יידן, צוויש זיי ביי צען אַדוואָקאַטן. די פאַרשלעפּטע זענען אריינגעוואָרפן געוואָרן אין געשטאַפּאָ־קעלער, וואָס האָט זיך געפונען אין אָסטראָווסקים האָטעל אויף שענקעוויטש גאַס. פון דאָרטן האָט שוין קיינער צו זיין היים זיך נישט צוריקגעקערט.

ווי ס'איז שפּעטער דורך אַן עד־ראיה איבערגעגעבן געוואָרן, זענען זיי אין געשטאַפּאָ־קעלער געפיניקט געוואָרן אויף די שוידער־לעכסטע אופנים. שוין כמעט האַלב־טויטע האָט מען זיי אַרויסגעפירט קיין נאַוואַשאַלקי, וואו נאַצישע מאַשין־געווער־קוילן האָבן געמאַכט א סוף צו זייערע יסורים.

צווישן די פּאַרשלעפּטע זענען געווען אַדוואָקאַט גלינקאָ און דער עלטערער זון פון אינזש. בּאַראַש.

די פּאָליאַקן שעכטן אויס די יידן פון דער ביאַליסטאָקער פּראָווינץ

אין ביאַליסטאָקער געטאָ האָבן אָננעהויבן אָנקומען אייגצלנע אָנטלאָפענע פון די נאָענטע פּראָווינץ־שטעטלעך, ווי: טיקטין, טרעם־טינע און גראַיעווע, וועלכע האָבן איבערגענעבן שוידערלעכע פּאַקטן וועגן דעם, וואָס די פּאָליאַקן האָבן אָפּגעטון מיט די דאָרטיקע יידן. אין טרעסטינע האָבן זיי אַלע יידן אַריינגעטריבן אין גרויסע גריבער, וואו זיי זענען דערמאָרדעט געוואָרן. אין דער זעלבער צייט האָבן די טיקטינער פּאָליאַקן אויך נישט נערוט. זיי האָבן אַרויסגעטריבן אַלע יידן פון שטעטל אויפן פּריַיען פעלד און מיטן צוגעוויבטן גע־וער פון די סאָוויעטן פּאַרענדיקט זייערע לעבנס.

די גראַיעווער פּאָליאַקן זענען באַפאַלן כמעט אַלע יידישע הייזער פון גראַיעווע און ס׳רוב פון די דאָרטיקע יידן אויסגעמאָרדעט.

די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, אין וועלכע ס׳זענען נאָך קיין נאַצי־גזלנים בכלל נישט געווען, האָבן געשיקט דעלענאַציעס אין די גרעסערע שטעט צו די אָרטיקע קאָמענדאַנטן, אַז מ׳זאָל זיך אויף זיי מרחם זיין און אַריינשיקן אין זייערע שטעטלעך נאַצי־וואַכלייט, ווייל זיי וועלן אויסגעמאָרדעט פון די פּאָליאַקן. די „גוט־האַרציקע" נאַצי־קאָמענדאַנטן האָבן די בקשה באַפּרידיקט. אויף אַזא אופן זענען נאַצי־גזלנים געוואָרן אויף א שטיקל צייט שומרים איבער די יידן, וועלכע די בלוטדורשטיקע פּאָליאַקן האָבן געוואָלט אויסשעבטן.

אַזוי האָט אויסגעזען די טרויעריקע לאַגע פון די ביאַליסטאָקער פּראָווינץ־שטעטלעך נאָכן אַריינמאַרש פון די נאַצי־רוצחים.

עס גרייט זיך דער ערשטער גירוש ביאַליסטאָק

ס׳האָבן אָננעהויבן קורסירן קלאָנגען, אַז די נאַצי־גזלנים קלייבן זיך אַרויספירן פון ביאַליסטאָקער געטא א געוויסע צאָל יידן אין אַן אומבאַוואוסטער ריכטונג. דער אויסרייד זאָל זיין, אַז צוליב דער ענגשאַפט אין געטאָ קאָנען אויסברעכן עפּידעמישע קראַנקהייטן.

ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט און די טרויעריקע קלאַנגען האָבן זיך ארויסגעווייזן פאַר ריכטיק.

צווישן וואָכן פאַר ראש־השנה פון יאָר 1941, האָט דער יידן־ראַט באַקומען אַ מעלדונג פון דער געשטאַפּאָ, אַז צוועלף טויזנט יידן וועלן מוזן פאָרלאָזן די ביאַליסטאָקער געטאָ. זיי וועלן טראַנספּאָרטירט ווערן מיט אויטאָס און דער יידן־ראַט וועט מוזן באַצאָלן פאַר דער איבערטראַנספּאָרטירונג. דערביי איז אויך אונטערגעשטראָכן געוואָרן, אַז די ארויסגעפירטע קאָנען מיטנעמען זייערע ווייכע זאַכן.

וועגן דער פרישער שווערער גזירה איז תיכף צונויפגעקומען אין עקסטרע באַראַטונג פון יידן־ראַט. די זיצונג האָט געדויערט גאַנץ לאַנג, ווייל מ׳האָט געהאַט צו דערלויבעניש אַ שווערן און פּיינלעכן ענין. ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם, ווער ס׳דארף אריין אין די צוועלף טויזנט יידן, וואָס מוזן פאָרלאָזן ביאַליסטאָק. דער יידן־ראַט און זיינע באַאַמטע פאַלן נישט ארונטער דער גזירה. די יידן, וואָס האָבן געארבעט אויסערן געטאָ, וועלכע זענען באשטאַנען ס׳רוב פון פאָלקס־מענטשן, וועלן אויך נישט דארפן פאָרלאָזן ביאַליסטאָק. זענען געבליבן די, וואָס געפינען זיך אין געטאָ און ארבעטן נישט.

נישט קענענדיק געפינען קיין באַפרידיקנדיקע לייזונג אין דער דאָזיקער שווערער פראַגע, זענען די יידן־ראַט־פאָרשטייער אריבער אויף דער ליניע פון קלענסטן ווידערשטאַנד און האָבן באשלאָסן, אַז די ערשטע זאָלן פאָרן די ארעמע, נאָכדעם די, וואָס וואוינען אין אַלגעמיינע וואוינונגען (אזוי גערופענע „קאָלכאָזן"), און פאַר די איבעריקע וועט מען אויפשטעלן ליסטעס לויטן אלף־בית.

ווי נאָר דער באשלוס איז דערגאַנגען צו דער עפנטלעכקייט, האָבן די א. ג. „ארבעטלאָזע" אָנגעהויבן זוכן וועגן און מיטלען ווי אַזוי זיך אריינצובאַקומען אין די רייען פון די „גליקלעכע", וועלכע וועלן נישט ארויסגעשיקט ווערן. יידישע פאַר־ארבעטער, וואָס האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקומען ארבעט־שיינען פון אויסערן געטאָ פאַר גאַנץ קליינע סומעס — און נישט זעלטן אינגאַנצן אומזיסט — ביי זייערע דייטשע מייסטערס, האָבן פאַר אַזא שיין געריסן די הויט ביי זייערע ארעמע ברידער, נעמענדיק פאַר אים פון 10 ביז 25 דאָלאַר. אין יענער טרויעריקער צייט איז עס געווען א ריזיקע סומע.

איינצלנע נישט־פאראנטוואָרטלעכע יידן־ראט־באאמטע האבן פארקויפט יידן־ראט־שיינען און געגומען פאר זיי נישט וויניקער ווי די פאר־ארבעטער פון אויסערן געטא.

נישט אלע האבן אבער געוואוסט, וואו מ'דארף זיך ווענדן אין אזעלכע דעליקאטע ענינים, אדער זיי האבן בכלל נישט פארמאגט די נויטיקע סומע. מ'דארף געדענקען, אז דרייסיק פראצענט פון די ביאליסטאקער יידן זענען צוליב דער ריזיקער שריפה ביים אריינמארש פון די נאצים געבליבן אפילו אן א העמד אויפן לייב, טא פון וואנען האבן זיי געקענט האבן א מעגלעכקייט צו שאפן 25 דאלאר? זענען טאקע אט־א־די אומגליקלעכע געווען זייער פארביטערט אויף די יידן, וואס האבן געוואלט רייך ווערן אויפן חשבון פון צווייטנס אומגליק. ס'האט אבער קיין זאך נישט געהאלפן און ס'רוב פון זיי זענען טאקע געווען די קרבנות פון ערשטן גירוש ביאליסטאק.

אויך די פרויען און קינדער פון די „שבתדיקע", וואס זענען געווען אומבאהאלפן און אין גרויס נויט, האבן פארנומען זייער א גרויסן ארט צווישן די ארויסגעשיקטע.

פון „וויזוואלעניע"־פלאץ קיין פרוזשאנע...

פונקט ערב ראש־השנה פון יאר 1941 האבן א היפשע צאל ביאליסטאקער יידן באקומען אויפפאדערונגען פון יידן־ראט, געבראכט דורך דער יידישער ארדנונגס־דינסט, אז מארגן 8 פרי דארפן זיי זיך מיטן האנט־געפעק געפינען אויפן „וויזוואלעניע"־פלאץ (געווען זענער ארט פון דער נייער רוסישער צערקווע), פון וואנען זיי וועלן אפגעשיקט ווערן קיין פרוזשאנע.

קיינער האט אבער נישט געגלויבט, אז די נאצי־גזלנים וועלן זיי דערפירן לעבעדיקע, און אויב זיי וועלן שוין אנקומען בשלום אויפן באשטימטן פלאץ, זענען זיי אויך פון פאראוים פארמשפט אויף א הונגער־טויט. אין ביאליסטאק האט מען נאך פארט געפונען עפעס וואס צו פארקויפן פון דער באלעבאטישקייט, דא האבן זיי אבער געהאט מיט זיך נאר דאס נויטיקסטע.

דער טרויער ביי די פאמיליעס, וואס האבן די אויפפאדערונגען דערהאלטן, איז דעריבער געווען א שרעקלעכער.

מיטן ערשטן טראנספארט קיין פרוזשאנע האט מען געפירט 500 יידן. פארן ארויספארן האט יעדער איינער באקומען פון יידן־ראט צו צוויי קילא ברויט. א פארשטייער פון יידן־ראט האט אויך

באגלייט דעם טראנספּארט ביז פּרוזשאנע. אויף מארגן איז דער יידן־ראט־באגלייטער צוריקגעקומען און איבערגעגעבן פון די ארויס־געפירטע זייער א טרויעריקן גרוס. די נאצי־גזלנים האבן כמעט אלץ ביי זיי צוגעראוועט. די, וואס האבן זיך פּרובירט אנטקעגנשטעלן, זענען מערדערלעך צעשלאגן געוואָרן און נישט איינעם פון זיי געמאכט פאר אייביקע קאליקעס.

בלויז־שנעל איז די ידיעה פארשפּרייט געוואָרן איבערן גאנצן געטא. דער רושם, וואס די ידיעה האט געמאכט, איז געווען א דערדריקנדיקער. די פאמיליעס, וועלכע פלענן דערהאלטן אן אויספּאדרונג זיך צוצושטעלן צום טראנספּארט, האבן עס אויפגענומען ווי אן ארויסגעטראָגענעם טויט־אורטייל. נישט איינער איז פון עגמת־נפש גלייך משוגע געוואָרן. ס'זענען אבער אויך געווען דרייסטע, וועלכע פלענן זיך אויסבאהאלטן. די ארדנונגס־דינסט איז געגאנגען זוכן, אבער בלויז די פארדאָרבענע פון זיי האבן די געפונענע יידן געשלעפּט אויף כוח צום טראנספּארט־פונקט. אין אלגעמיין האט זיך איינגעגעבן צו באהאלטן א היפּשע צאל יידן.

היות ווי צו דער באשטימטער צאל יידן, וואס האבן טעגלעך געדארפט אפּטראנספּארטירט ווערן, האבן א סך אויסגעפעלט, איז דער יידן־ראט, אונטערן דרוק פון די געשטאפּא־גזלנים, געווען גע־צוואונגען מיט דער הילף פון דער ארדנונגס־דינסט כאפּן יידן פון די גאסן. אויך די דאזיקע קרבנות זענען אין ס'רוב פאלן געווען ארעמע און אומבאהאלפענע.

העכער א וואך האט געדויערט דער טראגישער געיעג אויף די ביאליסטאקער יידן און יעדן טאג האבן זיך איבערגעחזרט די זעלביקע האַרצרייסנדיקע סצענעס.

דער יידן־ראט האט אנגעוועגדעט אלע מיטלען צו פארקלענערן די צאל פרוזשאנער קרבנות, ביז ער האט לסוף געפּועלט, אז די גזירה זאל צייטווייליק אפּגעשטעלט ווערן.

ערב סוכות האט בארגש געמאלדן פאר א גרויסן פארזאמלטן עולם אויפן יידן־ראט־הויף, אז די פרוזשאנער גזירה איז פארלויפיק אפּגעהאלטן געוואָרן. די שמחה איז געווען אזוי גרויס, אז מ'האט זיך פאר פריידּ געכאפּט קושן.

לאַנג האָט אָבער די גוטע שטימונג נישט אָנגעהאַלטן. באַלד נאָך די ערשטע טעג סוכות זענען די אַרויסשיקונגען ווידער באַנייט געווארן.

נאָך לאַנגע און שווערע אונטערהאַנדלונגען, וואָס דער יידן־ראַט האָט ווידער אָנגעהויבן פירן, באַגלייט דורך ריזיקע געלט־און זאַכן־מתנות פאַר די געשטאַפּאָ־גדולים, איז די יידן־ראַט־פּאַרשטייער געלונגען „ווייבער" צו מאַכן די גזלנישע הערצער און זיי האָבן איינגעשטימט, אַז מיט די אַרויסגעשיקטע זעקס טויזנט יידן זאָל זיך פאַרענדיקן די פּרוזשאַנער „אויבערזידלונגס"־אַקציע.

די פּריילעכע ידיעה איז בלויז־שנעל פאַרשפּרייט געווארן איבערן גאַנצן געטאָ. ס'רוב יידן האָבן אָבער צו דער ידיעה קיין גרויסן צוטרוי נישט געהאַט און דערוואַרט מיט שפּאַנונג דעם מאָרגנדיקן טאָג. אויף מאָרגן איז אָנגעקומען די אָפּיציעלע דערקלערונג פון דער געשטאַפּאָ צום יידן־ראַט, אַז די „אויבערזידלונג" וועט זיך מער נישט איבערחזרן און אַז די ביאַליסטאָקער יידן קאָנען רואיק וויטער אַרבעטן אויף זייערע אַרבעט־פּלעצער.

מיט דעם האָט זיך פאַרענדיקט דאָס טרויעריקע בלעטל פּרוזשאַנע, וואָס האָט דערפירט זעקס טויזנט יידן צו שרעקלעכער אָרעמקייט.

דער געטאָ־שטח ווערט פאַרקלענערט

ס'זענען נאָך נישט אַרוים פון זכרון די בילדער פון טרויעריקן גירוש קיין פּרוזשאַנע, וואָס איז דורכגעפירט געווארן אונטערן אויס־רייד, אַז אין געטאָ איז צו ענג, ווי די געשטאַפּאָ איז אַרוים מיט א נייער גזירה און געמאָלדן, אַז דער געטאָ־שטח דארף פאַרקלענערט ווערן. דאָס האָט פון דאָס ניי געשאַפן א געדריקטע שטימונג צווישן די ביאַליסטאָקער יידן. קיינער האָט דאָך נישט געוואוסט, ווער עס וועט דארפן פאַרלאָזן זיין דירה און מאַכן א תל פון ביסל האָב און גוטס, פון וואָס ס'רוב ביאַליסטאָקער יידן האָבן נאָך געהאַט אויף א שטיקל ברויט. ס'האָט טאָקע לאַנג נישט געדויערט, ווי די געטאָ איז דורך דער געשטאַפּאָ פאַרקלענערט געווארן. הונדערטער משפּחות זענען ווידער רואינירט געווארן און די ענגשאַפט איז פאַרבליבן די זעלביקע ווי פאַרן גירוש.

יידן אַנטלויפן פון פּרוזשאַנע צוריק קיין ביאַליסטאָק

ס'רוב פון די פּאַרשיקטע קיין פּרוזשאַנע האָבן נישט געהאַט קיין שום מעגלעכקייטן ביי עפּעס וואָס זיך איינצוואַרדנען און האָבן אין דיווינטער־חדשים זיך אַוועקגעלאָזן אויפן שוועכן ריזיקאַליש וועג צוריק קיין ביאַליסטאָק. די רייכערע זענען געפּאָרן מיט פורן, וואָר ס'האָט נישט געהאַט קיין געלט איז געגאַנגען צופוס. אין די גרעסטע פּרעסט האָבן זיי זיך געשלעפּט איבער די וועגן, וואו זיי זענען באַפאַלן געוואָרן פון פּוילישע באַנדיטן, וועלכע פלעגן זיי איבערלאָזן האַלב־נאַקעטע, אפילו אָן די שיך. וועגן זיי האָבן זיך שוין קוים מיטן לעבן דערשלעפּט צו דער ביאַליסטאָקער געטא, האָט זיך ערשט אָנגעהויבן א סדרה „כאַבאַר", וויל די געשטאַפּ־טויער־וואַך האָט זיי נישט געוואָלט אַרײַנלאָזן. נישט זעלטן פלעגט די אומ־גליקלעכע אויסקומען צו דרייען זיך אויסערן געטא א טאָג אָדער צוויי, כדי אָנצוטרעפן אויף אזא וואַך, וואָס זאָל דעם „כאַבאַר" וועלן נעמען.

איינצלנע פלעגט געלינגען זיך דורכצושמוגלען מיט די יידישע אַרבעטער־קאָלאָנעס, וואָס פלעגן צוריקגיין פון זייערע אַרבעטס־פלעצער.

נאָכן אַרײַנקומען אין געטא פלעגן זיך ערשט אָנהויבן פאַר זיי פרישע צרות. היות ווי דער יידן־ראַט האָט נישט געטאָרט איינ־מעלדן אומלעגאַל אַריינגעקומענע יידן, זענען זיי געצוואונגען געווען צו וואוינען נישט איינגעמאָלדענערהייט און במילא נישט געקענט באַקומען די שפּייז־קאַרטן און זיך געמוזט מאַטערן אין שרעק און אין הונגער. דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעהאַלטן דעם ווייטערדיקן אָנט־לויפן פון פרוזשאַנע. פון 60 ביז 70 פּראָצענט פּאַרשיקטע האָבן זיך אויף אזא אופן צוריקגעקערט קיין ביאַליסטאָק.

זיי האָט אויסגעזען דאָס לעבן אין געטא אין ווינטער 1941-1942

דאָס לעבן אין ביאַליסטאָקער געטא איז אין ווינטער 1941־1942 געווען זייער שווער. יעדער אָנקומענדיקער טאָג האָט געבראַכט נייע גזירות און פרישע אומגליקן. ס'איז כמעט נישט אַריבער קיין טאָג אין געטא אָן איבערפאַלן פון געשטאַפּ־באַנדיטן. איין טאָג האָבן זיי אָנטדעקט אויף יוראָווצער גאַס נומער 40 א געהיימען רא־דיא. דעם צענדליק אומשולדיקע קרבנות, וואָס זיי האָבן דעמאָלט

פארהאלטן, האבן זיי געמאטערט עטלעכע טעג אין דער געשטאפּא און שוין האלב־טויטע זיי דערשאסן. אן אנדערן טאג האבן זיי געכאפט עטלעכע קצבים ביים שעכטן א קו און אוועקגעשלעפּט אין די אינקוויזיציע־קעלערן פון געשטאפּא. דאָרטן האט מען זיי אוממענטשלעך געפּיניקט און דערנאך אריינגעוואָרפן אין תפיסה; נאכן אפּזיצן עטלעכע חדשים האט מען זיי ארויסגעפירט קיין נאוואָשאלקע, וואָס איז געווארן דער ברודער־קבר פון טויזנטער יידן.

די, וואָס זענען פארהאלטן געווארן מיט אביסל מעל, וואָס זיי האבן געוואלט אריינפירן אין דער הונגעריקער געטא, זענען אריינגעוואָרפן געווארן אין געשטאפּא־קעלער און דאָרטן פארפּיניקט געווארן צום טויט. פאר אזא חטא איז אויך אומגעקומען דער געוועזענער ליכט־פאבריקאנט נאָוויק (איידעם פון לעדער־פאבריקאנט זוסקע לעווין).

איינעם פון די נאצי־וועכטערס איבער די יידישע פרויען, וואָס האבן געארבעט ביי דער באן, האט זיך פלוצים פארגלוסט שיסן איבער די קעפּ פון די יידישע פרויען און אויף אזא אופן דערשאסן צוויי יונגע יידישע טעכטער, וועלכע זענען צולויבן הונגער, וואָס האט געהערשט אין זייערע היימען, געיוואונגען געווען צו גיין ארבעטן צו די נאצי־מערדערס.

אויסערן געטאָ האבן יידן נישט געטארט גיין אויף די טראָטוָארן

אונטער דער דראָאונג פון שוועדע שטראָפן, און נישט זעלטן אפילו פון דערשאסן ווערן, האבן יידן נישט געטארט גיין אויסערן געטא אויף די טראָטוָארן. זיי זענען דעריבער געגאנגען צו און פון דער ארבעט ביי די זייטן פון אספאלט אדער אויף מיטן גאס. אין די גרעסטע שנייען און גליטשן, מיט פולע שיך וואסער, פלעגן זיך שלעפּן די פארחושכטע ארבעטער־קאמאנדעס, אין וועלכע עס פלעגן נישט זעלטן, אז שום וואָרנונג־סיגנאלן, אריינפּארן מיט זיעריע אויטאָס די נאצי־שאפערן, ברענענדיק יעדעם מאל צו עטלעכע קרבנות. אויף אזא אופן האבן זיי צווישן אנדערע שווער פארוואונדעט מאקס זבארן (זון פון באוואוסטן דרוקער־אייגנטימער שלמה זבאר און ברודער פונם וויצע־פארזיצער פון „ביאליסטאקער צענטר" אין מעלבורן, אברהם זבאר). א לענגערע צייט איז ער געלעגן אין נעטאָשפּיטאל, פון וואנען ער איז שוין ארויסגעקומען א האלב־צעברא־כענער.

יעדער טאָג פֿלעגט זיך פֿאַרענדיקן מיט שוועָרע אומגליקן, וועלכע האָבן ממש צעשרויפט די נערוון ביים גרעסטן טייל פון די ביאָליסטאָקער יידן. אויך דאָס, וואָס מערערע משפּחות פֿלעגן וואוינען אין איין וואוינונג, האָט דערפירט צו טאָג־טעגלעכע קריגעריין און נישט זעלטן אפֿילו צו געשלעגן צווישן נאָענטע.

דער גרויסער הונגער אין געטאָ אין ווינטער 1941־1942

אין ווינטער 1941־1942 האָט אין געטאָ געהערשט אַ גרויסער הונגער און אַ געוואָלטיקער יקרות אויף לעבנס־מיטל. דער אונטערשיד פון די פֿריִזן אין געטאָ און אויסערן געטאָ איז געווען פון צוויי ביז דריי הונדערט פֿראָצענט. אין דער זעלביקער צייט זענען מלבושים אין געטאָ געווען בחצי־חינם. אָט די שוועָרע סיטואַציע האָט געצוואונגען וואָס אַ טאָג וויִטער אַלץ מערער יידן צו זוכן אַרבעט אויסערן געטאָ, כדי צו קומען אין באַרירונג מיט דער אויסערלעכער וועלט און אויף אַזאַ אופן האָבן די מענלעכקייט אינצושאַפן פֿאַר זייערע זאָכן גרעסערע סכומים שפּייז־פֿראָדוקטן, דורך וועלכע זיי האָבן געהאָפט לענגער צו דערהאַלטן ביים לעבן זיך מיט זייערע פֿאַמיליעס.

צוליב די דערמאָנטע סיבות האָבן ביים סוף פון דערמאָנטן ווינטער געאַרבעט אויסערן געטאָ קנאַפּע פינף טויזנט יידישע שקלאַפֿן.

דער יידן־ראַט בויט פֿאַבריקן

נישט געקוקט דערויף, וואָס אַ גרעסערע צאָל יידן האָבן שוין געאַרבעט אויסערן געטאָ, האָבן די ביאַליסטאָקער נאַצי־הערשער נישט געקאָנט פֿאַרטראָגן די היפּשע עטלעכע טויזנט עלטערע מענער און פרויען, וואָס מוזן, לויט זייער באַגריף, אויך ברענגען נוצן דעם היטלער־רעזשים. זיי האָבן דעריבער געוואָרנט די יידן־ראַט־פֿאָרשטייער, אז נישט־אַרבעטנדיקע קאָנען אין געטאָ קיין אָרט נישט האָבן. וואָס אַזוינע דיבורים באַדייטן האָבן די יידן־ראַט־פֿאָרשטייער גאָנץ גוט געוואוסט, האָט דעריבער דער פֿלענום פון יידן־ראַט, נאָך לאַנגע באַראַטונגען, באַשלאָסן צוצוגיין דעם אויפבוי פון די פֿאַבריקן און, נישט קוקנדיק אויף די גרויסע שוועריקייטן, צוטרעטן

נאך מיט מער ענערגיע צו שאפן פרישע אונטערנעמונגען, וואו אויך די עלטערע זאלן האבן ארבעטס־מעגלעכקייטן.

בויען פאבריקן אין ענגן געטא־שטח איז געווען פארבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן. מ׳האט געדארפט ארויסווארפן יידן פון זייערע וואוינונגען און מאכן פון די נישט צוגעפאסטע לאקאלן פאבריק־זאלן. די נויט און דער ווילן צו קלאמערן זיך אן לעבן האבן אבער גובר געווען אלע שוועריקייטן.

דער יידן־ראט האט ארויסגעלאזט אן אויפרוף וועגן העלפן אייגשאפן די נויטיקע מאשינען. צווישן אנדערן איז דארט געזאגט געוואָרן: „ס׳איז אומבאדינגט נויטיק און ס׳איז א לעבנס־פראגע, אז אלע יידן זאלן ארבעטן, דעריבער וועגדן מיר זיך צו די באזיצערס פון אלערליי האנטווערקער־מאשינען און פארשידענע האנט־געצייג, זיי זאלן וועגן דעם זיך מעלדן צום אינדוסטרי־אמט". ס׳איז גלייכצייטיק אונטערגעשטראכן געוואָרן, אז ביי די יענעקע, וועלכע וועלן נישט אפשאצן די וויכטיקע באדייטונג פון אויפרוף און אים איגנאָרירן, וועלן די מאשינען צוגענומען ווערן מיט געוואלט.

נישט קוקנדיק דערויף, וואס דעם ארעמען בעל־מלאכה איז געווען זייער שווער צו שיידן זיך מיט דער מאשין, פון וועלכער ער האט געהאט די מעגלעכקייט צו פארדינען אויף א שטיקל ברויט, האט ער דאך אפגעשאצט די קריטישע לאגע און זיין מאשין, דעם לעצטן חיונה־מקור, אפגעטראגן אין אינדוסטרי־אמט.

אויך די פריוואט־באזיצער פון נייע־מאשינען האבן זיי אין גאנץ היפשער צאל געטראגן אין געהעריקן אמט.

וואס פאר א פאבריקן זענען אויסגעבויט געוואָרן אין געטא?

אין ביאליסטאקער געטא זענען אויסגעבויט געוואָרן פאלגנדיקע אונטערנעמונגען: א גרויסער שניידער־וואָרשטאט, א טריקאטאש־פאבריק, א שיך־פאבריק, א גרויסע סטעלמאכערייַ, א בערשטל־פאבריק, א קארטאנאש־פאבריק, א פאבריק אויסצופארטיקן וואלי־קעס, א זאטלערייַ־פאבריק, מעבל־וואָרשטאטן, גרויסע שלאָסערייַ־און שמידערייַ־וואָרשטאטן, עלעקטרא־מעכאניש וואָרשטאטן און א גרעסערע צאל קלענערע אונטערנעמונגען.

כדי אין די אויסגעבויטע פאבריקן זאל נישט זיין קיין דוחק אין יונגע קוואליפיצירטע ארבעטס־הענט, האט דער יידן־ראט געפונט

לערן־ווערשטאטן פאר פאלגנדיקע פאכן: עלעקטריקער, מעכאניקער, שמידן, מויערער, סטאלארעם, שניידערינם, שניידער און שוסטער.

מיט אומגעדולד ווערט דערווארט דער אויפבוי פון די פאבריקן

צו יענער צייט זענען שוין געווען אין ביאליסטאקער געטא א היפשע צאל יידן, וואס האבן נישט געהאט די פיזישע כוחות צו גיין ארבעטן אויסערן געטא. די יידן האבן מיט אומגעדולד דערווארט דעם טאג, וען די געטא־אונטערנעמונגען וועלן שוין אנהויבן פונקציאנירן. אויך די עלטערע מענער און פרויען, וואס האבן געהאפט דורך ארבעט צו קענען ראטעווען זייערע לעבנס, האבן זיך באמיט ארויינצובאקומען אין זיי, און נאך איידער די אונטערנעמונגען זענען געווארן אויסגעבויט, האבן זיי שוין אפגעשלאגן די שוועלן פונם אמט, וואס האט אנגענומען די ארבעטער פאר די פאבריקן. אין דער ערשטער ריי האט מען אנגענומען די, וואס האבן אפגעגעבן זייערע מאשינען אדער מאשין־טיילן, דערנאך די גוט־קוואליפיצירטע מיסטערס און צום סוף נישט קיין גאנץ גרויסע צאל פון דער מאסע.

היות די אויסגעבויטע אונטערנעמונגען האבן נישט געקאנט אויפנעמען דעם כמעט צווייפאכן אנבאט פון פרייע ארבעטס־הענט, האט זיך אננעהויבן א סדרה פראקטעקציע און די דערמיט פארבונדענע אומגענעמלעכקייטן. די יידן, וועלכע האבן נישט געוואוסט אין וועלכער טיר אנצוקלאפן, זענען געבליבן מחוץ די פאבריקווענט. דאס איז געווען פאר זיי א גרויסע טראגעדיע.

צום סוף ווינטער 1941־1942 זענען שוין כמעט אלע פאבריקן געווען טעטיק.

די פאבריק פון פארטיי־מאן סטעפאן

אין ביאליסטאקער געטא האט אויך געעפנט א גרויסע פאבריק איינער פון די נאצי־פירער, א געוויסער סטעפאן. די פאבריק האט זיך נישט געפונען אין רשות פונם יידן־ראט. דער פאבריק־פירער איז געווען דעם פאבריקאנט שמואל פינקלס א זון.

אין דער דערמאנטער פאבריק האבן סטאלער־ארבעטער געמאכט פראכטפולע מעבל; עטלעכע הונדערט שניידער און שניידערינם

האבן געגייט מיליטער־זאכן און פאר די ס"ס־גדולים די שענסטע מלבושים; אויך שוסטער און פוטער־קירזשנערם האבן הארט געאר־בעט און געמאכט פאר די נאצי־הערשער די בעסטע שטיוול און די טייערסטע פוטערנע מאנטלען.

אין דער דאזיקער אונטערנעמונג האבן יידישע בעמיקער אוים־געארבעט זייף און אנדערע ארטיקלען פון דער בעמישער פראדוקציע.

ביי דער סטעפאן־פאבריק איז אויך געווען טעטיק אן אטלייע פאר קונסט־מאלעריי. צווישן אנדערע איז דארט געווען באשעפטיקט דער באוואוסטער ביאליסטאקער קונסט־מאלער יהושע ראזענצוקי.

יהושע ראזענצוקי

אין דער דערמאנטער פאבריק זע־נען געווען באשעפטיקט קנאפע 500 ארבעטער. פאר דער ארבעט האט מען געקראגן א גאנץ קליינעם קוואנטום שפייז, אבער באדייטנדיק מער ווי דער יידן־ראט האט געגעבן „זיינע" פאב־ריק־ארבעטער און באאמטע. דער פארטיי־מאן סטעפאן האט געהאט בע־סערע מעגלעכקייטן צו קריגן שפייז ווי די יידן־ראט־פארשטייער, במילא האט ער געקענט מערער געבן און אזוי ארום ארויסקריגן פון זיינע יידישע קנעכט א וואס גרעסערן סכום ארבעט. ווען מ'זאל אבער וועלן פארגלייכן דעם סכום אפגענו־מענע שפייז, וואס א יידישער קוואליפיצירטער שנייידער אדער סטא־לער־ארבעטער פלעגט באקומען פאר א חודש ארבעט, האט עס אין סך־הכל געהאט די ווערט פון פיר ארבעטס־טעג פון פאר דער מלחמה. פון דעם קען מען שוין האבן א באגריף, וויפיל אזא סטעפאן האט פארדינט פון זיינע 500 יידישע שקלאפן.

מיט וואס האט דער יידן־ראט געצאלט זיינע ארבעטער?

פון וואנען האט דער יידן־ראט גענומען מיטלען צו צאלן די ארבעטער פון די פאבריקן? מיט די גראשנס, וואס דער יידן־ראט פלעגט באקומען פאר די אויסגעפארטיקטע צענדליקער טויזנטער פאר הויזנס, מאריינארקעס, שטיוול און פארשידענע אנדערע אוים־

ארבעטונגען, האָט ער בשום אופן נישט געקענט באַפרידיקן זיינע אר־
בעטער. די ארבעטער האָבן געפֿאַדערט אַ מינימום ברויט פֿאר זייער
ארבעט, די נאַצי־הערשער האָבן אָבער קיין צוגאַב־ברויט פֿאר די
געטאָ־פֿאַבריק־ארבעטער נישט געוואָלט ארויסגעבן.

דער יידן־ראַט, וועלנדיק אַנטקעגנקומען זייערע גערעכטע פֿאָדע־
רונגען, באַשלאָסט דעריבער, אַז פון די אָפּיציעלע 17 מיט אַ האַלבן
דעקאָ ברויט טעגלעך פּרָא קאָפּ, וואָס איז באַשטימט פֿאר די געטאָ־
איינוואוינער, זאָל יעדער באַקומען נאָר די העלפֿט. מיט דער אַנדערער
העלפֿט זאָל מען צאָלן די פֿאַבריק־ארבעטער און יידן־ראַט־באַאַמטע
און געבן צוגאַב־פּאָרציעס די, וואָס ארבעטן אויסערן געטאָ ביי
שווערע ארבעט, ווי ביים אויסלאָדן קויל אָדער ביים טראָגן שווערע
משאות.

א קוואַליפּיצירטער ארבעטער אין א יידן־ראַט־פֿאַבריק האָט די
ערשטע צייט באַקומען א קילא ברויט טעגלעך, שפּעטער האָט מען
פֿאַרלענגערט ביז נישט קיין פּוילן האַלבן קילא. די נישט־קוואַליפּי־
צירטע ארבעטער האָבן באַקומען כמעט דאָס זעלביקע. די יידן־ראַט־
באַאַמטע האָבן באַקומען דעם זעלביקן ברויט־סכום ווי די ארבעטער.
חוץ דעם האָט מען נאָך אויך געקראָגן צו עטלעכע צענדליק מאַרק
חודשלעך פון די געלטער, וואָס דער יידן־ראַט פלעגט באַקומען פֿאר
דער אויסגעפֿאַרטיקטער ארבעט.

די אויסערן־געטאָ ארבעטער שמוגלען אַריין שפּייז

נאָך אַלע פֿאַרשידענע צוגאַב־ברויט־פֿאָרציעס האָט אין געטאָ
דאָך געהערשט הונגער. וועג איין מיטגליד פון א משפּחה, לאָמיר
זאָגן, פון פיר נפשות האָט געקראָגן א קילא ברויט טעגלעך אָדער
עפּעס ווייניקער און די איבעריקע דריי האָבן צוזאַמען באַקומען
26 דעקאָ, איז עס געווען א הונגער־לעבן, בפרט וועג ברויט איז
געווען דער הויפּט־עסן. ווי אזוי קאָן מען אָבער צוקויפן ברויט מיט
קאַרטאָפל, אפילו פֿאר גאַנץ הויכע פּרייזן, וועג די געטאָ איז א פֿאר־
שלאָסענע און אירע איינוואוינער האָבן נישט די מעגלעכקייט צו
קומען אין באַרונג מיט דער אויסערלעכער וועלט? אָבער די נויט
לערנט און דער הונגער צווינגט צו אלץ.

נישט קוקנדיק דערויף, וואָס עס איז געווען פֿאַרבאָטן, אונטער
דער דראָונג פון טויט־שטראָף, ארויסצוטראָגן פון געטאָ מלבושים

און אריינטראָגן צוריק שפּייז, האָבן די העכער פּינף טויזנט אַרבעטער, וואָס זענען טאָג־טעגלעך דורכגענאַנגען די געטאָ־טויערן, אַנגעטון אויף זיך איבעריקע אָנצוגן, מאַנטלען, וועש און אַנדערע זאַכן און דאָס דורכגעשמוגלט אויף יענער זייט געטאָ. אין מיטן דער אַרבעט פלעגן זיי אייניציקווייז זיך אַרויסשאַרן פון אַרבעטספּלאַץ, און, אַראָפּוואַרפנדיק פון זיך די געלע לאַטע, מיט טויט־שרעק זיך באַוועגן איבער די יידן־רייִנע ביאַליסטאָקער גאַסן. מען האָט זיך געדאַרפט היטן פון אַלע זייטן: פּאַר געשטאַפּאָ־מערדער, פּאַר אַנדערע שלעכטע אויגן און אויך פּאַר די קליינע, נאָך פון דער ערד נישט אויסגעוואַקסענע יונגע פּוליִשע כולִיגאַנעס, וואָס זענען שטענדיק גרייט געווען איבערצוגעבן א ייִד די געשטאַפּאָ־מערדער. מיט טויט־סכנות פלעגט מען זיך דערשלאָגן צו באָקאַנטע קריסטן, מיט וועלכע מ׳האָט געמאַכט דעם טוויש־האַנדל. ס׳האָט אָבער אויך נישט זעלטן פּאַסירט, אז מ׳פלעגט פּאַרהאַלטן ווערן אויפן וועג און דעמאָלט האָט מען שוין געדאַרפט האָבן א סך הצלחה, כדי אַרויסצוריסן זיך א לעבעדיקער פון די רוצחישע הענט. אז מ׳האָט זיך שוין דערשלעפּט צוריק צו די געטאָ־מויערן, איז מען ערשט ווידער געשטאַנען פּאַר טויט־שרעק. אין בעסטן פּאַל פלעגט די טויער־וואַך ביים אונטערזוכן צונעמען אַלץ, וואָס מ׳האָט מיט זיך געטראָגן אוּן אַלץ צוגאַב נאָך שלאָגן מכות־רצח. מ׳האָט געדאַרפט זיין פון אייזן, כדי דאָס אַלץ צו קענען איבערטראָגן.

נישט געקוקט אָבער אויף די אַלע שוועריקייטן, איז דאָך דורך די אויסערן־געטאָ אַרבעטער אריינגעבראַכט געווארן א היפּשער סכום שפּייז. זיי פלעגן דאָס אפילו פּאַרקויפן צו גאַנץ הויכע פּריזן, אָבער דאָס נויטיקסטע האָט מען געקאָנט קריגן.

די פורמאַנעס שמוגלען אַריין שפּייז

אויך די געטאָ־פורמאַנעס האָבן אין א גאַנץ היפּשער מאָס מיטגעהאָלפן צו פּאַרלייכטערן די הונגער־נויט. אין געטאָ זענען געווען ביי א הונדערט פורמאַנעס, וואָס האָבן געהאַט שיינע אויף אַרויסצופּאָרן אויסערן געטאָ. זיי האָבן איינגעאָרדנט אין זייערע וועגנער באַהאַלט־פלעצער און געשמוגלט שפּייז.

צווישן די פורמאַנעס זענען געווען עטלעכע ריזיקאַנטן, וואָס פלעגן שלימזן אָפּמאַכן מיט דער געשטאַפּאָ־טויער־וואַך און אריינפירן גאַנצע פורן מיט לעבנס־מיטל. ס׳האָט אָבער נישט זעלטן געפּירן גאַנצע פורן מיט לעבנס־מיטל.

טראָפן, אז פאר די צו גרויסע אפּעטיטן האָבן אַנדערע פון זיי באַצאָלט מיטן לעבן.

מיט אזעלכע מיטלען האָבן די פארשפּארטע געטאָ־יידן זיך געקליגט וואָס לענגער זיך צו דערהאַלטן ביים לעבן, און וואָלטן נישט געווען די אויסראָטונג־באַפעלן בנוגע יידן, וואָלטן ס׳רוב פון זיי זיך היינט געפונען צווישן די לעבעדיקע.

די לערן־וואַרשטאַטן

האַרט פאַרן סוף פון ווינטער 1941 ווערט שלאָסער (געוו. לייטער פון דער מיידלשער „ארט"־שול) באַשטימט אלס דירעקטאָר פון די לערן־וואַרשטאַטן. אין די לעצטע יאנואַר־טעג פון יאָר 1942 איז דער לאָקאל שוין רעמאָנטירט און ס׳ווערן האַרט גלייך אויפּגענומען מערערע הונדערטער שילער. די לערן־וואַרשטאַטן זענען ראַשיק געוואָקסן און אין א גאַנץ קורצער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א היפּשער פאַבריק־שול, וואו ס׳איז אויסגעארבעט געוואָרן מענער־קאָנפעקציע.

מרדכי זאַבלודאָווסקי

אין דערמאָנטן לערן־אַנשטאַלט האָט אויך עקזיסטירט א שנייידער־וואַרשטאַט אונטער דער פירונג פונם בא־וואוסטן דאָמען־שנייידער פּלאָנסקי און פונם מענער־שנייידער גראַנאָוויטש. דאָרטן האָט מען לויטן אויפּטראָג פון יידן־ראַט געניט פּריוואַט־זאכן פאר נישט־פאַרמעגלעכע יידן־ראַט־באַאמטע. די הויפּט־ארבעט איז אָבער געווען באַקליידן די פאַרשידענע געשטאַפּאָ־גרויליים, וועמען דער יידן־ראַט האָט געהאַלטן אין איין פאַרשיטן מיט אַלערליי מתנות.

אין די לערן־וואַרשטאַטן זענען צווישן אנדערע געווען באַשעפטיקט זעליגמאן (געוו. דירעקטאָר פון דער גימנאזיע זעליגמאן־לעבענהאפט־דערעטשינסקי), מאטיע זאבלודאָווסקי (געוו. מאטעמאטיק־לערער פון דער האַנטווערקער־שול), עלעקטריקער פרענסקי (פּליט פון וואַרשע), פרוי סאָניע ווייגשטאָט (עלטסטע טאָכטער פון

רעד. פסח קאפלאן), באצער און בר"ל קאנעל (שוועסטער פון ד"ר קאנעל).

א צייט שפעטער, ווען די לערן־וואַרשטאטן זענען שוין געווען מער פאַבריק ווי שול ווערט דורכן יידן־ראַט באשטימט אלס דירעקטאָר יוסף לין (נעוו. הויפט־בוכהאלטער פון „צענטאָס" אין וואַרשע), ערשטער וויצע־דירעקטאָר — שלאָסער, צווייטער וויצע־דירעקטאָר — דער באַוואוסטער בוכהאלטער קינדזעלעווסקי און סאָניע ווינשטאָט — פאַרוואלטערין.

די דאָזיקע פאַבריק־שול האָט געארבעט אין דריי שיכטן. באַשעפטיקט זענען אין איר געווען הויפטזעכלעך פרויען. זייער פיל פון זיי זענען שוין געווען עלטער פון 60 יאָר. זיי האָבן אלץ געהאָפט, אז דורך דער ארבעט ווילן זיי אפשר פאָרט גערעטעוועט ווערן. זענען זיי געזעסן אויסגעמוטשעטע, פאַרחושכטע, מיט רויטע האלב־פאַרמאַכטע אויגן ביי די מאשינען און געגייט אין די צענהלי־קער טויזנטער הויזנס פאַר די נאַצי־נזלנים.

די לערן־וואַרשטאַטן אַרדענען איין אַן אויסשטעלונג פון זייערע ארבעטן

פסח־צייט פון יאָר 1942 האָט די דירעקציע פון די לערן־וואַרשטאַטן איינגעאָרדנט אן אויסשטעלונג פון די ארבעטן. צו דער עפענונג זענען אינגעלאָדן געוואָרן פאַרשטייער פון יידן־ראַט, געזעלשאפטלעכע טויער, ווי אויך צווויי געשטאפֿ־גדולים, וואָס זענען אָנגענאַנגען אלס כלומרשטע יידן־פרוינט. די געשטאפֿ־לייט האָבן באַוויליקט אָנצונעמען די איינלאדונג. איינער פון זיי האָט אויף דער עפענונג געזאָגט עטלעכע ווארעמע ווערטער: „אז א דאנק דער אַרבעט ווילן די ביאליסטאָקער יידן איבערלעבן די מלחמה". זייערע רייד זענען דורכן פאַרזאמלטן עולם אויפגענומען געוואָרן ווארעם, אָבער טיף אין די הערצער האָט יעדער אינער געפילט, אז צו דער דאָזיקער דרשה קאָן מען קיין גרויסן צוטרוי נישט האָבן.

נאָכן אָפיציעלן טייל האָט מען ביי געדעקטע טישן אָפּגעכאפט די הערצער מיט שניטקעס ברויט מיט וואורשט און טיי מיט צוקער, וואָס דאָס איז ביי יענע פאַרהעלטנישן געווען א לוקסוס.

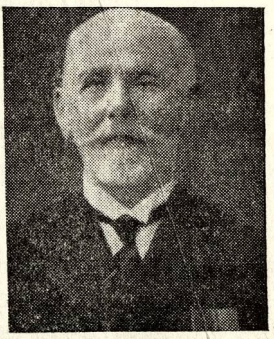
ווען די געשטאפֿ־לייט פארלאָזן דעם לאָקאל, הויבן זיך אָן די באַנריסונגען. דער ערשטער באַגריסט דער באַוואוסטער האַנט־

וועלקער־טוער צבי וויידער. אין זיין באגריסונג גיט ער אויך א ברייטן איבערבליק איבער דער שרעקלעכער לאגע, אין וועלכער יידן געפינען זיך. זיין רעדע האט געמאכט אויף אלעמען זייער א שוועלן רושם. נאך דער שטארק־רירנדיקער רעדע פון געזעלשאפטלעכן עסקן זלמן וויינראך, האט דער גאנצער פארזאמלטער עולם זיך צעווייגט מיט טייכן טרערן.

די פייערונג איז ביי דער געזעגענונג אנגערופן געוואָרן „א חתונה אויף א בית־עולם".

עטלעכע ווערטער וועגן זלמן וויינראך

דער אמאליקער גרויסער גביר, כלל־טוער און בריט־האַרציקער נדבן, זלמן וויינראך, האט אין געטאָ געלעבט אין גרויס דחקות. דאס גרויסע אומגליק, וואס האט געטראָפן זיין שטארק געליבטן יידישן פאלק, האט אים שווער דערדריקט און ער האט זיך געפילט שטארק נידערגעשלאגן.

ז. וויינראך

א שטיקל צייט נאך דער פייערונג איז ער שווער קראנק געוואָרן און שוין מער פון בעט זיך נישט אויפגעהויבן. זיין לעצטן אטעם האט ער אויסגעהויכט מיט א קלאָה פאר היטלער־דייטשלאנד. זלמן וויינראך איז געשטאָרבן אין על־טער פון קנאפּע אכציק יאָר. ער איז געבראכט געוואָרן צו קבורה אויפן גע־טא־בית־עולם.

ווער זענען געווען די דירעקטאָרן פון די פאַבריקן?

אין שייכות מיט די אויסגעבויטע פאַבריקן, איז זיך דא כדאי אפּ־צושטעלן אויף א טייל פון זייערע אנפירער.

דירעקטאָר יוסף לין האט זיך באצויגן צו די ארבעטער שטרענג אבער יושרדיק.

וויצע־דירעקטאָר שלאָסער איז געווען זייער האַרציק און פרייַנט־לעך צום גאנצן פערסאָנאל. אלע האבן אים באמת ליב געהאט.

יוסף וואקסמאן (איידעם פון רעדאקטאָר פּסח קאפּלאן), איז געווען דירעקטאָר פון דער גרעסטער שניידעריי, וואס האט זיך גע־

פונען אין העגדלערם פאַבריק, עק קופיעצקע־יוראָווצער. דאָרטן פלעגט מען אויסארבעטן וועכנטלעך צענדליקער טויזנטער מיליטער־פאַלטנס, מארינארקעם און הויזנס. וואַקסמאַן האָט זיך באַצויגן צו די ארבעטער מענטשלעך און געהאָט ביי זיי א גוטן נאָמען.

דירעקטאָר פון דער גרויסער שיך־פאַבריק אין גובינסקים הויז, עק לינת־הצדק און ניי־וועלט גאַסן, איז געווען דער גרעסטער קער־טויער ליבערמאַן. ער האָט געשמט אלם אַרנטלעבער מענטש און פלעגט זיך באַמיען געבן זיינע ארבעטער מעגלעכקייטן צום לעבן.

גאָלדבערג (זון פון מבאַניקער גאָלדבערג), דער דירעקטאָר פון דער קאָרטאָנאַזש־פאַבריק אויף קופיעצקע גאַס, האָרט ביי דער ביאַלע, איז געווען א שווערער בעל־דבר. די ארבעטער האָבן פון אים געהאָט א סך אויסצושטיין.

אינזש. פאַרבער, לייטער פון די עלעקטרא־מכאַניש ווערשטאַטן אויף קופיעצקע גאַס, האָט זיך זייער גוט באַצויגן צום גאַנצן פערסאָנאַל. אלע האָבן אין אים געפילט אן אמתן פריינט.

קרינסקי (יינגסטער איידעם פון רעד. פסח קאַפלאַן), לייטער פון דער זאָטלערייי־פאַבריק, וועלכע האָט זיך געפונען אין פאַבריקאַנט ציטרינס הייזער אויף קופיעצקע גאַס, איז געווען א מענטש אן א גאַל. די ארבעטער האָבן זייער שטארק געהאלטן פון אים.

אין געטא באַווייזן זיך אומלעגאַלע אויפרופן

פורים־צייט פון יאָר 1942 האָט מען אין ביאַליסטאָקער געטא פארשפרייט אין געהיים אויפרופן פון דער ווילנער פארטיזאַנען־אַרגאַניזאַציע, אין וועלכע ס'איז צווישן אנדערן געזאָגט געווארן, אז דורך שקלאַפן־ארבעט וועט די ביאַליסטאָקער יידן נישט געלינגען צו ראַטעווען זייערע לעבנס און אז פריער אדער שפעטער דערווארט זיי דער זעלבער טראַגישער סוף, וואָס עס האָט געטראָפן דעם גרעסטן טייל פון אייראָפעאישן יידנטום. דער אינציקער אויסווועג איז דערי־בער זיך נעמען צום געווער, פארלאָזן די געטא און ווערן פארטיזאַנער, וואו ס'וועט זיין א מעגלעכקייט נקמה צו נעמען אן די נאַצי־גזלנים.

זייער ווייניק יידן האָבן אָבער געהאָט דעם ווילן צו פארלאָזן די געטא און גיין אין וואַלד. סיבות זענען געווען פארשידענע.

ערשטנס, די זייער שוואַכע, כמעט ווי נישט פילבארע, אגיטאַציע. פאַר דער גאַנצער געטא־עקזיסטענץ זענען געווען עטלעכע שליחים

פון ווילנע און ווארשע, ווי עדעק באדאק און די ביאליסטאקער חייקע גראסמאן. צוליב דער שטארקער קאנספיראציע, אין וועלכער אזא ארבעט האט געמוזט געפירט ווערן, זענען זיי געקומען אין באירונג בלויז מיט עטלעכע פארטרויאונגס־מענטשן און האבן, צוליב די זעלביקע סיבות, נישט געקאנט בריט פאנאנדערווייקלען זייער טעטיקייט. זייער ווייניק ביאליסטאקער יידן האבן געוואוסט פון דער עקזיסטענץ פון אזא ארגאניזאציע און במילא האבן זיי זיך אין אירע רייען נישט געקאנט געפינען.

חיה גראסמאן

צווייטנס, האט דאָ געווירקט דער פסיכאלאגישער מאמענט פון דער שטארקער צוגעבונדנקייט צו די פאמיליעס, מיט וועלכע ס'איז געווען זייער שווער זיך צו שיידן אין אזעלכע טרויעריקע צייטן.

און דריטנס, דער דורכשניטלעכער ייד, אלס לאנגיאריקער שטאטישער איינוואוינער, פאר וועמען דער וואלד איז כמעט ווי פרעמד געווען, האט נישט געגלויבט, אז ער וועט קענען לעבן אין וואלד חדשים און אפשר יארן.

וואלט די אגיטאציע פארן גיין אין וואלד געווען אן עטוואס מער פילבארע, וואלטן, נישט געקוקט אויף די אויסגערעכנטע סיבות, זיך דאך געפונען א גאנץ היפש צאל יידישע יונגעלייט און מיידלעך, וועלכע וואלטן אזא רוף אויפגעכאפט און א סך פון זיי וואלטן היינט זיך געפונען צווישן די לעבעדיקע.

געפענט אין געטא צוויי בתי־מדרשים

דעם ווינטער זענען די רעליגיעזע יידן אויך נישט געזעסן מיט קיין פארלייגטע הענט. נישט געקוקט דערויף, וואס עס איז געווען פארבאטן צו עפענען וועלכע עס איז רעליגיעזע אנשטאלטן, האבן זיי דאך ריזיקירט און אפרעמאנטירט שמואל ציטרינס בית־מדרש אויף פאלנע גאס.

זייער פיל מי אין ענערגיע האט אריינגעלייגט אין דעם דער

פירער פון דער ביאַליסטאָקער אגודה, בונים פּאַרבשטיין. אַרבעטנדיק אויסערן געטאָ, פּלענט ער פון די דאָרטיקע הרובע יידישע הייזער שלעפּן אויף זיינע פּלייצעס די נויטיקע בוי־מאַטעריאַלן. גיך און מיט קלוגע הוצאות איז דער רעמאָנט פאַרענדיקט געוואָרן. צו יענער צייט איז דער בית־מדרש געווען כמעט דאָס איינציקע אָרט, וואו הונדערטער יידן האָבן דעם נאָנצן טאָג נעדאַווענט און געלערנט.

אויך פּוזשעס בית־מדרש אויף פאַבריק־גאַס איז שפּעטער געעפּנט געוואָרן. דאָרטן זענען אפילו געווען וויניקער מתפּללים ווי אין ציטרינס בית־מדרש, אָבער א סך מער ווי פּאַר דער מלחמה.

אין דער זעלביקער צייט זענען אויך געשאפן געוואָרן א גרעסערע צאָל מנינים. נישט געקוקט אויף די זייער שוועכע צייטן, וואָס מ׳האָט דעמאָלט דורכגעלעבט, האָט א נאַנץ היפּשער טייל פונם ביאַליסטאָקער יידנטום די בתי־מדרשים נישט פאַרלאָזן.

בונים פאַרבשטיין עפּנט אַ קיך אין דער וויבער־שול פון ציטרינס בית־מדרש

דער ענערגישער בונים פאַרבשטיין קען נישט רוען. זעענדיק די גרויסע נויט, וואָס עס האָט געהערשט אין געטאָ, הויבט ער אָן בויען א קיך אין דער וויבער־שול פון ציטרינס בית־מדרש. דער יידן־ראַט אַסיגנירט אויף דעם צוועק אַביסל געלט. דעם לייב־חלק קומט אים אָבער אויס אליין צו שאפן. אין פאַרלויף פון קנאַפּע צוויי חדשים פאַרוואַנדלט ער די וויבער־שול אין א גוט־איינגעאָרדנטער קיך, וואו שיינע עטלעכע הונדערט שטאַרק־נויטבאַדערפטיקע יידן באַקומען א כשרן, געשמאַקן און נאָרהאַפטן עסן. אין יענע שוועכע צייטן איז עס געווען זייער א גרויסער און וויכטיקער אויפטו.

די דערמאָנטע קיך האָט זיך נערעכנט פאַר דער בעסטער אין געטאָ. דער טיכטיקער און ענערגישער בונים האָט איר אָפּגענעבן זיין נאַנצע פרייע צייט און האָט כסדר געזאָרגט פאַר איר עקזיסטענץ. דער אויפטו איז געווען איינם פון די שענסטע בלעטלעך אין זיין געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

דער יידן־ראַט באַשליסט צו פאַרזיכן די ליידיקע פּלעצער אין געטאָ

צוליבן שטאַרקן דוחק פון גרינסן אין געטאָ, האָט דער אָנפירער פון אפראָוויזאַציע־אַמט ביים יידן־ראַט, יעקב גאָלדבערג, נאָך א באַ־

ראטונג מיט די יידישע אגראָנאָמען, באשלאָסן אויסצונוצן אין געטאָ אלע ליידיקער פלעצער און גערטנער און דעם קומענדיקן פרילינג צוטרעטן זיי צו באָארבעטן.

אלם פאראנטוואָרטלעכער לייטער פון דער גערטנעריי־וווירטשאפט איז איינגעלאָדן געוואָרן דער ווילנער אינזשיניער־אגראָנאָם שאָליט און אלם זיינע נאָענטסטע מיטאַרבעטער — די גוט־באקאַנטע ביאָלאָגן געגנער, — אָדער ווי מ׳פלעגט זיי רופן „אָגראָד־ניקעס", — די ברידער דוד און בערל שלומיאל, שלמה סוכאָניצקי, משה יאנאָוויטש און גאָרפינקל.

א דאנק זייערע גוטע פאך־קענטענישן און שטאַרקער איבער־געגעבנקייט צו דעם זייער נויטיקן און וויכטיקן אויפטו און נאָך א סך מי און שווערער ארבעט, גלינגט זיי צו פארוואָנדלען דעם אום־פרוכטבאָרן באָדן אין בליענדיקע גערטנער.

צו דער גערטנעריי־ארבעט האָט דער אפראָווויזאַציע־אמט אָנ־גענומען יונגע בחורים און מיידלעך. די מערהייט פון זיי האָט זיך ווערבירט פון די ציוניסטיש־געשטימטע קרייזן. צווישן זיי האָבן זיך געפונען א היפשע צאָל חלוצים, וואָס האָבן מיט פלייס און איבער־געגעבנקייט באָארבעט די פלעצער, וואָס האָבן שוין פון יאָרן נישט געזען קיין אקער־אייזן איבער זיך. א דאנק דער גוטער פאכמענישער אָנפירונג פון די פריער דערמאָנטע ביאָלאָגן „אָגראָדניקעס", גלינגט זיי ארויסצוציען פון באָדן גרעסערע קוואָנטומס פון פאר־שידענע גרינזן, ווי: רעטעלעך, אוגערקעס, פאָמידאָרן און ציבעלעס.

דער אפראָווויזאַציע־אמט פלעגט די דאָזיקע גרינזן פון צייט צו צייט פארטיילן צווישן די געטאָ־איינוואוינער צו צוטריטלעכע פרייזן. צוליב דעם זענען אויך געפאלן די פרייזן פון די גרינזן, וואָס מ׳פלעגט אריינפירן פון אויסערן געטאָ.

די בריטע פאָלקס־מאסן האָבן אין די זומער־חדשים געהאט די מעגלעכקייט צו גענינן פון די גרינזן, וואָס זענען אזוי נויטיק פאר מענטשלעכן ארגאניזם.

אין פארגלייך מיט דעם לעצטן שווערן ווינטער איז אין די ערשטע חדשים פון זומער 1942 דאָס לעבן אין געטאָ געווען א קליין ביסל גרינגער.

טרויעריקע גרופן פון ווילנע, סלאָנים, באַראַנאָוויטש, לידע און טרעבלינקע

אַנטלאָפענע פון ווילנע, וואָס האָבן זיך דערשלאָגן צו דער ביאַליסטאָקער געטאָ, האָבן איבערגעלעבן די שוידערלעכסטע גרופן, אַז כמעט אַלע ווילנער יידן זענען אויסגעשאָסן געוואָרן אויף פּאָנאַר. אַזעלכע טרויעריקע בשורות האָבן אויך געבראַכט סלאָנימער, לידער און באַראַנאָוויטשער יידן. עטלעכע גערעטעוועטע פון וואַרשעווער געטאָ האָבן דערציילט, אַז מערערע טויזנטער וואַרשעווער יידן ווערן טעגלעך אַרויסגעפירט אין אַן אומבאַוואוסטער ריכטונג. אַנטלאָפענע פון טרעבלינקע האָבן איבערגעגעבן, אַז אויפן וועג צווישן ביאַליסטאָק און וואַרשע, נישט ווייט פון דער סטאַנציע מאַלקין, איז אויסגעבויט געוואָרן אַ לאַגער, טרעבלינקע, און אין דעם לאַגער ווערן יידן פאַרגאַזט און פאַרברענט.

מען טרעט צו בויען אונטערערדישע באַהעלטענישן

אָט די שוידערלעכע גרופן האָבן געלאָזן זייער אַ שווערן אײַנדרוק אויף די ביאַליסטאָקער יידן. כמעט אַלע זענען אַרומגעגאַנגען ווי צעמישטע, טראַכטנדיק, אַז פריער אָדער שפּעטער וועט אויך קומען זייער ריי. די אַלטע האָפענונג, אַז דורך דער אַרבעט וועט מען אפשר געראַטעוועט ווערן, ווערט וואָס אַ טאָג אַלץ שוואַכער און שוואַכער און מ'הויבט אָן זוכן אַנדערע מיטלען. ס'רוב פון די ביאַליסטאָקער יידן זענען צוגעטראָטן בויען אונטערערדישע באַהעלטענישן. אין די דאָזיקע באַהעלטענישן איז אַריינגעלייגט געוואָרן אַ קאָלאָסאַלע אַרבעט און אַ שטיק יידישער דערפינדערישער גייסט. מ'האָט זיך געמוזט קלוגן, אַז סיי די באַהעלטעניש, סיי דער אַריינגאַנג זאָלן פון קיינעם נישט באַמערקט ווערן. חוץ דעם האָט מען ביים בויען די באַהעלטעניש זיך געדאַרפט היטן פאַר אַן אייגענער עינהרע...

דער יידן־ראַט העלפט די פּליטים

דער יידן־ראַט האָט זיך באַמיט צו העלפן די אַנטלאָפענע מיט אַלע מעגלעכקייטן. א סך פון זיי האָבן געקראָגן א בנד אויפן לייב. דער יידן־ראַט האָט אויך געזאָרגט, אַז זיי זאָלן גלייך באַקומען אַר־

בעט, כדי צו קאנען לעגאליזירן זייער נישט „לעגאלן" אויפהאלט אין ביאליסטאקער געטא.

צווישן די גראטעווטע פון ווילנע איז געווען דער געוועזענער סענאטאר טראקענהיים מיט זיין זון. זיי זענען דורכן יידן־ראט אויפגענומען געוואָרן זייער אנשטענדיק און מ'האט זיי פיין באקליידט. נאכן אפזיין אין ביאליסטאק עטלעכע וואכן האט מען זיי געהאלפן זיך אריבערשמוגלען קיין ווארשע.

דעם גענו. פירער פון דער לאדזשער אגודה און סענאטאר לייב מינצבערג געלינגט קוים מיטן לעבן זיך ארויסצורייסן פון ווילנע און אנקומענדיק קיין ביאליסטאק, נעמט אים דער יידן־ראט בכבודיק אויף. לויט זיין איניציאטיוו ווערט אים א צייט שפעטער איבערגעגעבן די אויפגאבע איינצוארדנען א פאבריק פון מארמעלאדע און קארטאפל־מעל, וואס האט געדארפט געמאכט ווערן פון קארטאפל־שאלעכץ.

לייב מינצבערג איז געווען דירעקטאר פון דער דערמאנטער פאבריק ביז דער ליקווידירונג פון דער ביאליסטאקער געטא, ד. ה. ביזן 16־טן אויגוסט 1943. ווי ס'איז שפעטער פעסטגעשטעלט געוואָרן, האט ער אין מיידאנעק געטיילט דעם טראגישן גורל פון טויזנטער ביאליסטאקער יידן, וועלכע זענען דאָרט דעם 3־טן נאָוועמבער 1943 אומגעקומען על קידוש השם.

יידן פאַרליינן קלוינע פאַבריקלעך אין געטאָ

אין די שווערע זומער־חדשים פון 1942 איז די שטימונג אין געטאָ געווען זייער א געדריקטע. פון „פארדינסטן" ביי די כמעט אומזיסטע ארבעט־פלעצער, האט מען קוים געציונגן דעם הונגער־לעבן. דער יידישער אונטערנעמונגס־גייסט האט נישט גערוט און אין די זייער שווערע געטא־באדינגונגען, האבן עטלעכע הונדערט יידן זיך אויסגעפונען נייע חיונה־מקורים אלס צוגאב. נישט געקוקט אויף די שטרענגע פארבאטן, האבן זיי אננעהויבן בויען אין געהיים קליינע פאבריקלעך וווּ: האנט־מילן צום מאלן וויין און קאָרן, קאשע־מילן, זייף־פאברikלעך, לעדער־פאבריקלעך, טריקאטאזש־ווארשטאטן, פאבריקלעך פון ווידלען פאדים־שפולן א. א.

די „קליין־אינדוסטרי" איז אויסגעבויט געוואָרן זייער פרי־מיטיוו; מיט הונדערט יאר צורוק וואלט זי אויך געווען שטארק

הינטערשטעליק, אבער פון אט דער „פאבריקאציע" האבן א פאר הונדערט יידישע פאמיליעס געצוויגן אויף חיונה.

כאטש דער יידן־ראט האט געטראגן א גרויסע אחריות פאר דער געשטאפא, וועלכן די פאבריקלעך, וואס האבן נישט געטארט עק־זיסטירן, וואלטן געווארן אויפגעדעקט, האבן די יידן־ראט־פארשטייער זיך נעמאכט נישט זעענדיק. וועלן ס'פלעגט דערגיין א מסירהלע צו דער געשטאפא, פלעגט דער יידן־ראט תיכף באקומען אן אויפפאדע־רונג מיט א דראאונג וועגן די „פארברעכנס", וואס די געטא־יידן באגייען. דער יידן־ראט איז דעמאלט געווען געצוואונגען די „פאב־ריקלעך" צו קאנפיסקירן. צוליב דער פארברעכערישער טאט פון א יידישן אויסוואורף, פלעגן די מיט אזוי פיל מי און אנשטרענגונגען איינגעארדנטע פרנסה־מקורים פון עטלעכע הונדערט משפחות אונ־טערגיין איבער נאכט.

ליקווידירט די מוסרים אין געטא

גלייך ווי די נאצי־גזלנים האבן באזעצט ביאליסטאק, איז ארויפגעשוואומען אויף דער אויבערפלאך א טונקעלער פארשוין מיטן נאמען פעניגשטיין, א פליט פון ווארשע, וואס האט היפשע עטלעכע חדשים געשפילט די ראל פון א פארמיטלער צווישן דער געשטאפא און דער געטא און גלייכצייטיק טעראריזירט יידן, אויף וועלכע ער האט געהאט אן אויג, אז מ'קען ארויספרעסן ביי זיי גרעסערע געלט־סומעס. צו עטלעכע שאנטאזש־נעשעפטן נעמט ער די געשטאפא פאר א שותף און מיט סטראשונקעס איבערצוגעבן די יידן צו די געשטאפא־מערדערס, פרעסט ער ארוים ביי זיי דעם לעצטן גראשן. נישט איינעם פון די אומגליקלעכע, ביי וועלכע עס פלעגט אים נישט געלינגען ארויסצופרעסן די געפאדערטע סומע (וואס אין רוב פאלן האבן זיי זי נאך־נישט פארמאגט), גיט ער איבער אין די הענט פון די געשטאפא־מערדערס, וועלכע פארפיניקן זיי אין די אינקווויזיציע־קאמערן.

די מעשים תעתועים פונם דערמאנטן מנוול נעמען אן וואס א טאג אלץ בריטערע פארמען. ס'דערגייט אזוי וויט, אז זיינע בא־שיצערס, די געשטאפא־בעסטיעס, זעען זיך ארום, אז אויך זיי ווערן פון אים אפגענארט. בעת א קאנפראנטאציע צווישן דעם אויסוואורף און זיינע קרבנות, דערציילן די לעצטע דעם גאנצן אמת. זיינע

קרבנות וועלן גלייך באפרייט און ער וועלט אריינגעוואַרפן אין גע־
שטאַפּ־קעלער, וואו מען פארפיניקט אים.

אויף אזא אופן האָט פארענדיקט זיין פארברעכערישן לעבן
דער ערשטער יידישער מסור פון ביאַליסטאָקער געטאָ.

א צווייטער מסור, זעליקאָוויטש (זון פונם פּאַרשטייער פון
דער נאַבל־פירמע), האָט פארנומען אן אמט ביי דער אַרדנונגס־
דינסט. זיין כוח מיט דער הילף פון דער געשטאַפּ איז געווען זייער
גרויס. ער איז געווען פארמיטלער צווישן יידן־ראט און דער געשטאַפּ
און נישט זעלטן דיקטירט דעם יידן־ראט אין פארשידענע זייער
וויכטיקע ענינים. אינזש. בראַש פלעגט זיך קלאָגן פאר זיינע נאָ־
ענטסטע פרוינט, אז זעליקאָוויטש איז אן אומגליק פאַרן געטאָ און
ס'איז א גרויסע סכנה פאר די ביאַליסטאָקער יידן, אויב ער וועט
זיך ווייטער אויפפירן ווי ביז איצט.

זעליקאָוויטש האָט זיין נידערטרעכטיקע מסירה־טעטיקייט אויס־
געפירט דאַרטן, וואו ער האָט געפילט, אז מ'קען עפּעס ארויסקוועטשן.

נישט געקוקט דערויף, וואָס זעליקאָוויטש האָט ביי דער אַרד־
נונגס־דינסט פארנומען נישט קיין גאַנץ הויכן אמט, האָט ער זיך
דאַרטן געפילט שטאַרקער ווי קאָמענדאַנט מאַרקוס. אויף זיין פאר־
לאַנג, פלעגן מיט אים מיטגיין עטלעכע פארברעכער־טיפּן פון דער
אַרדנונגס־דינסט, צוזאַמען דורכפירן רעוויזיעס ביי יידן, כלומרשט
לויט א פאַראַרדנונג פון דער געשטאַפּ, און צונעמען ביי זיי א
גרויסן טייל פון זייער פארמעגן. זיין חוצפה איז געוואַקסן פון טאָג
צו טאָג. ס'האָבן זיך אפילו געפונען יידן, וואָס האָבן זיך נישט
געלאָזט באַרויבן, אָבער זעליקאָוויטש האָט זיי איבערגעגעבן דער
געשטאַפּ, פון וואַנען כמעט קיינער האָט זיך נישט צוריקגעקערט.

אינזש. בראַש פלעגט כסדר אַלארמירן דעם דייטשן פאָליציי־
פרעזידיום און די געשטאַפּ, אז זעליקאָוויטש איז א שאַנטאַזשיסט
און אז אויך זיי נאַרט ער אפּ. לסוף האָבן זיינע רייד געהאָט א
ווירקונג און אין חודש אויגוסט 1942 האָט א דייטשע פאָליציי־גרו־
פּע אונטערן אָנפיר פון פאָליציי־פרעזידענט שימאַנסקי דורכגעפירט
א שטרענגע רעוויזיע אין זעליקאָוויטשעס וואוינונג. מ'האָט דאַרטן
געפונען א גרויסע סומע דאָלארן, גאָלד און בריליאַנטן, ביי צווי
צענדליק קאַראָטלענע דאַמען־מאַנטלען, אָנצוגן און פּאַלטן־שטאָפּן, א
גרעסערן קוואַנטום לעדער און נאָך פארשידענע ווערטפולע זאכן.

אלץ איז ארויפגעפאקט געוואָרן אויף א גרויסן לאסט־אויטא און דאָס אָנגערויבטע יידישע האָב און גוטס איז ארויסגעפירט געוואָרן צו די נאצי־הערשער. דער מנוול אליין, בלאָס ווי קרייד, איז אונטער א האָגל פון קלעפ, געפירט געוואָרן איבער די געטא־גאסן מיט אויפגעהויבענע הענט. די יידן, וואָס האָבן די סצענע צוגעזען, האָבן אים געוואונטשן א שווערן טויט און זיך געוואונטשן, אז די איבעריקע מוסרים, וואָס טוען נאָך זייערע שמוציקע ארבעטן אין געטא, זאָלן ווי צום גיכסטן האָבן דעם זעלביקן סוף.

נאָכן אָפזיצן עטלעכע טעג אין דער געשטאפּא איז דער מסור, א האלב־טויטער, ארויסגעוואָרפן געוואָרן אין תפיסה. אין א פאָר וואָכן ארום איז ער דאָרטן געשטאָרבן.

אויך זיין פרוי און ביידע טעכטער זענען אָפּגעפירט געוואָרן אין תפיסה. די טעכטער זענען שפּעטער באפרייט געוואָרן און געקומען צוריק אין געטא. די פרוי איז אין א קורצער צייט ארום ארויסגעפירט געוואָרן קיין נאָוואָשאלקי, וואו זי איז דערשאָסן געוואָרן.

דאָס איז געוואָרן דער סוף פונם צווייטן ביאליסטאָקער נידערטרעכטיקן פּאָרברעכער, זעליקאָוויטש.

די ניי־ארויפגעשוואומענע מוסרים, די צוויי ברידער יודקאָווסקי, פון סלאָנים, האָבן פּאָרשאפט די ביאליסטאָקער יידן זייער פיל צרות. האָבן קצבים געקויעט א קו, וועלכע מ'האָט מיט טויט־געפאָר ארייננעבראכט אין געטא און פאָר וועלכן ס'האָט געדראָט טויט־שטראָף, זענען זיי שוין נענאָנגען ארויסקוועטשן די נשמה. צוליב זייערע נידערטרעכטיקע מסירות האָבן אין פאָרלויף פון א גאנץ קורצער צייט ביי 15 קצבים געפונען זייער פריצייטיקן טויט.

זייער חוצפּה און פאָרברעכערישע מעשים זענען דערגאנגען אזוי ווייט, אז זיי האָבן פּשוט טערויזירט דעם יידן־ראָט און ארויפ־געוואָרפן א פּחד אויף די געטא־איינוואוינער.

אין א געוויסן טאָג כאפט זיי די געשטאפּא ביי א שווינדל און זיי ווערן צוזאמען מיט זייערע פאמיליעס ארייננעוואָרפן אין די גע־שטאפּא־אינקווויזיציע־קעלערן. פון דאָרטן פירט מען זיי אין תפיסה און אין א קורצער צייט ארום גייען זיי זייער לעצטן וועג קיין נאָוואָשאלקי.

מיט דעם האָט זיך פאָרענדיקט דאָס טרויעריקע בלעטל פון די ברידער יודקאָווסקי.

נאָך א יידישער מסור, א געוויסער יאנקל פון לאָמזשע, האָט די ביאַליסטאָקער יידן אויך נישט ווייניק צרות פאַרשאַפט. אויף אים האָט די שפּעטער געשאַפענע קאָמף־ארגאַניזאַציע אַרויסגעטראָגן א טויט־אורטייל. אין א געוויסן פאַרנאַכט איז ער אויף פאַבריק־גאַס אָפּגעווארט געוואָרן פון עטלעכע מיטגלידער פון דער קאָמף־ארגאַניזאַציע אונטערן אָנפיר פון שעפּסל בארָוסקי. זיי האָבן אויף אים אָפּגעגעבן עטלעכע רעוואָלווער־שאָסן. ער איז גלייך געפאַלן טויט.

צוויי בלוטיקע יאָרן האָט איבער דער געטא געשוועבט די גרויסע הרפּה און ווייטיק פאַר דער פינצטערער ראָל, ווָאם די יידישע מוסרים האָבן אָפּגעשפּילט אין צעווייטיקטן יידישן געטא־לעבן. נאָר זייער מיאוסער סוף האָט איבערגעהאָקט די גרויסע צאָל פון זיערע פאַרברעכערישע מעשים. נאָכן טויט פון דער מיאוסער כנופיה האָט די געטא אַביסל פרייער אָפּגעאָטעמט.

דער מארק אין פראַגעם גאָרטן

אין זומער 1942, האָט א גרויסער טייל פון די ביאַליסטאָקער יידן שוין באַלד נישט געהאַט קיין מלבושים, וועלכע זיי פלעגן ביז אַהער פאַרקויפן אויף ברויט. א גאַנץ קליינע צאָל יידן האָבן דעריבער מיט זייערע לעצטע עטלעכע מארקן אָנגעהויבן צו פירן א שטיקל האַנדל. נישט געקוקט אויף דעם, ווָאם האַנדלען איז געווען שטרענג פאַרבאָטן, איז די צאָל „סוחרים" פונדעסטוועגן געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. דער ווילן צום לעבן איז געווען שטאַרקער פון אַלע פאַרברעכערישע געזעצן.

דער יידן־ראַט האָט אויך געמוזט אָנערקענען, אז ס'איז אומבאַדינגט נויטיק, אז אזא גרויסער יידישער קיבוץ זאָל האָבן כאָטש איין פלאַץ, ווואו מ'זאָל קאָנען האַנדלען, און נישט אָפּיציעל באַשטימט פראַגעם גאָרטן פאַרן האַנדלס־פלאַץ. די פאַרשטייער פון יידן־ראַט האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו האָבן א שטיקל קאָנטראָל איבערן מארק. בייַ די „סוחרים" האָט מען אויך געמומען א קליינעם אָפּצאָל.

ווען א נאַצי־קאָמיסיע פלעגט באזוכן די געטא, פלעגן די מארק־העלפער תיכף־ומיד פאַרטריבן ווערן דורך דער אָרדנונגס־דינסט. ס'האָט נישט זעלטן געטראָפן, אז אין גרויס אייליניש פלעגן די „סוחרים" פאַרלירן זייער „גאנצע קראָם", ווָאם איז באשטאַנען פון עטלעכע קלעצלעך פאַדים, א פאָר שטיקלעך זייף און נאָך אזעלכע

קלייניקייטן, וואָס אין נאָרמאַלע צייטן האָט עס נישט געהאט די ווערט אפילו פון קיין צען זלאָטעס. אפילו אזא קלייניעם היזק האָבן אַ סך פון די „סוחרים" נישט געקאָנט איבערטראָגן. פלוצלינג דעמאָלט עטלעכע „רייכערע" מארק־העגדלער צונויפקלייבן צווישן זיך די פארלוירענע סומע און צוריקשטעלן דעם „געפאַלענעם סוחר".

נישט אפיציעל פלוצלינג אין געטא נישט זעלטן אריינקומען ווער־מאכט־אפיצירן און סאלדאטן און פלוצלינג מאכן פאטאגראפישע אויפ־נאמעס פונם פארחושכטן יידישן האגדל.

אַ ביאַליסטאָקער יידישע פרוי פאָרט אַף קיין ארץ־ישראל

א גרויסע סענסאציע האָט ארויסגערופן אינם דערמאָנטן זומער די ידיעה, אז פאר א ביאַליסטאָקער יידישער פרוי איז אָנגעקומען אן ארויספאָדערונג פון ארץ־ישראל.

דער יידן־ראט איז אויפגעפאָדערט געווארן, אז אין פארלויף פון 48 שעה דארף ער צושטעלן די פרוי יענטע לייזערזאָן (יחיאל דעם זשארניקס טאכטער) צוזאמען מיט אירע קינדער און געפעק אין געשטאפּאָ, ווייל זיי ווערן אפגעשיקט קיין ארץ־ישראל, וואו עס געפינט זיך איר מאן.

כמעט אלע האָבן זיך באצויגן מיט אומצוטרוי צו דער דא־זיקער ידיעה. ס'האָט זיך נישט געקענט גלויבן, אז נאכדעם ווי די גזלנים האָבן שוין צענדליקער מאל אזוי פארבראכן אפגענארט, ווילן זיי פלוצים זיך גיין פארנעמען מיטן איבערפירן קיין ארץ־ישראל א יידישע פאמיליע, וועלכע וועט דאָך דערציילן פאר דער גאנצער וועלט וואָס פאר א גרוילטאטן זיי באגיען איבער יידן.

דאָס מאל אבער האָבן די פארבראכער געהאלטן וואָרט. יענטע לייזערזאָן מיט אירע קינדער און מיטן גאנצן באגאזש זענען אין דער געשטאפּאָ אויפגענומען געווארן מענטשלעך און מען האָט זיי אפגעשיקט קיין ארץ־ישראל.

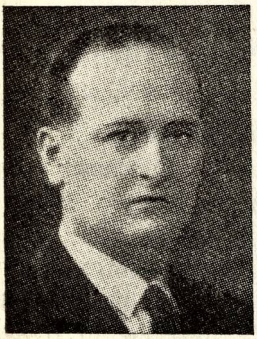
ווי מ'איז שפעטער געווארן, איז זי אויסגעביטן געווארן אויף א וויכטיקער דייטשער פערזענלעכקייט, וואָס האָט זיך געפונען אין א ארץ־ישראלדיקן אינטערנירונגס־לאגער.

די וואָס האָבן געהאט פריינט אין ארץ־ישראל זענען געלאָפן צו דער דערמאָנטער פרוי באזארגן גרוסן. מ'האָט געוואלט גלויבן, אז אפשר איז דאָס אן אנהויב און ס'וועלן אין גיכן גערעטעוועט

ווערן אויף אזא אופן נאך יידן. ס׳איז אבער געווען דער ערשטער און לעצטער פאל.

דאקטאר קערשמאן מיט זיין פרוי און קינד ווערן פארשוואנדן פון גענטא

אין זעלביקן זומער האט אויך ארויסגעקומען נישט קיין קלייניע סענסאציע דער פלוצלינגער נעלם וועלם פונם פאפולערן אויגן־דאקטאר קערשמאן מיט זיין פרוי און קינד.

ד״ר י. קערשמאן

אין שטאט האט מען גערעדט, אז א העכערער וועלמאכט־אפיציר האט אים געהאלפן אנטלויפן אין דער שוויץ. לויט־דער איז עס נישט אזוי געווען. דאקטאר קערשמאן איז אויף ארישע פאפירן אנטלאפן קיין וואלש, וואו ס׳איז אים געלונגען אויפצוהאלטן זיך אויף דער ארישער זייט. ער זאל זיך האבן באטייליקט אינם אויפשטאנד פון יאר 1944 אין וואלש. זיין פרוי און קינד געפינען זיך צווישן די לעבעדיקע.

פארסמט א געשטאפאוויץ אין א גענטא־רעסטאראן

אין אויגוסט 1942 האט פאסירט א פאל, וואס האט געקענט ברענגען אויף די ביאלימסטאקער יידן שווערע גזירות.

א געשטאפאוויץ, זייענדיק אין גענטא, האט באזוכט דעם נישט־לענגלן רעסטאראן פון פרוי קאווארסקא און זיך דארטן אנגעטרונקען מיט שנאפס. קומענדיק צוריק אהיים איז ער באלד געשטארבן.

דערוויסנדיק זיך וועגן דעם טראגישן פאל, איז פרוי קאווארסקא גלייך נעלם געווארן פון גענטא.

נאך אינם זעלבן טאג איז אראפגעקומען אין גענטא א גרעסערע גרופע געשטאפא־באנדיטן, וואס האבן גענומען זוכן די רעסטאראן־אייגנטימערין. נישט געפינענדיק זי, האבן זיי אויפגעפאדערט דעם יידן־ראט, אז די געזוכטע פרוי מוז תיכף ומיד צוגעשטעלט ווערן.

נישט וואַרטנדיק אויף קיין תשובה, האָבן זיי פאַרהאַלטן צען מיטגלידער פון יידן־ראַט אַלס ערובניקעס, און געמאַלדן, אַז אויב די פרוי וועט ביז מאָרגן נישט געבראַכט ווערן צו דער געשטאַפּאָ, וועלן אַלע ערובניקעס דערשאָסן ווערן.

דער יידן־ראַט האָט אָנגענומען אַלע מיטלען און אויפן צווייטן טאָג אין דער פרי איז די פרוי קאָוואַרסקאַ פאַרהאַלטן געוואָרן אין דעם נאָענטן שטעטל כאָראָשטש, פון וואַנען מ׳האָט זי געבראַכט צו דער ביאַליסטאָקער געשטאַפּאָ.

דאָס מאָל האָבן די געשטאַפּאָ־מערדער געהאַלטן וואָרט. האָבן־דיק אין זייערע הענט די געוזכטע פרוי, האָבן זיי אין עטלעכע שעה ארום באַפרייט אַלע ערובניקעס.

די באַפרייאונג פון די ערובניקעס האָט אַריינגעבראַכט אין גע־טאָ א געוויסע באַרואיקונג, אָבער מ׳האָט מיט גרויס שפּאַנונג דער־וואַרט דעם אויסגאַנג פון דער אָנגעהויבענער אויספֿאָרשונג.

פרוי קאָוואַרסקאַ, וועלכע האָט פון שרעק און אויפרעגונג זיך קוים געהאַלטן אויף די פֿיס, ווערט באַלד געזומען אויף א שטרענגן פֿאַרהער. זי האָט געטענהט, אַז צוזאַמען מיטן געשטאַרבענעם האָבן די זעלבע שנאַפּס געטרונקען נאָך עטלעכע מענטשן, און קיינער פון זיי האָט זיך נישט פֿאַרמסט. נאָך אין זעלביקן טאָג ווערט איבערן טויטן קערפּער פון געשטאַפּאָוויץ דורכגעפירט א סעקציע, וואָס האָט דערוויזן, אַז דער פֿאַרשטאַרבענער האָט געהאַט א פעלער, צו־ליב וואָס דער טויט איז געקומען פלוצלונג.

נאָך דער דאָזיקער פעסטשטעלונג, ווערט פרוי קאָוואַרסקאַ אין א פֿאַר טעג ארום באַפרייט. איר באַווייזן זיך אויף די געטאָ־גאַסן רופט ארויס ביי אַלעמען גרויס איבערראַשונג.

דער דערמאָנטער צופֿאַל איז מיט דעם ליקווידירט געוואָרן און די ביאַליסטאָקער יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. אין עטלעכע וואָכן ארום איז פרוי קאָוואַרסקאַ פֿאַרשוואונדן געוואָרן.

מען שמוגלט זיך אַריין אין געטאָ

די קנאַפּע הונדערט פורמאַנעס, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט ביי פֿאַרשידענע דייטשע פירמעס, האָבן געהאַט שיינען אויף ארויס־צופֿאָרן אויסערן געטאָ. עטלעכע צענדליק פלענן אַריינפירן די צוגע־טיילטע שפּייז־פּראָדוקטן און נאָך א צאָל פלענן ארויספירן פון געטאָ

דאָס מיסט און מענטשלעכע צואה. אָט די פורמאַנעס פלעגן העלפן אַרויסשמוגלען זיך אין געטאָ.

יידן, וואָס פלעגן אַנטלויפן פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך צוליב די גרויזאַמע שחיטות און זיך קוים דערשלעפן קיין ביאַליסטאָק, פלעגן זיך אַרומדרייען איבער די גאַסן און זוכן אַ מענלעכקייט אַרויסצוכאַפן זיך אין געטאָ. די ביאַליסטאָקער האַרציקע פורמאַנעס פלעגן זיי אויפנעמען מיט אָפענע אָרעמס און אַרויספּרן מיט זיי אין געטאָ אַלס זייערע כלומרשטע געהילפן.

אויף אַזא אופן זענען דורך די פורמאַנעס אַרויסגעפירט געוואָרן הונדערטער אַנטלאָפענע.

אויך די אַרבעטער־קאָלאָנעס, גייענדיק פאַרנאַכט פון זייערע אַרבעט־פלעצער, פלעגן נישט איינמאָל אַרויסשמוגלען אין זייערע רייען פיל פון די אַרומבלאָנקענדיקע יידן.

צוויי גראָדנער בחורים דערשיסן אַ געשטאַפּאָוויץ

האַרט פאַרן סוף פון זומער 1942 האָט ווידער פאַסירט אַ טראַגישער צופאַל, וואָס האָט פאַרשאַפט די ביאַליסטאָקער יידן זייער פיל בייז בלוט.

אַ פורמאַן, וואָס האָט אַרויסגעפירט פון געטאָ מיסט, האָט אויפן פעלד געטראָפן צוויי יידישע בחורים, וואָס זענען אַנטלאָפן פון גראָדנע און האָבן געוווכט אַ מעגלעכקייט זיך אַרויסצובאַקומען אין ביאַליסטאָקער געטאָ. דער פורמאַן נעמט זיי וואַרעם אויף, נעמט אַראָפּ פון זייערע פלייצעס די רוק־זעק און לייגט זיי אַוועק אויף דער פור. איינעם פון די בחורים היסט ער זיך זעצן און דעם צווייטן נאָכגיין נאָך דער פור. אַזוי פאָרן זיי צו ביזן געטאָ־מויער, וואו די געשטאַפּאָ טרעט צו צו רעווידירן זייערע רוק־זעק. די גראָדנער בחורים דרייען זיך אַרויס פון דער טויער־בודקע און ווערן פאַרשוואונדן.

נאָך אַ גרינטלעכן זוכן געפינען די געשטאַפּאָוויצעס צוויי פול געלאָדענע רעוואָלווערן. דער פורמאַן ווערט תיכף פאַרהאַלטן. אויפן פאַרהער דערציילט ער די געשיכטע, ווי ער האָט די אַנטלאָפענע געטראָפן, ווי אַזוי ער האָט זיי אַהער געבראַכט און אַז ער וויסט נישט ווער זיי זענען און וואָס זיי האָבן אין די רוק־זעק געהאַט.

די גאַנצע געשטאַפּאָ ווערט געשטעלט אויף די פיס. ס'איז ערנסט, יידן שמוגלען אַריין געווער אין געטאָ. כדי אָפּצונאַרן די

אנטלאפענע טוען זיך צוויי געשטאפּ־מערדער איבער אין ציווילע קלייד־ער מיט געלע לאטעס, נעמען מיט דעם פורמאן און נייען אוועק צוזאמען צום פּלאץ, וואו דער פורמאן האט די בחורים נע־טראפן. באמערקנדיק פּארדעכטיקע פּנימער, וואם גייען צוזאמען מיטן פורמאן, האבן די גראדנער בחורים, וואם זענען געווען באַ־האלטן אויפן פּלאץ, עטלעכע מאל אויף זיי געשאסן. איין געשטאפּ־מערדער פּאלט גלייך א טויטער. דער צווייטער, צוזאמען מיט עט־לעכע פּארבייגייענדיקע געשטאפּאווצעס, הויבן אן צו יאגן די צווויי העלדישע יידישע יונגעלייט. די גראדנער בחורים זיך אפּגע־שאסן. וועו איינער פון זיי האט דערזען, אז ס'איז אים געבליבן נאר איין קויל, און נישט וועלנדיק אריינפאלן קיין לעבעדיקער צו די נאצי־בעסטיעס, שיסט ער זיך די לעצטע קויל אריין אין קאפ און פאלט א טויטער.

דעם צווייטן איז געלונגען נעלם צו ווערן. דער גאנצער ראיאן, וואו ס'איז פּארגעקומען דער קאמף פון די יידישע יונגעלייט מיט די נאצי־גזלנים, ווערט ארומגערינגלט און נאך לאנגע זוכענישן באמערקן זיי דעם העלדישן יונגענמאן אין א פּויערישער שטאל. פון דארטן פּארשיט ער זיי נאך מיט קויל. אין מיטן שיסן פּארהאקט זיך אים אבער דער רעוואלווער און די נאצי־גזלנים געלינגט צו כאפן אים א לעבעדיקן.

צוויי טעג האבן זיי אים געפּיניקט אין זייער אינקוויזיציע־קעלער צו דערגיין פון וואנען ער האט דאס געווער און צי געהערט ער נישט אמאל צו א פּארטיזאנער־ארגאניזאציע. דער יונגערמאן איז אבער געווען שטום ווי די וואנט. דעם לעבן פון הערשישן יונגענמאן האבן די נאצי־גזלנים פּארענדיקט אין דער געשטאפּ־געבוידע.

וועו אין נעטא איז באקאנט געווארן די טרויעריקע געשעענים, האט עם אויף אלעמען געמאכט זייער א שווערן רושם. אויף מארגן האט די געשטאפּ דערלויבט א שטילע קבורה פון דעם טראגיש־אומגעקומענעם יידישן יונגענמאן, וואם האט זיך דערשאסן מיט זיין לעצטער קויל אין העלדיש־אומגלייכן קאמף מיט די נאצי־בעסטיעס.

אויף זיין מצבה, וואם דער יידן־ראט האט געשטעלט אויפן נעטא־בית־עולם, איז געווען פּאלגנדיקער זאץ: „געפאלן ווי א העלד פּארן כבוד פון יידישן פּאלק".

נאכן טראגישן פּאל האט מען אין נעטא דערציילט, אז דעם

יידן־ראט איז געלונגען צו פארריבן דעם גאנצן ענין און די ביא־
ליסטאקער יידן האבן ווידער פרייער אפגעאטעמט.

דער דייטשער ארבעטס־אמט פאדערט פרישע יידישע שקלאפן

אין געטא זענען נישט געווען קיין רואיקע טעג. דער יידישער ארבעטס־אמט קריגט פרישע פאדערונגען צו פארגרעסערן די צאל צוואנג־ארבעטער פאר דער שקלאפן־ארבעט ביי דער פירמע „קירכ־האף" און אין דער קאלאניע מארקאווטשיזנע, וועלכע האט זיך גע־פונען ביי צען קילאמעטער פון ביאליסטאק. ס'מוז אויך צוגעשטעלט ווערן אין די גאר נאענטסטע טעג א גרעסערע צאל פרויען פאר שוועי־רער פיזישער ארבעט אין וואלקאווויסק.

די דערמאנטע פאדערונגען האט שוין דער יידישער ארבעטס־אמט נישט געהאט קיין מענלעכקייט צו באפריידיקן, ווייל אלע ארי־בעטס־פעאיקע זענען שוין געווען באשעפטיקט. וועגן די דערמאנטע ארבעטס־פלעצער האט מען אין געטא געוואוסט, אז אפילו פיזיש געזונטע מענטשן קענען דארטן אויסהאלטן העכסטנס א פאר חדשים. אהין פלעגן געשיקט ווערן אויף ארבעט די יידן, וואס האבן זיך פארזינדיקט אין געטא גופא.

נישט האבנדיק קיין פרייע ארבעטס־הענט, האט דער יידישער ארבעטס־אמט נאך זייער גרויסע אנשטרענגונגען (צוויישן אנדערע, דורך צוזאגן עקסטרע אנדערטהאלבן קילא ברויט טעגלעך פאר די, וואס וועלן גיין אויף די דאזיקע פלעצער), קוים צונויפגעקליבן פון פארשידענע ערטער נאר א העלפט פון דער געפאדערטער צאל ארי־בעטער.

ס'האט אבער נישט לאנג געדויערט און דער יידישער ארבעטס־אמט קריגט ווידער א פאדערונג מיט א וואלקאווויסק און ס'מוזן צוגע־שטעלט ווערן די פולע צאל פרויען פאר וואלקאווויסק און די געפא־דערטע צאל מענער פאר דער פירמע „קירכהאף" און אין מארקאוו־טשיזנע.

נישט קענענדיק באפריידיקן די דערמאנטע פאדערונגען, האט דער יידישער ארבעטס־אמט זיך געווענדעט צום יידן־ראט וועגן נע־פינען מיטלען, ווי אזוי צו לייזן די דאזיקע אנגעווייטיקטע ארבע פראגע. נאך א געמיינזאמער באראטונג איז באשלאסן געווארן, אז פון אלע געטא־פאבריקן און אנדערע אונטערנעמונגען זאלן על־פי־

גורל געגומען ווערן צען פראצענט פונם ארבעטנדיקן פערסאנאל. אט די ארבעטער וועלן יעדע צווייי וואכן געביטן ווערן. אזוי ארום וועלן מיט דער צייט אלע אריינגיין אין גורל פון דער דאזיקער ארבעט־פליכט. דורך אזא גורל־איינטיילונג וועט אויך געשאפן ווערן דער רעזערוו פאר די שווערע ארבעט־פלעצער, וואו דער שקלאפן־פערסאנאל מוז געביטן ווערן זייער אפט.

דער אויבנדערמאנטער גורל איז אויך דורכגעפירט געווארן אין דעם איינציקן האנטווערקער־ערן־אנשטאלט אין געטא, אין וועלכן ס'האבן זיך געלערנט עטלעכע הונדערט מיידלעך און יינגלעך.

צווישן די, וואם זענען געווען באשעפטיקט אין געטא, האט דער גורל־באשלום בכלל ארויסגערופן א גרויסע אומצופרידנקייט. זיי האבן נישט געקאנט און אפשר אויך נישט געוואלט גיין ארבעטן אויף די שווערע ארבעט־פלעצער.

די אומצופרידנקייט פון די געטא־ארבעטער איז באוואוסט געווארן דעם אנפיר־ארגאן פון יידן־דאט. מען איז דארטן דעריבער נישט געווען זיכער, צי די, וואם וועלן אריינפאלן אין גורל, וועלן זיך אים אונטערווארפן. מען באשלוסט דעריבער, אז אלע פאבריק־בנינים און ארבעט־פלעצער, וואם פאלן ארונטער אונטערן גורל, זאלן פון דער אלגעמיינער־דינסט באוואכט ווערן און נאכן פארעפנט־לעכן די נעמען פון די ארבעטער, וועלכע זענען אריין אין גורל, אפפירן זיי אין לאקאל פון יידישן ארבעטס־אמט.

א באזונדערם שווערן רושם האט צו יענער צייט געמאכט דאס ארומרינגלען דורך דער אלגעמיינער־דינסט דעם שולבנין פון די לערן־וואוערשטאטן. דארטן זענען אין גורל אריינגעפאלן העכער 50 מיידלעך, וועלכע האבן געדארפט אפגעשיקט ווערן קיין וואלקאוויסק. די מערהייט פון די קינדער, וואס האבן זיך געלערנט אין דער דאזיקער שול, זענען געווען קינדער פון באמיטלטע עלטערן. צוליב זייער יונגן עלטער (א סך האבן נאך נישט געהאט קיין פולע 15 יאר) האבן זיי נאך איבערהויפט נישט געדארפט ארבעטן. דאס נעמען אויף שווערער ארבעט איז פאר זיי דעריבער געווען א גרויסע טראגעדיע.

ווען זייערע מוטערם האבן זיך וועגן דעם דערוואוסט, זענען זיי געקומען צו ליפן צום שולבנין און זיך באמיט העלפן זייערע קינדער. די אלגעמיינע־דינסט האט זיי אבער נישט צוגעלאזן. צווישן

די מאמעס און דער אַרדנונגס־דינסט זענען צוליב דעם אויסנע־בראַכן סקאַנדאַלן און געשלענן. ס'האָט אָבער קיין זאַך נישט געהאָלפן. נאָכן דערלויבעניש פֿון פּאָרמאַליטעטן, זענען די איבער פופציק מיידלעך אָפּגעפירט געוואָרן אויף צווויי טראַנספּאָרט־פורן צום וואָקזאַל, פון וואַנען מ'האָט זיי פֿארשלעפּט קיין וואַלקאָוויסק.

אין א פּאָר וואָכן אַרום איז עטלעכע דרייסטע מיידלעך גע־לונגען אַרויסצורייסן זיך פון דאָרטן. זיי האָבן איבערגענעבן זייער טרויעריקע גרוסן פון די קינדער און האָבן דערציילט, אז אלע שלאָפן אין ערד־הוילן, באַקומען גאָנץ ווייניק עסן, אַרבעטן שווער פון פינצטער ביז פינצטער און אז צוליבן שרעקלעכן שמוץ, וואָס הערשט דאָרטן, ווערט מען אויפגעפרעסן פון לויז; זיי בעטן דעריבער רחמים, אז מ'זאָל זיי וואָס גיכער אַרויסנעמען פון דאָרטן, ווייל זיי ווילן לאַנג נישט אויסהאַלטן.

דערהערנדיק דעם טרויעריקן גרוס, זענען די מוטערס געלאָפן צום שולדירעקטאָר, צום יידישן אַרבעטס־אָמט און צום יידן־ראָט, וואו זיי האָבן געטענהט, אז ס'איז שוין באַלד א חודש, ווי די קינ־דער מאַטערן זיך אין וואַלקאָוויסק. זיי פּאָדערן דעריבער, אז דער יידן־ראָט זאָל האַלטן זיין צוזאָג, אז נאָכן אָפּאַרבעטן א חודש צייט וועט מען די קינדער באַפֿרייען.

ליידער איז אָבער דער יידישער אַרבעטס־אָמט נישט געווען דער באַלעבאָם פון דער לאַגע. דער דייטשער אַרבעטס־אָמט, וואָס האָט צו יענער צייט געגעבן דעם צוזאָג, האָט געענטפערט, אז די אַרבעט אין וואַלקאָוויסק איז נישט אויף לאַנג און די מיידלעך וועלן אין גיכן אָפּגעפירט ווערן צוריק קיין ביאַליסטאָק. פון דער דאָזיקער תשובה זענען די מוטערס נישט געבליבן צופרידן און האָבן וויידער געגומען אָפּשלאָגן די שוועלן פון די אָמטן און מאַכן די גרעסטע סקאַנדאַלן און אַוואַנטורעס.

ליקווידאַציע פון די יידן אין דער ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפט

סוכות־צייט פון יאָר 1942 האָבן אין געטאָ זיך אָנגעהויבן פֿארשפּרייטן שטאַרקע קלאַנגן, אז די נאַצי־גזלנים גרייטן זיך ליק־ווידירן די יידן פון ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפט און פון ביא־ליסטאָק גופא. קיינער ספּקט שוין נישט, אז איינעם פון די יידישע

ישובים אין דעם דערמאָנטן ראַיאָן וועלן זיי גאָר בקרוב צוטרעטן צו פּאַרניכטן. די יידן־ראַט־פּאָרשטייער האָבן עס באַשטעטיקט, אָבער זיי האַלטן, אַז אַלס ערשטער קרבן וועלן קומען די יידישע שטעטלעך פון דער ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפט.

די שטימונג איז געווען זייער א געדריקטע און א גרויסער טייל פון די ביאַליסטאָקער יידן נעמען זיך וויידער צום לעצטן רעטונגס־שטריק — בויען באַהעלטענישן, ביי וועלכע מען ארבעט טאָג און נאַכט מיט איבערמענטשלעכע כוחות.

א נאָך מער געדריקטע שטימונג האָט זיך געשאַפן פון די ידיעות, וואָס די אויסערן־געטא ארבעטער האָבן איבערגענעבן, אז אויף די גאַסן זעט מען שוין די ספּעציעלע ליטווישע יידן־פּאַרניכטונג־קאָמאַנדעס און אז די שטאָט איז פול מיט זשאַנדאַרמען און געשטאַפּאָגזלנים.

העכער צוויי וואָכן האָט אָנגעהאַלטן די געשפּאַנטע, צעשראָקענע און דערנערווירטע שטימונג. אין יענע טעג פלעגן הונדערטער יידן אָפּווארטן אויף יוראָוועצער גאַס דעם אָנקום פון בארעשן, וואָס איז געקומען אין באַרירונג מיט די גדולים פון דער געשטאַפּאָ, אין וועמענס הענט עס איז געלעגן דער גורל פון די ביאַליסטאָקער יידן. ווי נאָר דאָס געטא־טויער פלעגט זיך עפענען און בארעש איז אין דער יידן־ראַט־דראָזשקע אריינגעפאָרן אין געטא, פלעגן אלעמענס אויגן זיין געוועלדעט צו אים. פון זיין פּנים האָט מען געוואלט אראָפּלייענען וויי ס'האַלט די לאַגע. איינמאָל האָט בארעש נישט אויסגעהאַלטן די הונדערטער אָנגעשטרענגטע בליקן. ער שפּרינגט אראָפּ פון דער דראָזשקע און מיט א פּרייערער מינע, וואָס האָט זיך געלאָזט מערקן אויף זיין פּנים, גיט ער א זאָג אריין אין דער מענטשן־מאַסע: „ביאַליסטאָק בלייבט דערווייל!"

וועו בארעש איז צוגעפאָרן צום יידן־ראַט־הויף, האָט אויף אים מיט דער גרעסטער אומגעדולד געווארט א גרויסער יידישער עולם. בארעש גיט איבער אַביסל נענויער וועגן דעם, ווי די סכנה פאר ביאַליסטאָק איז דערווייל אריבער, ער גיט אָבער צו, אז צו זיין גרויסן וויטיק, הויבן אָן די נאַצי־גזלנים אין די נאָענטסטע טעג ליקווידירן די יידן פון דער ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפט.

דריי וואָכן נאָך סוכות פון יאָר 1942, האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון די יידן אין דער גאַנצער ביאַליסטאָקער וואָיעוואָד־

שאפט, וואו ס׳האבן פאר דער מלחמה געוואוינט קנאפע 200 טויזנט יידן. אין די קלענערע שטעטלעך זענען אנגעקומען גרעסערע מחנות זשאנדארמען מיט צוזאמענגעטריבענע קריסטלעכע פורן. מען האט באפוילן די יידן צו פארפאקן זייערע ווייכע זאכן און לייגן אויף די וועגענער. די אלטע און קראנקע האבן זיי געהייסן זיך זעצן אויף די פורן, די קרעפטיקערע זאלן נאכגיין.

אין עטלעכע שטעטלעך האבן די זשאנדארמען דערקלערט די יידן, אז מ׳פירט זיי אריבער אין פרייע ארבעטס־לאגערן און זיי קענען דעריבער אויך מיטנעמען זייערע ניי־מאשינען. א סך גלויביקע האבן טאקע זייערע ניי־מאשינען מיטגענומען מיט זיך קיין טרעבלינקע.

אין ס׳רוב פון די קליינע שטעטלעך זענען קיין הערמעטיש־פארשלאסענע געטאָס נישט געווען, אנדערע ישובים זענען גלעגן נאָענט פון וועלדער און דאָס אנטלויפן פון די נאצי־נעגל איז דעריבער נישט געווען אזוי שווער. זיי האבן אבער כמעט ווי נישט געפרואווט אנטקעגנשטעלן זיך אדער אנטלויפן. די סיבות דערפון דארף מען זוכן אין זייער גרויסער אפאטיע צום לעבן און אין דעם נישט גלויבן, אז די נאצי־גזלנים וועלן דורכפירן איבער זיי אזא מענטשן־פרעסערישן פארברעכן ווי פארגאזן, דעריבער איז פון דער ביאליס־טאקער וואיעוואדשאפט געווען זייער ווייניק יידן צווישן די פארטי־זאנער און במילא האבן זיך זייער ווייניק געראטעווט.

צוויי שטעטלעך זענען אין דער „אקציע" נישט אריינגעפאלן; איינע איז סאקאלע (ביי לאפי). דער ארטיקער קאמענדאנט, אן אויפ־ריכטיקער יידן־פריינט, האט פארטרוילעך איבערגעגעבן די יידן, אז מארגן, זונטיק, וועט אין סאקאלע קומען די יידן־פארניכטונג־קא־מאנדע און אז די יידן זאלן דעריבער נאָך היינט, שבת, ווי צום גיכסטן פארלאזן דאָס שטעטל. פארנאכט זענען שוין אלע און יונג געווען אויף די וועגן, וואס האבן געפירט צו די נאָענטע וועלדער. זונטיק איז שוין כמעט קיין אייד נישט געבליבן אין סאקאלע. ס׳האבן זיך דארט אפגעשטעלט עטלעכע אלטע און קראנקע, וואס האבן זיך שוין נישט געקענט באווגן.

אויפהאלטן זיך לאנג אין די וועלדער איז אבער די יידן נישט גלונגען. די סאקאלער פוילישע באפעלקערונג האט נישט גע־קענט פארטראגן, וואס זייערע געווען שכנים דרייען זיך ארום אין די וועלדער און קענען נאָך צוריקקומען און פאדערן דאָס האב

און גוטס, וואס זיי האבן צוגעזויבט אין זייערע הייזער, זענען זיי שוועק צו די ארטיקע זשאנדארמען און איבערגענעבן וואו די יידן באהאלטן זיך אויס. די נידערטרעכטיקע, פארברעכערישע, מענטשן־פרעסערישע מסירה האט באלד נעהאט איר ווירקונג. אין די נאענטע וועלדער זענען איינגעארדנט געווארן גרויסע אבלאווע און דער גרעסטער טייל יידן זענען געכאפט געווארן. אנדערע זענען דערשאסן געווארן גלייך אין וואלד, די איבעריקע זענען דורך די וואלד־גזלנים אפגעפירט געווארן אין ביאליסטאקער געטא. אויך פון דארטן, האבן די נאצי־בעסטיעס געוואוסט, וועלן זיי זיך פון זייערע הענט נישט ארויסדרייען.

דאס צווייטע שטעטל איז געווען יאשינאווקע. דארטן האבן יידן געארבעט אין עטלעכע לעדער־פאבריקן, און דאס שטעטל איז דעריבער, כלומרשט צוליב איר נויטיקייט פאר דער וויכטיקער פראדוקציע, דערווייל נישט אריינגענומען געווארן אין דער „אויס־זידלונגס־אקציע", דערביי איז אבער דער נאציששער מיין געווען, אז אין דעם ראיאן, וואו יידן קאנען זיך נאך געפינען אין די וועלדער און דאס וואלד־לעבן וועט זיי נמאס ווערן, זאל עקזיסטירן א צענטר, אין וועלכן די יידן זאלן זיך אנהויבן זאמלען.

אין פארלויף פון א גאנץ קורצער צייט האבן זיך טאקע אין יאשינאווקע צונויפגעזאמלט ביי א פאר הונדערט יידן פון די ארומיקע וועלדער. אין איין נאכט מען די „נויטיקע" לעדער־ארבעטער און די יידן פון די וועלדער פלוצלונג ארויפגעפאקט אויף צוגעגרייטע לאסט־אויטאס און אפגעפירט צו דער נאענטער באן־סטאציע קנישין. פון דארטן זענען זיי אין פארמאכטע פראכט־וואגאנעס פארשלעפט געווארן קיין טרעבלינקע.

די יידן פון די נאענטע פראווינץ־שטעטלעך, ווי: סופראסל, וואשילקאווע, זאבלודאווע, מיכאלאווע, האראדאק, סאקאלקא א. אנד. האט מען געבראכט אין די קאזארמעס פון צענטן פולק אין ביא־ליסטאק, וואו זיי האבן זיך געמאטערט א געניע וואך. נישט קיין קלייניע צאל איז באלד געשטארבן פון הונגער און שמוץ. די איבעריקע האט מען שפעטער אריינגעטריבן צו 150 מאן אין א וואגאן און אוועקגעפירט קיין טרעבלינקע. א סך פון זיי זענען צוליב דער שרעק־לעכער ענגשאפט אין די וואגאנעס באלד דערשטיקט געווארן. די לעבעריקע מיט די טויטע זענען נאך אינם זעלביקן טאג פון זייער

אפפאַרן פּאַרגאַזט און פּאַרברענט געוואָרן אין די טרעבלינקער קאָלך־אויוונס.

וועלן די שטעטלשע יידן האָבן זיך נאָך געפונען אין די ביאָליסטאָקער קאַזאַרמעס, האָבן זיי אָפֿאַרמירט זייערע ביאָליסטאָקער פּריינט, אז מ׳זאָל זיך איבער זיי מרחם זיין און וואָס גיכער אַרויסנעמען פונם גיהנום, אָבער די וואָס האָבן דערהאָלטן די האַרצרייסנדיקע בריוו, האָבן ווייניק וואָס געקאָנט אויפטון. מיט גרויס פּראָטעקציע איז בלויז איינציקע געלונגען אַרויסצוריסן פון די גזלנישע הענט.

די ביאָליסטאָקער מיידלעך פון וואָלקאָווייסק און די לעצטע־געבליבענע יידן פון גראָדנע און ביעלסק געבראַכט קיין ביאָליסטאָק

וועלן מ׳האָט אָנגעהויבן לִיקווידירן די וואָלקאָווייסקער געטא, זענען די ביאָליסטאָקער מיידלעך, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט, געווען אין א פּריוולעגירטער לאָגע. אין וואָלקאָווייסק האָבן די נאַצי־גזלנים זיך געפירט „געזעצלעך". אָנערקענענדיק די מיידלעך פּאַר ביאָליסטאָקער, וועלכע דארפן פּאַרלויפיק נאָך נישט לִיקווידירט ווערן, האָט מען זיי אריינגעטריבן אין א באַזונדערן וואָגאָן, וואָס איז פּאַראייניקט געוואָרן מיט נאָך פופצן פול־געפּאַקטע וואָגאָנעס מיט וואָלקאָווייסקער יידן. אָנקומענדיק אויף דער ביאָליסטאָקער סטאַציע, זענען די מיידלעך אַרויסגעיאָגט געוואָרן פון זייער וואָגאָן און דער צוג מיט די וואָלקאָווייסקער צום טויט פּאַרמשפּטע יידן איז ווייטער געפירט געוואָרן צו די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע און אוישוויץ.

דער אָנקום פון די ביאָליסטאָקער מיידלעך פון וואָלקאָווייסק האָט אין געטא געמאַכט זייער א גוטן איינדרוק. מ׳האָט עס אויסגעטייטשט, אז די ביאָליסטאָקער געטא בלייבט דערווייל.

עטלעכע וואָכן נאָך דער פּאַרניכטונג פון די יידן אין דער ביאָליסטאָקער וואָיוואָדשאַפט, האָט די געשטאַפּע אריינגעפירט אין ביאָליסטאָקער געטא 300 שוסטער־ארבעטער פון ביעלסק, וועלכע זענען נאָך פּאַר זיי נויטיק געווען. דאָס זענען, אגב, געווען די לעצטע יידן פון דער דאָזיקער שטאָט.

נאָכן לִיקווידירן די גראָדנער געטא, זענען דאָרט נאָך א קורצע צייט געווען טעטיק עטלעכע שיך־פּאַבריקן, וואו ס׳האָבן געאַרבעט

800 יידישע שקלאַפן. מיט זייער הילף זענען פאַרפאַקט געוואָרן די מאַשינען און רוי־מאַטעריאַלן פון די פאַבריקן. ווען אַלץ איז שוין געווען אַרויסגעפירט, זענען די 800 יידן געבראַכט געוואָרן אין ביאַליסטאָקער געטאָ און זענען, אַלס פּריוויליגירטע, כמעט אַלע אייַנגעאַרדנט געוואָרן אין די שיך־אונטערנעמונגען.

ביאַליסטאָק איז געבליבן דער אייניציקער יידישער אינדזל אינם גאַנצן קרייז. אין נעטאָ האָט זיך אָנגעהויבן זייער א נערוועז לעבן. די קלאַנגען, וואָס זענען אַרומגעגאַנגען, זענען געווען אייניער ערגער פּאַרן צווייטן. מ'האָט פּשוט געקענט אָנטאָפּן מיט די הענט, אַז אונדזער סוף דערנענטערט זיך און אַז מיר מוזן זיין גרייט צום זעלבן טראַגישן גורל, וואָס האָט נעטראָפן דעם גרעסטן טייל פונם איראָפּעאישן יידנטום.

הכנות צו אַ ווידערשטאַנד

אין אָנבליק פון דאָס שרעקלעכע, וואָס די ביאַליסטאָקער יידן האָבן דערוואַרט, האָט אַן איניציאַטיוו־גרופּע זיך פאַרשטענדיקט וועגן שאַפן א ווידערשטאַנד־אַרגאַניזאַציע אויף צו פאַרטיידיקן די נעטאָ. צו דעם צוועק האָבן זיי גערופן א באַראַטונג.

אין דער דאָזיקער באַראַטונג האָבן צווישן אַנדערע אָנטייל גענומען: יאָשקע (קאָמוניסט), די קרינקער פרוי פאַרבער (קאָמוניסטקע), דער ווילנער יונגערמאַן יצחק (ציוניסט) און די לינק־געשטימטע יודיטע נאָוואָגרודזקע. יודיטע האָט געהאַלטן, אַז אַלע מענער און פרויען, וועלכע קענען טראָגן געווער, דארפן אַוועקגיין אין וואַלד און קעמפן אַלס פּאַרטיזאַנער. פון דארטן וועלן זיי האָבן די מעגלעכקייט נקמה צו נעמען אָן די נאַצי־רוצחים. אויך אין וואַלד, האָט זי אונטערגעשטראָכן, איז דאָס לעבן וויכטיק פון צו זיין זיכער, אָבער דארטן זענען דאָ בריטערע מעגלעכקייטן וווי אין נעטאָ און מער שאַנסן צו ראַטעווען זיך. וואָס איז שייך די נעטאָ־פּאַרטיידיקונג, דארפן די, וואָס וועלן אין דער נעטאָ בלייבן, טאָן אַלץ כדי צו פאַרשאַפן די נאַצי־רוצחים וואָס מער קרבנות. אין דער אונטערשטער שורה וועט מען טאָקע פאַלן מיט א העלדן־טויט, מ'קען אָבער די קאַמפן אין נעטאָ בשום אופן נישט פאַרגלייכן מיט דעם, וואָס טויזנטער באַוואָפנטע מענער און פרויען קענען און וועלן אויפטאָן אין וואַלד. איז דעריבער, — האָט זי געזאָגט, — באַטאָן איך נאָכאַמאָל, אַז

כאטש איך אליין בין שוואך און קראנק און קען אין וואלד נישט גיין, וועל איך דאך זיך אריינווארפן מיטן גאנצן פייער פון מיין נשמה אין דער ארבעט פאר דער דאזיקער הייליקער אידייע.

אויף דער פראגע פון אירע חברים, ווי אזוי וועט זי, א קראנקע און שוואכע, קענען טאן אזא פאראנטוואָרטלעכע ארבעט, האט אפגעקלונגען איר תשובה: „מיין ארגאניזם איז א צעבראכענער, אבער דער גייסט אין מיר איז פריש, יונג און געזונט. אונדזער ציל דארף זיין נקמה! נקמה און נאכאמאל נקמה! נקמה פאר אונדזערע ליבסטע און טיערסטע".

יודיטא איז געווען א שארפע קעגנערין פון דער געטא־פארטיידיקונג אלס הויפט־קאמף־מיטל. די באראטונג האט אבער אלע אירע ארגומענטן אפגעווארפן און האט מיט א מערהייט שטימען באשלאסן תיכף צוצוטרעטן צו דער גרינדונג פון א ווידערשטאנד־ארגאניזאציע צום פארטיידיקן די געטא און אז די ארגאניזאציע דארף שטיין אין א כסדרדיקן קאנטאקט מיט די פארטיזאנער.

נישט געקוקט אויף דעם אנגענומענעם באשלוס, האט יודיטא געהאנדלט אויף אייגענער האנט און ווייטער געפירט אן אגיטאציע פאר איר שטאנדפונקט.

די ארבעט פון ארגאניזירן די זעלבסטשוץ איז געפירט געווארן זייער שוואך. סיבות זענען געווען פארשידענע. ערשטנס, דארף אזא ארבעט געפירט ווערן שטרענג געהיים און ס'קען שוין במילא נישט זיין קיין רייד וועגן א בריט־פארצווייגטער אגיטאציע. צווייטנס, האט די נישט־איינשטימיקייט פון די ארגאניזאטארן וועגן אופן פון קאמף פיל געשטערט דער אזוי ערנסטער און וויכטיקער ארבעט.

מערסיק

די ערשטע, וואס האבן אויפגעכאפט דעם רוף צו פארטיידיקן די געטא, זענען געווען די ארבעטער פון די יידן־ראט־גערטנער מיט מערסיקן אין דער שפיץ. מערסיק, וואס איז געווען א שארפער אנהענגער פון דער חלוצים־אידייע, האט זייער פיל געארבעט ביים ארגאניזירן די זעלבסטשוץ־ארגאניזאציע. אין מיטן דער וויכטיקער ארבעט האט אים אבער דער פאטאלער טויט ארויסגעריסן פון די רייען פון די לעבעדיקע.

מערסיק, דער יונגער חלוץ־אידעאליסט, איז געווען אוינער פון די גרינדער און פארזיצער פון דער אומלענאלער חלוצים־ארגא־

ניזאציע, דער גרינדער פון א ספּעציעלער חלוצים־קיך און איינער פון די אקטיווסטע ארגאניזאטארן פון דער זעלבסטשוץ. ער האט אנגעוועגדעט אלע זיינע כוחות אריינצוציען אין אירע רייען וואס מער יוגנט. נישט קוקנדיק אויף דער לעבנס־סכנה, וואס איז געווען פארבונדן ביים אינשאפן געווער, האט ער אויך וועגן דעם זייער פיל געזארגט. יעדע זאך האט ער געטאן בלב ונפש. די, וואס האבן אים נענטער געקענט, האבן זיך פשוט נישט געקענט אפּלויבן פון אים. זיין געזעלשאפטלעכע און אחריותפולע טעטיקייט איז כסדר געוואקסן. אין מיטן פון אט דער ברענענדיקער ארבעט איז ער פלוצלונג קראנק געוואָרן אויף א שווערן טיפום. נישט געקוקט אויף אלע באמיאונגען צו ראטעווען אים, האט דער גרויזאמער טויט פארענדיקט זיין יונגן, שעפּערישן לעבן.

וועגן זיין טויט איז דער יידישער געטא־באפעלקערונג אנגעזאגט געוואָרן דורך דריי באזונדערע טרויער־מעלדונגען: פון יידן־ראט, חלוצים־ארגאניזאציע און אפּראָוויזאציע־אמט, וואו ער איז געווען סעקרעטאר.

אין אפּגעבן אים דעם לעצטן כבוד האבן אנטייל גענומען גרויסע מענטשן־מאסן, צווישן וועלכע ס'האט זיך געפונען כמעט דער גאנצער יידן־ראט, חברים פון דער חלוצים־ארגאניזאציע און מיטגלידער פון זעלבסטשוץ.

יודיטא

אין דעצעמבער 1942 איז ווידער פארגעקומען א באראטונג פונם „קאמיטעט צו פארטיידיקן די געטא". אין די דיסקוסיעס האבן זיך ארויסגעוויזן די שארפע חילוקי־דעות, וואס הערשן צווישן די קאמיטעט־מיטגלידער און יודיטאן, וועלכע האט, ווי פריער, פאר־טיידיקט דעם שטאנדפונקט, וואס זי האט געהאלטן פאר ריכטיק. די מערהייט האט אבער איר מיינונג אפּגעווארפן און געשטעמפּלט איר טעטיקייט אלס פאררעטערישע. מען האט זי אפילו באשולדיקט, אז זי שטייט אין דינסט פון דער געשטאפּא און דערפאר וועלט זי ארויסגעוואָרפן פון קאמיטעט.

יודיטא האט אבער איר קאמף נישט אויפגענעבן. זי האט אומ־דערמידלעך אניטירט פאר איר אידייע און געוואונען א היפּשע צאל אנהענגער. זי ארגאניזירט פון זיי א גרופּע, וועלכע וועלט דורך איר אפּגעשיקט אין וואלד אין די לעצטע טעג פון דעצעמבער. צוליב

די שטאַרקע פרעסט און די נישט־דערפֿאַרנקייט מיטן וואַלד־לעבן, זענען ס׳רוב פון זיי אומגעקומען.

א קורצע צייט שפּעטער האָבן די פּירער פון דער געטאָ־פֿאַר־טיידיקונג זיך אַרומגעזען, אז זיי האָבן צו שארף געהאַנדלט לגבי דער באמתער אידעאַליסטישער יודיטע און האָבן באשלאָסן אָפּצורופן די באשולדיקונגען קעגן איר און אַננעמען אַלע מיטלען פאר א געמיינ־זאמער צוזאַמענארבעט. דאָס האָט זיך אָבער ליידער נישט איינ־געגעבן.

יודיטע, אָט די טיכטיקע און ענערגישע פרוי, האָט ביים אָרגא־ניזירן אין ביאַליסטאָקער געטאָ די פֿאַרטיזאַנקע פאַרנומען א וויכ־טיקן און אַנגעזעענעם אָרט.

מיטן פֿליטים־שטראָם פון יאָר 1939 איז יודיטע צוזאַמען מיט איר מוטער געקומען פון וואַרשע. יודיטע איז געווען א הויכע, מיט א געקרייזלטן קאָפּ שוואַרצע האָר און ברענענדיקע אויגן. אין די פינצטערע געטאָ־יאָרן פֿאַרנעמט זי דעם אמט פון א שוועסטער אין שפּיטאָל פאר אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן. אַליין מיט א קראַנק האַרץ און אַנגעגריפענע לונגען, פלעגט איר זייער אָפט אויסקומען צו לייגן זיך אין בעט. זי האָט פֿאַרמאָגט אין זיך אָן א שיעור ענערגיע און איניציאַטיוו און אָן אויסערגעווייניליכן דראַנג צו ארבעט. וואָס עס איז נאָר געווען אין אירע מעגלעכקייטן האָט זי געטאָן, כדי דערפירן דערצו, אז איר אידייע וועגן דער פֿאַרטיזאַנקע זאָל אַננעמען א מאַסן־כאַראַקטער און אז די געטאָ זאָל בילִיק אירע לעבנס נישט אָפּגעבן.

געשטאַלטן דאָקטאָר רייגראַדסקי

איןווינטער 1942 איז נאָך א לאַנגער און שווערער קראַנקהייט געשטאָרבן דער באַוואוסטער און באַליבטער מסירת־נפשדיקער יידי־שער כלל־טוער דאָקטאָר רייגראַדסקי. זיין טויט האָט אַרויסגערופן גרויס טרויער. די ביאַליסטאָקער יידן זענען געקומען אין גרויסע מאַסן אָפּגעבן אים דעם לעצטן כבוד צו זיין אייביקער רו.

* * *

וועג ס׳איז אין 1906 אויסגעבראָכן דער פּאָגראָם אין ביאַליס־טאָק, איז ער באַלד אין ערשטן פּאָגראָם־טאָג, איינשטעלנדיק זיין לעבן, געלאָפן אויף פּאָסט און האָט אויף זיין אייגענער איניציאַטיוו און א דאַנק זיינע גרויסע פֿאַרבינדונגען, טעלעגראַפירט צום קלוב

פון די יידישע דעפוטאטן און צום קלוב פון די רוסישע ליבעראלע דעפוטאטן פון דער גאסודארסטוועענער דומע וועגן דעם שרעקלעכן פאגראם, וואס קומט פאר.

שבת, אין דריטן טאג פון פאגראם, איז שוין אין ביאליסטאק געווען א דעלעגאציע פון דרייַ דעפוטאטן אין דער שפיץ מיטן יידישן דעפוטאט יאקאבסאן. זייער אינטערוועניַן בייַם שעף פון די מיליטער־רישע כוחות (אבר האט דאס מיליטער אויך געטומען א שטארקן אנטייל אין פאגראם) איז געקרוינט געוואָרן מיט דערפאלג און אינם זעלבן טאג איז דער פאגראם אפגעשטעלט געוואָרן.

די ביאליסטאקער יידן האבן דעמאלט באטראכט רייגראדסקים אויפטו אלס א גרויסן הראאישן טאט, וויַיל צוליב זיין ענערגיע און איניציאטיוו איז אפגעשטעלט געוואָרן די שחיטה איבער די ביאליסטאקער יידן.

ד"ר א. רייגראדסקי

אין פארשידענע מאמענטן פון זיין בריט־פארצווייגטער געזעלשאפט־לעכער טעטיקייט איז ד"ר רייגראדסקי געשטאנען אויף דער הויך פון מענטש־לעכער און ווירדיקער האנדלונג. א לענ־גערע צייט איז ער געווען קאסיר פון דער הילפס־אינסטיטוציע, צו וועלכער דער „ביאליסטאקער צענטר" אין ניו־יאָרק האט איבערגעשיקט גרויסע געלט־סומען צום פארטיילן צווישן די פארשי־דענע אנשטאלטן אין ביאליסטאק. אויף דעם דאזיקן אמט האט ער ארויסגע־וויזן א שפאר ביסל טאקט און אויסגע־האלטנקייט.

דאקטאר רייגראדסקי איז אויך געווען פארזיצער פון ביאליס־טאקער „טאז". דער דאזיקער געזעלשאפט האט ער אפּגענעבן זיין גאנצע פרייַ צייט. ער פארט קיין פראנקרייך צו דער פאמיליע טרילינג און עס גלילנגט אים זיי איבערצוציינגן אין דער וויכטיקייט פון אן איגענעם בנין, אין וועלכן עס זאלן זיך געפינען אלע „טאז"־אנשטאלטן, וואס זענען צו יענער צייט געווען צעוואָרפן אין עטלעכע פונקטן פון שטאט און געווען זייער שלעכט איינגעאָרדנט.

אויף דעם דאזיקן וויכטיקן צוועק האט ער באקומען פון פרוי

פאניע טריליגע דרייסיק טויזנט דאלאר. מיט דער סומע איז די געזעל־שאפט צוגעטראטן איבערצובויען איר פאלאץ אויף דער פאבריק־גאס פאר דער „טאז"־סאנאטאריע. דער דאזיקער פראבטפולער בנין, אין מיטן פון א שיינעם גארטן, איז באמת געווען א שטאלץ פאר דער דעמאלטיקער ביאליסטאק. די חשובע טריליגע־פאמיליע האט זיך אבער נישט אפגעשטעלט ביי דעם ריזיקן דרייסיק־טויזנט־דאלאר־געשאנק. א דאנק די באמיאונגען פון ד"ר רייגראדסקי האבן זיי די „טאז"־סאנאטאריע נישט פארלאזן און די גאנצע צייט איר געשיקט סיסטעמאטישע הילף.

מיטן טויט פון דאקטאר רייגראדסקי האט דאס ביאליסטאקער יידנטום פארלוירן אייגע פון זיינע שענסטע און וויכטיקסטע פער־זענלעכקייטן.

פארעגערטע באציאונג פון די נאצי־הערשער צו די ביאליסטאקער יידן

שוועדע פאדערונגען האבן זיך גענומען שיטן אויף די יידישע קעפ. איין טאג איז געווען א פארדנונג, אז מ'זאל אפגעבן פוטערנע מאנטלען און פוטערנע קראגנס. א צווייטע פארדנונג האט אויפ־געפאדערט אפצוגעבן קופערנע כלים און מעש. וויטערדיקע פאדע־רונגען זענען געווען אויף עלעקטרישע קאך־מאשינקעס און אויף א גאנצער רייַ אנדערע וועדטפולע זאכן. אין דער לופטן האט זיך געפילט, אז די באציאונג פון די נאצי־הערשער צו דער געטא וועדט פון טאג צו טאג אלץ ערגער.

נישטא מיט וואס צו הייצן די געטא

ס'רוב יידן האבן שוין אויסגענוצט זייערע אלץ־רעזערוון און דער ווינטער איז נאך געווען אין מיטן. יידן האבן דעריבער אנגע־הויבן זוכן עצות ווי אזוי צו קריגן אביסל היץ־מאטעריאל. די ערי־בער פינף טויזנט יידישע אויסערן־געטא ארבעטער האבן אנגעהויבן טראגן האלץ פון זייערע ארבעטס־פלעצער, אבער נישט אזוי גרינג איז עס זיי אנגעקומען. מ'האט עס געדארפט גנבענען און שלעפן א דריי־פיר קילאמעטער אויף די אויסגעמאטערטע, צעבראכענע ביינער און אז מ'איז שוין נאך א שווערן און פינצטערן ארבעטס־טאג דער־גאנגען מיט דער שווערער משא צו די געטא־טויערן, האט זייער

אָפּט געטראָפן, אז די געשטאַפּוועצע פלענן דאָס האָלץ צונעמען. אין אזעלכע טעג פלענן די פּאַרמאַטערטע און נידערגעשלאָגענע שקלאַפן אַרײַנפאַלן אין זייערע ענגע געטאָ־דירות אויפנערעגטע און פּאַרביטערטע.

ס׳איז געווען באַקאַנט, אז די „גרונט־שטיק־געזעלשאַפט" פּאַר־קויפט די גאַנץ געביבענע יידישע הייזער, וועלכע געפינען זיך אויסערן געטאָ, צום פּרייז פון עטלעכע הונדערט מאַרק פּאַר א הויז. די קויפער זענען געווען מייסטנס פּוילאַקן. די יידישע פּורמאַנעס, וועלכע פלענן אַרויספּאָרן אויסערן געטאָ, האָבן זיך באַמיט קויפן די הייזער פּשוט אויף הייַנ־מאַטעריאַל. פון צייט צו צייט פלענט עס זיי געלינגען, אָבער באַצאָלן האָבן זיי געמוזט פינפאַכע פּרייזן ווי די אַריער. ס׳האָט נישט זעלטן געטראָפן, אז א פורמאַן פלענט אָפּ־קויפן זיין אייגן הויז. פון גרויס עגמת־נפש פלענט ער זיך דעמאָלט פאַנאַנדערווײַנען ווי א קליין קינד.

אויף אזעלכע אופנים זענען אין געטאָ אַרײַנגעבראַכט געווען היפּשע קוואַנטומס הייַנ־מאַטעריאַל. די פּרייזן אויף האָלץ זענען גע־וען אומגעוויינלעך הויכע, אזוי אז נאָר די פּאַרמעגלעכע האָבן זיך געקאָנט דערלויבן צו קויפן, דאָקעגן די אָרעמע לייט איז אויסגע־קומען ווייטער צו פרירן.

אויך דער יידן־ראָט פלענט באַקומען קלענערע קוואַנטומס קוילן, וועלכע ער פלענט פּאַרטיילן צווישן דער באַפלקערונג. דאָס האָט אָבער געקלעקט נאָר אויף עטלעכע וואָכן און האָט די אלגעמיינע לאַגע נישט קיין סך געענדערט.

נאַצי־קאָמיסיעס באַזוכן די פּאַבריקן

די באַזוכן פון נאַצי־קאָמיסיעס זענען געווען אלץ אָפּטער און אָפּטער. היפּשע עטלעכע שעה פּאַר זייער אָנקום אין געטאָ האָבן זיך אויף די גאַסן, דורך וועלכע די קאָמיסיע־מיטגלידער האָבן גע־דאַרפט דורכפּאָרן, נישט געטאָרט געפינען קיין יידן. דורך דער יידישער אָרדנונגס־דינסט פלענט מען אַרײַנגעטריבן ווערן אין די הויפן, וואו מ׳איז געשטאַנען פּאַרווקט, אז מען זאָל חלילה נישט באַמערקט ווערן פון קיין קאָמיסיע־מיטגליד. וועלן די קאָמיסיע פלענט זיין אין געטאָ, האָבן בכלל קיין יידן זיך נישט געטאָרט געפינען אויף די גאַסן, ווייל אלע יידן האָבן געדאַרפט ארבעטן. נישט זעלטן פלענט אויסקומען אָפּצושטיין באַהאַלטענערהייט אין די הויפן

א נאנצן טאג, ביז מ׳פלעגט זיך דערוואַרטן אויף דער מינוט, וועז די קאָמיסיע האָט שוין פאַרלאָזן די געטא.

אז די קאָמיסיע האָט זיך שוין געפונען אויף יענער זייט געטא, פלעגט מען גלייך לויפן צו בארשן (וועלכער פלעגט זיי שטענדיק באַגלייטן) און זיך נאָכפרעגן, אין וואָס פאַר א שטימונג די נאַצי־גזלנים האָבן פאַרלאָזן די געטא, ווייל דאָס לעבן פון די קנאַפּע פופציק טויזנט געטאָ־יידן איז געווען אָפּהענגיק פון די איינדרוקן פון די קאָמיסיעס.

אין אזא מורא האָבן זיך געפונען די ביאַליסטאָקער יידן האַרט פאַרן סוף פון יאָר 1942.

אויפגעהאָנגען דריי יידן פאַר געפינען ביי זיי אין די קעשענעס אַביסל יאָנדרעם

דעם 31־טן דעצעמבער 1942 האָט מען אין דער גרויסער אייל־פאַבריק „ביאַלאָ", פאַרן אַוועקגיין פון דער אַרבעט, רעווידירט דריי יידישע אַרבעטער, ביי וועמען מען האָט געפונען אַביסל יאָנדרעם. די פאַבריק־דירעקציע, וועלכע איז שוין פון פריער באַשולדיקט געווארן אין גרויסע מיסברויכן און האָט געזוכט א שעיר־לעזאזל אויף וועמען אַרויפצואוואַרפן זייערע פאַרברעכנס, האָט אים געפונען אין די דריי אומגליקלעכע יידישע אַרבעטער. די דריי קרבנות זענען איבערגעגעבן געוואָרן צו די געשטאַפּאָ־רוצחים.

וויסנדיק גאַנץ גוט, אין וואָס פאַר א געדריקטער שטימונג די ביאַליסטאָקער יידן געפינען זיך די לעצטע טעג און וועלנדיק זיי נאָך מער צערייצן און צעברעכן, האָט די געשטאַפּאָ איבערגעגעבן די אומשולדיקע קרבנות דעם יידן־ראָט און פאַראָרדנט אויפהענגען זיי אין געטאָ אויף אַן אָנגעזעענעם פלאַץ. דער יידן־ראָט האָט אונטער דעם דרוק פון דער געשטאַפּאָ געמוזט צוגרייטן אין געטאָ א תליה האַרט נעבן דער ביאַלע, נישט וויט פון יידן־ראָט־בנין.

באַלד ווי ס׳איז געוואָרן באַוואוסט וועגן דעם פאַרברעכן, וואָס די נאַצי־גזלנים גייען אָפּטאָן מיט יידישע הענט, איז די שטימונג אין געטאָ געוואָרן א שרעקלעך אויפגערעגטע. אַלע זענען אַרומגעלאָפן מיט געבייטע פויסטן. צום אָרט, וואו די עקזעקוציע האָט געדאַרפט פאַרקומען, איז אָבער קיינער נישט צוגעלאָזן געוואָרן. די געשטאַפּאָ האָט באַפוילן, אז וועז די דריי יידן וועלן געפירט ווערן צו דער

תליה, מוזן אלע געטא־איינוואוינער זיך געפינען אויפן עקזעקוציע־פלאץ.

האלב־טויטע ווערן די יידן ארויסגעפירט פון געטא־ארעסט און צוגעפירט צו די תליות. אויפן פלאץ, ווען כ'זענען פארזאמלט טויזנטער יידן, הערשט א טויטע שטילקייט. איינער פון די באנדיטישע געשטאפא־אפיצירן, ווען זענען געקומען ספעציעל צו דער עקזעקוציע, זאגט צו די פארזאמלטע פאלגנדיקע צינישע ווארנונג־ווערטער: „די דריי יידן ווערן אויפגעהאנגען פאר באגגבענען א מלוכהשע פאבריק; זאל עס זיך יעדער פון אייך גוט אריינגעמען אין זינען, אז פאר גנבענען שטייט פאר אט־א־די שטראף, פארגעסט עס נישט!" עס פאלט דער באפעל און דריי אומשולדיקע קרבנות ווערן דורך יידישע הענט אויפגעהאנגען אויף די צוגעגרייטע תליות.

נאר דער, ווען איז דערביי געווען און דאס צוגעזען, קען האבן א באגריף פון דער געדריקטער שטימונג, אין וועלכער די אנ־ווועזנדיקע יידן האבן זיך געפונען. די הערצער האבן געמוזט זיין פון אייזן, אז זיי האבן נישט געפלאצט, צוזעענדיק די פראצערור פון אויפהענגען די דריי אומשולדיקע קרבנות.

נאכן דורכפירן די עקזעקוציע, האט דער פארשטייער פון יידן־ראט, אינוש. בארוש, אינטערוועניירט ביי דער געשטאפא, אז די אומשולדיקע קרבנות זאלן נישט הענגען קיין נאנצן מעת־לעת, ווי ס'איז געווען פארארדנט, נאר זיי זאלן דערלויבן ברענגען זיי תיכף צו קבורה. די „ווייכהארציקע" געשטאפא־באנדיטן האבן די בקשה באפרידיקט. אויף גיך זענען די קדושים ארופגעבאפט געווארן פון די תליות, מען האט זיי ארויפגעלייגט אויף א פור און אפגעפירט אויפן נעטא־בית־עולם.

דער ריזיקער עולם, ווען האט זיך געפונען אויפן עקזעקוציע־פלאץ, איז א לענגערע ווייל נאך געשטאנען ווי פארגליווערט פון דעם שוידערלעבן „ספעקטאקל", ווען די נאצי־בעסטיעס האבן אפ־געשפילט.

דאס איז געווען די לעצטע גרעסערע געשעענים פאר דער ליק־ווידאציע פון 12 טויזנט יידן פון ביאליסטאקער נעטא.

זעקסטער קאפיטל

די שחיטה פון 5־טן פעברואר 1943

קלאנגען, אז דער יידן־ראט שטעלט צונויף אַ ליסטע פון צוועלף טויזנט קרבנות

סוף יאנואר 1943 האָבן זיך אָנגעהויבן פּאַרשפּרייטן קלאנגען, אז דער פּאַרזיצער פון יידן־ראט, אינזש. בערש, האָט באקומען פון דער געשטאפּאָ אַן אויפפאדערונג, ער זאָל צוזאמענשטעלן אַ ליסטע פון צוועלף טויזנט יידן, וואָס וועלן ארויסגעשיקט ווערן אויף ארבעט.

די דאָזיקע טרויעריקע קלאנגען האָבן נאָך מער פּאַרשטאַרקט די געדריקטע שטימונג פון די ביאַליסטאָקער יידן, וועלכע האָבן שוין קלאָר געזען, אז זיי דערנענטערן זיך מיט ריזן־שריט צו דער שרעקלעכער קאטאסטראָפע.

די זעלבסטשוץ־ארגאניזאציע, וואָס איז נאָך דאן געווען קליין אין צאָל, האָט זיך פיבערהאפט געמומען גרייטן צו דער ארבעט.

אין אירע רייען זענען אריינגעצויגן געוואָרן נייע מענטשן, ס'זענען אויך ארויסגעשיקט געוואָרן אויסערן געטאָ פּאַרטרוילעכע חברים, כדי ווי צום גיכסטן איינשאפן וואָס מער געווער. א גרעסערער קוואַנטום זויער־שטאָף איז פּאַרטיילט געוואָרן צווישן דרייסטע יידישע פּרויען. אין מאָמענט ווען די נאַצי־גזלנים וועלן זיך צו זיי דערנענטערן, זאָלן זיי מיטן זויער־שטאָף אָפּגיסן די מערדערישע פּנימער. קיין סך האָט מען שוין אָבער נישט געקאָנט אויפטאָן, ס'איז געבליבן צו ווייניק צייט.

מען בויט פיבערהאפט באהעלטענישן

ווידער האָבן ס'רוב יידן זיך געמומען צום אלטן מיטל — פּאַרגרייטן זיך מיט באהעלטענישן. די, וואָס האָבן נאָך קיין באהעלטע־

נישן נישט געהאט, בויען אין געהיים טאָג און נאכט, און די, וואָס האָבן זיי שוין יאָ געהאט, באמיען זיך זיי אויסצובעסערן. אַנדערע האָבן אפילו אַריינגעפירט אין זיי וואַסער און עלעקטרי. ס'זענען אויך געווען אזעלכע באהעלטענישן, וואָס זייערע אַרויסגענג האָבן געפירט אויסערן גטאָ און זענען געווען איינגעאַרדנט פאר 100 פערזאָן.

דער יידן־ראַט שטעלט צונויף ליסטעס פון צוועלף טויזנט יידן

בלויז־שנעל האָט זיך איבערן גטאָ דורכגעטראָגן די ידיעה, אז דער יידן־ראט האָט שוין די ליסטעס פון די געפאַדערטע יידן. אלם ערשטע גייען די אלטע, קראנקע און משוגעים, נאָכדעם די, וואָס אַרבעטן נישט. פון וועמען עס באשטייט די דריטע גרופּע האָט קיינער נישט געוואוסט, חוץ עטלעכע באַאמטע, וואָס האָבן די ליסטעס צוזאַמענגעשטעלט, — זיי האָבן אָבער דעם סוד געהיט.

די שטימונג איז געווען געשפאַנט אויפן העכסטן גראד. דער שרעקלעכער אומגליק איז געשטאַנען ביי דער טיר.

אויפגעהאַנגען זיך דער באַוואוסטער האַנטווערקער־טוער צבי ווידער

מיטן מאָמענט, וען ס'איז באקאַנט געוואָרן, אז דער יידן־ראַט האָט שוין די ליסטעס פון די צוועלף טויזנט קרבנות, וועלכע ער איז גרייט איבערצוגעבן די נאצי־גזלנים, האָט דער באַוואוסטער לאַנג־יאָריקער האַנטווערקער־טוער און מיטגליד פון יידן־ראַט, צבי ווידער, באשלאָסן צו מאכן א סוף צו זיין לעבן און, נאָכן אָנשרייבן בריוו, צום יידן־ראַט און צו זיין פרוי, זיך אויפגעהאַנגען אין זיין אייגענער וואוי־נונג. מ'האָט וועגן זיין טאט געוואַרט מיטן גרעסטן דרך־ארץ און מען האָט געהאַלטן, אז ער האָט געהאַנדלט ווי א העלד.

צ. ווידער

דער זעלבסטמאָרד פון צבי ווידער האָט נאָך מער פארשטארקט די יאוש־שטימונג.

די געשטאַפּע גרייט זיך

דעם 3-טן פעברואר 1943 איז אַראָפּגעקומען א געשטאַפּע־קאָמיסיע און האָט זייער אויפמערקזאם באַטראַכט דעם געטאָ־פּאַרקאַן און די טויערן.

דעם 4-טן פעברואר זענען צוגענומען געוואָרן אַלע אַרויסגאַנג־שיינען ביי די יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אויסערן געטאָ. אינם זעלבן טאָג האָט די געשטאַפּע צוגענומען די צוזאַמענגעשטעלטע ליסטעס פון די צוועלף טויזנט יידן און די גאַנצע עוויידענץ פון יידן־ראַט.

ס'זענען אַבער אויך געווען אייניצלנע פאַלן, וועו פירנדיקע היטלעריסטישע פּאַרטיי־מיטגלידער, דירעקטאָרן פון פאַבריקן פון אויסערן געטאָ, האָבן פאַרטרוילעך דערציילט זייערע יידישע קנעכט וועגן דעם, וואָס עס גרייט זיך אויף זיי. אַנדערע האָבן אפילו פאַר־געלייגט, אז זיי זאָלן בלייבן אין די פאַבריקן אַזוי לאַנג ווי די שחיטה וועט דויערן. ס'רוב יידן האָבן זיך פון דעם אָפּגעזאָגט, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט און נישט געקענט אין אַזא שרעקלעכער צייט איבערלאָזן אויף הפקר זייערע פאַמיליעס אין געטאָ. נאָר אייניצלנע האָבן די הילף אַנגענומען און זענען טאַקע אויף דעם אופן ניצול געוואָרן פון דער 5-טער פעברואַר שחיטה.

נאָך די אַלע טרויעריקע ידיעות איז שוין געוואָרן קלאָר, אז דער שרעקלעכער אומגליק קען א לויאַדע שעה אַנקומען.

אין דער נאַכט פון 4-טן אויפן 5-טן פעברואַר 1943 האָט א גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג זיך נישט געלייגט שלאָפן, אַפּ־ווארטנדיק מיט שרעק די גרויזאַמע קאַטאַסטראָפע.

דער אָנהויב פון דער 5-טער פעברואַר שחיטה

דאָנערשטיק, 2 אזייגער אין דער נאַכט פון 4-טן אויפן 5-טן פעברואַר 1943, זענען אריינגעפאַרן אין געטאָ א גרעסערע צאָל אויטאָס מיט נאַצי־באַנדיטן, בראש מיטן געשטאַפּע־אָפּיציר פרידל און זיך אָפּגעשטעלט ביים יידן־ראַט. זיי האָבן באַפוילן דער יידישער אָרדנונגס־דינסט תיכף צו ברענגען דעם יידן־ראַט־פּאַרזיצער, אינזש. בראַש, כדי אים צו צווינגען בייצוזיין זייער פאַרברעכעריש אַרבעט.

די נאַצי־רוצחים זענען טאַקע אין דער אָנוועזנהייט פון בראַשן תיכף צוגעטרעטן צו דער טיוואָלאַנישער אַקציע. אין פאַרלויף פון מינוטן האָבן זיי אַרומגערינגלט פאַלגנדיקע גאַסן: ניי־וועלט, פאַלנע,

ביעלאסטאטשאנער און אלע נעבן־ליגנדיקע געסלעך און איבער זיי געעפנט א פייער פון מאשין־ביקסן. דאס איז געווען די איינלייטונג צו דער בלוט־באד.

מיט די ליסטעס אין די הענט, וואלפן זיי זיך אין די הייזער פונם דערמאנטן ראיאן, אבער די יידן, וועלכע זענען געווען אנגעגעבן אין די ליסטעס, האבן זיך ווען דעם באצייטנס דערוואוסט און זענען פארשוואונדן געווארן. ווען די נאצי־רוצחים האבן דערזען, אז זיי געפינען נישט קיינעם פון די ליסטעס, האבן זיי מיט שרעק־לעכער רציחה אנגעהויבן דורכפירן די שחיטה אויף אייגענער האנט. באפאלנדיק הויז נאך הויז, פלעגן זיי ארויסשלעפן פון דארטן וועמען זיי האבן געטראפן. די יידן, וואס האבן נישט געקענט, אדער נישט געוואלט מיטגיין, זענען דערשאסן געווארן באלד אויפן ארט.

נישט געקוקט אויף די שפעטע נאכט־שעהן, איז די ידיעה, אז די שחיטה האט זיך אנגעהויבן, ווי א בליץ אדורך איבערן געטא און אין מינוטן זענען די אריבער פופציק טויזנט יידן פארשוואונדן געווארן אין די באהעלטענישן.

צוליבן געוואלטיקן געיאג ביים אראפלאזן זיך אין די באהעל־טענישן, האט כמעט קיינער קיין זאך נישט נעקענט מיטנעמען, אפילו נישט קיין טראפן וואסער. אלץ איז איבערגעלאזט געווארן אויף הפקר און איז געווארן א גוטער רויב פאר די נאצי־רוצחים.

א זייגער פיר פארטאג, ווען די שחיטה איז געווען אין פולן ברען, וואלפן זיך א טייל נאצי־רוצחים אריבער מיט זייער גזלנישער ארבעט אויף קופיעצקע גאס.

דער העלד יצחק מאלמעד גיסט אף א נאצי־רוצח מיט זאלץ־זויער

ווען די נאצי־גזלנים זענען באפאלן דעם הויף פון קופיעצקע 29, און אלע איינוואוינער זענען צונויפגעזאמלט געווארן אויף איין ארט אויפן זעלביקן הויף, האט דער דריייסטער יונגערמאן יצחק מאלמעד ארויסגעכאפט פון קעשענע א פלאש מיט זאלץ־זויער און אפגענאסן א נאצי־רוצח דעם פנים, פון וואס יענער איז באלד בלינד געווארן. די אפגענאסענע נאצי־בעסטיע פרואווט זיך נאך ווערן, כאפט ארויס א רעוואלווער און גיט אף עטלעכע שאסן. די קוילן טרעפן א צווייטן נאצי־גזלן, וועלכער פאלט באלד טויט. מאלמעד

נוצט אויס דעם אנטשטאנענעם טומל און ווערט, ווי א בליץ, נעלם.

דער פירער פון דער באנדיטן־באנדע, פרידל, פאראדנט ארויס־צונעמען פון הויף, וואו ס'איז פארגעקומען דער אנפאל פון מאלמעדן, 100 מענער, פרויען און קינדער. זיי ווערן געטריבן צו פראנעם גאָרטן, ווערן אויסגעשטעלט נעבן דער וואנט פון נייוועלט־בית־מדרש און אויסגעשאסן מיט מאשין־ביקסן.

דערנאך האבן די נאצי־רוצחים צוזאמענגעטריבן אויף פראנעם גאָרטן א גרופע יידן און זיי געצוואונגען אויסצוגראבן א גרויסע גרוב, אין וועלכער די קדושים זענען אריינגעווארפן געווארן. א היפשע צאל פון זיי האט נאך געלעבט און דער דינער שיבט ערד, מיט וועלכן זיי זענען אין אייניש צוגעדעקט געווארן, האט זיך א לעבעדיגע וויילע געוואקלט איבער זיי.

בישקע זאבלודאווסקי

צווישן די הונדערט קדושים האבן זיך געפונען: מאלמעדס פרוי מיטן קינד, די באוואוסטע דאמען־שנייידערין מיר־לער־זאבלודאווסקי, דער דרוקער־ארבעטער נפתלי פעלדמאן מיט זיין פרוי און דער פאפוליערער לאנג־יאריקער צייטונג־פארשפרייטער בישקע זאבלודאווסקי.

דעם דערשאסענעם נאצי־רוצח האבן זיינע „קאמעראדן" דערווייל אוועקגעטראגן אין יידן־ראט־לאקאל, אים אוועקגעלייגט אויף בארשעם שרייב־טיש און געזאגט צום אנוועזנדיקן בארשען: „זע, וואם דיינע פאר־ברעכערישע יידן האבן געמאכט", דערביי האבן זיי צינים צוגעגעבן: „איצטער לאזן מיר זיך ארויס נקמה נעמען און איר ווערט זען וואם מיר קענען".

נאכן דורכפירן דעם שוידערלעכן פאראברעכן, פאראדנט דער פירער פון דער באנדיטן־באנדע, פרידל, צו ברענגען בארשען, ווערט ער גיט איבער וועגן די „שיינע מעשים פון זיינע נישט ,דאנקבארע' יידן". ער פאדערט אים אויף, אז אין משך פון 24 שעה מוז דער „פאראברעכער" צוגעשטעלט ווערן, אין קעגנפאל קען ער נישט האלטן דעם צוזאג ארויסצופירן פון ביאליסטאק נאר 12 טויזנט

יידן, — די גאנצע געטא וועט דעמאלט אומגעבראכט ווערן.

אינזש. בארעש האט גאנץ גוט געוואוסט, אז אויף אויסמארדן די גאנצע ביאליסטאקער יידישע עדה וועלן זיי נעווים האלטן ווארט און ער גיט וועגן דער פאסירונג צו וויסן די באהאלטענע יידן. ער בעט אויך איבערגעבן מאלמעדן, וואו ער געפינט זיך, אז ער זאל נאכאמאל ארויסווייזן זיין גרויסמוטיקייט און נישט דערפירן דערצו, אז צענדליקער טויזנטער יידישע לעבנס זאלן צוליב זיין פערזאן אומגעבראכט ווערן.

ווי מאלמעד האט זיך נאר דערוואוסט וועגן דער גרויסער סכנה, וואס עם שטייט פאר די ביאליסטאקער יידן צוליב זיין טאט, ווייזט ער צום צווייטן מאל ארויס זיין העלדישקייט און גיט זיך איבער צו די נאצי־רוצחים.

דער העלד יצחק מאלמעד איז אויף מארגן אויפגעהאנגען געווארן אויפן טויער פון הויף, וואו ער האט דורכגעפירט זיין הערא־אישן טאט. נישט געקוקט אויף דעם, וואס ער איז שוין געווען א האלב־טויטער פון די טארטורן, וועלכע די נאצי־בעסטיעס האבן איבער אים דורכגעפירט, האלט ער נאך פארן הענגען א שארפע רעדע קעגן די מערדער. נאך עטלעכע מינוט הענגען אויף דער תליה האט זיך פלוצים איבערגעריסן דער שטריק. דער אראפגעפאלענער קערפער ווערט מאמענטאל דורכגעזופט מיט קוילן. שוין א טויטער ווערט מאלמעד ווידער אויפגעהאנגען און ער פארבלייבט אויף דער תליה צוויי מעת־לעת.

יידן פון קופיעצקע 10 שטעלן א פארביפענעם ווידערשטאנד

און ווידער העלדישע מעשים. וועו די נאצי־גזלנים זענען ארײן אויף קופיעצקע 10 (וואראטם הויז), האבן די איינוואוינער פונם דערמאנטן הויז זיי געשטעלט א הראאישן ווידערשטאנד. זיי האבן זיך געשלאגן מיט העק, מעסערם און אייזנס. די העלדישע פרוי פון מענדל קוריאנסקי גיסט אפ די רוצחים מיט זאלץ־זוייער און גרייט זיך אונטערצוצינדן דאם הויז. די נאצי־רוצחים הויבן זיך אן צוריק־ציען, זיי קריגן אבער פארשטארקונגען, כאפן די פרוי קוריאנסקי און ווארפן זי אראפ פון צווייטן שטאק. גלייך נאכדעם ווארפט מען אראפ איר קינד. די העלדין פרואווט זיך נאך אויפהויבן און אנטלויפן, זי ווערט אבער דורכגעלעכערט פון קוילן־שאסן און א

פארבלוטיקטע פאלט זי אויף דעם טויטן קערפערל פון איר קינד.

וועז דער הויפט־אטאמאן פון דער באנדיטן־באנדע, פרידל, האט זיך דערוואוסט פון דער פרישער יידישער „חוצפה", איז ער געקומען צו לויפן, צערייצט ווי א ווילדער טיגער, און דערזעענדיק אויפן הויף די אויפגעזאמלטע העלדישע יידן, לויפט ער צו צו זיי נענטער און שיסט איינעם נאכן אנדערן אין די קעפ. אין פארלויף פון א קורצער ווייל איז שוין אויפן הויף פון קופיעצקע 10 געלעגן א בארג מיט קדושים.

8 אזייגער אין דער פרי איז די שחיטה איבערגעריסן געווארן. די גזלנים זענען ארויסגעפאלן פרעסן פרישטיק.

10 אזייגער זענען ווידער אריינגעפאלן גרעסערע אפטיילונגען נאצי־גזלנים, צווישן וועלכע ס'האבן זיך שוין געפונען אוקראאינער און ווייסרוסן, און זענען מיט חיהשן ברען צוגעטרעטן צו דער מענטשן־פרעסערישער בלוטיקער ארבעט. זיי האבן אויך מיט געוואלט מיטגעשלעפט מיט זיך די יידישע אַרדנונג־דינסט און די נעטא־פייערלעשער מיט זייערע מאשינעס און מכשירים.

די נאצים האבן געשיקט די אַרדנונג־דינסט זוכן יידן אין די ערטער, וואו די רוצחים האבן מורא געהאט, אז פון דער באהעל־טעניש זאל זיי נישט פליען קיין קויל אין קאפ. הגם די אַרדנונג־דינסט האט זיך אין א סך פאלן אנגעשטויסן אויף באהאלטענע יידן, האבן זיי, ריזיקירנדיק זייער אייגענעם לעבן, געמאלדן די נאצי־רוצחים, אז ס'איז קיינער נישטא. זאל דאס זיין צו זייער שבח!

אין זייער ווייניקע פאלן האבן פארברעכערישע אַרדנונג־דינסט־לער איבערגעגעבן פארבאהאלטענע יידן אין די געשטאפא־הענט.

די יידישע פייערלעשער זענען געצוואונגען געווארן צו קריכן אויף די דעכער זוכן פארבאהאלטענע יידן און האבן מיט העק און לאמען געמוזט רייסן די פארמאסקירטע בוידעמער און טאפלטע וועגט. קיינער אין נעטא האט זיי אבער נישט באשולדיקט, אז זיי האבן פארראטן יידן.

די שחיטה האט געדויערט דעם גאנצן טאג. אין דעם לאנגן פרייטיקדיקן טאג, וואס האט זיך געצויגן פון 2 פארטאג ביז 5 פאר־נאכט, איז די נאצי־גזלנים געלונגען צו אנטדעקן קנאפע דרייַ טויזנט יידן, וואס זענען צוועקגעפירט געווארן צום בנין פון יידן־ראט, וואו ס'האט זיך געפונען דער אנפירנדיקער שטאב פון דער שחיטה־

אקציע. פון יידן־דאָס זענען די אומגליקלעכע אין גרעסערע גרופּעס אָפּגעפירט געוואָרן צום באַן, וואו מ׳האָט זיי אַרייגעטריבן אין וואַגאָנעס, פאַרהאָקט די טירן מיט בריטער און נאָך אין זעלביקן טאָג פאַרשלעפט קיין טרעבלינקע און אָשוויענטשים.

וועו ס׳איז געוואָרן גוט טונקל, און די שיסעריין זענען איבערגעריסן געוואָלן, האָבן דריי־סטערע יידן אָנגעהויבן אַרויסשאַרן זיך פון זייערע באַהעלטענישן, כדי געוואָר צו ווערן, וואָס עס קומט פאָר אין נעטאָ. קומענדיק צוריק, גיבן זיי איבער דעם שרעקלעכן איינדרוק פון די נאָסן: אלץ ארום איז טויט, מ׳הערט נישט קיין שאָרך פון קיין לעבעדיקן נפש. דאָ און דאָרט וואַלגערן זיך דערשאָסענע. קיין נאַצי־רוצחים זענען איצט אין נעטאָ נישטאָ. פונדעסטוועגן האָט כמעט קיינער נישט געוואָגט ריזיקירן אַרויסצוקריכן, כדי צו קענען כאַפּן אַביסל פרישע לופט נאָכן שווערן טאָג אין די ענגע באַהעלטענישן.

ווי האָבן זיך געפילט די צענדליקער טויזנטער יידן אין די באַהעלטענישן?

אין א באַהעלטעניש, וואו ס׳האָבן געקענט אַריינגיין פון 20 ביז 25 מענטשן, זענען אָנגעלאָפן 75, צוליב וואָס די ענגשאפט איז דאָרט געווען א שרעקלעכע, ממש דערשטיקט צו ווערן. דער פּוילי־יוצא פון דעם זענען געווען כסדרדיקע קריגעריין. נישט זעלטן האָט פאַסירט, אז צוליב די שטאַרקע קולות פלעגט מען אפילו נישט הערן די שווערע טריט פון די נאַצי־גזלנים, ווען זיי פלעגן זיך דערנענטערן צו דער באַהעלטעניש. דערהערנדיק א גערויש, האָבן די נאַצי־מערדער זיך אַרויפגעוואָרפן אויף דעם הויז און אלץ איבערגעקערט מיטן דעק אַרויף. אין גרעסטן טייל פלעגן אלע אַנטדעקט ווערן.

א צווייטער שווערער פראָבלעם פאר די באַהעלטענישן זענען געווען די אומשולדיקע קינדערלעך. הגם ס׳רוב מוטערס האָבן פאר זיי צוגעגרייט שלאָף־געטראַנקען, האָט אבער נישט איינמאל געטראָפן, אז אין די מינוטן וועו די נאַצי־רוצחים האָבן זיך געפונען אויבן אין וואוינונג, פלעגט זיך פלוצים אויפכאַפּן א קינד מיט א געוויין. אויך אזא צופאל פלעגט פירן צו דער אַנטדעקונג פון דער באַהעלטעניש.

עס זענען געווען נישט ווייניק פאלן, ווען מוטערס, נישט וועלנדיק ברענגען קיין צענדליקער קרבנות צוליב זייערע קינדער, פלענען ביים ערשטן שטילסטן געוויין ארויפווארפן אויפן קינד א קישן, פון וואס דאס קינד פלעגט מאמענטאל דערשטיקט ווערן. נישט איין מאמע איז באלד נאכן דורכפירן דעם שוידערלעכן אקט משוגע געווארן.

מיט די הוסטערס איז אויך געווען זייער ביטער. קיינער האט נישט געוואלט זיין מיט זיי אין אהעלטענעש, ווייל דער שטילסטער הוסט האט געקענט ברענגען אן אומגליק אויף צענדליקער יידן. די הוסטערס פלעגן אבער אפנארן, זאגנדיק, אז זיי הוסטן נישט. דארטן, וואו מ'האט זיי נישט געוואלט ארייננלאזן מיט גוטן, פלעגן אנדערע דראען, אז זיי וועלן אלעמען אפמסרן. איין שווערן הוסטער האט מען ארויסגעווארפן פון א באהעלטענעש. אין גרויס אויפרעגונג האט ער זיי געמסרט. זעכציק יידן זענען צוליב דער טאט פארשלעפט געווארן קיין טרעבלינקע. עס זענען אויך געווען פאלן, ווען די שטארקע הוסטערס זענען דערשטיקט געווארן דורך אויפגערעגטע יידן.

צוליב דער אויסערגעווויינלעכער ענגשאפט אין די באהעלטענישן, האט אין זיי געהערשט אזא אנגעצויגענע אטמאספער, אז צוליב דער קלענסטער נויטיקער אדער אומנויטיקער באוועגונג, איז אייגנער דעם אנדערן גרייט געווען צו דערשטיקן.

אין אזעלכע שרעקלעכע באדינגונגען האבן צענדליקער טויזנטער יידן מיט זייערע פרויען און קינדער געמוזט לעבן העכער א וואך צייט. ס'איז דערביבער קיין וואונדער נישט, וואס דאס האט געבראכט צו אזויפיל אומזיסטע קרבנות.

די ווידערשטאנד־ארגאניזאציע ציט זיך צוריק פון קאמף

די קלוינצאליקע, זייער שוואכע ווידערשטאנד־ארגאניזאציע, פאר וועלכער די שחיטה איז געקומען פריציטיק, האט דערהאלטן א ידיעה פון אפיציעלע מקורים, אז פארן קלענסטן ארגאניזירטן ווידערשטאנד דראט די פארניכטונג פון אלע ביאליסטאקער יידן. נישט וועלנדיק דערצו דערפירן, האט די ארגאניזאציע, מיט גרויס פארביטערונג, באשלאסן נישט צו שטעלן קיין שום ארגאניזירטן ווידערשטאנד און געגעבן אירע מיטגלידער פרייע הענט.

די ארבעטער פון די געטא־פאבריקן באקומען שוץ

זייער ווייניק יידן האבן געוואוסט, באלד ביים אנהויב פון דער שחיטה, אז די ארבעטער פון די געטא־פאבריקן מעגן זיך געפינען אויף זייערע ארבעט־פלעצער, וואו עס דראט זיי נישט קיין שום סכנה. אויך א סך יידן־ראט־פארשטייער האבן וועגן דעם נישט גע־וואוסט. די געשטאפּע־פירער האבן אין יענעם טאג געמאלדן בארשן, אז אלע וואס ארבעטן אין די געטא־פאבריקן קענען דארטן בלייבן און אז אין די שעהן וועו די „אקציע" ווערט געפירט, טאר קיינער פון די ארבעטנדיקע זיך נישט באוויזן אויף דער גאס.

ווי נאר די ידיעה איז דערגאנגען אין די באהעלטענישן, האבן די ארבעטער פון די געטא־פאבריקן (וועלכע האבן שוין געוואוסט, אז אין די שפעטע נאכט־שעהן זענען קיין נאצי־גזלנים אין געטא נישטא), מיטגענומען זייערע פרויען מיט די קינדער און זיך צוועק־גאלאזן צו זייערע ארבעט־פלעצער. דארטן זענען געשטאנען הונדער־טער יידן, וואס האבן זיך געוואלט ראטעווען און זיך געריסן צו די פאבריק־טירן. די וועכטער און די ארדנונג־דינסטלער האבן אבער אהין ארייננגעלאזט נאר די, וואס ארבעטן דארטן. די פרויען און קינדער האבן געמוזט צוריקגיין.

פאר די פאבריק־לאקאלן פלעגן זיך אפשפילן הארצרייסנדיקע סצענעס. די פרויען מיט די קינדער האבן נישט געוואלט אפטרעטן, טענהנדיק, אז דא ארבעטן זייערע מענער, מעגן זיי דעריבער זיין מיט זיי צוזאמען. ס'איז אבער נישט געווען דער שלעכטער ווילן פון פאבריק־דירעקטאר אדער פון די וועכטערס — אזוי איז געווען די פארארדנונג פון דער געשטאפּע און אנדערש האבן זיי נישט געקענט האנדלען.

מיט כוח האבן די ארדנונג־דינסט און וועכטערס געמוזט צוריק־שטויסן די הונדערטער פרויען און קינדער פון די פאבריק־אריינ־גענג. ערשט שפעט אין דער נאכט פלעגן זיי זיך אומקערן פאר־ביטערטע און דערצערנטע אין זייערע ענגע באהעלטענישן, וואו ס'איז זיי פארגעשטאנען א ליאדע מינוט אנטדעקט צו ווערן.

דער צווייטער שחיטה־טאג

שבת, דעם 6־טן פעברואר, 7 פרי, מיט דייטשער פינקטלעכקייט, האבן די נאצי־מערדערס אנגעהויבן דעם צווייטן טאג פון דער

גרויזאמער שחיטה, לויטן פלאן און מיט די זעלביקע מעטאדן און מיטלען ווי נעכטן. יעדעס הויז פלענט אין פארלויף פון א פאר שעה באפאלן ווערן עטלעכע מאל און יעדעס מאל דורך אן אנדער בריגאדע, כדי די צווייטע זאל אנטדעקן דאם, וואם די ערשטע האט דורכגעלאזן. אין צווייטן טאג איז זיי אבער אנגעקומען פיל שווערער צו געפינען באהאלטענע יידן, ווי אין ערשטן, ווייל מ'האט זיך געלערנט אויף די נעכטיקע פעלערן, צוליב וועלכע ס'זענען געווען אזא ריזיקע צאל קרבנות.

די נאצי־גזלנים זענען געווען זייער אויפגערעגט אויף די „חוצפהדיקע" יידן, וועלכע לאזן זיך נישט אזוי לייכט כאפן און האבן געפירט זייער ווילדן מענטשן־געיאג פארביטערט. נישט געקוקט אבער אויף זייערע פילפאכע אנשטרענגונגען, האבן זיי דעם שבת־דיקן טאג געכאפט קויב א העלפט קרבנות ווי פריימיק.

די גרויזאמע שחיטה פלענט געפירט ווערן מיט א סדר: פונקט 12 אזייגער איז געווען מיטאג־פויזע און פינקטלעך 5 פארנאכט פלענט די שחיטה איבערגעריסן ווערן, האלב זעקס זענען שוין די נאצי־גזלנים אין געטא נישט געווען. 6 פארנאכט פלענט מען שוין זען דורך די שפארונעס פון די באהעלטענישן ארומבלאנקענדיקע איינצלנע יידן, וואם פלעגן אוים מורא פארן אייגענעם שאטן זיך שארן ביי די וועגט פון די פינצטערע געטא־געסלעך.

אין צווייטן שחיטה־טאג וויסן שוין א סך מער יידן, אז אין די געטא־פאבריקן איז דאם לעבן געזיכערט. מאסן יידן האבן מיט קלומיקעם אויף די פלייצעס ביז שפעט אין דער נאכט זיך געצוגן צו די פריש־אויפגעקומענע רעטונג־ערטער.

פונקט ווי דעם ערשטן טאג, זענען אויך דעם צווייטן טאג געשטאנען א סך מענטשן פאר די פאבריק־ארייננגנג. ס'זענען אבער ארייננגעלאזן געווארן נאר די, וואם האבן דארטן געארבעט. די קולות מיט די געוואלדן זענען געווען נאך גרעסער ווי נעכטן. דער המון איז געווען זייער אויפגערעגט פארוואס מ'לאזט נישט אריין די פרויען מיט די קינדער און עלטערן פון די ארבעטנדיקע. די שטימונג איז געווארן אן אנגענגליטע. ס'האט שיעור נישט געהאלטן דערביי, אז עטלעכע וועכטערס און ארדנונג־דינסטלער זאלן געלינטשט ווערן. ס'האט אבער קיין זאך נישט געהאלפן. שפעט אין דער נאכט האבן

אַלע נישט־אַרבעטנדיקע ווידער געמוזט אוועקגיין פון די פאַבריק־טויערן, ווייל קיין נייע פאַראַרדנונג איז נישט געווען.

אינזש. באַראַש האָט געהאַלטן אין איין אינטערוועניר ביי דער געשטאַפּאָ, אַז די פרויען און קינדער פון די געטאָ־אַרבעטער זאָלן זיך מען געפינען צוזאַמען מיט זייערע מענער. די געשטאַפּאָ־פירער האָבן געהאַלטן אין איין צוזאָגן, אַז היינט־מאָרגן וועלן זיי די בקשה באַפרידיקן.

די „אָטעם־פויזע"

זונטיק, דעם 7־טן פעברואַר 1943, ס'איז שוין גוט ליכטיק. ס'גייט אַ שעה, אַ צווייטע פון דער באַשטימטער צייט, ווען די שחיטה פלעגט זיך געווינלעך אָנהויבן. ס'איז שטיל, ס'הערט זיך נישט, נישט קיין גערויש פון אויטאָס, נישט די שווערע טריט פון די בעסטיעס, נישט די אַלאַרם־סיגנאַלן פון דער פייערלעשער־מאַשין און נישט קיין שיסעריין. הויבן אָן די דרייסטערע אַרויסצוקריכן פון זייערע לעכער, זאַמען זיך אַ קורצע ווייַלע, קומען צוריק און גיבן איבער, אַז אין געטאָ איז רואיק. די נאַצי־רוצחים זענען היינט אין געטאָ נישט געקומען. ס'איז שווער צו גלויבן — די שטילקייט באַשטעטיקט אָבער, אַז די ידיעות זענען ריכטיקע. ערשט דעמאָלט הויבט זיך אָן איינער ביים אַנדערן פרעגן, צי איז עס צוליב זונטיק, אָדער אפשר איז שוין די שחיטה געענדיקט?

נאָך האַלבן טאָג האָט מען שוין געזען מער יידן, מיט בלאַסע צעשראָקענע פּנימער, ארומקריכנדיק איבער די געטאָ־גאַסן און הויפן. זיי זענען געגאַנגען געוואָר ווערן, וואָס מ'הערט ביי זייערע נאַענט־סטע. אויך איינצלנע פרויען זענען ארויסגעקראָכן פון די באַהעלטענישן, כדי אָפּצוקאָכן אַביסל עסן פאַר זייערע פאַרשמאַכטע קינדערלעך, וועלכע האָבן שוין דריי טעג נישט געהאַט אין זייערע מיילעכלעך קיין לעפל געקאָכט וואַסער.

דער זונטיקדיקער טאָג איז געווען אַ „אָטעם־פויזע" און איז דורכגעגאַנגען אָן קרבנות.

דער דריטער שחיטה־טאָג

מאַנטיק, דעם 8־טן פעברואַר, פונקט 7 פרי, האָט זיך די שחיטה ווידער אָנגעהויבן. אַלע גאַסן זענען געווארן ארומגערינגלט

און מיטן זעלביקן ברען, ווי פריער, האָט זיך אָנגעהויבן דער טייוול־לאָנישער מאַרש איבער די יידישע הייזער. מ׳האָט געבראָכן וועגט, גערישן פּאַדלאָגעס, אַראָפּגעריסן דעכער, איבערגעטריסלט די שטאָלן, געגראָבן די ערד אויף די הויפן און גערטנער — אין רעזולטאַט האָבן די נאַצי־רוצחים אין דעם טאָג אַרויסגעריסן פּיל ווייניקער קרבנות ווי אין די ערשטע צוויי טעג.

פונקט ווי אין די פריערדיקע טעג, איז 5 פאַרנאַכט שוין געווען רואיק אין געטאָ און אזייגער 7 האָט מען שוין געזען, ווי פרויען שלעפּן זיך מיט קינדער אויף די הענט, — די פרויען האָבן זיך דערוואוסט, אז היינט איז באַראַשן געלונגען אויסצופולן ביי דער געשטאַפּאָ, אז אין די פאַבריקן מעגן זיך שוין געפינען די פרויען מיט די קינדער פון די אַרבעטנדיקע.

ביז האַלבע נאַכט האָט מען זיך געצויגן צו די פאַבריק־בנינים, ביי וועלכע ס׳איז פאַרגעקומען א שרעקלעכער געדראַנג. איינער מיטן צווייטן האָט זיך געקריגט און געשלאָגן, כדי פריער אַריינצובאַקומען זיך. די פאַבריקן זענען געווארן פול געפאַקט, ממש א שפּילקע נישט אַריינצוואוואַרפן.

וואָס האָט זיך געטאָן אין די פאַבריקן גופא? דאַרטן, וואו עס זענען געווען באַשעפטיקט טויזנט אַרבעטער אין דריי שיכטן און ס׳איז געווען פלאַץ נאָר פאַר 350 פערזאָן, זענען איצטער צוזאַמען מיט די פרויען און קינדער געווען צונויפגעפאַקט פולע צווישן טויזנט נפשות, — קאָן מען זיך שוין פאָרשטעלן וואָס פאַר אַן ענגשאַפט ס׳איז געווען. חוץ דעם האָט מען זיך באַמיט איינצוארדנען אויף יעדער פאַבריק עטלעכע צימערן פאַר קליינע קינדער, פאַר וועלכע עס איז, לויט די מעגלעכקייטן פון יענע שוידערלעכע טעג, מער געווארנט געווארן.

פון געשטאַפּאָ־שוץ האָט אויך געגאַסן דער יידן־ראַט־בנין, וואו ס׳האָבן זיך געפונען געציילטע יידן־ראַט־מיטגלידער אוז די אַרדנונג־דינסט. ס׳רוב יידן־ראַט־מיטגלידער האָבן באַקומען אַרבעט־שיינען פון פאַרשידענע פאַבריקן, וואו זיי האָבן זיך פון מאָנטיק אַן געפונען.

שיינען אלס פאַבריק־אַרבעטער האָבן אויך באַקומען פון בראשן אייגצלנע יידן־ראַט־באַאמטע — משה ווסאָצקי, אשר טרושאַנאָוויטש, דער לייטער פון דער מעטריקאציע־אָפּטיילונג, ש. ראָווטע, און

ח. גאָלדבערג (נעוו. אייגנטימער פון צינקאָגראַפישן אַנשטאַלט „גראַפיקאָ" אין וואַרשע), וואָס האָט פֿאַרנומען אין יידן־ראַט אַ וויכטיקן פּאָסטן און גלייכצייטיק פֿאַרשריבן די טאָג־טעגלעכע געטאָ־געשעענישן.

פון געשטאַפּאָ־שוץ האָבן אויך גענאָמען די פיר לאָקאָלן, וואו ס'זענען געווען די קאָמיסאַריאַטן פון דער אָרדנונג־דינסט, — דאָרט האָבן זיך געפונען זייערע פרויען און קינדער

ש. רַאַווּעט

אין פייערלעשער־נאַראָזש האָבן געפונען שוץ די פרויען און קינדער פון די פייערלעשער.

רעדאַקטאָר פּסח קאַפּלאַן האָט זיך געפונען אין דער שניידער־פֿאַבריק פון דירעקטאָר שלאָסער אויף קופיצקע גאָס, אין לאָקאָל פון דער געווע־זענער געזעלשאַפטלעכער גימנאַזיע אויפן דריטן שטאָק, פון וואַנען מ'האָט געקענט געניט אַליין אַבסערווירן. אויך דער שרייבער פון דעם בוך איז צוזאַמען מיט זיין פֿאַמיליע געווען אין דער דערמאָנטער פאַבריק.

פּסח קאַפּלאַן איז אין פאַבריק געקומען אַ שטאַרק צוגעקילטער פון די פֿאָר טעג ליגן אין דער ענגער באַהעלטעניש. ער איז מער געלעגן ווי אַרומגענאַנגען, און כאָטש ער האָט זיך געפילט זייער שוואַך, האָט אים דער אימפּעט און די שטאַרקע דענערווירונג געהויבן פון גלעזגער. יעדע פֿאָר מינוט איז ער געלאָפן צו די פענצטער (דאָס איז געווען שטרענג פֿאַרבאָטן, און נישט אייגער האָט פֿאַר אַזאַ נייגעריקייט געקראָגן אַ קויל אין קאָפּ). ער האָט זיך נישט געקענט באַהערשן און האָט מיט זיינע אַמאָל שארפע, אָבער איצט שוין כמעט אויסגלאָשענע, אויגן אַליין געוואָלט זען די אויסגעשטאַרבענע געטאָ־גאַסלעך, דורך וועלכע מ'האָט כמעט יעדע פערטל שעה געפירט צום זאַמל־פונקט די געבאָפּטע קרבנות.

מיר לויפן צוזאַמען אַרויף אויפן בוידעם, פון וואַנען מען זעט געניער אונדזער שוידערלעכע טראַגעדיע. אַ לענגערע וויילע קוקן מיר און דערזעען ווי מ'פירט — דאָ אין איין גאָס, דאָ אין אַ צווייטער — גרופּקעם האַלב־טויטע, פֿאַרחלשטע פרויען, קינדער און אַלטע לייט. איינער האַלט זיך אַן אין צווייטן, קוים וואָס זיי

שלעפן די פים. עטלעכע זענען אפגעשטאנען און קענען ווייטער נישט גיין, ווערן זיי דורך די נאצי־גזלנים דערשאסן אויפן אָרט. יינגערע, וועלכע פילן זיך נאך ביי די כוחות, פרואווען אנטלויפן, אייניצלנע גלינגט צו פארשווינדן, די איבעריקע ווערן געטריבן דורך קוילן, — הונדערטער אזעלכע קדושים וואלגערן זיך איבער די גאסן.

און אט זען מיר אזא טראגיש בילד: א גרופע געכאפטע יידן ווערט פארבייגעפירט נעבן וואקסמאנס שניידער־פאבריק; פלוצים לויפן ארויס פון די רייען צוויי פרויען מיט קינדער אויף די הענט און וואלפן זיי אריין אין פאבריק דורך די אפענע פענצטער. די נאצי־רוצחים האבן עס באלד באמערקט, היסן זיי שטיין בלייבן די גאנצע גרופע. עטלעכע פון די רוצחים לויפן אריין אין פאבריק, שלעפן ארויס פון דארטן די קינדער און צווינגען די מוטערס וויי־טער צו טראגן זיי. דעם אנטשטאנענעם טומל נוצן אויס עטלעכע יינגע יינגלעך, וועלכע ווערן אין די מינוטן פארשוואונדן.

די טראגישע בילדער האבן אויף פסח קאפלאנען געמאכט א שרעקלעכן רושם. ער איז ארומגעלאפן הין און צוריק איבערן לאנגן פאבריק־זאל מיט געבייטע פויסטן און גערעדט ווי צו זיך אליין: „יידן, נקמה! נקמה! כ'וועל עס נישט אויסהאלטן! מיין סוף איז נאענט!"

פסח קאפלאן איז שוין מער צו די פענצטער און אויפן בוידעם נישט גלאפן. ער האט זיך געפילט זייער שוואך און איז פון געלעגער כמעט ווי נישט אראפגעגאנגען. זיין עלטסטע טאכטער, סאניע, וואס האט פארנומען א פאראנטוואָרטלעכן פאסטן אין דער פאבריק, און זיין פרוי, רבקה, האבן געטאן פאר אים אלץ, וואס עס איז געווען אין זייערע מעגלעכקייטן. זיי זענען פון אים נישט אפגעטרעטן, האבן זיך באמיט אים צו בארואיקן און טרייסטן. ביים פארלאזן די פאבריק נאך דער שחיטה איז פסח קאפלאן שוין געווען א חולה מסוכן.

אין די פול־געפאקטע פאבריקן פלעגט זיך אויך פלוצים ארייג־כאפן דער באנדיטן־אטאמאן, פרידל, כדי צו קאנטראלירן צי דארט זענען נישט פארן קיין יידן, וואס געהערן נישט צו דער פאבריק. פארשטייט זיך, אז אזעלכע האבן נישט געפעלט. די, וועלכע אים פלעגט גלינגען צו אנטדעקן, פלעגט ער אראפפירן און אויפן אָרט

דערשיסן. אין בעסטן פאַל פלענט ער זיי אָפשיקן צום טראַנספּאָרט קיין טרעבלינקע.

אין פּערטן שחיטה־טאָג וועלן אָן די נאַצי־רוצחים אַ נייעם טייוולאָנישן מיטל

וועלן די נאַצי־רוצחים האָבן אויסגעפונען, אז דער מאַנטיק־דיקער טאָג האָט זיי נישט געבראַכט די געהעריקע צאָל קרבנות, האָבן זיי דינסטיק, דעם 9־טן פעברואַר, אין פערטן שחיטה־טאָג, אָנגע־הויבן אָנוועלדן אַ נייעם טייוולאָנישן מיטל. ביים אָנטדעקן אַ באַ־העלטענישׂ, וואו די צאָל קרבנות איז געווען אַ קליינע, פלענן זיי די געבאַפטע, צום טויט דערשראָקענע יידן, פאַרלייגן, אז אויב זיי ווילן באַפרייט ווערן, זאָלן זיי אָנווייזן וואו ס׳ליגן באַהאַלטענע. דער ווילן צו ראַטעווען דאָס אייגענע לעבן האָט ביי אייניצלנע פאַרטונקלט דאָס מענטשלעכע געפיל. האָפנדיק אויף אזא נידערטרעכטיקן אופן צו ראַטעווען דעם אייגענעם לעבן, פלענן זיי אָנווייזן וואו די באַ־העלטענישן זענען. ס׳רוב פון די נייע פאַררעטער האָבן די נאַצים אָפגעלאָזן. ס׳האָט אָבער אויך געטראָפן, אז נאָכן אָפנעמען ביי די מוסרים די נויטיקע אינפאָרמאַציעס, פלענן זיי דורך די נאַצי־רוצחים דערשאָסן ווערן מיטן אויסגעשריי: „דו שטאַרבסט ווי אַ יידן־פאַר־רעטער".

אַ געשטאַפּאָוויעץ צווינגט דריי אָרדנונג־דינסטלער קריכן אין אַ טיפן ברונעם צו ראַטעווען אַן אַריינגעוואָרפן יידיש קינד

אויף טשעפלע גאַס איז אָנטדעקט געוואָרן אַ באַהעלטענישׂ מיט יידן, צווישן וועלכע ס׳איז געווען אַ פרוי מיט אַ קינד אויף דער האַנט. פון גרויס דענערווירונג האָט די פרוי אַרויסגעוואָרפן דאָס קינד אינם טיפן ברונעם, וואָס איז געווען אויפן הויף. אויסער פון די געשטאַפּאַ־באַנדיטן, וועלכער האָט די שרעקלעכע סצענע צוגעזען (ער האָט נאָך, ווייזט אוים, געהאַט אַ שטיקל מענטשלעך האַרץ), האָט מיט טרערן אין די אויגן באַפוילן די דריי אָנוועזנדיקע אָרדנונג־דינסטלער צו ראַטעווען דאָס קינד. אויסער פון זיי האָט זיך אַראָפ־געלאָזט אויף אַ קייט אין זייער טיפן ברונעם. ס׳האָט קיין סך נישט געפעלט, אז ער אליין זאָל דערטרונקען ווערן, אָבער נאָך אוי־סערגעוויינלעכע אָנשטרענגונגען פון זיינע חברים מיטן געשטאַפּאָוויעץ

געלינגט זיי ארויסצושלעפן אים צוזאמען מיטן האלב־טויטן קינד. דער „ווייכהארציקער" געשטאפֿוויעז האט דערנאך אנגעוענדט אלע מיטלען אפֿצורעטעוען דאם קינד.

וען אלע פיר זענען געוען שטארק באשעפטיקט ביים ראטעוען דאם קינד, איז פלוצים ארויסגעקראכן פון א באהעלטעניש אן עלטערע פרוי, וועלכע דער געשטאפֿוויעז האט באמערקט און געוואלט פארהאלטן. די ארדנונג־דינסטלער האבן אים אבער אויפגעקלערט, אז די מוטער פון קינד איז נאר וואם צוגענומען געוואָרן קיין טרעבלינקע, זאל דעריבער די אלטיטשקע ווערן א מוטער צום קינד. דער געשטאפֿוויעז האט דערויף מסכים געוועז מיטן באדינג, אז די פרוי זאל דאם קינד תיכף אוועקטראגן אין שפיטאל.

אויף אזא אופן איז אין דער פינפטער פעברואר־שחיטה אן אלטע פרוי גערעטעוועט געוואָרן אין זכות פון א קינד.

דריי יתומים העננען זיך אויף אין יתומים־אנשטאלט

אבראמטשיק, א יתום פון יתומים־הויז אויף טשענסטאכֿוער 7, האט אגיטירט די יתומים פון אנשטאלט, זיי זאלן אלײן מאכן א סוף צו זייערע לעבנס, ווייל סיי־ווי־סיי דערוואַרט זיי דער מיאוסער טויט פון פארגאזונג. געפֿאלגט האבן אים אבער נאר צוויי יתומים, וועלכע האבן זיך צוזאמען מיט אים אויפגעהאנגען ביים ארײַנגאנג פון יתומים־הויז. מיט זייער טויט האבן זיי אבער אפֿגעראטעוועט אלע איבעריקע קינדער.

נישט נעקוקט דערויף, וואם אויפן יתומים־אנשטאלט איז געוועז א רויטער־קרייץ־צייכן, האט עס נישט געשטערט די באאנדעם נאציסרוצחים עטלעכע מאל אין טאג ארײַנצוריידן זיך אהין. דערזעענדיק אבער דאם שוידערלעכע בילד, ווי עס הענגען דריי קינדער, פלעגן זייערע בלוטדורשטיקע הערצער אויף א מינוט ווייכער ווערן און מיט ארֹאפגעלאזטע קעפ פלעגן זיי פארלאזן דעם לאקאל.

אויף אזא אופן האט דער טראגישער זעלבסטמארד פון אבראמטשיקן מיט זיינע חברים געראטעוועט דאם לעבן — אין דער 5־טער פעברואר שחיטה — פון קנאפע 100 יתומים, וועלכע האבן זיך צו יענער צייט געפונען אין יתומים־אנשטאלט.

אויך די עלטערן פון די אַרבעטער מעגן זיך ראַטעווען אין די פאַבריקן

צוליבן ניי־אָנגעוועגדעטן מיטל פון צווינגען געבאָפטע יידן צו ווערן פאַרעטער פון זייערע ברידער, זענען דינסטיק, דעם פערטן שחיטה־טאָג, געווען א סך מער קרבנות ווי מאָנטיק.

ווי אין די פריערדיקע טעג, איז אויך אין דעם טאָג פונקט 5 פאַרנאַכט די שחיטה איבערגעריסן געוואָרן.

וועמ׳ס איז שוין גוט פינצטער, קריכט מען ווידער ארויס פון די באַהעלטענישן און מ׳לויפט זוכן רעטונג אין די פאַבריקן, ווייל ס׳זענען דערגאַנגען ידיעות, אז באַראַשן איז געלונגען אויסצופועלן ביי דער געשטאַפּאָ, אז אויך די עלטערן פון די אַרבעטנדיקע זאָלן זיך מעגן געפינען אין די פאַבריקן.

אָרום די פאַבריק־לאָקאָלן איז א שרעקלעכער געדראַנג און אינעווייניק איז אן אויסערגעווינלעכע ענגשאַפט. די עלטערן האָט מען איינגעאָרדנט אויף די בוידעמער פון די פאַבריק־לאָקאָלן, פון וואַנען מ׳האָט געקענט געוואָר אָבסערווירן, ווי מען פירט די קאָלאָנעס צום טויט פאַרמשפּטע יידן. אַנדערע דערקענען צוויישן די געפירטע קרבנות זייערע נאָענטע פריינט און ס׳ברעכט אויס א שרעקלעכער געווייַן, טייל חלשן און איניקע פרובירן אפילו ארויסלויפן פון פאַבריק־בנין אויף דער גאַס, כדי צו קענען זייערע נאָענטע מיט עפּעס העלפן. ס׳רוב ווערן זיי דערשאָסן נאָך איידער זיי דערלויפן צו די פריינט און אין בעסטן פאַל ווערן זיי אריינגעשלעפּט אין דער קאָלאָנע.

דינסטיק פאַרנאַכט האָט בארש באַקומען אן אויפפאָדערונג פון געשטאַפּאָ אויפצורוימען די הונדערטער דערשאָסענע, וואָס וואַלגערן זיך איבער די גאַסן. נאָך אין זעלביקן אָוונט האָט בארש מודיע געווען דער חברה־קדישא, אז זי זאָל אריינגענעמען אין אירע רייען א גרעסערע צאָל יידן. שפּעט ביינאַכט זענען טאָקע געשטאַנען ביים לאָקאָל פון דער חברה־קדישא הונדערטער יידן, וואָס האָבן געוואָלט אריינטרעטן אין דער דערמאָנטער געזעלשאַפט, כדי אויף אזא אופן צו קענען זיך רעטעווען פון דראָענדיקן טויט, פון וועלכן די חברה־קדישא־יידן זענען געווען געשיצט.

כמעט יעדן טאָג האָט בארש אינטערוועניגרט ביי דער געשטאַפּאָ וועגן באַפרייען אָנגעזעענע, חשובע יידן, וועלכע זענען ארויסגע־

ריכן געווארן פון באהעלטענישן; זייער זעלטן איז אים אבער געלונגען אויף דעם געביט עפעס צו דערגרייכן. באזונדערס פיל מי האט ער אנגעוועגדט ארויסצונעמען פון די מערדערישע הענט דעם אלטיטשקן שריפטשטעלער און היסטאריקער א. ש. הערשבערג און דעם געווען זענעם ראש־הקהל אברהם טיקטין, ווי אויך זיין שכן דאקטאר ביילין. זיינע גרויסע באמיאונגען האבן אבער נישט געהאט קיין דערפאלג און אלע דריי זענען פארשלעפט געווארן צו די גאזקאמערן פון טרעבלינקע און אוישוויץ.

אברהם טיקטין

דער פינפטער שחיטה־טאג

מיטוואך, דעם 10־טן פעברואר, איז די גרויזאמע שחיטה ווייטער געפירט געווארן. דער פארברעכערישער מיטל פון צווינגען יידן צו ווערן מוסרים, איז דעם טאג באנוצט געווארן נאך אין א גרעסערן פארנעם און צוליב דעם איז טאקע די צאל קרבנות אין דאזיקן טאג געווען גרעסער ווי נעכטן.

ביינאכט, ווען די נאצי־רוצחים זענען שוין אין געטא נישטא און די באהאלטענע יידן הויבן אן ארויסקריכן פון די לעכער, הויבט מען זיך אן ארומקוקן, וואס די גזלנים האבן אפגענומען פאר די פינף שרעקלעכע שחיטה־טעג און עס כאפט ארום א שוידער. די טירן און פענצטער אין אלע הייזער צעעפנט; די גאנצע שטוב־ווירטשאפט — איבערגעקערט און אויסגעמישט מיט בלאטע; די מער ווערטפולע זאכן — צעראבירט; אין פיל הייזער הערט מען שוין אפילו נישט קיין שארך פון קיין לעבעדיקן מענטש, — ווייזט אוים, אלע אנטדעקט געווארן און פון זייער געביין איז שוין געווים קיין זכר נישט געבליבן. אויך די שטאק־פינצטערע גאסן וואראפן ארויף אן אימה, גייענדיק, טרעטסטו ארויף אויף די זיך וואלגערנדיקע קדושים; עס בלאנקען ארום שוין פון מערערע טעג נישט געמאלקענע קי; הירזשענדיקע פערד, וואס ווילן געווים עסן און טרינקען, לויפן דורך הין און צוריק, קיינער קוקט זיך אבער אויף זיי נישט אום. אויך פון זייערע באלעבאטים איז שוין געווים קיין זכר נישטא. אויף דער נשמה הערשט אזא נידערגעשלאגנקייט און צעבראכנקייט, אז ס'איז

פשוט נישט אויסצוהאלטן. און די ווינטן זענען אין יענע נעכט געווען אזעלכע שטארקע, אז ס'האט זיך דיר געדוכט, אז אלץ ארום באווויינט דעם גרויסן יידישן חורבן.

אין מיטוואכדיקן טאג זענען אויך געווען פאלן, ווען די אנטדעקטע יידן פלעגן אליין מאכן א סוף צו זייערע לעבנס. אויף פאבריק־נאם 26 האט א פאטער איבערגעשניטן די אדערן זיינע ביידע טעכטער, זיין פרוי און זיך; דער איינציקער זון, וועלכער איז געווען מיט זיי צוזאמען, האט זיך נישט געלאזן און ס'איז אים געלונגען ארויסצודרייען זיך פון די נאצי־רוצחישע הענט, ער איז אבער פונם דורכגעלעבטן שפעטער משוגע געווארן.

נאכדעם ווי אן ערך זעקס טויזנט יידן האבן געפונען שוץ אין די פאבריקן, איז אין די באהעלטענישן געווארן באדייטנדיק גרויסער און גרינגער. בייטאג האט מען שוין אפילו דארט געקענט כאפן א דרעמל. די פרויען זענען געווארן באווען־לעבער און ווי נאר ס'איז געווארן גוט טונקל, פלעגן זיי ארויסקריכן פון די באהעלטענישן, כדי עפעם אפצוקאכן פאר זייערע קליינע קינדערלעך.

מיטן מאכן פייער האט מען אבער געמוזט זיין זייער פארזיכטיק און נאכן אפקאכן — פארווישן אלע שפורן, כדי די נאצי־רוצחים זאלן אין דער פרי ביים צוגיין צו דער פליטע נישט באמערקן, אז דא איז ביינאכט געמאכט געווארן פייער, ווייל נאך אזא פעסטשטעלונג איז שוין די באהעלטענים פון דעם הויז אויפגעדעקט געווארן.

ס'רוב פרויען זענען טאקע צוליב די דאזיקע סיבות געגאנגען קאכן אין די הייזער, וועמענס איינוואוינער עם זענען שוין געווען אין טרעבלינקע און וואו ס'איז געווען פיל זיכערער.

נישים אין די פינצטערע שחיטה־טעג

ווען די נאצי־רוצחים האבן געהאלטן אין מיטן נישטערן און זוכן אין א וואוינונג, האט זיך פלוצים אין דער באהעלטענים אויפגעכאפט א קינד מיט א געוויין; מ'פראוועט דאס קינד דערשטיקן, אבער די מוטער ווערט ווילד און מאכט נאך גרעסערע קולות פארן קינד; די אויפרעגונג איז א געוואלטיקע, מ'פאלט שוין איינע אויף די אנדערע און מ'הויבט זיך אן געזעגענען. אבער אין מיטן טומל האט א צווייטע נאצי־בריגאדע אנגעהויבן מיט העק און לאמען ריים: די שטאלן אויפן זעלביקן הויף. די דאזיקע קלאפערייי האט

פֿאַרטויבט דעם טומל אין דער באַהעלטעניש און די רוצחים האָבן נישט דערהערט די געשרייען, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון דאָרט. די געשפּאַנטקייט אין דער באַהעלטעניש האָט אָנגעהאַלטן העכער א האַלבע שעה. וועו די רוצחים האבן פֿאַרלאָזן דעם הויף, איז אויף אַלעמען ארוים א קאַלטער שווייס און פון יעדערנס אויגן זענען געפלאָסן טייכן טרערן פון שרעק און פון פרייד, וואָס מ'איז געראַטעוועט געוואָרן פון א זיכערן טויט.

און אָט איז א צווייטער נס. די היץ אין באַהעלטעניש איז ממש נישט אויסצוהאַלטן, עפּנט מען אויף א ווילע דעם צודעק, כדי ס'זאָל אַריינגיין אַביסל פרישע לופט. דאַרף פונקט אין די מינוטן אָנשפּרינגען א נאַצי־באַנדע. לויטן אָפּגערעדטן צייכן ווערן אַלע אין באַהעלטעניש שטיל ווי טויטע. וועגן פאַרמאַכן דעם צודעק קען שוין קיין רייד נישט זיין, ווייל דער מינדסטער שאַרך — און אַלע זענען פאַרלוירן. די נאַצי־רוצחים איז עפּעס פאַרשטעלט געוואָרן די שיין און זיי האָבן די אָפּענע באַהעלטעניש נישט באַמערקט.

אין אזא טראַגישער סיטואַציע האָבן די מענטשן אין דער באַהעלטעניש זיך געשטיקט א גענוג שעה, וועלכע האָט זיך אָבער אויסגעצויגן ווי א יאָר. וועו די געשפּאַנטקייט וואָלט נאָך לענגער אָנגעהאַלטן, וואָלטן ביי א סך געפלאַצט די הערצער פאַר שרעק. נאָכדעם ווי די נאַצי־מערדער האָבן פאַרלאָזן דאָם הויז, זענען די מענטשן געווען האַלב טויט. א סך פרויען האָבן געחלשט.

דער זעקסטער שחיטה־טאָג

דאָנערשטיק, דעם 11־טן פעברואַר, וועו די געשטאַפּאָ־באַנדיטן האָבן איינגעזען, אז דאָס ארויספירן די באַשטימטע צאָל יידן גייט צו זייער לאַנגזאַם און זיי וועלן צום אָנגעצייכנטן טערמין נישט פאַרטיק ווערן, האָבן זיי אָנגעהויבן אָנוועגדן אין אויסערגעווייליך בריטן פאַרנעם דאָס צווינגען די אַנטדעקטע יידישע קרבנות צו מסרן זייערע בריידער. צו אונדזער גרויסן אומגליק האָט זיך איינגעגעבן די צאָל מוסרים צו פאַרגרעסערן. ס'זענען אפילו געווען פאַלן, ווען גאַנץ נאַענטע פריינט האָבן איינע די אַנדערע געמסרט.

די צענדליקער טויזנטער יידן, וואָס זענען נאָך געלעגן אין דער באַהעלטעניש, זענען ארומגעכאַפּט געוואָרן מיט א פאַנישער שרעק, אז א ליאַדע מינוט קענען זיי ווערן קרבנות פון מסירות פון די

סאמע נאענטסטע; און די מורא איז טאקע געווען א בארעכטיקטע. אין זעקסטן שחיטה־טאג זענען ס'רוב אנטדעקטע יידן געווען קרבנות פון אט די ניי־ארויפגעשוואומענע מוסרים.

מיט דער הילף פון אט די בוגדים האבן די נאצי־בעסטיעס אנטדעקט אין דעם טאג ביי צוויי טויזנט יידן.

דער זיבעטער שחיטה־טאג

פרייטיק, דעם 12־טן פעברואר, אין לעצטן שחיטה־טאג, איז די צאל יידן, וואס די נאצי־גזלנים האבן ארויסגעשלעפט פון די באהעלטענישן, געווען זייער א קליינע. ווייזט אויס, אז צו דער באשטימטער צאל קרבנות האט זיי שוין קיין סך נישט געפעלט און אפילו פון די, וואס זענען אנטדעקט געווארן, איז מערערע געלונגען צו אנטלויפן.

די ארדנונג־דינסטלער, וואס פלעגן באגלייטן די נאצי־גזלנים אין זייער טייוולאנישער ארבעט, האבן שוין געפילט, אז דער היינטיקער שחיטה־טאג זעט אויס צו זיין דער לעצטער.

דער שרעקלעכער סך־הכל פון די זיבן שחיטה־טעג

אין זיבעטן טאג פון די שוידערלעכע איבערלעבונגען, זענען די נערוון ביי אלעמען שוין געווען איבערגעשפאנט. ס'איז שוין פשוט אוממעגלעך געווען צו זיצן אין די באהעלטענישן, וואו טויטע זענען גלעגן ביי דער זייט פון די לעבעדיקע, וואס זענען שוין אליין אויך געווען האלב טויט. וען די גרויזאמע שחיטה וואלט נאך געדויערט לענגער, וואלטן זייער פיל יידן מער נישט אויסגעהאלטן. א גאנץ היפש צאל האט שוין אפילו געהאט בדעה ארויסצוקריכן פון די באהעלטענישן און איבערגעבן זיך צו די נאצי־רוצחים.

אין זעלביקן טאג האט די ארדנונג־דינסט געגעבן צו ווייסן אין די באהעלטענישן, אז היינט איז דער לעצטער טאג פון דער שחיטה. כמעט קיינער האט אבער נישט געווואלט גלויבן אין דער ריכטיקייט פון דער ידיעה, ווייל מיטוואך און דאנערשטיק האבן זיי אויך פארשפרייט אזעלכע ידיעות. אזויגער 7 אוונט האט די ארדנונג־דינסט פארשפרייט א ידיעה, אז זיי זענען הונדערט פראצענט זיכער, אז די „אקציע" איז פארענדיקט, ווייל אויף מארגן, שבת, זענען זיי נישט אויפגעפארערט געווארן, ווי ביז אהער, צו קומען אין בנין פון

יידן־ראט, פון וואנען זיי פלענן מוזן מיטגיין מיטצוהעלפן די רוצחים אין זייער ארבעט.

אלע ווילן גלויבן, אז די איצטיקע ידיעה איז א ריכטיקע. די האפנונג דורכצולעבן הויבט ווידער אן אויפצושטיין תחית־המתים ביי יעדן איינעם. די נאכט פון פרייטיק אויף שבת קאן מען שוין נישט איינשלאפן און מען דערווארט מיט אומגעדולד דעם מארגנדיקן טאג.

שבת, דעם 13־טן פעברואר, 7 פרי, ווען ס'פלעגט זיך געווייגלעך אנהויבן די שחיטה מיטן גערויש פון די ארויסגעפארענע אויטאס, שיסעריין און די שוועכע טריט פון די נאצי־בעסטיעס, זענען אלע־מענס אויערן געווען געשפאנט אויף דער העכסטער מדרגה. מ'הערט אבער נישט קיין שארף פון קיין לעבעדיקן נפש. דורך די שפאלונעס פון די באהעלטענישן באמערקט מען, ווי עס שלייכן זיך דורך שאטנס פון מענטשן; מ'זעט אויך, ווי עס שארן זיך ביי די זייטן פון גאס צוויי קליינע מיידעלעך, ארויסגעשיקט, ווייזט אוים, פון ערגעץ א באהעלטענישן, ווי פון נחם תיבה נאכן מבול. די מער דרייסטערע האבן זיך אנגענומען מיט מוט און זענען אויך ארויסגעקאכן, האבן זיך געזאמט א קורצע וויילע און צוריקגעקומען מיט דער בשורה, אז די נאצי־גזלנים זענען אין געטא נישטא. ס'איז אבער גלייכער די באהעלטענישן פארלויפיק נישט צו פארלאזן.

צוועלף אזייגער בייטאג זעט מען דורך די שפאלונעס, אז איבער די געטא־געסלעך קריכן ארום א סך מער מענטשן. מען ווערט ביי זיך האפערדיקער און א גרעסערע גרופע מענער קריכן ארויס פון זייערע באהעלטענישן, זאמען זיך ביי א שעה און ברענגען די פרייליבע בשורה, אז זיי זענען געווען אויפן הויף פון יידן־ראט, וואו פאראנטוואורטלעבע יידן־ראט־פארשטייער האבן דערקלערט, אז די שחיטה איז געענדיקט און אז מען מעג שוין פארלאזן די באהעל־טענישן.

די שמחה, וואס די בשורה האט ארויסגערופן, איז נישט צו באשרייבן. מ'האט זיך געקושט און מ'האט געווויינט. אלעמענס הער־צער זענען געווען שווער באלאדן. יעדער האט שוין געוואלט וואס גיכער ארויסלויפן און זען, וואס עס האט געטראפן מיט זיינע נא־ענטסטע.

דער אויסזען פון די גאסן האט געמאכט א שוידערלעכן איינ־

דרוק. די וואוינונגען — צעראבירט, אין מערערע הייזער זענען וועגט צעריסן, דעכער — פאנאנדערגענומען, אין הונדערטער יידישע משפחות איז נישט פארבליבן קיין איין לעבעדיקער עדות פון דער שרעקלעכער טראגעדיע. אויף א סך פלעצער ליגן טויטע. אין א היפ־שער צאל וואוינונגען געפינט מען פארסמטע. אין אנדערע הייזער טרעפט מען הענגענדיקע יידן און דאָ און דארט וואלגערן זיך טויטע קינדער, וואס זענען ס'רוב דערשטיקט געוואָרן פון זייערע אייגענע טאטע־מאמע. די געוויינען זענען געווען הארצריסנדיקע. איינער האט דעם אנדערן אין פנים נישט געקענט קוקן, אלע האבן זיך געפילט שולדיק. מיט שוים אויף די ליפן האט מען גערעדט וועגן די ניי־אויפגעשוואומענע מוסרים, צוליב וועלכע אזוי פיל טייערע יידישע נשמות זענען אומגעקומען.

די אָרדנונג־דינסט, וואס האט געוואוסט ווער ס'זענען געווען די מוסרים, האט נאָך אין פארלויף פונם שבתדיקן טאג פארהאלטן דריי פון זיי, באשולדיקטע אין כלומרשטן רויבן אין די שחיטה־טעג, פארוואס עם קומט טויט־שטראף. נאכדעם ווי מ'האט זיי גוט צע־הרגעט, האט מען זיי אויפגעהאנגען אויפן ליידיקן פלאץ נעבן בריק אויף קופיעצקע גאס, הארט ביי דער ביאלע.

די נידערטרעכטיקע פאררעטערס זענען געהאנגען דריי טעג און כמעט אלע יידן זענען געגאנגען זיי אנקוקן. ס'איז געווען א חרפה און א וויטיק צוצוזען דעם בילד פון אייגענעם אומגליק. מ'האט אבער געטראכט, אז דאס וועט זיין אן אנלערנונג פאר אנדערע אויף ווייטער, אז מ'קען דעם אייגענעם לעבן נישט ראטעווען אויפן חשבון פון הונדערטער אנדערע יידישע קרבנות.

אזוי איז אריבער דער ערשטער שבת נאכן גרויסן זיבן־טאגיקן חורבן.

ביינאכט האט מען אנגעהויבן מאכן א שטיקל אָרדנונג אין די צעראבירטע וואוינונגען. הונגעריקע, אויסגעמוטשעטע, נידערגעשלא־גענע און נישט אויסגעשלאפענע יידן זענען ווי האלב־טויטע אוועק־געפאלן אין א שוועבן שלאף.

דעם זונטיק נאָך דער שחיטה האט זיך באוויזן אין דער אר־טיקער נאצי־צייטונג „ביאליסטאקער צייטונג" פאלגנדיקע צינישע נאטיץ: „צען טויזנט יידן זענען ארויסגעפירט געוואָרן פון דער ביא־ליסטאקער געטא אויף ארבעט קיין דייטשלאנד, צוויי טויזנט, וואס

האָבן נישט געוואָלט ארויספֿאָרן און געשטעלט א ווידערשטאַנד, זענען דערשאָסן געוואָרן אין געטא".

דעם גאַנצן זונטיקדיקן טאָג זענען מענער, פֿרויען און קינדער ארומגעלאָפֿן ווי משוגעים איבער די גאַסן און געזוכט זייערע נאָענטסטע. וועו עמיצער פֿלעגט זיך דערווייסן, אז זיינע עלטערן, קינדער אָדער ברידער און שוועסטער זענען פֿאַרשלעפּט געוואָרן צו די גאַזקאַמערן, פֿלעגט מען עס אויפֿנעמען מיט אזא פֿאַרשטיינערטער גלייכגילטיקייט, וואָס אין נאָרמאַלע צייטן וואָלט מען עס זיך בשום אופן נישט געקענט פֿאָרשטעלן.

גרעסערע מענטשן־מאַסן זענען באַלד פון פרימאָרגן געלאָפֿן אויפן געטאָ־בית־עולם, וואו ס'זענען נאָך געלעגן אָנגעוואָרפֿן ווי בערגער האָלץ הונדערטער קדושים; א סך האָבן דערקענט צווישן זיי זייערע ליבסטע און טייערסטע, פֿלעגן זיך דערבּיי אָפּשפּילן הארצרייסנדיקע סצענעס. זייערע געוויינען און געשרייען האָבן אפילו געקענט שטיינער רירן.

די הונדערט קדושים, וועלכע די נאַצי־רוצחים האָבן דערשאָסן אין פֿראָנעם גאָרטן און צוגעדעקט מיט א דינעם שיכט ערד, אז עס האָבן זיך ממש ארויסגעזעזן זייערע הענט און פֿיס, האָט די חברה־קדישא, מיט דער הילף פון נאָך יידן, אויסגעגראָבן און איבערגעפירט אויפן זשאַביער בית־עולם, וואו מ'האָט זיי מקבר געווען צוזאַמען מיט די אומגעקומענע אין געטא אין דריי גרויסע בריידער־קברים: מענער, פֿרויען און קינדער.

חזן חודין (געוו. חזן פון ניי־וועלט בית־מדרש), וועלכער איז אין די לעצטע יאָרן געווען כמעט דער אייניציקער אזכרה־מאַכער אויפן באַגאַוואָקער בית־עולם און פֿלעגט זאָגן פאַר באַקאַנטע אין א האַלב־וויציקן טאָן, אז ער וויל אויפן באַגאַוואָקער בית־עולם נישט רוען, איז געשטאַרבן אין די שחיטה־טעג פון א הארץ־אטאַק און געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן געטא־בית־עולם.

דער טרויעריקער סך־הכל פון דער פינפטער פעברואַר שהיטה איז געווען: ביי צוויי טויזנט יידן זענען דערשאָסן געוואָרן אין געטא; זעקס טראַנספּאָרט־צוגן מיט זעקס טויזנט קרבנות זענען פֿאַרשלעפּט געוואָרן קיין טרעבלינקע און פיר טראַנספּאָרט־צוגן מיט פיר טויזנט נפשות האָט מען אָפּגעפירט קיין אוישוויץ.

פון די, וואָס זענען אַוועקגעשלעפּט געוואָרן קיין טרעבלינקע

איז כמעט קיינער נישט לעבן געבליבן. פון די אוישוויצער איז עטלעכע צענדליק געלונגען דורכצוגיין אַלע גיהנומס און זיי געפינען זיך היינט צווישן די לעבעדיקע.

די שחיטה אין פּרוזשאַני

אין דער זעלבער צייט, ווען ס'איז פאַרגעקומען די שחיטה אין ביאַליסטאָק, איז זיך דורכגעפירט געווארן אין פּרוזשאַנער רא־יאָן, וואו ס'זענען נאָך געווען ביי טויזנט ביאַליסטאָקער יידן. זיי זענען פאַרשלעפט געווארן צוזאַמען מיט די פּרוזשאַנער, ס'רוב קיין אוישוויץ. פון פופצן ביז צוואַנציק ביאַליסטאָקער יונגטלעכע האָבן אויסגעהאַלטן אַלע פייערן און דערלעבט די באַפרייאונג.

זיבעטער קאַפּיטל

צווישן שחיטה און אומקום

דער יידן־רעט קלייבט צוזאַמען דאָס פּאַרלאָזענע יידישע האָב און גוטס

נאָכן גרויסן חורבן טרעט צו דער יידן־רעט צונויפצוזאַמלען דעם לעבעדיקן און טויטן אינווענטאַר ביי די משפּחות, פון וועלכע ס׳איז קיינער נישט געבליבן. די קי מיט די פערד גיט ער איבער פּאַרן יידישן שפּיטאָל און אפּראָוויזאַציע־אַמט; די מעבל וועט אריינ־געפירט אין שפּייכלערם און א היפּשע טייל פון בעטגעוואַנט און אַנ־דערע שטוב־זאַכן וועט פּאַרטיילט צווישן די שטאַרק־נויטבאַדערפ־טיקע.

נאָך אין דער זעלביקער וואָך האָט דער יידן־רעט פּאַרעפנטלעכט די נעמען פון די באַהעלטעניש־מוסרים און זיי געשטעמפּלט אַלס פּאַרראַטערס און בוגדים פון יידישן פּאָלק.

מאָנטיק, דינסטיק און מיטוואָך, די ערשטע טעג נאָך דער גרויזאַמער שחיטה, זענען די טויערן און דער פּאַרקאַן פון געטאָ נאָך געווען שטאַרק באַוואַכט. ארויסגעגאַנגען פון געטאָ אין די טעג איז נאָר באַראַש, וואָס האָט געהאַט א ספּעציעלע דערלויבעניש. דאָ־נערשטיק האָט שוין געמעגט אַרויסגיין פון געטאָ דער לייטער פון דער אפּראָוויזאַציע־אַפּטיילונג, יעקב גאָלדבערג, וועלכער האָט אינ־טערווענירט ביי די געהעריקע מאַכט־אָרגאַנען וועגן מעל פאַר דער הונגערנדיקער יידישער באַפעלקערונג. נאָך פיל מי און אַנשטרענ־גונגען איז אים געלונגען צו קריגן א דערלויבעניש אַרייננצופירן א סכום קאַרטן־מעל, וואָס זאָל קלעקן אויף עטלעכע טעג.

פּרייטיק איז די וואָך פּאַרקלענערט געוואָרן. איינצלנע יידישע בעל־מלאכות, אין וועלכע מ׳האָט זיך שטאַרק געניטיקט אויסערן געטאָ, האָבן באַקומען דערלויבענישן ארויסצוגיין צו דער ארבעט.

עס אַרבעטן שוין ווידער ביי דרײַ טויזנט יידן אויסערן געטאָ

מאָנטיק, דעם 22-טן פעברואר, 1943, האָבן אַ היפּשע צאָל דייטשע פירמעס, ביי וועלכע ס'האָבן ביז דער שחיטה געפינצטערט טויזנטער יידישע שקלאַפן, באַקומען דערלויבנישן פון געשטאַפּאָ, אַז זייערע פּריערדיקע קנעכט, אויב זיי לעבן נאָך, קענען ווייטער ביי זיי אַרבעטן. שפּעטער האָבן די איבעריקע פירמעס אויך באַקומען דערלויבנישן ווייטער צו באַשעפטיקן זייערע שקלאַפן. אין פאַרלויף פון ערשטן חודש נאָך דער שחיטה זענען שוין געווען באַשעפטיקט אויסערן געטאָ ביי דרײַ טויזנט יידישע אַרבעטער.

20 אַנטלאָפענע פון די טויזנט-טראַנספּאָרטן קומען צוריק אין געטאָ

ביי 20 העלדרישע יידישע בחורים און מיידלעך, צווישן זיי עטלעכע צען-יאָריקע קינדער, זענען מיט גרויס מסירת-נפש געשפּרונגען פון די צוגן, וואָס האָבן זיי געשלעפּט קיין טרעבלינקע און אוישוויץ. נאָך לאַנגע וואָגלענישן איז זיי געלונגען זיך אַרײַנצוכאַפּן צוריק אין געטאָ.

דער אָנקום פון די פּאָר צענדליק גערעטעוועטע האָט ביי אַלעמען אַרויסגערופן גרויס פרייד. פּאָר די באַהעלטענישׂ-מוסרים האָט אָבער זייער באַוויזן זיך צוגעאויפט דעם דין-וחשבון מיט זיי און באַלד דערפירט צו זייער פינצטערן סוף.

א שווערן רושם האָט געמאַכט דאָס דערציילן פון די גערעטעוועטע, וואָס פּאָר א גיהנום עס זענען אויסגעשטאַנען די אומגלויבלעכע, וועלכע זענען געשלעפּט געוואָרן צו די גאַז-קאַמערן. אין די וואַגאָנעס, וואו מ'האָט זיי אַרײַנגעטריבן, איז פון ענגשאַפּט געווען ממש דערשטיקט צו ווערן; אויפן דאַך פון יעדן וואַגאָן זענען געזעסן צוויי אוקראַאינישע גזלנים מיט מאַשין-געווער. ס'האָבן זיך אָבער געפונען צענדליקער בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געזונט קראַטן און נעריסן וועגן, כדי צו שפּרינגען פון לויפנדיקן צוג. א טייל פון זיי איז געלונגען זיך צו רעטעווען, — ס'רוב זענען צעשמעטערט געוואָרן פאַלנדיק אָדער דערשאָסן געוואָרן פון די בעסטיעס.

דער מיאוסער סוף פון די באַהעלטעניש־מוסרים

דאָס באווייזן זיך פון די גערעטעוועטע איבער די ביאָליסטאָקער גאַסן האָט ערויפגעוואָרפן א פחד אויף די באַהעלטענישׂ־מוסרים. זיי האָבן זיך פאַרשטעקט אין באַהעלטענישן און זיך נישט באַוויזן אויף דער ליכטיקער שיין. מ׳האָט זיי אָבער פון אַלע לעכער ערויס־געשלעפּט און דערהרגעט אַזוי ווי הינט — מיט שטעקנס, אייזנס, העק און מעסערס.

אויף טשעפּלע גאַס ווערט פּלוצים א געלויף. מ׳יאָגט א מסור. פּאַר די אויגן שפּילט זיך אָפּ א שרעקלעך בילד: ביי א פּינף יידישע יונגעלייט האָבן ערומגערינגלט א יידן און רייסן פון אים שטיקער; דער באַפאַלענער ליגט שוין א טויטער און די עקזעקוציע הערט נאָך אַלץ נישט אויף.

דער ערט אָפּרעכענען זיך האָט געמאַכט דעם שווערסטן רושם, די באַצאָלונג האָט אָבער אַנדערש נישט געקענט אויסזען. די, וואָס קלייבן זיך צו בלייבן לעבן אויפן חשבון פון די קרבנות, וואָס זיי וועלן מסרן, דאַרפן ווייסן, אז אזא פאַרברעכן ווערט נישט געשאַנקען, אז די באַצאָלונג קומט גיך און טאַקע אויף אזא ברוטאַלן אופן.

צוזעענדיק דעם לינטש־אַקט, איז אָבער דאָס הארץ שיער נישט צעריסן געוואָרן פון ווייטיק, צו וואָס פאַר א מצב די נאַצי־רוצחים האָבן אונדז דערפירט, אז יידן, וואָס זענען געווען אזוי ווייט פון מאָרד־טאַטן, זאָלן קענען ווערן אזעלכע ווילדע רוצחים.

א גענויער חודש האָט געדויערט דאָס געיעג אויף די מוסרים, וועלכע האָבן כמעט אַלע פאַרענדיקט זייערע לעבנס מיט די גרויזאַמסטע טויטן.

זיך אָנגעהויבן די נאָרמאַלע יידן־ראַט־טעטיקייט

דער יידן־ראַט איז צוגעטרעטן צו זיין נאָרמאַלער ארבעט. עס ווערן אונטערגעפירט די סך־הכלען פון דער פאַרגעקומענער שחיטה און וועלכע שיכטן ס׳האָבן אַממערסטן געלימן. ס׳האָט זיך ערויסגעוויזן, אז די גרעסטע צאָל קרבנות האָבן געגעבן די ארבעטער פון אויסערן געטאָ, ווייל זיי האָבן אין די שחיטה־טעג נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו געפינען זיך אין די געטאָ־פאַבריקן און זענען געווען געצוואונגען צו ליגן אין די נישט זיכערע באַהעלטענישן. א גרויסע

צאל פון די לעבן געבליבענע ווילן דעריבער נישט גיין ארבעטן אויף זייערע פריערדיקע ארבעט־פלעצער אויסערן געטא.

אין צוזאמענהאנג מיט דער געשאפענער לאגע שטייט פאר די פירער פון יידן־ראט די פראגע, ווי אזוי צו פארזיכערן מיט ארבעט די דערמאנטע ארבעטער. ס'איז אויך צוגעקומען נאך א שיכט יידן, וועלכע שרייען מ'זאל זיי געבן ארבעט אין די געטא־פאבריקן, זיי ווילן אויך לעבן. דאם זענען עלטערע מענטשן, וואם האבן געזאגט, אז זיי זענען יונג און קענען נאך ארבעטן, און צען־צוועלף־יעריקע קינדער, וואם האבן אלארמירט, אז זיי זענען שוין פולע פופצן יאר אלט און האבן אויך רעכט אויף ארבעט.

דער פועל־יוצא פון דעם איז געווען, אז דער יידן־ראט האט, נישט געקוקט אויף זיין זייער שווערער עקאנאמישער לאגע, געמוזט באשליסן תיכף צו פארגרעסערן די עקזיסטירנדיקע פאבריקן און גלייכצייטיק בויען נייע אונטערנעמונגען.

די פאבריק־דירעקטארן האבן, מיט דער הילף פון בארשן, זיך באמיט, אז די געטא־פאבריקן זאלן ווערן אן אייגנטום פון דער ווערמאכט. דאם איז זיי, נאך פיל מי און אנשטרענגונגען, געלונגען דורכצופירן און אויף ס'רוב פון די פאבריקן זענען אויפגעהאנגען געוואלדעך, אז זיי געהערן צו דער ווערמאכט. דורכן דאזיקן שריט האט מען געהאפט מער צו פארזיכערן די צווייפלהאפטע לעבנס פון די פאבריק־ארבעטער.

דער יידן־ראט האט זיך אויך באמיט צו באפרידיקן די טענות פון די אויסערן־געטא־ארבעטער און געבן זיי די מעגלעכקייט צו ארבעטן ווייטער אויף זיערע פריערדיקע ארבעט־פלעצער. צו דעם צוועק האט דער יידן־ראט ארויסגעגעבן פאר א היפש צאל אויסערן־געטא־ארבעטער שיינען פון די געטא־פאבריקן, וועלכע ווילן זיי קענען באנוצן אין פאל פון א צווייטער שחיטה.

פיבערהאפטע ארבעט ביים פאנאנדערבויען די געטא־פאבריקן

א פאר טעג נאכן אנגענומענעם באשלוס, האט זיך אנגעהויבן א פיבערהאפטע ארבעט. טאג און נאכט זענען אנגענאנגען די ארבעטן ביים פאנאנדערבויען די אינדוסטרי. ווידער איז דער יידן־ראט גע־צוואונגען געווען צוצונעמען ביי די יידן די לעצט־געבליבענע פאר־באהאלטענע מאשינעס. ס'איז אויך געמאלדן געווארן, אז ווער ס'וועט

ברענגען א ניי־מאשין אדער אנדערע וויכטיקע מאשין־טיילן, וועט תיכף צוגענומען ווערן צו דער ארבעט.

האָפנדיק דורך ארבעט צו ראטעווען זיך פון דראָענדיקן טויט, האָבן די פריער דערמאָנטע אלטע און יונגע און אנדערע נאָך נישט ארבעטנדיקע יידן ארויסגעשלעפט פון די באהעלטענישן מאשינעס און מאשין־טיילן און עס אפגעטראָגן צום אינדוסטרי־אמט. די, וואָס האָבן קיין מאשינעס נישט געהאט, האָבן פאר די לעצטע גראָשנס און מיט גרויסע שוועריקייטן זיי זיך איינגעשאפט פון אויסערן געטא און געטראָגן צום אינדוסטרי־אמט, וועלכער האָט א דאנק דעם געהאט די מעגלעכקייט פאנאנדערצובויען די געטא־פאבריקן.

נאָכן פאַרענדיקן די בוי־ארבעטן, האָט דער ארבעטס־אמט אנגעהויבן אננעמען פרישע ארבעטער. אויך דאָס מאל זענען אויפן ערשטן ארט געגאנגען די, וואָס האָבן געבראכט מאשינעס אדער מאשין־טיילן, אויפן צווייטן ארט — גוטע פאכלייט. הונדערטער יידן, וואָס אדער זיי האָבן נישט געהאט וואָס צו ברענגען, אדער זיי זענען נישט געווען קיין פאכלייט, זענען נאָך אלע פארגעסערונגען דאָך אין די פאבריקן נישט אריינגענומען געווארן, זענען זיי דערביי ארומגעגאנגען ווי צום טויט פארמשפטע און דאן געווארן די פאר־ביסנסטע שונאים פון יידן־ראט.

אין די פאבריקן זענען, שוין נאָך דער פארגרעסערונג זייערער, פארשווארצט געווארן ביי דער שיכטן־ארבעט א היפשע צאל קינדער אונטער פופצן יאָר און א סך מענער און פרויען אריבער זעכציק.

דער יידן־ראט באשליסט צו פארגרעסערן די געדטנערי־ווירטשאפט

אויך די געדטנערי־ווירטשאפט האָט דער יידן־ראט באשלאָסן צו פארגרעסערן, כדי צו געבן דורך דעם די מעגלעכקייט מער יידן צו זיין באשעפטיקט אין געטא און גלייכצייטיק ארויסקריגן פון דעם ביסל נאָך נישט פארזייטער ערד א גרעסערן קוואנטום גרינוואַרג פאר געטא.

אויפן ארט פון דעמיסיאָנירטן אינזשיניער־אגראָנאָם שאלית איז אלס אנפירער מיט דער געדטנערי־ווירטשאפט באשטימט געווארן דער באוואוסטער אינזשיניער־אגראָנאָם טראָפ־קרינסקי פון גראָדנע (געוו. פירער פון דער לאנדווירטשאפטלעכער פערמע אין גראָכאוו ביי

וואַרשע). טאָג און נאַכט האָט ער ביי דעם געאַרבעט. פיר פּאַרטאָג פלעגט מען אים שוין טרעפן אין די גערטנער ביי דער אַרבעט אַדער ביים לערנען זיינע יונגע תלמידים. פּאַר אים איז קיין זאַך נישט געווען צו שווער און אין א גאַנץ קורצער צייט האָט ער דערפירט די גערטנעריי־וויסנשאַפט צו אזא הויכן שטאַנד, אז אלטע גענים לאַנדווירטן האָבן ממש באַוואונדערט זיינע גרויסע אויפטוען.

די קיכן פאַרשטאַרקן זייער טעטיקייט

אויך די קיכן האָבן פאַרגרעסערט זייער טעטיקייט, אַרויסגעבנדיק מער און בעסערע עסנס. די קיך אונטערן אָנפיר פון בונים פאַרבשטיין האָט זיך באַוונדערט אויסגעצייכנט מיט איר זויבערקייט, נאַרהאַפטן עסן און גוטע באַהאַנדלונג.

בונים פאַרבשטיין אָרדנט איין אַ געזעלשאַפטלעכן סדר אין ציטרינס בית־מדרש

פּסח, 1943, האָט בונים פאַרבשטיין איינגעאָרדנט אין דער וויי־בערשול פון שמואל ציטרינס בית־מדרש א געזעלשאַפטלעכן סדר צו זייער צוטריטלעכע פרייזן און פּאַר נישט פאַרמעגלעכע — איינאַנצן אומזיסט. פון דאָזיקן סדר האָבן געניאַסן עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע האָבן אין יענער פינצטערער צייט דאָס נישט געקענט דערגרייכן אין זייערע היימען. אין די סדרים האָבן אַנטיילגענומען עטלעכע רבנים, דער הויפט־אַנפירער איז אַבער געווען בונים, וואָס האָט גע־האַלטן א לענגערע רירנדיקע רעדע, ביי וועלכער אלע באַטייליקטע האָבן געווינט מיט בלוטיקע טערען.

די געטאָ וועלט ווידער פאַרקלענערט

באַלד נאָך פּסח זענען די נאַצי־רוצחים ווידער צוגעטראָטן צו פאַרקלענערן די געטאָ, פון וועלכער זיי האָבן אָפּגעריסן פאַלגנדיקע גאַסן־שטיקער: דאָס גאַנצע יידן־געסל, א שטיקל יאַטקע־גאַס, א שטיקל קופיעצקע, א שטיקל טשענסטאָכאַווער און א שטיקל פּאַלנע, ווי אויך דאָס גאַנצע ראַזענבערג־געסל.

אָט אזוי האָבן די פאַרברעכער כמעט קיין איין טאָג נישט געלאָזט אָפּכאַפן דעם אָטעם די ביאַליסטאָקער יידן.

צוויי שליחים פון דער זאַרשעווער ווידערשטאַנד־אָרגאַניזאַציע

באַלד נאָך פּסח, ווען די וואַרשעווער געטא איז נאָך געשטאַנען אין קאַמף מיט די נאַצי־גזלנים, זענען געקומען קיין ביאַליסטאָק צוויי שליחים פון דער דאַרטיקער קאַמף־אָרגאַניזאַציע און האָבן אין גע־היים אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען מיט די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער ביא־ליסטאָקער ווידערשטאַנד־באַוועגונג. צווישן אַנדערן איז אויף די באַראַטונגען באַשלאָסן געוואָרן צוצואיילן דאָס אָרגאַניזירן אין אירע רייען וואָס מער מיטגלידער און בכלל זען פאַרשטאַרקן די אָרגאַני־זאַציע. הויז די גערטנער־ארבעטער, וואָס ס'רוב פון זיי האָט שוין געהערט צו די אָרגאַניזירטע געטא־פאַרטיידיקער, זענען כמעט אין אַלע פאַבריקן אָרגאַניזירט געוואָרן ווידערשטאַנד־גרופּעס.

וואָס שייך דאָס שאָפן אַן אייגנהייטלעכן פראָנט צווישן די געטא־פאַרטיידיקער מיט דער פּאַרטיזאַנקע, איז, נישט געקוקט אויף די שטאַרקע באַמיאונגען פון זייער פירערין, פרוי יודיטא, און די פירער פון די געטא־פאַרטיידיקער, קיין הסכם נישט דערגרייכט געוואָרן.

ד"ר שמעון דאַטנער

אין אַפּריל 1943 שיקט אַרויס יו־דיטאַס פּאַרטיזאַנען־אָרגאַניזאַציע א צווייטע גרופּע אין וואַלד אונטערן אַנ־פיר פון ד"ר שמעון דאַטנער. די גרופּע איז געשטאַנען אין א כסדרדיקן קאָנ־טאַקט מיט זייערע חברים אין ביא־ליסטאָק.

צוליב דער פאַרגרעסערטער צאָל חברים פון דער ווידערשטאַנד־אָרגאַני־זאַציע, זענען פאַר אירע פירער אָנט־שטאַנען פרישע זאָרגן: ווואו נעמט מען געלט אויף אייגצושאַפן געווער? און אַז מ'האָט שוין די נויטיקע מיטלען, איז דאָס אַריינברענגען געווער אין א פאַרשלאָסענער געטא איינע פון די שווערסטע פראָבלעמען. פאַר ביידע הארבע פראָגעס האָט מען אָבער געמוזט געפינען א גינ־סטיקע לייזונג.

די יידישע ארבעטער, וועלכע האָבן געארבעט ביי די געווער־סקלאַדעס אויסערן געטא, האָבן אויף זיך גענומען די גרויסע פאַר־אַנטוואָרטלעכע, ריזיקאַלישע ארבעט פון העלפן באַאָרגן די ווידער־

שטאנד־ארגאניזאציע מיט געווער, וואס זיי פלענן ארויסגנבענען פון די געווער־סקלאדעס און מיט מסירת־נפש אריינברענגען אין געטא.

ביים באזארגן די ווידערשטאנד־ארגאניזאציע מיט געווער האט געזומען א שטארקן אנטייל דער ביאליסטאקער יונגערמאן גאלאנט, וועלכער איז געווען א בריגאדיר פון א גרופע יידישע ארבעטער, וואס האבן געארבעט אויסערן געטא. ריזיקירנדיק זיין לעבן, פלעגט ער קויפן ביי ווערמאכט־סאלדאטן געווער. אין א געויסן טאג האט אים זיין פארקויפער איבערגענעבן אין די הענט פון דער געשטאפּא, וואס האט אים מערדערלעך געפּיניקט, כדי ער זאל זיך מודה זיין פאר וועמען ער שאפט איין דאס געווער. ער האט אבער זיין פאלק נישט פארראטן און צו קיין זאך זיך נישט מודה געווען. נאכן אנווענדן אויף אים אין טויטן־קעלער פון געשטאפּא די שווערסטע אינקווויזיציע־מעטאדן, הויבט ער דארט אוים זיין הייליקע נשמה.

כבוד דעם הראאישן זון פון אונדזער פאלק!

באשלאסן אויפצוהיטן אין געטא א געווער־פאבריק

היות דאס אריינגעבראכטע געווער אין געטא האט זיך ארויס־געווייזן פאר צו ווייניק, האבן די ווידערשטאנד־ארגאניזאטארן, — נאך א בראטונג מיטן ענערגישן כעמיקער־אינזשיניער הענעך פאר־בער און נאך עטלעכע יונגע יידישע כעמיקער, — באשלאסן איבער־צוגעבן פארבערן די אויפגאבע אויצוארדנען אין געטא אויף טשיסטע 3 א געהיים געווער־פאבריק, וואו מ'זאל קענען צוגרייטן אויפריים־מאטעריאל און אויסארבעטן האנט־גראנאטן.

מיט א צייט שפּעטער איז פארבער, דער טיכטיקער און ענערגי־שער געטא־פארטיידיקער, געפאלן ווי א העלד אין א הראאישן קאמף מיט די נאצי־רוצחים אין סופראסלער וואלד.

„רויב־אנפאל" אויפן הויפט־שפּייז־סקלאד פון יידן־דאט

צו פארשטארקן זייערע געלט־מיטלען, פירט דורך די ווידער־שטאנד־ארגאניזאציע א „רויב־אנפאל" אויפן הויפט־סקלאד פון יידן־דאט אויף ניי־וועלט 6.

אין די לעצטע טעג פון חודש אפריל, 1943, אין מיטן נאכט, זענען א גרופע חברים פון דער דערמאנטער ארגאניזאציע באפאלן די סקלאד־וועכטערס און, אריינרייסנדיק זיך אינעווייניק, ארויסגע־פירט פון דארט שיינע עטלעכע פורן שפּייז־פראדוקטן. שפּעטער האבן

זיי די פּראָדוקטן פּאַרקויפט און זיך איינגעשאפט א היפּשע געלט־סומע אויף געווער.

נאָכן דורכגעפירטן דרייסטן אקט, האָט מען אין געטאָ גערעדט, אז דאָס איז געווען א פּשוטער רויב־אָנפאַל. אַנדערע ווידער האָבן אין דער שטיל עשמועסט, אז דאָס האָט דורכגעפירט די געהיימע קאָמף־אָרגאַניזאַציע מיטן שטילן הסכם פון בּאַראָשן. א צייט שפּעטער איז באקאַנט געוואָרן, אז די צווייטע וועלט־אָרגאַניזאַציע האָט ריכטיק. בּאַראָשעם איינשטעלונג צו דער ווידערשטאַנד־אָרגאַניזאַציע האָט זיך שוין דעמאָלט געענדערט און דורך זיין שטילן הסכם האָט ער ערויס־געווינען זיין גרייטקייט איר צו העלפן.

אין די לעצטע חדשים האָט בּאַראָש זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דער טעטיקייט פון דער ווידערשטאַנד־אָרגאַניזאַציע און אין גע־היים איר געשטיצט. ער האָט אויך באַזייטיקט זיין נישט סימפּאַטישן „פּליגל־אַדיוטאַנט", יצחק, און אַנגאַשירט אויפן דאָזיקן פּאָסטן אַיי־נעם פון די חלוצים־פירער, וועלכער האָט פּאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער ווידערשטאַנד־אָרגאַניזאַציע. דורך אים פלעגט ער בּא־זאָרגן גרעסערע געלט־סומעס. בּאַראָש האָט זיך אויך געוועלדעט צו די אָנפירער פון דער פּאַרטיזאַנקע, אז ער איז גרייט צו פּאַרלאָזן די געטאָ און גיין אין וואַלד. זיין וועלדונג איז אָבער אָפּגעוואָרפן ge־וואָרן מיטן מאָטיוו, אז „א פּאַרעטער פון יידישן פּאָלק וויל זיי אין זייערע רייען נישט האָבן".

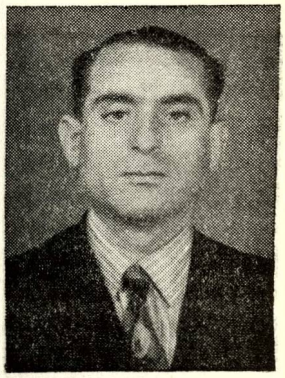
צוליב די גרויסע אויסגאָבן, וואָס די פּאַרטיזאַנער־אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט ביים איינשאַפן די געהעריקע צאָל געווער, זענען זיי געצוואונגען געווען פון צייט צו צייט דורכצופירן עקספּראָפּריאַציעס ביי רייכערע יידן און אויף אזא אופן באַקומען די מעגלעכקייט דאָס נויטיקע געווער צו קריגן.

א געהיימער ראַדיא אויף טשעפּלע 15

פּאַרן האָבן א ראַדיא פּלענען די נאַצי־רוצחים דערשיסן דעם אייגנטימער און די נאָענטע שכנים. נישט געקוקט אויף דעם, געפינען זיך דאָך דרייסטע, וועלכע ווילן נישט דערלאָזן, אז די געטאָ זאָל אין אזעלכע פיינלעכע טעג בלייבן אָן ידיעות פון אויסלאַנד.

אין א קרעמל אויף טשעפּלע 15 האָט געהאט זיין שוסטער־וואַרשטאַט אהרן געלטשינסקי (ארעלע), וועלכער האָט זיך אויסגע־

האדעווטע אין יתומים־אנשטאלט אויף יוראווצער 7. דאס דאזיקע קרעמל איז געווען א זאמלפונקט פאר א סך חברים פון דער קאמף־ארגאניזאציע. אין דעם קרעמל איז דורך געלטשינסקין איינגעארדנט געווארן א געהיימער ראדיא, וואס ער האט באקומען פון באוואוסטן גע־זעלשאפטלעכן עסקן חנן אפרת. גע־לטשינסקי צוזאמען מיטן סטודענט מאיר מוטשניק האבן, ריזיקירנדיק זייערע לעבנס, אויפגענאפט צוויי מאל טענלעך ידיעות פון אויסלאנד. נאטירן די ידיעות פלענט מאיר מוטשניק און דערנאך פלענן די ידי־עות פארשפרייט ווערן אין געהיים צווישן די פאברויק־ארבעטער. זייערע נאענטע מיטארבעטער זענען געווען די מיטגלידער פון דער קאמף־ארגא־ניזאציע: לייזער וויסאצקי, לייבל שעוויץ (זון פון שייקע דעם טשעכא־

אהרן געלטשינסקי

נאווצער) און אברהם ניימאן (מעמקע).

דער טראגישער אומקום פון וויסאצקי און שעוויץ

אנגעטאן אין דייטשע מיליטער־אוניפארמען, זענען די צוויי קאמפס־חברים, וויסאצקי און שעוויץ, געשיקט געווארן פון זייער ארגאניזאציע אין א וויכטיקער שליחות צו די פארטיזאנער. געפינענדיק זיך טיף אין וואלד, ווערן זיי פון דער וווייטנס באמערקט פון עטלעכע פארטיזאנער־יידן, וואס האבן זיי אנגענומען פאר עכטע דייטשן. נישט ווארטנדיק קיין סעקונדע, פיירן זיי אף עטלעכע שאסן, פון וועלכע בויידע שליחים פאלן טויט.

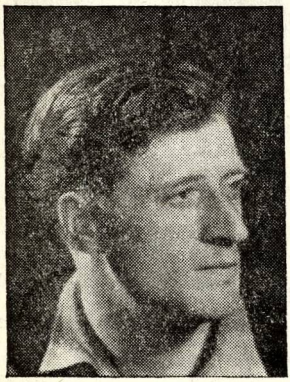
אין עטלעכע טעג ארום האט מען זיך דורך א צופאל דערוואוסט וועגן זייער פאטאלן אומקום. דער דאזיקער וויטיקלעכער טעות, צוליב וועלכן עס זענען אומגעקומען צוויי יונגע איבערגעבענע קעמפערס, האט געמאכט זייער א שווערן רושם אויף אלע זייערע חברים.

יודטא שיקט ארויס א דריטע פארטיזאנער־גרופע

אין מאי, 1943, האט יודטאס פארטיזאנער־ארגאניזאציע ארויס־

געשיקט אין וואלד, אונטערן אָנפיר פון חיים כאַלעף, א דריטע גרופּע.

חיים כאַלעף איז פון פּאַך געווען א קונסט־שניצער און האָט פאר דער מלחמה געוואוינט אויפן שולהויף. זייענדיק אין דייטשן געפאַנגענלאַגער אין לובלין, האָט ער צוגעזען די מוראדיקע שחיטות אויף די דאַרטיקע יידן. אין 1942 אַנטלויפט ער פון לאַגער און קומט קיין ביאַליסטאָק. גלייך נאָכן אָנקומען הויבט ער אָן שטאַרק אָנגיטירן, אז די יידן זאָלן פאַרלאָזן די געטאָ, ווייל אַלעמען דערוואַרט דער זעלבער טרויעריקער סוף ווי די לובלינער יידן. נאָר גיך ווערט ער איינער פון די אַקטיווסטע חברים פון יודיטאַס פּאַרטיזאַנער־אָרגאַניזאַציע און נעמט א טיכטיקן אָנטייל אין דער אויפקלערונגס־ארבעט. א דאַנק זיינע מיליטעריש קענטנישן, ווערט ער באַשטימט פאַרן וויצע־קאָמאַנדאַנט פון א פּאַרטיזאַנער־גרופּע און אַרבעט צוזאַמען מיט דר שמעון דאַטנער, וועלכער איז די ערשטע צייט געווען קאָמאַנדאַנט פון א פּאַרטיזאַנער־גרופּע. ביידע האָבן אָנגעהאַלטן א כסדרדיקן קאָנטאַקט מיט זייערע חברים אין געטאָ.

חיים כאַלעף

דער דייטשער ארבעטס־אַמט פאַרשט פּרישע יידישע שקלאַפן

דער זומער האָט זיך געשטעלט און ביי די פאַרשידענע דייטשע בוי־פירמעס פעלן כמעט א העלפט פון זייערע פּריערדיקע שקלאַפן־ארבעטער. א היפּשע צאָל פון זיי זענען אומגעקומען אין דער פינפטער־פעברואר־שחיטה, פון די געבליבענע ווילן א סך מער נישט אַרבעטן אויסערן געטאָ. די פירמעס אַלאַרמירן דעם דייטשן ארבעטס־אמט, אז אין געטאָ זענען נאָך דאָ פיל יידן, וועלכע ווילן נישט ארבעטן, און אז מען מוז זיי ברענגען מיט געוואַלט.

דער דייטשער ארבעטס־אמט פאַדערט אויף דעם יידישן ארבעטס־אמט, אז ער זאָל אומבאַדינגט צושטעלן די נויטיקע צאָל ארבעטער. דער יידישער ארבעטס־אמט קען בעסער דעם חשבון און ווייסט, אז כמעט אַלע יידן זענען שוין באַשעפטיקט אין די געטאָ־אונטערנעמונ־

גען און די קליינע צאל נישט־ארבעטנדיקע ווילן בשום אופן נישט גיין ארבעטן אויסערן געטא. ער געפינט זיך צוליב דעם אין זייער א שווערער לאגע. נישט האבנדיק קיין אויסוועג, האט ער גענומען געבן גרויסע פריוווילעגיעס די, וועלכע וועלן גיין ארבעטן אויסערן געטא. אויף אזא אופן איז אים געלונגען צונויפקלייבן ביי 500 פרישע ארבעטער, מיט וועלכע ס'איז געלונגען טיילוויז באפרידיקן די נאציסטישע ארבעטער־פרעסער.

דאם לעבן אין געטא אין זומער 1943

נאך די אלע שחיטות און איבערלעבונגען, הויבט אן דאם לעבן אין געטא, אין זומער 1943, צו ווערן אביסל נארמאלער (אויף וויפיל מ'קען אזא לעבן בכלל רופן נארמאל). דער אפראווויזאציע־אמט האט געעפנט פרישע עטלעכע קראמען, וועלכע זענען געפירט געווארן אויפן זעלביקן סיסטעם ווי אין ראטן־פארבאנד. אין די קראמען פלעגט מען באקומען דאם קארטן־ברויט און די פארשידענע אנדערע צוגעטיילטע שפייזן, ווי אויך די גרינוואר־פראדוקטן פון די געטא־גערטנער. עם האבן זיך אויך געעפנט עטלעכע צענדליק פרישע פריוואטע קרעמלעך, אויפגעשלאגענע פון א פאר ברעטער, אין וועלכע עם פלעגט זיך געפינען פאר דריי גראשן סחורה, פון וואס זייערע באלעבאטים האבן געווענליך ארויסקווועטשן אויפן ארעמען טאג חיונה. ס'זענען אויך געעפנט געווארן עטלעכע נישט־אפיציעלע רעסטאראנען, וואו מ'פלעגט קריגן פון דאם בעסטע, נאר צו אויסערגעווינלעך הויכע פרייזן, און נאר יחידים האבן זיך געקענט דערלויבן זיי צו באזוכן.

נישט געקוקט אויף דער האפנונגסלאזער קאטאסטראפאלער לאגע, אין וועלכער די ביאליסטאקער יידן האבן זיך צו יענער צייט געפונען, זענען ל"ג־בעומר 1943 פארגעקומען העכער דריי צענדליק חתונות.

די ביאליסטאקער יידן האבן זיך געקלויבט צוגישט צו מאכן די נאציסטישע פארניכטונגס־ און אויסהונגערונגס־פלענער און טיילוויז איז עס זיי אויך געלונגען.

געשטארבן רעדאקטאר פסח קאפלאן

עטלעכע וואכן פאר שבועות פון יאר 1943 איז בליץ־שנעל פאר־שפרייט געווארן די טרויעריקע ידיעה, אז עס איז נפטר געווארן פסח קאפלאן, דער חויפט־רעדאקטאר פון „אונזער לעבן", דער באנאבטער שריפטשטעלער און טאלאנטפולער זשורנאליסט, איבערזעצער פון עט־

פסח קאַפלאַן

לעכע שפראכן, קונסט־קריטיקער און טעאטער־דעצענזענט, לאנגיאריי־קער העברעאישער לערער און דערציער, איינער פון די גרינדער פון דער „יידישער קונסט" אין ביאליסטאק און איר כאר־דיריגענט, קאמ־פאזיטאר און מוזיק־קענער, גרינדער פון דער שטודיר־ביבליאטעק ביי דער קהילה, לאנגיאריקער קהילה־ראטמאן, אקטיוואר מיטבויער פון דער יידישער שפראך, און איינער פון די גרינדער און פירער פון דער פאלקס־פארטיי.

באלד נאך דער שוידערלעכער פינפטער־פעברואר־שחיטה, האט זיך פסח קאפלאן שוין נישט געקענט אויפהויבן פון בעט, ער האט זיך געפילט זייער שוואך. אין עטלעכע וואכן ארום איז אים געווארן אביסל בעסער און ער האט זיך ווידער באוויזן אין גאס. באקומענדיק א שטארקע לונגען־אנטצינדונג, האט ער זיך געמוזט צוריק לייגן אין בעט, פון וועלכן ער האט זיך שוין נישט אויפגעהויבן. זיין פרוי, ווי אויך די טעכטער און איידעמם האבן געטאן אלץ, וואס עס איז אין יענע אומשטענדן געווען מעגלעך, ס'האט אבער קיין זאך נישט גע־האלפן און פסח קאפלאן האט אויסגעהויבט זיין לעצטן אטעם.

די לוויה איז איינגעארדנט געווארן אויפן חשבון פון יידן־ראט. אין אפגעבן דעם לעצטן כבוד דעם חשובן נפטר האט זיך באטייליקט דער גאנצער יידן־ראט מיט אינזש. באראש בראש און אזא גרויסער עולם, וואס די געטא האט נאך בית דער לוויה נישט געזען.

צווישן די באגלייטערס איז געווען: רעדאקטאר משה וויסאצקי, רעדאקטאר אשר טרושאנאוויטש און פסח קאפלאנס אלטער פרייַנט, דער גאוועזענער ארויסגעבער פון „דאס נייע לעבן" אהרן אלבעק.

ס'האבן דעם חשובן נפטר געזאלט מספיד זיין אינזש. באראש, משה וויסאצקי און אהרן אלבעק. אין יענע שעהן האט זיך אבער פונקט ארומגעדרייט א פארשטארקטע געשטאפ־וואך פארן בית־עולם־פאר־קאן, וואס איז ארויסגעגאנגען אויסערן געטא. אזוי ווי די נאצי־רוצחים וואלטן גאווים נישט געוושאלעווען קיין קוילן, וועז זיי באמערקן עמיצן האלטן דרשות פאר אזא ריזיקן עולם, זענען די הספדים נישט געהאלטן געווארן.

זייער פיל יידן האבן מקנא געווען דעם נפטר, וואס ער איז געשטארבן ביי זיך אין שטוב, אויף זיין אייגענעם בעט און געהאט די זכיה געבראכט צו ווערן צו קבר־ישראל.

עטלעכע וואכן שפעטער איז פלוצים געשטארבן יוסף וואקסמאן

יוסף וואקסמאן

(איידעם פון פסח קאפלאן), וועלכער איז געווען אין געטא דירעקטאר פון דער גרעסטער שנייידער־פאבריק. פאר דער מלחמה האט ער העכער צען יאר פארנומען דעם פאסטן אלס אדמיניסטראטאר פון „דאם נייע לעבן", געווען פינף יאר געווען דירעקטאר פון „באטא"־שיך־געשעפט אין ביאליסטאק און בעתן סאוויעטן־רעזשים — דירעקטאר פון א גרויס שיך־געשעפט.

אויך אין זיין לוויה האט אנטיילגענומען זייער א גרויסער עולם.

ווידער שליחים פון דער וואַרשעווער קאַמף־אָרגאַניזאַציע

אין געטא האבן זיך זייער אפט געטראפן באוויזן ספעציעלע שליחים־ארגאניזאטארן פון די וואַרשעווער אויפשטענדלער; צווישן זיי האט זיך אויך געפונען חייקע גראסמאן, וועלכע האט געטומען א שטארקן אנטייל ביים העלפן ארגאניזירן דעם וויידערשטאנד. די וואַרשעווער קעמפער, צוזאמען מיט די ביאליסטאקער, זענען צוגעטראטן מיט ענערגיע צו דער ארגאניזיר־ארבעט. אין יעדער געטא־פאבריק איז אויפגעשטעלט געווארן א „באיוואווקע" מיט א קאמענדאנט, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען, אין פאל פון א פרישער שחיטה, פארטיידיקן זיך אין די פאבריקן און וועז די לאגע וועט ווערן אויסזיכטלאז, אלץ אונטערצינדן און פירן ווייטער דעם קאמף אויף דער גאס.

ס'זענען אויך ארגאניזירט געווארן הויז־בלאקן, וואו ס'זענען צוגעגרייט געווארן עלעקטרישע גלעזלעך אננעפילטע מיט זויער־שטאף, אויך אנדערע מינים קאלט און היים געווער אויף צו געבן די נאצי־גזלנים דעם ריכטיקן „קבלת־פנים".

דער דייטשער ארבעטס־אמט פארערט מער שקלאפן און דראט מיט סאנקציעס

סוף מאי, 1943, האט דער דייטשער ארבעטס־אמט ווידער פאר־שטארקט זיינע פאדערונגען אויף גרעסערע צאלן ארבעטער. דאס מאל

האט ער געדאכט, אז אין פאל די פאדערונגען וועלן נישט באפרידיקט ווערן, וועלן לגבי דער געטא אנגעווענדט ווערן שווערע סאנקציעס.

דער יידישער ארבעטס־אמט האט זיך געפונען אין זייער א שווערער לאגע. קיין נישט־ארבעטנדיקע זענען שוין בכלל נישט געווען, טאקע פון וואנען זאל ער שעפן די נויטיקע צאל ארבעטער? נאך א באראטונג פון די פירער פון יידישן ארבעטס־אמט מיט די פירער פון יידן־ראט, איז באשלאסן געווארן אומקערן זיך צום אלטן אויסגעפרואווטן מיטל: מ'זאל נעמען 10 פראצענט פון די ארבעטנדיקע פון די געטא־פאבריקן, וועלכע זאלן געביטן ווערן יערע 15 טעג, און אויף אזא אופן וועט געלינגען צוזאמענצושטעלן די נויטיקע צאל ארבעטער.

דער באשלוס איז געווען א יושרדיקער, און דאך זענען די, וואס האבן געארבעט גיין ארבעטן אויסערן געטא, געווען זייער נישט צופרידן און פלעגן זוכן מיט אלע מיטלען זיך ארויסצודרייען.

נאכדעם, ווי ס'איז נאך פיל מי און אנשטרענגונגען געלונגען צונויפצוזאמלען די נויטיקע צאל ארבעטער, איז געקומען א פרישע פאדערונג וועגן צושטעלן עטלעכע צענדליק גוטע שוסטערס און שנייידערס פאר קעניגסבערג. אויך די פאדערונג איז באפרידיקט געווארן.

דעם 15־טן יוני, 1943, איז געקומען א פאדערונג וועגן צושטעלן אין דער געשטאפא 6 ארבעטער־גראפיקער, כלומרשט פאר בערלין. אין דער ווירקלעכקייט זענען זיי געשיקט געווארן אין קאנצענטראציע־לאגער זאקסענהויזען, 30 קילאמעטער פון בערלין, ווען זיי האבן געארבעט אין א געהיימער דרוקעריי פון דער דייטשער שפיאנאזש־צענטראלע. דארטן זענען נאכגעמאכט געווארן אלע דאקומענטן פון דער וועלט, דער עיקר אבער זענען אין דער דאזיקער דרוקעריי פאבריצירט געווארן ענגלישע פונטן. נישט געקוקט אויף דעם, וואס אלע פאדערונגען פונם דייטשן ארבעטס־אמט זענען באפרידיקט געווארן, פלעגן יערע עטלעכע טעג ארויפקומען אין געטא אויטאס מיט געשטאפא־באנדיטן, א כאפ טאן אביסל יידן, ארויפיאגן זיי אויף זייערע מאשינעס און אוועקפירן קיין נאוואשאלקי גראבן ריזיקע גרובער פאר די תפיסה־ארעסטירטע, וועלכע פלעגן יערע עטלעכע טעג ארויסגעפירט ווערן צום דערשיסן.

שפעט ביינאכט פלעגן די אויסגעמאטערטע, צעבראכענע און נידערגעשלאגענע עטלעכע צענדליק יידן געבראכט ווערן צוריק אין געטא.

א שווערע פלאג איז אויך געווען דער פארשאלטענער ארבעט־פלאץ מארקאווטשיזנע, אויף וועלכן ס'האבן געארבעט כלומרשטע פארזינדיקטע. וועו אזעלכע פלענן אויספעלן, האט די אָרדנונג־דינסט נישט זעלטן געמוזט כאפן דורכגייענדיקע יידן. נאכן אָפּארבעטן ביי שווערער ארבעט עטלעכע וואכן אין מארקאווטשיזנע, וואו דאס עסן איז געווען זייער קנאפּ און שלאגן פלענן די נאצי־רוצחים אָן אויפהער, פלענן ס'רוב פון די ארבעטער געבראכט ווערן צוריק קיין ביאלימסטאָק קראנקע.

אויפגעריסן זיך דאס געהיימע געווער־פאבריקל

אין יולי, 1943, איז די געטא אויפגעצייטערט געוואָרן פון א שטארקן אויפרייס. א פאר מינוט שפעטער איז שוין קלאר געוואָרן, אז דער אויפרייס איז געשען אויף טשיסטע גאס נומ. 3. איינער דעם אנדערן גיט איבער מיט שרעק אין די אויגן, אז אין געטא האט מען אויסגעארבעט אויפריים־מאטעריאל און צוליב עפעס אן אומפּאָרזיכטיקייט איז געשען דער אויפריים, ביי וועלכן ס'זענען אומגעקומען 3 אקטיוויסט חברים פון דער ווידערשטאנד־אָרגאניזאציע. זייערע נעמען זענען: סיאמקע קוכארעווסקי (זון פון באוואוסטן בוכהאלטער פון באיארע, שלום קוכארעווסקי), ליפשיץ, 18 יאָר אלט, און דער 16יאריקער לעווין, וועלכער האט געהאט אן אריש אויסזען און פון זיכערקייט־וועגן האט ער געטראָגן א צלמל, וויל דריי מאל טעגלעך פלענט אים אויסקומען צו גיין אויסערן געטא אין וויכטיקע שליחותן צו די פּארטיזאנער.

די דריי יונגע קדושים זענען אומגעקומען פארן כבוד פון יידישן פאלק. זאל זייער אָנדענק זיין געהיילטיקט.

גלייך נאכן אויפריים איז אראָפּגעקומען א געשטאָפּ־קאמיסיע, וועלכע האט ענוני נאכגעפארשט, וואס מען האט דא פאבריצירט, באטראכט לאנג די אויף שטיקער צעריסענע קדושים און נאכן אונטערזוכן ענוני יעדע קלייניקייט באלד פארלאזן די געטא.

די שטימונג אין געטא איז געווען זייער א געשפאנטע, מ'האט זיך געריכט, אז דער אומגליקלעכער צופאל וועט ברענגען אויף די ביאלימסטאָקער יידן שוועדע גזירות. ס'נייט אבער אוועק א טאג, צווויי און דריי — ס'איז אלץ ווי געווען, פונקט ווי ס'וואלט קיין זאך נישט געשען.

פון די יידן־דאט־קריזן איז פארשפרייט געווארן א קלאנג, אז די יידן־דאט־פארטייער איז געלונגען צו פארריבן דעם נאנצן ענין. ווי ס׳איז שפעטער קלאר געווארן, האט דער אויפריים פון דעם געווער־פאבריקל צוגעאייגט די פארניכטונג פון דער ביאליסטאקער געטא אויף היפשע עטלעכע חדשים.

דער פלוצימדיקער אויפריים פונם געווער־פאבריקל איז פאר דער ווידערשטאנד־ארגאניזאציע געווען אן אומדערווארטעטער קלאפ. ערשטנס, די מורא, אז עס זאל נישט געלינגען דער געשטאפא אויף א וועלכן נישט איז אופן צו כאפן די פעדים, וואס פירן צו די בויערם פונם פאבריקל און צו דער ווידערשטאנד־ארגאניזאציע; און צווייטנס, די זארג, וואס עס איז צעשטערט געווארן אזא וויכטיקער מקור פון וואנען מ׳האט געהאפט צו באקומען וואס וויטער אלץ גרעסערע קוואנטומס אויפריים־מאטעריאלן.

אין געטא האבן זיך אנגעהויבן אפטע באזוכן פון נאצי־קאמיסיעס

נאכן פאטאלן אויפריים פלעגט כמעט נישט אריבער קיין איין טאג אן געטא־באזוכן פון פארשידענע געשטאפא־ און וועלכט־קאמיסיעס, פון וועלכע ס׳איז געווען אפהענגיק דער גורל פון די ביאליסטאקער יידן. די לעצטע ארויסגעזאגטע מיינונג פון די קאמיסיע־מיטגלידער פאר זייער באגלייטער, אינזש. באראש, האט ארויסגע־רופן א גרויסע באאומרואיקונג און די שטימונג ביי די ביאליסטאקער יידן איז געווארן זייער א געדריקטע.

אין שייכות מיט דער אנגעשטרענגטער לאגע האט מען ווידער אנגעהויבן זוכן וועגן פון רעטונג. איינצלנע יידן זענען צוועק אין די וועלדער און אייניקע איז געלונגען צו פארלאזן די געטא אויף ארישע פאפירן. ס׳רוב יידן האבן אבער ווידער זיך געמוטמעט בויען פרישע באהעלטענישן און אויסבעסערן די אלטע. צוליב די מסירות אין דער פינפטער־פעברואר־שחיטה איז דאס בויען די באהעלטענישן שטארק קאמפליצירט געווארן, ווייל מ׳האט זיך געהיט אפילו פאר די אייגענע הויז־שכנים. אין דער אמתן האט אבער כמעט יעדערער געוואוסט, וואס ביי זיינע נאענטע שכנים טוט זיך.

די לעצטע לובלינער קאַמיסיע האָט געהתמעט דעם גורל פון די ביאַליסטאָקער יידן

אין מיטן יולי, 1943, איז פֿאַרשפּרייט געוואָרן אַ קלאַנג, אַז ס'דאַרף קומען זייער אַ וויכטיקע קאָמיסיע, וועלכע איז דערוואַרט געוואָרן מיט דער גרעסטער אומרואיקייט. אין דעם טאָג האָט כמעט קיינער זיך נישט געווישן אויף דער גאַס. ס'זענען אויך אַרומגענאַנגען שטאַרקע קלאַנגען, אַז די איצטיקע קאָמיסיע זאָל שוין זיין די לעצטע, וועמענס וואָרט עס וועט דעצידירן לחיים אָדער למוות. גלייכצייטיק איז באַוואוסט געוואָרן, אַז ס'האַנדלט זיך וועגן די צווייַ נאָך צו יענער צייט עקזיסטירנדיקע גרעסערע געטאָאס: לאָדזש מיט אירע אַריבער 80 טויזנט יידן, און ביאַליסטאָק מיט אירע 40 טויזנט, — אַז איינע פון די ביידע גייען די נאַצי־גזלנים ליקווידירן, איז כמעט פֿאַר אַלעמען קלאָר געווען.

נאָכן באַזוך פון דער קאָמיסיע, האָט אינזש. באַראַש איבערגעגעבן פֿאַרטרויען פֿאַר זיינע נאָענטע מיטאַרבעטער, אַז פונם לעצטן באַזוך איז ער נישט אָפּטימיסטיש געשטימט. פון דעם איז שוין קלאָר געוואָרן, אַז לאָדזש בלייבט און ביאַליסטאָק שטייט אויף דער דייַ לליקווידירט צו ווערן. די יידן־רעט־אָפּטימיסטן האָבן נאָך געהאָפּט, אַז עס וועט אפשר געלינגען אָפּצושטופּן דעם אומגליק.

די ווידערשטאַנד־אָרגאַניזאַציע מאַכט אירע לעצטע צוגרייטונגען

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער דערנענטערונג פון דער קאַטאַסטראָפע, האָט די ווידערשטאַנד־אָרגאַניזאַציע געמאַכט די לעצטע צוגרייטונגען און נאָכאַמאָל איבערגעחזרט די פּריערדיקע פֿאַרהַרנונגען, אַז די פֿאַבריק־„באַיואוקעם" מוזן צוזאַמען מיט די אָרטיקע אַרבעטער פּירן אַ פֿאַרביטערטן קאַמף פֿאַר נישט צולאָזן די נאַצי־גזלנים צו די פֿאַבריקן און ווען דער קאַמף וועט שוין ווערן האָפענונגס־לאָז, אונטערצינדן זיי און פּירן ווייטער דעם קאַמף אויף דער גאַס.

דאָס זענען געווען די פּלענער, וועלכע די מסירת־נפשדיקע הערא־אישע יידישע יוגנט האָט ביי די נעגעבענע באַדינגונגען אָנגענומען אין דערוואַרטונג פונם שרעקלעכן טאָג, ווָאָס איז שוין געווען זייער נאָענט.

אכטער קאפיטל

ליקווידאציע פון דער נעטא

די לעצטע צווייי טעג פון ביאליסטאקער נעטא

דאס לעבן אין נעטא ווערט וואס א טאג אלץ מער געשפאנטער און נערוועזער.

שבת, דעם 14-טן אויגוסט, 1943, איז אראפנעקומען א גע־שטאפ־קאמיסיע באטראכטן דעם פארקאן און די טויערן פון נעטא.

די ארבעטער, וועלכע זענען פארנאכט געקומען פון אויסערן נעטא, גיבן איבער, אז אויף דער באן־סטאציע זענען אנגעקומען זייער פיל ליידיקע וואגאנעס און אין שטאט דרייען זיך ארום איינצלנע ניי־אנגעקומענע אוקראאינישע געשטאפא־גזלנים. כדי מ'זאל זיך וועגן זייער אנקום נישט דערוויסן, זענען זיי פארשטעקט אין מערערע הויפן פון שטאט.

ס'זענען אויך געווען איינצלנע פאלן, וועו דייטשן האבן אפגע־נומען זייערע זייגערלעך אין נעטא, איידער מ'האט זיי פאררייכט, מאטיווירנדיק דערביי, אז זיי דארפן גלייך אפפארן. די ביאליסטאקער יידן האבן שוין אבער גאנץ גוט געוואוסט, וואס דאס באטייט, ווייל אויך פאר דער פינפטער־פעברואר־שחיטה האבן די דייטשן פונקט אזוי געהאנדלט.

פירנדיקע פערזענלעכקייטן פון יידן־ראט האבן געפרואווט איבער־צייגן די צעשראקענע און דענערווירטע ביאליסטאקער יידן, אז אין די נאענטסטע חדשים וועט נישט געשען קיין שום אומגליק, אז די וועראמאכט האט גראד אין די לעצטע וואכן געמאכט זייער א סך באשטעלונגען, וואס אויף אויסצופארטיקן זיי דארף מען האבן שיינע עטלעכע חדשים.

די אפיצירן פון דער וועראמאכט, וועלכע האבן געהאט צו טאן מיט די באשטעלונגען, האבן פארזיכערט די דירעקטארן פון די פאבריקן, מיט וועלכע זיי זענען כלומרשט געווען אין פריינטלעכע

באציאונגען, אז די ביאליסטאקער יידן שטייט אין איצטיקן מאמענט נישט פאר קיין שום סכנה און די אלע באאומרואיקנדיקע קלאנגען האבן נישט קיין שום גרונט.

מיט די דאזיקע שלעכטע און אביסל בארואיקנדיקע ידיעות האט זיך פארענדיקט דער שטארק־נערוועזער שבת פון 14־טן אויפן 15־טן אויגוסט 1943. מיט שרעק האט מען אפגעוואלדט דעם קומענדיקן טאג.

זונטיק, דעם 15־טן אויגוסט, איז אין געטא געווען רואיק און ס'האט זיך צוביסלעך גענומען ארויסנגענבענען א פונק פון גלויבן, אז אפשר וועלן דאס מאל די ווערמאכט־אפיצירן זיין געראטט. מען באמיט זיך איינרעדן איינער דעם צווייטן, אז די מורא איז אין איצטיקן מאמענט אביסל איבערטריבן.

די מענטשן־מאסן, וועלכע זענען געווען אין די געטא־גאסלעך ביז שפעט אין דער נאכט, האבן זיך אנגעהויבן פאנאנדערגיין. מען איז געגאנגען שלאפן מיט דער האפנונג, אז דאס גרויזאמע וועט נאך איצט נישט געשען.

אנגעהויבן זיך די פולשטענדיקע פארניכטונג פון די נאך געבליבענע 40 טויזנט ביאליסטאקער יידן

די יידן, וועלכע האבן געוואוינט ביים געטא־פארקאן, האבן זונטיק, 2 פארטאג, פון 15־טן אויפן 16־טן אויגוסט, פלוצים דערהערט פארדעכטיקע גערוישן. וואס א מינוט שפעטער האט מען אלץ דייטלעכער געהערט די שווערע טריט פון די נאצישע באטשוועלטע שטיוול. פאר די יידן איז געווארן קלאר, אז דאס האבן זיך גרעסערע גרופעס נאצי־רוצחים דערנענטערט צום געטא־פארקאן. ס'איז אנטשטאנען א געוואלטיקע מהומה. מ'האט געגומען אויפוועקן די שלאפנדיקע יידישע באפעלקערונג און אנגעזאגט די שרעקלעכע בשורה.

די ביאליסטאקער יידן, וועלכע האבן נאך אין יענע טעג געציילט קנאפע 40 טויזנט נפשות, האבן זיך אין געציילטע מינוטן געפונען אויפן גאס און זענען ארומגעלאפן הין און צוריק אין דער פינצטערניש, ווי צעמישטע. איינער האט געפרעגט דעם צווייטן: שוין געענדיקט? נישטא קיין האפנונג? צי ווערט איצט ליקווידירט די גאנצע געטא אדער נאר א טייל? קיינער האט אויך דעם קיין תשובה נישט געקענט געבן.

אונטערן אנפיר פון לובלינער לאנער־קאמענדאנט, אברשטורעמ־פירער טומאן, און ביי דער מיטהילף פון ביאליסטאקער געשטאפא־באנדיט, פרידל, זענען 3 אזיינער באגינען ארויסצופארן אין געטא עטלעכע הונדערט פול־באוואפנטע נאצי־רוצחים, וועלכע האבן תיכף באזעצט אלע געטא־פאבריקן און דעם יידן־ראט־בנין.

פינף פארטאג איז באקאנט געווארן אין נאנצן געטא, אז די נאצי־רוצחים האבן געמאלדן בראשן, אז די יידן פון ביאליסטאק, צוזאמען מיט די מאשינעס פון די פאבריקן, ווערן ארויסגעפירט קיין לובלין, ווא זיי וועלן ווייטער ארבעטן. אין באפעל איז אויך געווען, אז היינט, מאנטיק, ביז 9 פרי, מוזן די יידן, וועלכע וואוינען אויף פאלנע, ניי־וועלט, טשענסטאכאווער, ביאלאסטאטשאנער, אקראנגלע נעפל, שליאכעצקע, לינת־הצדק־גאס, טשיסטע, זשיטניע, זאמענהאף־גאס, קופיעצקע, געלדאווע און די בייליגנדיקע נעפלעך זיך צונויפ־זאמלען אויף יוראווצער, פאבריק־גאס, טשעפלע, נאוואגרודזקע, כמיעלנע און אין יידן־ראט־גארטן, פון וואנען זיי וועלן אפגעשיקט ווערן צום באן. די, וואס וועלן דעם באפעל נישט אויספירן און מ'וועט זיי געפינען אינם ראיאן, וואו מ'וועט שוין נישט טארן זיין, וועלן אויפן ארט דערשאסן ווערן.

נאך דער דאזיקער ידיעה איז שוין פאר אלעמען געווען קלאר, אז ס'גייט וועגן דער ליקווידירונג פון דער נאנצער געטא.

די יידן פון יענער טייל שטאט, מענער, פרויען און קינדער מיט זייער נעבעכדיקן באגאזש אויף די פלייצעס, האבן שוואריץ נע־מאכט די געציילטע גאסן, וואו זיי האבן זיך געדארפט געפינען. 7 אין דער פרי האט מען שוין די גאסן נישט געקענט דורכגיין.

די זעלבסטשוץ איז נאך נישט געווען פולקאם גרייט צום ווידערשטאנד

דער ראשיקער איבערפאל פון די נאצי־רוצחים האט געטראפן דער זעלבסטשוץ נאך נישט ווי געהעריק צוגעגרייט. חוץ דעם, דורכן באזעצן די געטא־פאבריקן איז געקרייצט געווארן דער פלאן פון פירן דעם קאמף אין די פאבריקן און נאכדעם זיי אונטערצינדן. די אנפירנדיקע זעלבסטשוץ־חברים האבן נאך א בראטונג באשלאסן נישט ווארטן ביז 9 פרי, ווען די נאצי־רוצחים וועלן אנהויבן די שחיטה, נאר שוין אויפקלערן דער יידישער באפעלקערונג, אז מען

פירט זיי נישט קיין לובלין אויף ארבעט, נאר קיין טרעבלינקע צום פארגאזן.

אין מערערע ערטער זענען די זעלבסטשוץ־חברים ארויסגעטראטן מיט אויפקלערונג־רעדעס. אויף כמיעלנע 3 האט א זעלבסטשוץ־חבר, פאר א גרויסן פארזאמלטן עולם, געזאגט צוויישן אנדערן: זייט ווייסן, אז מ'פירט אייך קיין טרעבלינקע צו פארגאזונג און מיר וועלן, צו אונדזער גרויסן אומגליק, טיילן דעם ביטערן גורל פון דעם גאנצן יידישן פאלק אין אייראפע. דער אינציקער אויסוועג פון דער האפנungslאזער לאגע איז אונטערצינדן אונדזערע הייזער מיטן האב און גוטס, כדי אונדזער טויט־שונא זאל פון דעם קיין נוצן נישט האבן. נעמט געווער אין די הענט, וואס איז דא נעענוג, און לאמיר פרובירן אלע צוזאמען דורכרייסן זיך צו די וועלדער, וואו עס געפינען זיך אונדזערע ברידער־פארטיזאנער.

ווען ער האט פארענדיקט זיין רעדע, האט די יוגנט, אנגעצונדן דורך זיינע רייד, זיך געכאפט צום געווער.

די זעלבסטשוץ האט אויך באשלאסן, אז כדי דער נעמא־פארקאן זאל אפברענען, דארף מען אונטערצינדן אלע הייזער, וואס שטייען הארט נעבן אים. אויף אזא אופן וועט אפשר געלינגען א קליינעם טייל יידן ארויסצורייסן זיך פון געטא.

די געטא שטייט אין פלאמען

אכט פרי זענען שוין געשטאנען אין פלאמען די גאסן: טשעפלע, פאבריק־גאס, נאוואגרודזקע, כמיעלנע, גורנע און די גרויסע סטוינען היי אין די יידן־דאט־נערטנער.

אויף די אויבנדערמאנטע גאסן האבן זיך צוזאמענגעקליבן די יידן פון דער צווייטער טייל געטא. צוליב דער ריזיקער שריפה נעפינען זיי אבער קיין ארט נישט וואו אהינצוטאן זיך. זיי לויפן אין די יידן־דאט־נערטנער, וואו ס'האט זיך צוזאמענגעקליבן ביי צוואנציק טויזנט יידן. דא האט זיי אבער געטראפן אן אנדער אומגליק.

ווי נאר די נאצי־רוצחים האבן דערזען, אז עס זענען פלוצים אויסגעבראכן שריפות אין אלע זייטן געטא, האבן זיי אנשטאט 9 אזיינער, די צייט ווען זיי האבן געזאלט אנהויבן די שחיטה, אנגעהויבן זי תיכף. מיט מאשין־געווער האבן זיי געשאסן פון די באלקאנען און פענצטערס פון יענער זייט געטא.

פון דער שיסערײַ איז באַלד אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע מהומה. איינער איז געלאָפֿן אויפֿן צווייטן. מאַמענטאַל זענען שוין געלעגן הונדערטער דערשאָסענע און דערשטיקטע. די געדיכטע מענטשן־מאַסן האָבן נישט געהאַט ממש וואו אַהינצוטאָן זיך, ווײַל פון ביידע זײטן געשטאַנען האָבן געברענט די הייזער, און אין די געשטאַנען גופא די סטויגן היי, — האָבן זיי זיך געוואָרפן אויף דער ערד. זייערע קולות און ײַלנות האָט מען געקענט הערן אויף קילאָמעטערס ווייט, און די שרעקלעכע סצענעס, וואָס האָבן זיך דאָרטן אָפּגעשפּילט, איז קיין שום מענטשלעכע פּעדער נישט בכוח צו באַשרײַבן.

אויך אויפֿן הויף פון געוועזענעם „טאָז"־בנין, וואו ס'איז געווען דער יידישער שפּיטאָל, האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן קנאַפּע טויזנט יידן, וועלכע האָבן געמיינט, אַז פֿונקט ווי אין דער פינפטער־פּעברואַר־שחיטה, וועט אויך דאָס מאָל דער יידישער שפּיטאָל געשוינט ווערן. די נאַצי־בעסטיעס האָבן אָבער אויף דער פֿאַרזאַמלטער מאַסע געפּנט אַ פּייער פון אַלע זײטן און ס'רוב פון עולם איז דאָרט אומגעקומען.

צווישן די, וועלכע זענען אויפן דערמאָנטן הויף דערמאָרדעט געוואָרן, האָט זיך געפונען די באַוואוסטע קינדער־דאָקטאָרין, פרוי סענאַל.

אָנגעהויבן זיך דער העלדישער ווידערשטאַנד פון דער זעלבסטשוץ

אין דער זעלביקער צייט, ווען ס'איז געעפנט געוואָרן דער גע־דיכטער מאַשין־געווער־פּייער פון יענער זײט געטאָ, האָבן פרישע, פול־באַוואָפנטע אוקראַאינישע און וויסרוסישע נאַצים אָנגעהויבן אַריינמאַרשירן אין געטאָ דורכן טויער אויף יוראָווצער גאַס. אין דעם מאָמענט, ווען די טאַנקען האָבן זיך געגומען אַריינשאַרן, האָבן פון אַלע זײטן אָנגעהויבן אויף זיי פֿליען האַנט־גראַנאַטן, געשלײדערט פון דער הראַאישער יידישער יוגנט. פון שטאַרקן ענטפער־פּייער איז באַלד געפאַלן טויט דער אָנפירער פון דער זעלבסטשוץ־גרופּע, טאַדעק (פּסעוודאָנים). פּאַר זיין אומקום איז אים אָבער געלונגען מיט זיינע טרעפלעכע שאָסן אַוועקצושיקן אויף יענער וועלט אַ פּאָר נאַצי־בעסטיעס.

די העלדישע 16־יאָריקע חוה כאַלף (שוועסטער פון חיים כאַלף, באַוואוסטער ביאַליסטאָקער שניצער־קינסטלער, וואָס האָט

העדיש געקעמפט אלס פארטיזאן, געפינט זיך היינט צווישן די גע־ראטעוועטע) איז, ביים ווארפן דעם ערשטן האנט־גראנאט, אין זעל־ביקן אויפגענליק געפאלן מיט א העלדן־טויט פון א האגל נאצי־קוילן.

די שחיטה וועלט געפירט פונקט ווי אויף אַ מלחמה־פעלד

די בלוטיקע שחיטה איבער די ביאליסטאקער יידן איז געפירט געווארן פונקט ווי אויף אן אמתן שלאכט־פעלד. אין יידן־ראט־בנין האט זיך געפונען דער אנפירנדיקער נאצי־שטאב, אויף די גאסן זענען ארומגעפלויגן קוריערן אויף מאטאציקלען מיט מאשין־ביקסן און האנט־גראנאטן אין די הענט. ס'זענען אויך פארצוינן געווארן ספע־ציעלע טעלעפאן־דראטן מיט אפפאראטן, ביי וועלכע ס'האבן אן איבער־ריים דיזשורירט נאצי־רוצחים, וועלכע זענען געשטאנען אין א כסדר־דיקן קאנטאקט מיט דער גזלנים־צענטראלע פון יידן־ראט־בנין.

דריי טויזנט נאצי־גזלנים האבן אנטיילגענומען אין דער שחיטה

אויפן יידן־ראט־הויף איז געשטאנען א נאצי־ארמיי פון 700 מאן, וועלכע האט געמאכט אירע לעצטע צוגרייטונגען צו די מענטשן־פרעסערישע פארברעכנס. חוץ זיי, האבן העכער טויזנט וויסרוסישע און אוקראאיניש נאצי־בעסטיעס ארומגערינגלט דעם געטא־פארקאן. עטלעכע הונדערט מאן האבן באזעצט די געטא־פאבריקן און נענויע טויזנט גזלנים זענען געשטאנען גרייט אפצופירן די קרבנות צו זיערע אומקום־פלעצער, אזוי אז אין דער ענדגילטיקער ליקווידירונג פון די ביאליסטאקער יידן האבן אנטיילגענומען פולע 3000 ביז די ציין באוואפנטע גזלנים.

די 700 באנדיטן פון יידן־ראט־הויף וואַרפן זיך אַרויף אויפן געטאַ

דער מערדערישער פייער פון אויסערן געטא איז פלוצים אפ־געשטעלט געווארן און אין דעם זעלבן אויגנבליק האבן אננעהויבן ארויסצושארן זיך די 700 נאצי־רוצחים, וועלכע האבן זיך געפונען אויפן יידן־ראט־הויף, עפענענדיק א געדיכטן פייער אויף די גאסן און אויף די הייזער. נישט געקוקט אבער אויפן קוילן־האגל, האבן זיך דאך פון א סך פענצטערס און בוידעמער געשאטן ביקסן־קוילן אויף די ביי די וועגט זיך שארנדיקע נאצי־בעסטיעס. ס'האט אבער לאנג נישט געדויערט, ווי זיי האבן דערגרייכט, דורך יוראווצער גאס, די

יידן־ראט־געריכט, וואו עס זענען נאך געווען העכער 15 טויזנט יידן. טויזנטער טויטע און פארוואונדעטע זענען שוין געלעגן אויפן פלאץ. ווען די נאצים זענען אנגעקומען, האט די זעלבסטשוץ־גרופע אויפגענומען דעם קאמף מיט די ביז צו די ציין באוואפנטע נאצי־גזלנים.

די הערואישע יידישע יוגנט האט געקעמפט אויף לעבן און טויט. אויפן ארט פון איין געפאלענעם שפרינגען באלד אונטער צוויי פרישע קעמפער. אונדזערע מסירת־נפשדיקע יידישע טעכטער טראגן פאר די קעמפער האנט־גראנאטן און קוילן. נישט איינע פון זיי פאלט נאך איידער זי דערגרייכט איר ציל. דאס האלט אבער נישט אפ אנדערע פון אונדזערע העלדינס צו העלפן פירן ווייטער דעם קאמף.

אבראשע גאלטער (זון פון שפינמייסטער גאלטער), איינער פון די אקטיווסטע געטא־קעמפער, האט אין יידן־ראט־גארטן דערזען, ווי זיין שוועסטער מאטערט זיך אין שוועדע יסורים פון א נאצי־קויל, וואס זי האט געקריגן ביים צוטראגן אמוניציע פאר די געטא־קעמפער; נישט קענענדיק צוזען אירע ליידן און נישט וועלנדיק, אז זי זאל ארויפפאלן א לעבעדיקע אין די גזלנישע הענט, האט ער איר ארויפגעלאזן א קויל אין קאפ און פארענדיקט איר הראאישן לעבן.

אבראשע גאלטערן איז שפעטער געלונגען ארויסצורייסן זיך פון געטא און זיך פאראיניקן מיט די פארטיזאנער, וואו ער האט ווייטער העלדיש געקעמפט. אבער ביי א שווערן איבערפאל פון א גרעסערער גרופע נאצי־גזלנים אויף א קליינער פארטיזאנער־אפטיילונג, איז אבראשע געפאלן מיט א העלדן־טויט.

דער הערואישער ווידערשטאנד אין די יידן־ראט־געריכט האט געדויערט א קנאפן האלבן טאג און האט געקאסט די נאצי־בעסטיעס עטלעכע צענדליק טויטע און קנאפע פופציק פארוואונדעטע. א גרויסער טייל פון די געטא־קעמפער איז אומגעקומען אין דעם דאזיקן איבערמענטשלעכן, נישט גלייכן קאמף, וואס עס איז זיי אויסגעקומען צו פירן מיט די פרימיטיווסטע מיטלען קעגן אזא ריזיק־באוואפנטער מיליטערישער מאכט.

א געוויסער צאל פון די געטא־קעמפער איז שפעטער געלונגען צו אנטלויפן און זיי האבן שפעטער געקעמפט אויף פארשידענע ערטער.

ארום 4 בייטאג איז דער קאמף אין די יידן־ראט־געריכט געווען פארענדיקט.

די לעבן־געפֿליבענע ווערן געטריבן קיין פּעטראַשע

די אַריבער 15 טויזנט מענער, פרויען און קינדער, וועלכע האָבן נאָך דער שחיטה זיך געפונען אין די גערטנער, זענען דורך די נאַצי־בעסטיעס אַרומגערינגלט געוואָרן און מיט קאָלבעס איבער די קעפּ זענען זיי געטריבן געוואָרן דורך יוראָווצער גאַס צום פּעטראַשער פּעלד, וואָס איז ספּעציעל באַשטימט געוואָרן פּאַר אַ פֿייניקונגס־אָרט פּאַר יידן, וויל אויפן אויבנדערמאָנטן פּעלד האָבן זיי צוזאַמען מיט אַלע ביאַלימסטאָקער בירגער אָנטיילגענומען אין די אָקטאָבער־פֿייערונגען, וועלכע זענען דאָרט דורך דער סאָוויעטן־מאַכט דורכגעפֿירט געוואָרן אין יאָר 1939.

די יידן־ראַט־גערטנער זענען אויך ווי נאָך דער שרעקלעכסטער שלאַכט

נאָכדעם ווי אין די יידן־ראַט־גערטנער זענען שוין קיין לעבעדיקע יידן כמעט ווי נישט געווען, האָב איך פון אונדזער בוידעם, וועלכער האָט זיך געפונען אויף כמיעלנע 1, האָרט נעבן די גערטנער, אָבסערווירט אַ לענגערע וויילע דעם גאַנצן אָרום, וועלכער האָט מיט זיך פּאָרגעשטעלט אַ שוידערלעך בילד. ס'איז ממש נישט געווען קיין שטיקל אָרט, וואו ס'זאָלן נישט ליגן קיין דערשאָסענע אָדער האַלב־טויטע מענער, פרויען און קינדער, וועמענס שוואַכע קולות און קרעכצן עם פֿלעגן דערגיין צו מיינע אויערן. די, וועלכע האָבן זיך נאָך געמאַטערט, האָבן געבעטן אַביסל וואַסער. אַנדערע האָבן געשריגן מיט די לעצטע כוחות: „ראַטעוועט!" אייניקע האָבן זיך געבעטן: „שיסט מיר אַריין אַ קויל אין קאָפּ, וויל כ'קען שוין נישט איבער־טראָגן די שרעקלעכע יסורים".

צווישן די טויזנטער הרוגים, וואָס זענען געלעגן צעוואָרפן אין די גערטנער, האָבן זיך אויך געוואַלגערט דאָס געפּאָק פון די ענעוע 20 טויזנט יידן, וועלכע האָבן זיך נאָך מיט עטלעכע שעה צוריק דאָ געפונען. אַלץ צוזאַמען האָט געשאָפן אזא בילד, אז דאָס האַרץ איז ממש צעריסן געוואָרן אויף שטיקער. איך וויים נישט, צי נאָך די גרויסע שלאַכטן אין די לעצטע וועלט־מלחמות, האָבן די שלאַכט־פעלדער אויסגעזען שוידערלעכער ווי די יידן־ראַט־גערטנער.

צווישן די הערלעכע אומגעקומענע קעמפער אין די יידן־ראַט־

געריכטער האט זיך געפונען וועלוול וואלקאוויסקי (פארבינדליכער פון די פארטיזאנער מיט די געטא־קעמפער, אין וועמענס וואוינונג אויף טשעפליע 13 ס'איז געווען דער טרעף־ארט פון די זעלבסטשוץ־חברים).

די נאצי־גזלנים ווילן פארלעשן די געטא־שריפות

אין דער זעלביקער צייט, ווען ס'איז געגאנגען דער קאמף אין די יידן־ראט־גערטנער, האט א גרופע נאצי־רוצחים אנגעהויבן ארייננשארן זיך אויף טשעפליע נאס און האבן נאך זיי איז געפארן א פייער־לעשער־מאשין, מיט וועלכער זיי האבן געוואלט פארלעשן די ברע־נענדיקע הייזער ביים געטא־פארקאן. די זעלבסטשוץ־מיטגלידער האבן אבער פון די פענצטערס און בוידעמער תיכף געעפנט א פייער, וואס האט ארויסגעדרופן א גרויסע צעמישונג אין די נאצישע רייען.

העלדישער אקט פון צוויי פופצן־יעריקע יינגלעך

די צוויי דרייסטע פופצן־יעריקע חברים: שמואל רייזנער (זון פונם מחבר פון דעם בוך) און נחום קאזאק (זון פון הערשל קאזאק, וועלכער געפינט זיך איצטער אין אמעריקע), האבן זיך דעמאלט געפונען אויפן בוידעם פון טשעפליע 12. פון דארטן האבן זיי מיט עטליכע טרעפליכע שאסן דערהרגעט צוויי נאצי־גזלנים, וועלכע זע־נען געשטאנען ארום דער פייערליעשער־מאשין.

אין א קורצער וויילע שפעטער האבן זיי שוין געקעמפט אויף אנדערע פלעצער.

הערואישער טויט פון די פארטיזידיקער פון עק טשעפליע־נאוואגרודזקע

אויפן עק טשעפליע און נאוואגרודזקע האט א זעלבסטשוץ־גרופע, אונטערן אנפיר פון בארענען (זון פון שיך־קרעמער יוסף בארען), פארטיזידיקט דעם צוגאנג צו נאוואגרודזקע גאס; זיי ווארן אבער פאר־שאטן מיט א קוילן־האגל. די גאנצע גרופע איז אומגעקומען מיט א הערואישן טויט.

אין סאמע ברען פון פארביטערטן קאמף לויפט צו צום פארקאן פון נאוואגרודזקע גאס דער ענערגישער און איבערגעבענער זעלבסט־שוץ־טוער, נחום מאניסעוויטש (א פורמאן), וועלכער פלעגט געבן

גרעסערע געלט־סומעס פאר דער ארגאניזאציע און נישט איינמאל ריזיקירט זיין לעבן, אריינפירנדיק אין געטא געווער; עס געלינגט אים אריבערצוכאפן זיך איבערן פארקאן אויף יענער זייט געטא, דארט כאפן אים אבער די אוקראאינישע נאצי־בעסטיעס און ער ווערט דורך זיי צעריסן אויף שטיקער.

אין זעלביקן קאמף איז אויך אומגעקומען מיט א העלדן־טויט די פירערין פון די ביאליסטאקער פארטיזאנער, פרוי יודיטא.

די געטא־פארטיידיקער פרואוון זיך דורכצריסן דורכן פארקאן

די הראאישע יידישע יוגנט האט אין פארלויף פון דעם טאג געמאכט עטלעכע פרואוון מיט געווער אין די הענט דורכצוריסן זיך דורכן פארקאן. נאך יעדן פרואוו זענען זיי אבער געצוואונגען געווען צוריקצוציען זיך מיט גרויסע קרבנות.

שרעקלעכער רעזולטאט פון ערשטן שחיטה־טאג

וועז פאר אלעמען איז געווארן קלאר, אז דאס מאל ווערט די גאנצע געטא ליקווידירט און אויסבאהאלטן זיך א לענגערע צייט, דערצו נאך מיט קלייגע קינדער, וועט זיין אוממעגלעך, האבן ס'רוב יידן, באלד פון פרימארגן פון אומגליקס־טאג, געשטראמט צו די גאסן, וואו די נאצי־רוצחים האבן באפוילן צונויפצוזאמלען זיך. דער רעזולטאט דערפון: ביי פינף טויזנט האבן פארענדיקט זייערע לעבנס אין די גערטנער און נאענט צו 25 טויזנט יידן זענען פאר־שלעפט געווארן אויפן פעטראשער פעלד. אזוי ארום זענען פון די קנאפע פערציק טויזנט יידן, וועלכע האבן זיך געפונען אין ביאליסטאקער געטא ביז דער איצטיקער שחיטה, פארבליבן שוין נישט מער ווי צען טויזנט, וועלכע האבן זיך נישט געאיילט צו לויפן קיין טרעבלינקע און זיך אראפגעלאזן אין די באהעלטענישן.

צווישן דער דערמאנטער צאל האבן זיך אויך געפונען עטלעכע הונדערט געטא־פארטיידיקער. זיי האבן איינגעזען, אז דאס פירן דעם קאמף ווייטער איז פשוט א זעלבסטמארד־אקט און דעריבער באשלאסן אראפצולאזן זיך אין די באהעלטענישן און דורך די נעכטע מאבן פרואוון מוט געווער אין די הענט ארויסצוריסן זיך פון געטא.

באראש, מארקום, אייניקע פאבריק-דירעקטארן, עטלעכע צענדליק אָרדנונג-דינסטלער און די פרייוויליקע פייערלעשערס געפינען נאָך שוץ אין געטאָ

עס געפינען זיך נאָך אין געטאָ אינזש. בראש, עטלעכע פאבריק-דירעקטארן, מארקום מיט א פּאָר צענדליק אָרדנונגס-דינסטלער, די פרייוויליקע פייערלעשערס, וועלכע האלטן זיך אויף אין זייער גראש אויף פּאלנע גאס, און א פּאָר הונדערט ארבעטער, וועלכע האבן ביז דער שחיטה געארבעט ביי ס. ס., ס. ד. און אנדערע גדולים פון דער באנדיטן-באנדע און געפינען צייטווייליקן שוץ אין בנין פון דער קארטאנאזש-פאבריק אויף קופיעצקע גאס.

די בעסטיאלישע פינקטלעכקייט

דער ערשטער שחיטה-טאָג האָט זיך פארענדיקט 6 פארנאכט. צען מינוט פאר 6 זענען נאָך צוויי טאנקען דורכגעפאָרן די גאסן: טשעפּלע, נאוואָגרודזקע און כמיעלנע, וואר פנדיק אין א סך הייזער האָנט-גראנאטן. פונקט 6 איז שוין קיין איין נאצי-רוצח אין געטאָ נישט געווען. אין דער זעלביקער מינוט האָט זיך אָבער אנגעהויבן א שרעקלעכע שיסעריי איבערן געטאָ פון די העכער טויזנט נאצי-אוקראאינער, וועלכע זענען געשטאנען פון יענער זייט פארקאן. די קאנאנאדע איז געווען אזוי שטארק, אז לינגדיק אין די באהעלטענישן, האָט זיך געדוכט, אז מ'עפּינט זיך אויף אן אמתן מלחמה-פעלד.

דער צוועק פונם געדיכטן פייער איבערן געטאָ איז געווען, נישט צו דערלאָזן די באהאלטענע יידן זיך דערנענטערן צום פארקאן און גלייכצייטיק שטערן זיי דאָס צונויפזאמלען שפּייז פון די פאר-לאָזענע הייזער.

בוינאכט אין די יידן-ראט-געדטנער

דער באשרייבער פון די טרויעריקע געשעענישן האָט מיט זיין פאמיליע באשלאָסן ווייטער פירן דעם קאמף פאר לעבן און איז דעריבער פארבליבן אין געטאָ. אין אונדזער הויז אויף כמיעלנע 1 האָבן מיר פון פריער געהאט צוגעגרייט א באהעלטענים פאר עטלעכע פאמיליעס. מיין איינציקער פופצן-יעריקער, ליבער און הארציקער זון, שמואל, מיט זיין חבר, נחום קאזאק, האָבן נאָך דער ערע פון דעם

זעלבסטשוץ־חבר, אויף כמיעלנע 3, געכאפט ביקסן און זענען נעלם געוואָרן. דעם נאַנצן טאָג האָבן מיר זיי נישט געזען און נישט געוואוסט וואָס איבערצוקלערן. אונדזערע הערצער זענען שיער נישט צעריסן געוואָרן אויף שטיקער פון עגמת־נפש.

ווי ס'איז נאָר געוואָרן פינצטער, בין איך אַרויסגעקראָכן פון דער באַהעלטעניש און נישט קוקנדיק אויף דער טויט־סכנה, בין איך, שאַרנדיק זיך אויפן בוידן, אַרייַנגעקראָכן אין די שכנותדיקע הייזער. געזוכט, געגישטערט, גערופן — קיינער רופט זיך נישט אָפּ. נישטאָ קיין לעבעדיקער נפש. איך רעזיגניר אָבער נישט און איך שאַר זיך אַרויס צו די גערטנער, וואו עס פליען אַרום קויל־ן ווי אַ געדיכטער רעגן. איך קריך איבער טויטע און האַלב־טויטע, וועלכע קרעכצן מיט די לעצטע כוחות. נעבן עטלעכע טויטע מאַמעס טרעף איך לעבעדיקע קינדער, וועלכע זענען, ווייזט אויס, דורך די נאַצי־רוצחים נישט באַמערקט געוואָרן. דער שטילער כליפען פון די קינדער איז אַזוי טראַגיש, אַז מ'קען דאָס פשוט נישט איבערטראָגן.

אין עטלעכע ערטער האָבן זיך אויך אָפּגערופן עלטערע, וועלכע האָבן מיך געפרעגט, וואו ס'זענען דאָ אויף די נאָענטסטע גאַסן באַהעלטענישן. כ'זאָג זיי אין וועלכע הייזער און צוויי יידן גייען שוין מיט מיר.

פלוצים הויבט אָן רעגענען. די ריזיקע שריפה און דער אָפּשיין פון די פייערן וועלט קלענער און ס'הויבט אָן פינצטער צו ווערן. דער רעגן פארשטארקט זיך — אַן אמתער מבול. אין יענעם טאָג איז אפילו די נאַטור אויך געווען קעגן אונדז.

אין אָפּשיין פון די זיך אויסלעשנדיקע פייערן האָט דער אויסזען פון די יידן־ראַט־גערטנער, וואו ס'זענען געלעגן טויזנטער דערשאָפענע און פארוואונדעטע, וואָס זייערע קרעכצן האָבן געקענט שטיינער רירן, און דער ים פון רענצלעך און פעקלעך, אויף וועלכע ס'האָט זיך געהאַט אראָפּגעלאָזן אַ מבול פון הימל, האָט געמאַכט אַ שוידער־לעכן איינדרוק. מיין האַרץ האָט געמוזט זיין שטארקער פון אייזן, אַז עס האָט דאָס אַלץ געקענט איבערטראָגן.

אלע מיינע זוכענישן האָבן אָבער נישט דערפירט צו די שפורן פון מיין זון. מיטנעמענדיק די צוויי לעבן־געבליבענע יידן, האָבן מיר זיך קוים מיטן לעבן דערשאַרט צו דער באַהעלטעניש, וואו ס'האָט זיך געפונען מיין פאַמיליע, וועמען כ'האָב דערציילט וואָס כ'האָב זיך

אָנגעזען. מיר האָבן געהאַלטן, אז אונדזער ליבער זון מיט זיין חבר זענען שוין נישטאָ צווישן די לעבעדיקע.

2 ביינאַכט האָט מיין זון מיט זיין חבר זיך דורכגעריסן צו אונדזער באַהעלטעניש

ערום 2 ביינאַכט הערן מיר פלוצים פאר אונדזער הויז שטילע טריט און איידער מיר באווייזן נאָך א טראכט צו טאָן, הערן מיר זיי שוין אין שטוב גופא. עס פאלן עטלעכע שוואכע קלעפ אין דעם באהעלטענישׂ־טירל און גלייכצייטיק הערן מיר פליסטערן: „פאפא, פאפא, דאס זענען מיר, איך מיט נחומען, עפן, האב נישט קיין מורא!" די הענט מיט די פים האבן זיך אונדז געמומען וואַרפן פון שרעק און פון פרייד. א לאנגע ווייל האבן מיר נישט געקענט עפענען דאס באהעלטענישׂ־טירל און ווען די קינדער זענען לסוף ארָאפ אין באהעלטענישׂ, האט מיין זון געמומען דערציילן, וואס זיי האבן אין דעם היינטיקן שוידערלעכן טאג איבערגעלעבט. ער מיט נחומען זענען געווען אויפן בוידעם פון טשעפלע 12, פון וואנען זיי האבן געגעבן עטלעכע טרעפלעכע שאסן אויף דער פייערלעשער־מאשין, דערשיסנדיק צוויי נאצי־רוצחים, דערנאָך האבן זיי אנטיילגענומען אין דעם קאמף אין יידן־ראט־גאָרטן, וואו ס'איז זיי ווידער געלונגען צו דערשיסן נאָך א נאצי־גזלן. אין א קורצער ווייל ערום זענען זיי אבער אריינגעפאלן אין א פאסטקע, פון וועלכער זיי האבן זיך שוין נישט געקענט ארויסדרייען. מאמענטאל האבן זיי אוועק־געוואָרפן דאס געווער און זיך אויסגעמישט מיט דער גרויסער מענטשן־מאסע, וועלכע איז געטריבן געוואָרן קיין פעטראשע. אויפן וועג האבן זיי אויסגענוצט א גינסטיקע סעקונדע און געגומען אנטלויפן. א האגל מיט קוילן איז אויף זיי געפלויגן פון אלע זייטן, אבער ווי דורך א נס זענען זיי ניצול געוואָרן.

אויף צוריקוועגס האבן זיי זיך צוזאמענגעטראפן מיט נאָך עטלעכע אנטלאפענע, שוין פון פעטראשע גופא, וועלכע האבן זיי דערציילט, אז דער נאצער וועג פון יוראווצער נאס ביזן פעטראשער פעלד איז אויסגעשפרייט מיט דערשאסענע מענער, פרויען און קינדער.

זיי האבן אויך דערציילט, אז ס'זענען געווען פאלן, וועו אנט־לאפענע זענען געבאפט געוואָרן דורך פוילישע כוליגאנעס, וועלכע

האָבן זיי אָפּגעפירט צו די נאַצי־רוצחים. די געכאַפּטע זענען אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן אין קעגנוואָרט פון די פּאָליאַקן, וועלכע זענען צעשמאָלצן געוואָרן פון שמחה, צוזעענדיק ווי די יידן וועלן אויס־געמאָרדעט.

ווי אַזוי האָבן די יידן פון די באַהעלטענישן זיך פאַרגרייט מיט שפּייז

צוליב דעם, וואָס ס׳רוב פון די געבליבענע יידן האָבן געהאָפט צו קענען זיך אויפהאַלטן אין די באַהעלטענישן א לענגערע צייט און צו דעם צווועק מוז מען דאָך האָבן גרעסערע שפּייז־זאַפּאַסן, זענען זיי, נישט געקוקט אויף דער שרעקלעכער שיסעריי, ארויס פון די באַהעלטענישן צו זוכן שפּייז אין די פאַרלאָזענע וואוינונגען. אין ס׳רוב פון זיי פלעגט מען אין דער פינצטערניש אַרויפטרעטן אויף קערפּערס, צעריסענע דורך אַריינגעוואָרפענע האַנט־גראַנאַטן. אָפּזוכנדיק אזוי אין טויט־שרעק א לענגערע וויילע, פלעגט מען צוריקקריכן אין די באַהעלטענישן מיט אַבים׳ל געפונענע שפּייז.

אויך פון אונדזער באַהעלטעניש איז מען אַרויסגעקראָכן זוכן שפּייז און געטראָפן אין אונזער וואוינונג א מוטער מיט איר זון און זיין פרוי, וואָס זענען אַריינגעלאָפן אין א מאַמענט, וועו זיי האָבן דערהערט אין דער נאַענט דעם געוויש פון טאַנקען; וועו די טאַנקען זענען פאַרבייגעפאָרן אונדזער הויז, איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן א האַנט־גראַנאַט, וועלכער האָט געטראָפן דער שנור אין בויך. דעם זון מיט דער מוטער האָבן מיר אַראָפּגענומען אין אונדזער באַהעלטעניש, די שנור איז אין שוערע יסורים אויסגענאַנגען אויף מיין בעט.

נאָך א נישט־געלונגענער פּרואוו פון דער זעלבסטשוץ אַרויסצוריסן זיך פון גענאָ

די פאַרבליבענע זעלבסטשוץ האָט אין די שפּעטע נאַכט־שעהן ווידער געמאַכט עטלעכע פּרואוון צו דערנענטערן זיך צום פאַרקאַן. יעדעס מאָל האָבן זיי אָבער זיך געמוזט צוריקציען, איבערלאָזנדיק עטלעכע קרבנות.

די אינקוויזיציע אויפן פעטראשער פעלד

וואס עס האט זיך אפגעטאן אויפן פעטראשער פעלד מיט די דאָרט צוזאמענגעטריבענע 25 טויזנט יידן, איז א שוידער צו דערציילן.

די קרוב פינף און צוואנציק טויזנט־קעפיקע מאסע איז אריינגעקוועטשט געוואָרן אין אן ענגןווינקל. פון ענגשאפט און היץ האט מען דאָרטן געקענט דערשטיקט ווערן. ארומגערינגלט זענען זיי געווען מיט דרייַ קאָרדאָנען ביז צו די ציין באוואפנטע נאצי־גזלנים. דירעקט פאר די יידן זענען געשטאנען די אוקראאינער, הינטער זיי לאטישן און ווייסרוסן. דער דריטער קאָרדאָן איז באשטאנען פון עכטע נאצי־גזלנים, וועלכע האבן מיט א גרויסער צאל מאשין־געווער ארומגערינגלט אויף א בריטן שטח דאס פעלד און דעם שאסיי, וואס פירט קיין ביאליסטאק און וואשילקאווע, ווי אויך אלע ארומיקע זייטיקע וועגן.

די נאצי־בעסטיעס האבן די צוזאמענגעטריבענע יידישע מאסן געיאגט הין און צוריק. איינער איז געפאלן אויפן צווייטן. די געפאלענע זענען צעטראטן געוואָרן דורך הונדערטער אנדערע. וען די אינקווויזיציע פלעגט אויף א ווילע איבערגעריסן ווערן, פלעגן די נאצי־רוצחים תיכף אנהויבן א שיסעריי אין דער מאסע. אויך דער שרעקלעכער דורשט האט געבראכט הונדערטער קרבנות. אין די רואיקע מינוטן פלעגט מען די גזלנים אפגעבן פאר אביסל וואסער אלץ, וואס מ'האט פארמאגט, און אפילו נאכדעם פלעגן זיי אויך דאס ביסל וואסער נישט ברענגען, און וען אינער האט שוין יא געבראכט, איז דער געדראנג צווישן דער דורשטיקער מאסע געווען אזוי שטארק, אז דאס וואסער פלעגט אויסגעגאסן ווערן.

די אוקראאינישע נאצי־רוצחים, וועלכע זענען געשטאנען דירעקט נעבן די יידן, האבן געשלאגן מיט שטעקנס און גערטל אין פינגערלעך פון די פרויען־הענט צוזאמען מיט די פינגער. אלס א צולאג צו דעם גיהנום, האט דער שלאקס־דענגן, וואס איז פלוצים אראפגעפאלן, אזוי צעווייקט די צעבראכענע מענטשן, אז זיי זענען אין די הונדערטער געבליבן ליגן אויפן פעלד, נישט קומענדיק מער צו די כוחות.

פון דער ווייטנס האט מען געזען, ווי די גרויסע שריפה אין געטא ווערט אלץ קלענער און האלט שוין ביים פארלאשן ווערן. אט אזוי האבן זיך אויך אנגעהויבן אויסלעשן די לעבנס פון די,

וועלכע זענען צונויפגעיאָגט געוואָרן אויפן פּעטראַשער אינקוויזיציע־פּעלד.

די קלייַנע גרופּע געטאָ־קעמפער, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען, איז אויך דורך די נאַצי־רוצחים אויף א בעסטיאַלישן אופן דער־מאָרדעט געוואָרן.

צווייטער שחיטה־טאָג

דינסטיק, אין צווייטן שחיטה־טאָג, זענען צוואַנציק מינוט פאַר 7 אין דער פרי, אַריינגעפאָרן אין געטאָ העכער 800 נאַצי־רוצחים און, אונטער דער זעלביקער אָנפירונג ווי נעכטן, אינגעאַרדנט זייער שטאַב אין יידן־ראַט־בנין. אין אַייליקן טעמפּ זענען אויף פרישע ערטער פאַרליגט געוואָרן טעלעפאָן־דראָטן און פונקט 7 האָבן די נאַצי־גזלנים זיך אַרויסגעשאַרט פון יידן־ראַט־הויף און, אַינטיילנדיק זיך אין צענטלעך מיט אַן עלטסטן, האָבן זיי ווי ווילדע חיות זיך גענומען גרייטן צום טיגער־שפרונג אויף די נאָך אין געטאָ פאַרבליבענע יידן. היינט איז שוין אָבער קיינער נישט געווען אויף די גאַסן, אַלע זענען געלעגן פאַרשטעקט אין די באַהעלטענישן.

צו יעדן עק גאַס מאַרשירן אָפּ א באַשטימטע צאָל צענטלעך, זיי קריגן זייערע באַפעלן פון די עלטסטע, וועלכע זיצן ביי די פּעלד־טעלעפאָנען. דער מענטשן־פּרעסערישער געיעג האָט זיך ווידער אָנ־גהויבן.

א קלענערע הויז פלענט באַפאַלן ווערן פון איין צענטל און א גרעסערע — פון צוויי. איבערקערנדיק די וואוינונגען מיטן דעק אַרויף, נעמען זיי קודם־כל צו אַלע ווערטפולע זאַכן צו זיך אין די קעשענעס. וועו זיי פאַרדעכטיקן אין דעם באַפאַלענעם הויז א באַ־העלטעניש, הויבן זיי אָן שרייען, מ'זאָל אַרויסגיין, אויב נישט — וועלן זיי תיכף אויפריסן דאָס הויז. קיינער רופט זיך נישט אָפּ. די באַהעלטענע יידן וויסן שוין צו גוט, וואָס עס דערווארט זיי, — זאָלן די בעסטיעס טאָן וואָס זיי ווילן. נישט ווארטנדיק אויף קיין תשובה, ווארפן די בעסטיעס האַנט־גראַנאַטן און שוין פליען שטי־קער קערפערס פון די באַהאַלטענע יידישע קדושים.

אין פאַרלויף פון טאָג איז יעדעס הויז באַפאַלן געוואָרן מינ־דעסטנס צען מאָל און יעדעס מאָל דורך אן אַנדער גרופּע.

זואָס פאַר אַ גיהנום די ביאַליסטאָקער יידן זענען אויסגעשטאַנען אין די באַהעלטענישן

ווי ס׳האָבן זיך געפילט די צען טויזנט יידן, וועלכע זענען נאָך געלעגן אין די באַהעלטענישן, וועו כמעט יעדע שעה זענען זייערע הייזער באַפאַלן געוואָרן דורך די נאַצי־רוצחים, וועלכע האָבן געלויערט אויף זייערע לעבנס, קען דערציילן נאָר דער, וואָס האָט עס אַליין דורכגעמאַכט.

אין א באַהעלטענישׂ, וואו ס׳האָט געקענט זיין אָרט פאר צוואַנציק מענטשן, געפינען זיך זעכציק. מען וועט ממש דערשטיקט פון ענגשאפט. אין אַזעלכע אומשטענדן הויבט מען זיך אָן צו קרינען און דאָס דערפירט צו דער אויפדעקונג פון דער באַהעלטענישׂ.

אין א היפשער צאָל באַהעלטענישן האָבן זיך געפונען קליינע קינדער, וועלכע האָבן נישט געוואוסט און נישט פארשטאנען אין וואָס פאר א שרעקלעכער לאַגע מען געפינט זיך. ווי קינדער, פלענן זיי נישט זעלטן צעוויינען זיך, דעמאָלט זענען שוין דאָס ביסל יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער באַהעלטענישׂ, געפאַלן קרבנות. די נערוון זענען ביי אַלעמען געוואָרן געשפאַנט אויף דער העכסטער מדרגה און וואָס פאר אַן אייזערנע כוחות די באַהאַלטענע יידן האָבן עס געדארפט פארמאָגן, כדי דאָס אַליין צו קענען איבערשטאַנען!

א סך האָבן טאַקע נישט געקענט אויסהאַלטן און אַליין געמאכט א סוף צו זייער לעבן. אזוי האָט, צווישן אנדערע, זיך פאַרסמט די פאַמיליע צוקער (טשעפלע 11), וואָס איז באשטאַנען פון א מאן מיט א פרוי און א זון מיט א שנור.

דער טרויעריקער סך־הכל פון דעם צווייטן שחיטה־מאָג איז געווען אזא: מיט דער הילף פון פארשידענע טעכנישע מיטלען, ווי אונטערהער־אפפאראטן, שפיר־הינט א. א., האָבן די נאַצי־גזלנים ארויסגעשלעפט פון די באַהעלטענישן צוויי טויזנט יידן. א טייל פון זיי האָט מען באלד אויפן אָרט דערשאָסן און די איבעריקע אפגעפירט אין „לינת־הצדק", וואו ס׳איז געווען דער זאמל־פונקט פאר די דורכן טאָג אנטדעקטע קרבנות. פון דאָרט זענען זיי פארנאכט־צייט אפגעפירט געוואָרן קיין פעטראשע.

אין דעם טאָג איז דורך דער געשטאפּע דערשאָסן געוואָרן יעקב נאַלדבערג, דער אפּראָוויזאַציע־לייטער פון געטא.

אינם זעלביקן טאג זענען די ארבעטער, וואם האבן געפונען צייטווייליקן שוץ אין דער קארטאנאזש־פאבריק, פארשלעפט געוואלן קיין גראדנע, און פון דארטן האט מען זיי אין הערמעטיש־פארמאכטע אויטאם געבראכט אין דער לאמזשער תפיסה. אויפן וועג זענען עטלעכע דערשטיקט געוואלן.

א קורצע צייט שפעטער איז די גרופע פארשלעפט געוואלן אין דעם שטוטהאפער קאנצענטראציע־לאגער.

א דאנק דעם, וואס צווישן זיי האבן זיך געפונען א היפשע צאל שניידערס, וועלכע האבן געהאט א מעגלעכקייט צו ארבעטן ביי זייער פאך, אין פארמאכטע ווארעמע לאקאלן, באקומענדיק א בעסערע באשפייזונג, איז קרוב צוואנציק מאן, פון דער גרופע פון זיבעציק, געלונגען זיך צו ראטעווען און זיי געפינען זיך היינט צווישן די לעבעדיקע.

די נאצי־רוצחים צווינגען די יידן צו פארריכטן דעם אפגעברענטן פארקאן און מקבר זיין די טויזנטער קדושים

די קליינע גרופע יידן, וועלכע האבן נאך אין דער געטא געארבעט פאר די נאצי־רוצחים, האבן אין צווייטן שחיטה־טאג באקומען א באפעל, אז מארגן, מיטוואך, זאל איין טייל פון זיי צוטרעטן פאר־ריכטן די אפגעברענטע טיילן פונם געטא־פארקאן און די איבעריקע זאלן מיט די יידישע פורמאנעם, וואס נאר א קליינער טייל פון זיי איז נאך פארבליבן, צוטרעטן צונויפזאמלען און מקבר זיין די טויזנטער הרוגים, וועלכע האבן זיך געוואלגערט איבער די גאסן און גערטנער.

מיט דעם האט זיך פארענדיקט דער צווייטער שחיטה־טאג.

די צווייטע שחיטה־נאכט אין געטא

אזוי ווי אין ערשטן טאג, האבן די נאצי־רוצחים 6 פארנאכט פארלאזן די געטא און ס'האט זיך אנגעהויבן די מוראדיקע שיסערייען. ווען ס'איז געווארן גוט פינצטער, האבן שאטנס אנגעהויבן ארויס־קריכן פון זייערע באהעלטענישן און שארנדיק זיך אויפן בויך צו די פארלאזענע שכנותדיקע הייזער, געזוכט עסנווארג, נאפט, ליכט און שוועבעלעך.

וועו מ׳איז אין דער פינצטער געווען פארטאן ביים זוכן, פלעגן זיך פלוצים ארויסשארן נאך עטלעכע יידן און מיט זייער ארויפקום אנווארפן טויט־שרעק אויף די יידן, וואס האבן זיך דארטן געפונען. וועו מ׳האט זיך שפעטער פאנאנדערגעשמועסט, האט מען זיך דער־וואוסט איינער פון צווייטן, אז די נאצי־גזלנים האבן אין פארגאנגע־נעם טאג אויפגעדעקט זייער א סך באהעלטענישן, האבן אראפגענומען די עלעקטרישע זיינערס און אפגעשלאסן דאס וואסער פון די הייזער, כדי די באהאלטענע יידן זאלן זיין געצוואונגען צו מאכן פייער אויף די פליטעם און שלעפן וואסער פון ווייטע ברונעמס, כדי נאך די סימנים, וואס זיי וועלן לאזן נאך זיך, זאל גרינגער זיין די יידן צו אנטדעקן.

נאך דער דאזיקער פעסטשטעלונג הויבט מען אן איבערגעבן איינער דעם צווייטן, אז פארגרייטן זיך מיט וואסער זאל מען נאר אין די נעכט. די, וועלכע קענען זיך באגיין, זאלן פארלויפיק נישט קאכן, און די, וואס מוזן, זאלן עס טאן אין א פארלאזענער וואוינונג און נישט צו נאענט פון וועלכער ס׳איז באהעלטעניש.

די איבערגעבליבענע גרופע זעלבסטשוץ־חברים אין געטא האט אויך אין דער צווייטער נאכט געמאכט עטלעכע פרואוון ארויסצורייסן זיך פון געטא. יעדעם מאל האט זי אבער איבערגעלאזן עטלעכע קרבנות און מיט פארביטערונג געמוזט צוריקציען זיך. ס׳זענען אויך געמאכט געווארן פרואוון אונטערצוגראבן זיך אונטערן פארקאן, אבער אויך דאס איז דורכגעפאלן.

דער צווייטער שחיטה־טאג אויפן פעטראשער פעלד

צווויי אזיינער בייטאג זענען אויפן פעטראשער פעלד אנגע־קומען עטלעכע ס. ס. גדולים מיטן מעכטשן־פרעסער, פריידל, בראש און האבן באפוילן, אז אלע זאלן זיך גלייך איינשטעלן. קיינער האט אבער נישט געוואלט זיין אין די ערשטע רייען און ס׳האט זיך אנ־געהויבן א געוואלטיקער נעדראנג און שטארקער טומל. פלוצים האט ענעמען האגלען מיט קוילן, פון וואס די פאניק איז געווארן נאך גרעסער. איינער פון די באנדיטן־פירער האט באפוילן איבערצוריסן די שיסעריי און אויפגעפאדערט די יידן צו בארואיקן זיך און אייך־שטעלן זיך ווי געהעריק, אין קעגנפאל וועלן אלע דא אומגעבראכט ווערן. זיינע רייד האבן געווירקט און אין א פאר מינוט ארום האט

שוין צווישן דער צום טויט פֿאַרמשפּטער, פֿאַרפֿיניקטער מאַסע געהערשט רו.

פֿאַר די אויסגעשטעלטע רייען גייט דורך די גזלנים־קאָמיסיע. אין די הענט האָבן זיי געהאַלטן שטעקלעך מיט פֿאַרבוינענע הענטלעך, וואָס זיי פֿאַרוואַרפן אויף די העלדזער פון די קרעפּטיקערע און יינגערע, שלעפּן זיי אַרויס פון די רייען, וויל זיי ווילן נאָך דורך וויטערדיקער שקלאַפֿן־אַרבעט אַרויסקוועטשן דעם לעצטן ביסל כוח פון זייערע בייגער. די, וואָס ווילן זיך נישט שיידן מיט זייערע פרויען און קינדער, קריגן עטלעכע מאָל מיטן זעלביקן שטעקן איבערן קאָפּ און פֿאַרשוואַלענע מוזן זיי פֿאַרלאָזן זייערע ליבסטע און טייערסטע.

ביז 6 פֿאַרנאַכט זענען אויף אַזא אופן אַרויסגעשלעפּט געוואָרן דריי טויזנט פֿערזאָן, צווישן זיי ביי א פֿאָר הונדערט יונגע פרויען, וועלכע זענען אָפּגעפֿירט געוואָרן אויף א צווייטער זייט פון פּעטראַשער פּעלד.

יעקב ליפּשיץ

אין דער זעלביקער צייט, וען איין קאָמיסיע האָט געזוכט אויסצוקלויבן די קרעפּטיקערע, האָט א צווייטע אַרויסגעשלעפּט די עלטערע און שוואַכע, וועלכע מ'האָט אַרויפּגעטריבן אויף די צוגעגרייטע פורן און אָפּגעפֿירט אויפן געטאָ־בית־עולם. דאָרט האָבן די יידישע פּייניקלעשער, אויפן באַפֿעל פון פרידלען, שוין פון פריער געהאַט אויסגעגראָבן א גרעסערע צאָל גריבער פון 10 מעטער די לענג, 2 מעטער די ברייט און 3 מעטער די טיף.

וען אויפן בית־עולם פֿלעגן געבראַכט ווערן א פֿאָר הונדערט יידן, איז באַלד דאָרט געקומען צו פֿליען אין אויטאָ דער מענטשן־פרעסער, פרידל, און תיכף באַפֿוילן יאָגן די יידן צו די גריבער. וען די אויסגעמוטשעטע קרבנות זענען געשטאַנען ביי זייערע אָפּענע קברים, איז געפֿאלן דער ערשטער שאָס פון פרידלען. נאָך אים האָט

זיך פון דער גרופּע נאצי־גזלנים א שאָט געטון א קוילן־האַנג. די שטערבלעך געטראָפענע פאלן אריין אין גרוב. צו די, וואָס האלטן זיך נאָך, לויפן צו די גזלנים, וואַרפן זיי אריין אין די גריבער, וועלכע וועלן מאַמענטאל פארשאָטן.

צווישן די, וואָס זענען אויף אזא אופן אומגעקומען, האָט זיך געפונען דער באַוואוסטער געזעלשאַפטלעכער עסקן, יעקב ליפשיץ.

אויסגעמיטן דעם גורל האָט בארשעם סעקרעטאר, דער באַוואוסטער מחבר פון העברעאישע לערן־ביכער, רפאל גוטמאַן, מיט זיין פרוי, וועלכע האָבן זיך געסמט אין מאַמענט, וועו מ׳האָט זיי געוואָלט ארויספירן אויפן געטאָ־בית־עולם.

הרב ד״ר ראָזענמאַן וועלט דורך מארקוסן אראָפּגענומען פון פּעטראַשער פעלד

אויפן פּעטראַשער פעלד האָבן זיך אויך געפונען הרב ד״ר ראָזענמאַן מיט זיין פרוי און בוידע טעכטער. זיי האָבן זיך תיכף אריינגטירט צו וואָס די עלטערע מענטשן וועלן געפירט אין געטאָ און גלייך אָפּגעשאָרן זייער פאָטער די באָרד.

עטלעכע שעה שפּעטער איז אין באַגלייטונג פון א געשטאַפּאָרוצח געקומען אויפן פּעטראַשער פעלד קאָמענדאַנט מארקום, וועלכער האָט נאָך געהאַט א פינגערוט מאַכט, און האָט אויסגעפועלט, אז הרב ד״ר ראָזענמאַן מיט זיין פאַמיליע זאלן מעגן פארלאָזן דאָס פּעטראַשער פעלד. פון די נאַענט שטייענדיקע מענטשן האָבן זיך אָנגעהויבן טראָגן קולות און געוויינען: „פאַניע קאָמענדאַנטשע, פאַניע מארקום, נעמט אונדז אויך מיט, ראַטעוועט אונדז". מארקום האָט מיט טרערן אין די אויגן זיי אָפּגענטפערט, אז אלעמען קען ער דאָך נישט ראַטעוון. ער האָט אָבער דאָך נאָך עטלעכע ארויסגענומען פון די רייען און האָט זיי מיטגענומען מיט זיך אין יידן־ראַט־לאָקאל, וואו עס האָבן זיך שוין געפונען העכער פופציק יידן, וועלכע זענען צום מאַמענט נאָך נויטיק געווען די רוצחים.

1200 קינדער וועלן אראָפּגענומען פון פּעטראַשער פעלד און אַרייַנגעפירט צוריק אין געטאָ

די זעלביקע נאצי־קאָמיסיע, וועלכע האָט אויסגעקליבן די יונגע און קרעפטיקע אויף ארבעט און די עלטערע און שוואַכע געפירט

אין געטא צום דערשיסן, האָבן געמאָלדן, אז קינדער ביז 10 יאָר זאָל מען אַרויספירן פון דער מאַסע, ווייל זיי וועלן געשיקט ווערן אויף אַנדערע פּלעצער, וואו ס'וועט זיך זיי לעבן גוט. די עלטערן פון די קינדער האָבן זיך געקוועטשט און נישט געהאַט קיין שום צוטרוי צו די ראַפּינירטע גזלנישע צוזאָגן. צוליב דעם אָבער, וואָס עס איז דאָך שוין סיי ווי סיי נישט געווען וואָס צו פאַרלירן, האָבן א גרויסע צאָל עלטערן האַרצרייסנדיק זיך געזאגט מיט זייערע קינדערלעך, וועלכע זיי האָבן איבערגעגעבן אין די מערדערישע הענט.

1200 קינדער זענען צוריק אריינגעפירט געוואָרן אין געטא. זיי האָבן זיך געפונען אין בנין אויף פאַבריטשנע גאַס אנטקעגן „טאָז"-שפּיטאָל און ס'איז פאַר זיי, ביי יענע אומשטענדן, זייער פיל גע-זאָרגט געוואָרן.

צוזאַמען מיט די קינדער זענען אויך מיטגענאַנגען עטלעכע צענדליק פרויען, וועלכע האָבן זיך אונטערגענומען האַלטן די קינ-דער אין אָרדנונג און טאָן אַלץ, כדי זיי זאָל קיין זאַך נישט פעלן. אַזוי איז געווען דער ווילן פון די נאַצי-רוצחים.

דאָס הייפל יידן, וואָס האָט זיך נאָך געפונען אין געטא און געגאָסן פון געשטאַפּ־שוץ, האָבן אויך געזאָרגט דערפאַר, אז די קינדער זאָל קיין זאַך נישט פעלן.

דירעקטאָר פון דער שיך־פאַבריק אין געטא, ליבערמאַן,

נעמט אַראָפּ 30 שוסטערס פון פּעטראַשער פעלד

אין באַגלייטונג פון א געשטאַפּאָוויץ, איז אין דעם זעלביקן טאָג אויך געקומען אויפן פּעטראַשער פעלד דער דירעקטאָר פון דער שיך־פאַבריק, ליבערמאַן, וועלכער האָט געדאַרפט האָבן עטלעכע צענדליק שוסטערס אויף העלפן פאַרפאַקן די מאַשינעס און די סחורות פון דער פאַבריק. הונדערטער הענט האָבן זיך געריסן צו אים, ער זאָל זיי אַרויסנעמען פון גיהנום. דער געשטאַפּאָוויץ האָט אָבער מער נישט דערלויבט צו נעמען ווי 30 מאַן. עטלעכע פון זיי געפינען זיך היינט צווישן די לעבעדיקע.

ערשטע טראַנספּאָרטן פון פּעטראַשעער פּעלד אָפּגעפירט קיין טרעבלינקע

אין משך פון טאָג זענען די אַזוי גערופענע נישט אַרבעטפּאיקע פון פּעטראַשער פּעלד אָפּגעפירט געוואָרן צום וואָקזאל, דאָרטן זענען זיי אַריינגעטריבן געוואָרן אין פּאַרמאַכטע פראַכט־וואַגאָנעס, וואָס זענען פּאַרהאַקט געוואָרן מיט ברעטער. אויפן צווייטן טאָג זענען זיי שוין געווען אין טרעבלינקע, וואו זיי זענען פּאַרגאַזט און פּאַרברענט געוואָרן.

די צווייטע שחיטה־נאַכט אויפן פּעטראַשער פּעלד

פונקט ווי נעכטן, זענען די צענדליקער טויזנטער מענער, פרויען און קינדער ווידער געטריבן געוואָרן הין און צוריק אין ענגן ווינקל. נאָך יעדן מאָל לויפן הין און צוריק בלייבן ליגן הונדערטער צעטראָטענע. וועו די יאָגעניש הערט א ווילע אויף, שיסן די רוצחים אין דער מענטשן־מאַסע. די היצן זענען דעמאָלט געווען גרויסע, הונדערטער מענטשן האָבן געהלשט און קיין לעק וואַסער צו מינטערן זיי איז נישט געווען. ווי נאָר ס'איז געוואָרן ליכטיק, האָט מען דערזען, אַז איבערן פּעלד ליגן הונדערטער דערשטיקטע, דערשאָסענע און פּאַרהלשטע. די לעצטע זענען שוין צום באַוואוסטזיין מער נישט געקומען. דאָס איז דער סך־הכל פון דער צווייטער שחיטה־נאַכט אויפן פּעטראַשער פּעלד.

דריטער שחיטה־טאָג

די 800־קעפּיקע באַנדיטן־באַנדע האָט אין דריטן שחיטה־טאָג מיטגעבראַכט מיט זיך העק, לאָמען און זענן, מיט וועלכע זיי פלענן דיסן די הייזער, וואו זיי האָבן געהאַט א פּאַרדאַכט, אַז דאָרט לעבן באַהאַלטענע יידן. וועו זיי פלענן עמיצן כאַפּן, פלענן די רוצחים מיט א גזלנישער קאַלטקייט דערהרגענען זייערע קרבנות מיט די העק און לאָמען.

אין דעם טאָג האָבן יידן אָנגעהויבן ארויסקריכן פון זייערע באַהעלטנישן. זיי האָבן איינגעזען, אַז צוליבן אָפּשניידן די עלעקטרי און פּאַרמאַכן דאָס וואַסער, וועלן זיי סיי ווי סיי שוין נישט קענען מער אויסהאַלטן. און אַזוי האָבן אין דעם טאָג ביי 300 יידן פּרייוויליק זיך איבערגעגעבן אין די נאַצי־מערדערישע הענט.

העלדישער ווידערשטאַנד פון 80 גענטאָ־קעמפער קעגן 100 נאַצי־גזלנים

אויף יוראָווצער גאַס, נישט ווייט פון פּאַרקאַן, זענען געווען אין א באַהעלטעניש אן אכציק־קעפּיקע גרופּע פון דער זעלבסטשוץ, וועלכע האָבן זיך געגרייט מאכן א פּרוואוו מיט געוואר אין די הענט אַרויס־צורייסן זיך פון גענטאָ; זיי זענען אָבער דורך עמיצן באַמערקט געוואָרן, ווייל אַזייגער 2 בייטאָג זענען זיי פּלוצים אַרומגערינגלט געוואָרן פון העכער 100 באַנדיטן. ס'האָט זיך אָנגעהויבן א קאַמף אויף לעבן און טויט. די הערראַישע יידישע יוגנט האָט געקעמפט ווי לייבן און נישט איין נאַצי־רוצח איז נעפּאַלן פון זייערע קוילן. נאָך א דריי־שעהדיקן פּאַרביטערטן קאַמף, וועלן פון די אכציק העלדן זענען שוין זיבעציק געווען טויט, איז עטלעכע נאַצי־גזלנים געלונגען צו דערנענטערן זיך צו דער באַהעלטעניש. דאָס הייפל לעבן געבלי־בענע שטעלט נאָך א פּאַרביטערטן ווידערשטאַנד, זיי וועלן אָבער פּאַרשאָטן מיט האַנט־גראַנאַטן און קוילן. וועלן די נאַצי־גזלנים האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן אין באַהעלטעניש, האָבן זיי מיט זייערע העק און לאָמען צעפּערטלט די טויטע גופים פון די הערראַישע קעמפער.

כבוד זייער הייליקן אָנדענק!

דער טרויעריקער סך־הכל פון דריטן שחיטה־טאָג איז געווען אזא: ביי טויזנט יידן זענען אין דעם טאָג אָנטרעפט געוואָרן. א קליינער טייל איז דערמאָרדעט געוואָרן אויפן אָרט און די איבעריקע — קיין טרעבלינקע.

די פּורמאַנעם זענען צוגעטראָטן צונויפּזאַמלען די קדושים פון גענטאָ און פון פּעטראַשע

לויט דער נעכטיקער געשטאַפּא־פּאַראָרדנונג, האָבן מיטוואָך, אין דריטן שחיטה־טאָג, א היפּשע צאָל יידישע פורמאַנעם זיך געמוזט פּאַרנעמען מיטן צונויפּזאַמלען און אָפּפירן די קדושים אויפן גענטאָ־בית־עולם. די זעלביקע פורמאַנעם האָבן אויך געפירט די קרבנות פון פּעטראַשער פעלד. די נאַצי־אוקראַאינער האָבן אַרויפגעוואָרפן אויף די וועגענער אויך אלע פּאַרהלשטע, וועלכע זיי האָבן געהייסן מקבר זיין צוזאַמען מיט די טויטע. עטלעכע פּאַרהלשטע זענען אויפן וועג געקומען צום באַוואוסטזיין און אָנגעהויבן בעטן זיך ביי די פורמאַנעם,

זיי זאלן זיי אראפלאזן פון פור. די פורמאנעם האבן אבער גארנישט געקענט העלפן, ווייל זיי זענען באגלייט געווארן פון אוקראאינישע נאצי־באנדיטן, וועלכע האבן זיי געצוואונגען אריינצואווארפן אין די אויסגעגראבענע גריבער די לעבעדיקע יידן צוזאמען מיט די טויטע.

פרידל דערשימט אַ ייד פֿאַרן נישט גראָבן די גריבער פֿינקטלעך און סימעטריש

אויפן באפעל פון פרידלען, איז אויפן געטא־בית־עולם פארגרעסערט געווארן די צאל קברים־גרעבער. די גריבער האבן אבער גענומזט געמאכט ווערן סימעטריש און פינקטלעך, ווייל יעדע עטלעכע שעה פלעגט פרידל קומען צו לויפן א קוק טאן, צי ס'ווערט ראיעל געארבעט. ווען ס'האט זיך אים איינמאל אויסגעדוכט, אז איינער פון די גרעבער ארבעט נישט אזוי פינקטלעך, האט ער אים אויפן אָרט דערשאסן, זאגנדיק דערבי צו די איבעריקע, אז אויב זיי ווילן נישט ארבעטן ראיעל, ווילן זיי האבן דעם זעלביקן סוף.

די געשטאפּאָ באפעלט צו שאפן אַ קליינע געטאָ

צוליב דעם, וואס די געשטאפּאָ האט געוואלט אין א וואס קירצערן טערמין ארויספירן די מאשינעם און די סחורות פון דער ביאליסטאקער געטא, האבן זיי פארגרעסערט די צאל ארבעטער. היות די ארבעטער האבן זיך נישט געטארט געפינען אין זייערע פריערדיקע וואוינונגען, פון וואנען זיי וואלטן פארשלעפט געווארן צוזאמען מיט אנדערע אנטדעקטע יידן און די געשטאפּאָ האט זיך נאך נענויטיקט אין זייערע ארבעטס־הענט, האט זי דעריבער פארארדנט, אז מארגן, דאנערשטיק, זאלן א געווייסע צאל ארבעטער צוטרעטן מאכן א פארקאן ארום דעם „טאז"־בנין, מיט זיינע דערביי־איקע הייזער, און דאס וועט זיין א צייטווייליקער קליינער געטא פאר די יידן, וועלכע נעפינען זיך נאך אין געטא און העלפן די נאצי־רוצחים אין ארויספירן אלץ פון די פאבריקן.

די דריטע שחיטה־נאכט אין געטא

אזוי ווי אין די פריערדיקע טעג, האט פונקט 6 פארנאכט זיך ווידער אנגעהויבן די שיסעריי אויף דער געטא און ווידער זענען אין דער פינצטער יידן ארויסגעקראכן פון זייערע באהעלטענישן, כדי

אַנצוגרייטן זיך אַביסל שפּייז און וואַסער. וועז ס׳פֿלעגן זיך ערגעץ צוזאַמענטרעפן עטלעכע יידן, האָט מען געדעדט וועגן די געשעענישן פון טאָג און וועגן העלדישן אומקום פון די אַכציק זעלבסטשוץ־חברים. מען דערמאָנט אויך די, מיט וועלכע מ׳איז נאָך נעכטן געווען צוזאַמען און וועלכע זענען שוין היינט נישטאָ צווישן די לעבעדיקע.

די לאַגע אין די באַהעלטענישן וועדט וואָס א טאָג אלץ פּאר־צווייפֿלטער. יעדער איינער פילט, אז היינט אדער מאָרגן קען ער אויפֿ־געדעקט ווערן. אין אָנבליק פון דער שרעקלעכער, קאטאַסטראָפאַלער און אויסזיכטלאָזער לאַגע, האָבן יידן אין די נעכט געזומען גראָבן פרישע באַהעלטענישן, וואוהין זיי זאָלן קענען אַנטלויפן, אויב די ביז־איצטיקע וועלן אויפֿגעדעקט ווערן. א ים מיט שוויים און בלוט איז אַריינגעלייגט געווארן אין דער דאָזיקער שוועדער, סכנותפולער אר־בעט.

כדי אויסצומיידן אומזיסטע שרעק האָבן די באַהאַלטענע יידן פון געמאָ אָפּגערעדט צווישן זיך אַ פּאַראָל

קען מען זיך דען פֿאָרשטעלן די געפילן פון א מענטשן, וועל־כער מוז אין דער פינצטער ליגן אויף דער ערד, שטיל ווי א פיש, נישטערן און זוכן צווישן דעם אָנגעוואָרפענעם בארג פון יאָרן אויפ־געזאמלטן האָב און גוטס, כדי צו געפינען מיט וואָס צו דערהאַלטן די נשמה? עס טרעפט אויך, אז אין מיטן פון אָט דעם זוכן גיט מען א טרעט אויף א טעלער, וואָס וועדט צעברעכן. דאָס האַרץ פּאַלט ארוים פאר שרעק, ווייל מען איז דאָך נישט זיכער, צי עס דרייען זיך נישט ארום ביינאכט אין געטאָ נאצי־גזלנים, וועלכע קענען דעם געדויש דערהערן.

ס׳פֿלעגט אויך טרעפן, אז בעת מען איז געווען פארטאָן אין זוכן אביסל שפּייז, פלעגט זיך אריינשאַרן א צווייטער ייד און איידער מ׳האָט זיך דערקענט אלס יידן, פלעגט פון שרעק ביי ביידן אָפּגענע־מען ווערן הענט און פיס.

כדי אָט די אומזיסטע שרעק צו פארמיידן, האָבן די באַהעל־טענישיידן אין דער דריטער שחיטה־נאכט אָפּגערעדט צווישן זיך א פּאַראָל, וועלכער איז באשטאנען אין טשמאָקען ווי צו א פערד; האָט איינער פון דער וויימנס געזען עמיצן באַווענען זיך, האָט ער זיך געדארפט באַנוצן מיטן פּאַראָל. אויב ס׳איז נישט געקומען קיין

תשובה, האט שוין דער, וואס האט געטשמאקעט, געמוזט באלד אנטלויפן און אט צוליב וואס: ערשטנס, איז מען נישט געווען זיכער, צי דער מענטש, וואס האט נישט געענטפערט אויפן פאראל, איז נישט קיין פאליאק, וועלכע פלעגן זיך ארייננגנבענען ביינאכט אין געטא, כדי צו ראבירן אין די יידישע הייזער, און אז ער וועט וויסן וואו עס ליגן באהאלטענע יידן, וועט ער געווים אנווייזן דער נעשטאפא וואו מ'קען זיי געפינען. און צווייטנס, קען דאס אויך זיין א דייטש, וועלכער האט זיך ארייננעגנבעט אין געטא און וויל זיך אויך אביסל אנווארעמען מיט יידיש האב און גוטס. וועז אזא דייטש טרעפט אן א יידן אויפן וועג, וועט ער אן שום ספק נישט זשאלעווען פאר אים קיין קויל.

26 יידן פארבראנט לעבעדיקערהייט אין א באהעלטענישׂ

אין דער דריטער שחיטה־נאכט איז אויסגעבראכן א שריפה אויף קופיעצקע גאס, נישט וויט פון יידן־ראט־הויז. ס'איז אפגע־ברענט געווארן דאס צוויי־שטאקיקע הויז, וואס האט זיך געפונען הארט ביי דער ביאלע. דארט זענען אין די באהעלטענישן פארברענט געווארן 26 יידישע נפשות.

אלע באמיאונגען צו דערגיין די סיבה פון דער שריפה האבן קיין דערפאלג נישט געהאט; האט עס טאקע ארויפגעווארפן א שרעק אויף די עטלעכע טויזנט יידן פון די באהעלטענישן. מען האט ג־רעכנט, אז די נאצי־גזלנים וועלן אויף אזא אופן ליקווידירן די באהאל־טענע יידן פון געטא.

ווי אזוי און וואוהין זענען פארשלעפט געווארן די ביאליסטאקער יידן פון פעטראשער פעלד

מיטוואך, דעם 18־טן אויגוסט, 1943, האט זיך אנגעהויבן און כמעט ווי פארענדיקט דאס ארויספירן די ביאליסטאקער יידן פון פעטראשער פעלד. ס'רוב פון זיי זענען אפגעפירט געווארן קיין טרעבלינקע; צוזאמען מיט די שפעטערדיקע טראנספארטן, זענען ביי צען טויזנט ביאליסטאקער יידן פארשלעפט געווארן קיין לובלין, פאניאטאוו און מאידאנעק.

פארן ארויספירן די אומגליקלעכע איז, אין דער באגלייטונג פון עטלעכע געשטאפא־אפיצירן, באלד פון פרימארגן, געקומען אויפן

פּעטראַשער פּעלד דער ס. ס.־געזעלשאַפֿט פֿון מאַרקאַווטשיזנע און אויס־
געקליבן פֿון די דריי טויזנט אַרבעטספּאַציקע העכער הונדערט
פּאַכלייט, וואָס זענען אָפּגעפֿירט געוואָרן אין דער ביאַליסטאָקער
תּפיסה, פֿון וואָנען זיי פּלעגן יעדן טאָג אַרויסגעזומען ווערן צו דער
אַרבעט אין מאַרקאַווטשיזנע.

א זייגער 12 בייטאָג זענען די אַזוי גערופענע נישט־אַרבעטספּאַי־
קע איינגעשטעלט געוואָרן צו פֿינף מאָן אין א רייַ און מען האָט זיי
געטריבן צום וואָקזאַל. נאָך זיי זענען אין זעלביקן סדר נאָכגעגאַנגען
די אַרבעטספּאַציקע. אויפֿן וואָקזאַל זענען זיי אַריינגעיאָגט געוואָרן אין
די ערשטע צוואַנציק וואַגאָנעס און גלייך זענען די טירן פֿאַרהאָקט
און פֿאַרשלאָסן געוואָרן.

פֿאַרטיק געוואָרן מיט דער אַרבעטספּאַציקער גרופּע, זענען די
נישט־אַרבעטספּאַציקע אַריינגעטריבן געוואָרן אין די הינטערשטע 20
וואַגאָנעס. אויך זיי האָט מען תיכף פֿאַרהאָקט און פֿאַרשלאָסן. אויף
יעדן וואַגאָן־דאַך איז אַרויפֿגעקראָכן א נאַצי־אוקראַאינער מיט א
מאַשין־געווער.

ביים אַריינגאַן די צום טויט פֿאַרמשפּטע יידן אין די וואַגאָנעס,
האָבן א היפּשע צאָל פון זיי זיך געפֿרוווט אַנטקעגנשטעלן און ס'איז
אַנדערע אפֿילו געלונגען אַרויסצוכאַפּן ביי א פּאָר גזלנים דאָס געווער.
די בעסטיעס האָבן אָבער באַלד געעפּנט א מוראדיקן פּייער, פון
וועלכן ס'זענען תיכף געפֿאַלן צענדליקער דערשאָסענע און פֿאַר־
וואונדעטע. אונטער א האַגל פון שרעקלעכע קלעפּ איז די גאַנצע מאַסע
מאַמענטאַל אַריינגעטריבן געוואָרן אין די וואַגאָנעס. באַלד דערנאָך
איז דער צוג אַוועק אין דער וואַרשעווער ריכטונג.

דער שרעקלעכער גיהנום אין די וואַגאָנעס

פון דער געוואַלטיקער ענגשאַפט און היץ זענען א היפּשע צאָל
אומגליקלעכע באַלד דערשטיקט געוואָרן. איינער האָט געטראָטן אויפן
צווייטן. די קולות זענען געווען עד לב השמים. די נאַצי־בעסטיעס,
וואָס זענען געזעסן אויף די דעכער, האָבן געהאַלטן אין איין אַריי־
שיסן אינעווייניק. די יללות און קרעכצעריין פֿלעגן דעמאָלט ווערן
נאָך גרעסער. פון יעדן מאָל שיסן זענען געווען עטלעכע טויטע און
מערערע פֿאַרוואונדעטע. אויף די דרייסטע, וועמען ס'פֿלעגט באַלד פון דאַך גע־
איינגעבן צו שפּרינגען פון לויפֿנדיקן צוג, פֿלעגט באַלד פון דאַך גע־

עפנט ווערן א פייער. וועו מען פלעגט זיך ארויסדרייען א לעבעדיקער פון די קוילן, איז נאך אלץ געווען ווייט פון א ישועה. אויף דער גאנצער לענג פון באן־וועג ביאליסטאק־טרעבלינקע, זענען געווען אויס־געשטעלט באוואפנטע נאצי־רוצחים, פון וועמענם העכט די ארויס־שפרינגענדיקע יידן זענען ס׳רוב קיין לעבעדיקע נישט ארויס.

ביי דער מאלקינער באן־סטאציע פלעגט זיך דער צוג אפשטעלן, וויל פון דאָרטן איז אפגאנגען די ספעציעל אויסגעבויטע באן־ליניע קיין טרעבלינקע. די לעצטע צוואנציק וואגאנעס מיט די אזוי גערופענע נישט־ארבעטפעאיקע ווערן אפגעטשעפעט. תיכף קומט אן א צווייטער לאקאמאטיוו, פאראייניקט זיך מיט די 20 וואגאנעס און הויבט זיי אן פירן צו דער טרעבלינקער ריכטונג. אין טרעבלינקער צוג זענען באלד אויסגעבראכן שרעקלעכע געשרייען און יללות, וואס מ׳האט דערהערט אין די אנדערע צוואנציק וואגאנעס, צווישן וועלכע ס׳האט זיך אנגעהויבן א יאמערלעכער געוויין. מיט יעדער מינוט ווערן די יללות פון טרעבלינקער צוג שוואכער און שוואכער און אזוי איז ער פארשוואונדן געווארן אין געדיכטן וואלד.

נאכן פארטיק ווערן מיטן טרעבלינקער צוג, זענען די נאצי־רוצחים געגאנגען נאכזוען די צוואנציק וואגאנעס, וואס דארפן נאך געפירט ווערן ווייטער. אין עטלעכע וואגאנעס האבן זיי געטראפן ארויסגעשניטענע שטיקער ווענט, שלעפן זיי ארויס פון די פארטיקע וואגאנעס צו צען יידן און דערשיסן זיי פאר אלעמען אין די אויגן און וואַרענען דערביי, אז אויב זיי וועלן ווייטער טרעפן צעשניטענע ווענט, וועלן אלע דערשאסן ווערן.

די וואגאנעס זענען ווידער פעסט פארקלאפט געווארן. די וואך איז נאך מער פארשטארקט געווארן און ערשט דאן האט זיך אנגע־הויבן דער ווייטערדיקער גיהנום־וועג, וואס האט זיך געצויגן העכער צוויי מעת־לעת.

פאר דער דערמאנטער צייט זענען אין יעדן וואגאן דערשאסן און דערשטיקט געווארן א היפשע צאל יידן, אויף וועלכע מ׳איז גע־קראכן און געזעסן. מ׳איז אויך געצוואונגען געווען אין די פאר־האקטע וואגאנעס אויסצופירן אלע מענטשלעכע באדערפענישן, פון וואס די לופט איז געווען ממש דערשטיקט צו ווערן.

צווישן די דערשאסענע אין די וואגאנעס האבן זיך געפונען

דער געוועזענער פאַרוואַלטער פון דער מענדעלע־שול, מאָטל רובינ־שטיין, מיט זיין עלטסטן זון.

די פרוי פון מאָטל רובינשטיין (שוועסטער פון באַוואוסטן בונ־דישן טויער, יעקב פּאָט) איז געווען א באַליבטע און פּאָפולערע לערערין פון די יידישע פּאָלקס־שולן. זי האָט נישט געקענט אַריבערטראָגן דעם שרעקלעכן נאַצי־רעזשים און האָט אין געטאָ עטלעכע מאָל גע־וואָלט באַגיין זעלבסטמאָרד. די אַרומיקע האָבן אָבער נישט דערלאָזן דערצו. ביזן 16־טן אויגוסט 1943 איז זי נאָך געווען אין געטאָ.

לאַגער־קאָמענדאַנט טומאַן דערשיסט אין פּאָניאַטאָוו א סך פון די פאַרשלעפּטע ביאַליסטאָקער יידן

וועו די קנאַפּע דריי טויזנט ביאַליסטאָקער יידן האָבן זיך שוין קוים מיטן לעבן דערשלעפּט קיין לובלין־פּאָניאַטאָוו, זענען זיי אויף גיך אַרויפגעטריבן געוואָרן אויפן אָפּעל־פּלאַץ, וואו דער לאַגער־קאָ־מענדאַנט טומאַן, — דער זעלבער מערדער, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער שחיטה איבער די ביאַליסטאָקער יידן, — האָט, רייטנדיק אויף א וויסן פערד, דורכגעפירט אַן אינספּעקציע איבער זיינע שקלאַפן און באַלד אויפן אָרט פיל פון זיי דערשאָסן.

פּערטער שחיטה־טאָג

אין פּערטן שחיטה־טאָג זענען די נאַצי־רוצחים צוגעטראָטן אָנצואוועגן א נייעם מיטל, ווי אזוי אויסצוגעפינען די באַהאַלטענע יידן.

אין די באַפאַלענע הייזער פלעגן זיי נישטערן און זוכן א האַלבע שעה און נישט זעלטן אפילו א שעה. נאָכדעם פלעגן כמעט אלע מיט פעסטע טריט פּאַרלאָזן דאָם הויז. די פּאָר רוצחים, וואָס האָבן זיך אָפּגעשטעלט, האָבן זיך אויפגעהאַלטן אזוי שטיל, אז קיינער פון די יידן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין באַהעלטעניש, האָט נישט געהערט דעם מינדסטן שאָרך.

די באַהאַלטענע יידן, וועלכע האָבן זיך קוים דערוואַרט אויפן מאָמענט, די נאַצי־גזלנים זאָלן פּאַרלאָזן דאָם הויז, פלעגן פרייער אָפּעטעמען, אין דער באַהעלטעניש פלעגט ווערן א באַוועגונג, אנדערע פלעגן זיך אויסהוסטן. איינער פון די צווי נאַצי־גזלנים, וועלכע האָבן דאָם אלץ צוגעהערט, פלעגט אין דער שטיל מאָמענטאל אוועקלויפן

ברענגען א גרעסערע גרופּע נאצי־בעסטיעס, וועלכע פלעגן באלד באפאלן דאס הויז פון אלע זייטן, שרייענדיק צו די באהאלטענע יידן, זיי זאלן גלייך ארויסקריכן, אויב נישט וועלן אלע אומגעבראכט ווערן.

דער פלוצימדיקער איבערראשנדיקער איבערפאל פלעגט צעמישן די יידן פון דער באהעלטעניש און זיי פלעגן אפילו קיין אכט נישט לייגן אויף די געשרייען, וויל זיי האבן גאנץ גוט געוואוסט — צי זיי וועלן יא ארויסגיין אדער נישט, זענען זיי שוין פארלוירענע.

די נאצי־גזלנים ווארפן עטלעכע האנט־גראנאטן אין פארשידענע ערטער פון הויז און עס גלייכנט זיי צו אנטדעקן דעם ארויננאנג צו דער באהעלטעניש, דארטן ווארפן זיי ווידער אריין עטלעכע האנט־גראנאטן. צווישן די באהאלטענע יידן ווערט א שרעקלעכע פאניק. אין סעקונדן איז די גאנצע באהעלטעניש אויפגעריסן. אינעווייניק ליגן שוין א היפשע צאל צעריסענע מענער, פרויען און קינדער. די לעבן־געבליבענע ווערן ארויסגעשלעפט און מערדערלעך געשלאגן, מיט דער טענה, פארוואס זענען זיי ביי דער ערשטער אויפאדערונג נישט ארויסגעקראכן פון באהעלטעניש.

נאכן דורכפירן ביי די קרבנות א גרינטלעכע רעוויזיע, בעת וועלכער די בעסטיעס פלעגן צונעמען דאס געלט און צירונג, ווערן זיי געטריבן אין „לינת־הצדק", פון וואנען מען פירט זיי שוין נישט קיין פּעטראשע, נאר דירעקט צום וואקזאל און פון דארט ווערן זיי נאך אין זעלביקן אוונט פארשלעפט קיין טרעבלינקע.

דורך דעם טייוולאנישן מיטל זענען אין פערטן שחיטה־טאג אויפגעדעקט געווארן אין די באהעלטענישן העכער צוויי טויזנט יידן, צווישן זיי א היפשע צאל זעלבסטשוץ־מיטגלידער, וואס זענען פונקט ווי אלע אנדערע אזוי איבערראשנדיק באפאלן געווארן, אז זיי האבן נישט גהאט קיין שום מעגלעכקייט צו שטעלן אפילו דעם קלענסטן ווידערשטאנד.

ווידער זענען פארגעקומען איבערגרופירונגען צווישן דער שוין גאנץ קליינער צאל זעלבסטשוץ־חברים, וועלכע זענען פארצווייפלט און זענען נישט קיין שום אויסוועג פון דער שרעקלעכער קאטאסטראפאלער לאגע. איינצלנע פון זיי פּרואוון אין דער פינצטערער נאכט צושארן זיך צום פארקאן און זיך אונטערגראבן, אבער בלויז איינעם אדער צוויי גלייכנט אויף אזא אופן ארויסצוריסן זיך פון געטא.

ס'רוב זענען זיי דערשאסן געוואָרן ביים אָנהויב פון זייער ריזיקאַ־ לישער אַרבעט.

אויף כמיעלנע וועלט אויפגעדעקט אַ באַהעלטעניש פון דער זעלבסטשוץ און אַלע וועלן דערשאָסן

אין דעם דערמאָנטן טאָג זענען אויך אויפגעדעקט און דערשאָסן געוואָרן די גרופּע זעלבסטשוץ־חברים, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דער באַהעלטעניש אויף כמיעלנע.

פּאַרטיזאַן וועלוול וואָלקאָוויסקי אומגעקומען איז די קאַמפּ אין געטאָ

דאָס איז געווען אַרום 12 בייטאָג. פון דער וויטנס הערט מען די שווערע טריט פון באַטשוועלקע שטיוול. אין עטלעכע סעקונדן שפּעטער זעט מען שוין דורך א שפּאַרונע פון דער באַהעלטעניש, וועלכע האָט זיך געפונען אויף כמיעלנע 1, ווי עס לויפן אויסגעשפּרייט, פונקט ווי אויף א שלאַכט־פעלד, א גרעסערע צאָל נאַציי־גזלנים מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן און האַנט־גראַנאַטן בייַ די זייטן, ווי זיי וואָלטן גרייט געווען דורכצופירן א שטורעם־אָנפאַל אויף א נאָענטן שונא. נאָך די גזלנים איז געפּארן אַן אויטאָ מיט שווערע מאַשין־געווער און א ספּעציעלער אויטאָ מיטן אָנפירנדיקן אָפיציר.

דער גאַנצער געלויף מאַכט א שרעקלעכן אײַנדרוק. דאָס הארץ איז שיער נישט געבליבן שטיין פאַר שרעק און איידער מען קוקט זיך אַרום, הערט זיך שוין א שטאַרקע שיסעריי און באַלד נאָכדעם אויפּרייסן פון האַנט־גראַנאַטן, אויסגעמישט מיט שטאַרקע קולות פון א גרעסערער צאָל מענטשן. עס דויערט נישט לאַנג און מען דער־הערט ווידער די שווערע טריט פון די גזלנים, וועלכע פירן מיט די הענט אין דער הויך א גרעסערע גרופּע יידישע בחורים און מיידלער, וועלכע האָבן אויסגעזוכן בלייַך ווי קרייד. א פּאָר מינוט שפּעטער האָט

מען שוין פון דער ווייטנס געהערט דאָס געזאַנג פון רעוואָלוציאָנערע לידער.

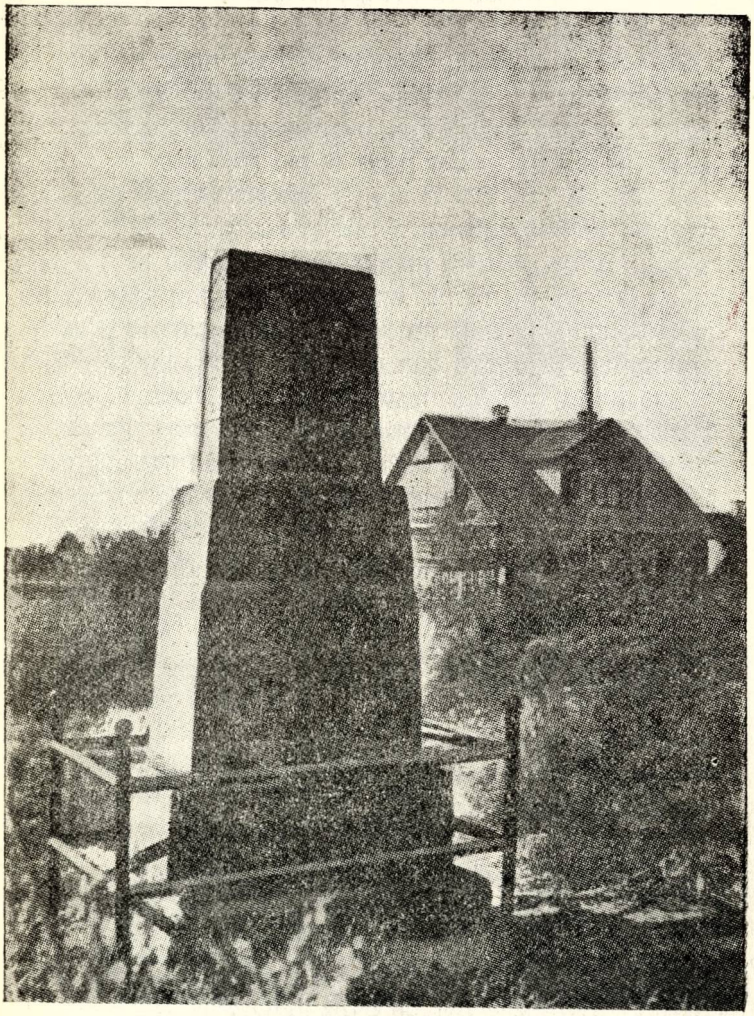
ווי אַזוי עס איז אַנטדעקט געוואָרן די באַהעלטעניש, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען א היפשע צאָל געווער און איז געווען זייער גוט פֿארמאַסקירט (וויל איר אַריינגאַנג האָט געפירט דורך א ברונעם), איז פֿאַר די, וואָס האָבן נאָך צו יענער צייט זיך געפונען אין געטאָ, געבליבן א גרויסע רעטעניש.

עס זענען אַרומגעגאַנגען צוויי וועַרסיעס: אייַנע, אַז די נאַציסרוצחים האָבן באַמערקט ווי עס זעצט פון ברונעם א פֿאַרע און אַנגעהויבן שטאַרק זוכן אַרום דאָזיקן אָרט, ביז זיי איז געלונגען פעסטצושטעלן, אַז דורכן ברונעם פירט אַן אַריינגאַנג צו א באַהעלטעניש; די צווייטע וועַרסיע איז געווען, אַז דאָס האָט אַן אינעווייניקסטער פֿאַרעטער געמסרט די באַהעלטעניש, וויל פֿאַר קיין שום באַהעלטעניש איז נישט קאָנצענטרירט געווען אַזא גרויסע צאָל שטאַרק באַוואָפנטע גזלנים, ווי פֿאַר דער דאָזיקער; מסתמא האָט מען זיי געגבן צו ווייסן, אַז דאָרטן געפינט זיך א גרעסערע גרופּע באַוואָפנטע זעלבסטשוץ-חברים.

דער פּלוצימדיקער אָנפאַל אויף דער אויבנדערמאָנטער באַהעלטעניש איז פֿאַר די דאָרט ליגנדיקע זעלבסטשוץ-חברים געקומען אַזוי איבערראַשנדיק, אַז זיי האָבן נישט באַווייזן צו שטעלן קיין שום ווידערשטאַנד און זענען דערביבער אַלע אַריינגעפאַלן לעבעדיקע אין די מערדערישע הענט.

גלייך ווי זיי זענען צוגעפירט געוואָרן צו ראָג יוראָווצער און קופּיעצקע, האָט אַן אָנקומענדיקער נאַצי-אָפיציר אַרויסגענומען און אַוועקגעפירט פון דער גרופּע דעם פּאָפּולערן שוסטער בערל שאַצמאַן. ער געפינט זיך היינט צווישן די לעבעדיקע.

א צווייטער ס. ס.-מאַן האָט אַרויסגעשלעפּט פיר זעלבסטשוץ-חברים און זיי געהייסן גיין. די פיר געטאָ-קעמפער האָבן אָנגעהויבן מאַכן אַנטי-היטלעריסטישע אויסרופן. גלייך האָט זיך אויף זיי א שאָט געטאָן א קוילן-האַגל. אין דעם מאָמענט האָט די גאַנצע גרופּע געגומען זיך פֿאַנאַנדערלויפן. פונקט אַנטקעגן זיי איז אָבער געשטאַנען אויף א טיש א קוילנווערפער פון וועלכן די מערדערס האָבן געעפנט א שרעקלעכן פייער. אין די סעקונדן איז די גאַנצע גרופּע שוין געווען דורכגעזיפט פון די נאַצישע קוילן.

דענקמאָל איפן ברודער־קבר פון די אומגעקומענע העלדן

ביים ארויפלייגן אויף די פורן די העלדיש אומגעקומענע, האָט זיך ארויסגעוויזן, אז דער 17־יעריקער קוכארעווסקי (ברודער פון אומגעקומענעם ביים אויפרייס אין דעם געווער־פאבריק), סיאָמקע קוכארעווסקי), איז על פּי נס לעבן געבליבן. ער בעט זיך ביי די גזלנים: ער איז יונג און וויל נאָך לעבן. די בעסטיעם האָבן אים אָבער אויף דעם געוענטפערט מיט עטלעכע קויל־ן אין קאָפּ. א טויטן ווארפט מען אים ארויף אויף דער פור, צוזאמען מיט זיינע איבעריקע חברים.

א באהעלטעניש אויפן געטא־בית־עולם

די יידישע פרייווילליקע פייערלעשערס, וועלכע האָבן אָן איבערריים געגראָבן די ברידער־קברים אויפן געטא־בית־עולם, האָבן זיך דאָרט אָנגעשטויסן אויף א זייער גוט מאסקירטער באהעלטעניש, וואו ס'זענען געלעגן עטלעכע צענדליק יידן. די פייערלעשער האָבן די באהעלטעניש נאָך בעסער פאַרמאַסקירט און די גאַנצע צייט, וואָס זיי האָבן דאָרטן געארבעט, געהאָלפן די דאָרט לינגדיקע יידן מיט וואָס נאָר זיי האָבן געקאָנט.

פעטראַשער פעלד איז שוין אָפּגעריניקט פון לעבעדיקע יידן

אין דעם פערטן שחיטה־טאָג זענען אָפּגעפירט געוואָרן צו דער באַן די נאָך פאַרבליבענע יידן פון פעטראַשער פעלד. אונטער די זעלביקע שרעקלעכע אומשטענדן, ווי זייערע ברידער און שוועסטער, זענען זיי פארשלעפט געוואָרן צו די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

אויפן פעטראַשער פעלד האָבן זיך נאָך אָבער געוואָלגערט הונדערטער דערשאָסענע און דערשטיקטע, וועלכע זענען דורך די יידישע פורמאַנעס אָפּגעפירט געוואָרן אויפן געטא־בית־עולם. נישט זעלטן האָט געטראָפן, אז ביים ארויפלייגן די קדושים אויף די פורן האָבן איניקע פורמאַנעס דערקענט צווישן די טויטע זייערע מאַטעמאַמע אָדער קינדער, פלענן זיך דערביי אָפּשפּילן הארצריסנדיקע סצענעס. נישט איינער פון זיי איז פון גרויס דערשיטערונג באַלד באַגאַנגען זעלבסטמאָרד.

די פערטע שחיטה־נאַכט אין געטאָ

די אויפרייסן פון די געוואָרפענע גראָבן אויף די באהאלטענע יידן פון די אָנגעדעקטע באהעלטענישן, און די יללות זייערע, האָבן אָנגעוואָרפן א שרעק אויף די נעבליבענע יידן פון געטאָ. וועו

ס׳איז שוין געווען גוט פינצטער, האָבן אפילו די סאָמע דרייסטע שטאַרק זיך געשראָקן ארויסצוקריכן, כדי צו זען, וואָס עס איז דעם טאָג געשען און גלייכצייטיק צוגרייטן דאָס סאָמע נויטיקסטע אויפן מאָרגנדיקן טאָג. ערשט ארום 12 ביינאַכט הויבן זיך אָן ארויסשאַרן פון די באַהעלטענישן עטלעכע דרייסטע יונגעלייט. וועמען עס האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן א גרופּע יידן פון פּאַרשידענע גאַסן, האָט זיך איינער פון צווייטן דערוואוסט, וואָס פּאַר א חורבן די נאַצי־רוצחים האָבן אָנגעמאַכט דעם היינטיקן טאָג אין געטא. א סך פון די, מיט וועמען מ׳האָט נאָך נעכטן גערעדט, זענען שוין היינט אין געטא נישט געווען.

לויטן חשבון, וואָס מ׳האָט געמאַכט צווישן זיך, האָט די צאָל באַהאַלטענע יידן, נאָכן פערטן שחיטה־טאָג, שוין מער נישט באַטראָפן ווי ארום צוויי טויזנט פּערזאָן. נאָך דער דאָזיקער פעסטשטעלונג איז זייער טרויעריק געוואָרן אויפן הארצן און אלעמען האָט באַהערשט א שרעקלעכע יאוש־שטימונג.

די יידן־ראַט־געהילפן — דער ביינאַכטיקער טרעף־אָרט פון די באַהאַלטענע יידן

דער הויפּט־טרעף־אָרט פון די יידן, וואָס פלעגן ביינאַכט ארויסקריכן פון די באַהעלטענישן, איז געווען דער גאָרטן פון יידן־ראַט, וועלכער האָט זיך געפונען צווישן נאַוואָגרודזקע און יורָאוועצער גאַסן; דאָרטן פלעגט מען זיך וועגן אלץ דערוויסן און גלייבצייטיק אָפּרעדן צווישן זיך, וואָס פאַר א פּאָרזיכטס־מיטלען מ׳דארף אָנגענעמען אויף ווייטער.

די הונגעריקע יידן פון די באַהעלטענישן פלעגן אין די פינצטערע נעכט רייסן אין די יידן־ראַט־געהילפן פאַמידאָרן, אוגערקעס און אַנדערע גרינסן. וואָלטן די נאַצי־בעסטיעס נישט ארויסגעשלעפט פון דאָרטן פולע אויטאָס מיט גרינוואָרג, וואָלטן די געהילפן נאָך א שיין שטיקל צייט געוואָגן געקאָנט דערנערט ווערטער יידן.

נאָכדעם ווי מ׳האָט אין די שמועסן פעסטגעשטעלט די מעטאָדן, וועלכע די נאַצי־רוצחים האָבן דורכגעפירט אין פערטן טאָג פון דער גרויזאַמער שחיטה, האָט מען צווישן זיך אָפּגערעדט, אז בייטאָג, ווען אלע שלאָפן, אויסער עטלעכע, וואָס דארפן שטיין אויף דער וואַך, און קאָכן און עסן זאָל מען נאָר בינאַכט. אויף אזא אופן,

האט מען געהאפט, וועט גרינגער זיין אויסצוהיטן זיך פון די פאר־שידענע שפיצלעך פון די גזלנים.

דער דאזיקער איינפאל האט טאקע א סך געשטערט די נאצי־גזלנים אין זייער טייוולאנישער ארבעט ביים אנטדעקן די באהאלטענע יידן.

וויכטיגער אויפגעבראכן צווישן שריפות אין געטא

אזייגער צווישן ביינאכט זענען וויכטיגע אויפגעבראכן צווישן שריפות אין געטא. היות מען האט נישט געקענט דערגיין די סיבות, האט עס ארויפגעווארפן א שרעק אויף די פאר טויזנט באהאלטענע יידן, וועלכע האבן געהערט, אז די נאצי־גזלנים צינדן אונטער די הייזער, אין וועלכע זיי פארדעכטיקן, אז דארטן געפינען זיך באהאלטענע יידן.

פינפטער שחיטה־טאג

פרייטיק, דעם 20־טן אויגוסט, אין פינפטן שחיטה־טאג, האבן די נאצי־רוצחים ליקווידירט די העכער 200 חולאים מיט די דאקטוירים און שוועסטער פון יידישן שפיטאל. צווישן זיי האט זיך אויך געפונען דאקטאר צבי לוקאטשעווסקי.

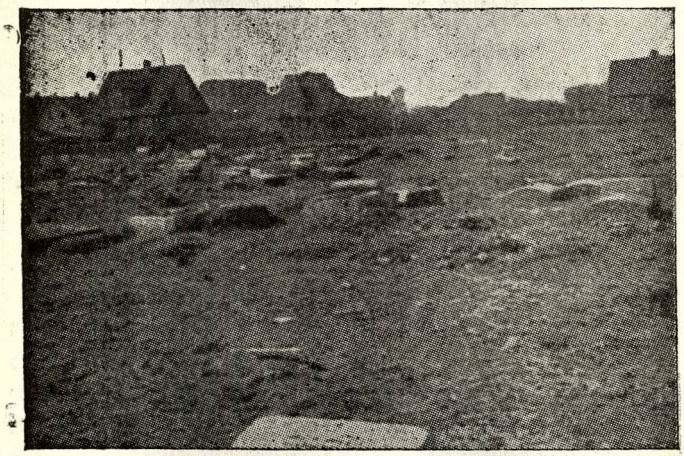

ד"ר צבי לוקאטשעווסקי

די שווער־קראנקע זענען דורך די נאצי־בעסטיעס ארויפגעווארפן געווארן אויף צוויי־רעדערדיקע מילי־טער־וועגענער, וואס זענען געווען אויסגעשטעלט אין צוויי רייען. די קראנקע, וואס האבן נאך געקענט שטעלן א טריט, זענען אריינגעטריבן געווארן אין מיטן פון די וועגענער. ביי א שטארקער וואך, און אונטערן אנפיר פון פרידלען, זענען זיי געטריבן געווארן צום זשאביער בית־עולם.

כמעט אלע חולאים האבן געוואוסט, אז דאס איז זייער לעצטער וועג. זיערע געוויינען און קולות זענען געגאנגען ער לב השמים. ווען זיי האבן זיך שוין געפונען אויפן בית־עולם, איז געפאלן דער באפעל

פון דער בלוט־דורשטיקער פרידל־בעסטיע, אז אלע זאלן זיך אויס־שטעלן ביי די גריבער. ער אליין איז צוגעלאפן צו א מאשין־געווער און געעפנט דעם ערשטן פייער. נאך אים האבן אויף די חולאים געזומען שיסן פון עטלעכע מאשין־ביקסן די אוקראאיניש נאציי־גזלנים. אין פארלויף פון צען מינוט זענען די העכער 200 קדושים שוין געווען אין די גריבער.

דער גטא־בית־עולם

נאכן אפפארטיקן זיך מיטן שפיטאל, האבן די נאצי־רוצחים געמאכט א היפש הפסקה און נאכדעם ווידער זיך צעווארפן איבערן גטא, אין צענטלעך. פונקט ווי נעכטן, זענען זיי געזעסן לאנג אין די וואוינונגען און נאכדעם מיט שטארקע טריט זיי פארלאזן, איבער־לאזנדיק צוויי גזלנים אין הויז. אין דעם טאג איז זיי געלונגען צו אנטדעקן בלויז קנאפע 200 קרבנות, ווייל די יידן האבן זיך געלערנט פון די נעכטיקע פעלערן.

די געכאפטע יידן זענען געבראכט געווארן אויפן גטא־בית־עולם, וואו ס'רוב פון זיי זענען דערשאסן געווארן דורך פרידלען.

צווישן די 200 קדושים האבן זיך געפונען עטלעכע זעלבסטשוץ־חברים. איינער פון זיי האט געפרואווט זיך ווארפן אויף פרידלען,

ער איז אָבער באַלד באַשאָטן געוואָרן מיט אַ קוילן־האָגל, און די פרידל־בעסטיע האָט ווייטער געמאָרדעט.

דער פינפטער שחיטה־טאָג האָט געבראַכט קנאַפּע 400 קרבנות — 200 פון שפּיטאָל און 200 פון די באַהעלטענישן.

דער פּאַרקאַן אַרום דער קליינער גטא איז פּאַרטיק

דער פּאַרקאַן, וואָס עטלעכע צענדליק יידן האָבן אָנגעהויבן בויען אַרום דער קליינער גטאָ, איז אין פינפטן שחיטה־טאָג שוין געווען פאַרענדיקט. די יידן, וועלכע געניסן פון געשטאַפּאָ־שוץ, פירן דאָרטן אַריין די שפּייז־זאַפּאַסן פון יידן־דאָס. אויפן שטח פון דער קליינער גטאָ געפינען זיי אויך אַ טעטיקע בעקערייַ. זיי האָבן גע־האָפט, די „גליקלעכע", צו קענען זיך דאָרט אויפהאַלטן אַ לענגערע צייט און דורכלעבן. די דאָזיקע האָפנונגען זענען נאָר גיך אויסגע־רונען געוואָרן.

ווי איז געזאָרגט געוואָרן פאַר די 1200 קינדער אין גטאָ?

די 1200 קינדער, וועלכע זענען אַראָפּגענומען געוואָרן פון פּעטראַשע, זענען אייגנגעאָרדנט געוואָרן אין עטלעכע הייזער אויף פאַבריטשנע־גאַס און דאָרט געלעבט אין נישט קיין שלעכטע באַ־דינגונגען. עסן האָבן זיי געהאַט גענוג פון די יידן־דאָס־סקלאַדעס. אַ גרעסערע צאָל פרויען זענען אַרומגעגאַנגען אַרום זיי און זיי זענען באַהאַנדלט געוואָרן פון עטלעכע דאָקטוירים.

פינפטע שחיטה־נאַכט אין גטאָ

שפּעט אין אוונט, וען מ'האָט זיך צוזאַמענגעטראָפן אין די יידן־דאָס־גערטנער, האָט מען זיך דערוואוסט וועגן אלץ, וואָס האָט אין פאַרלויף פון טאָג פאַסירט און מען האָט פעסטגעשטעלט, אַז אַ דאַנק די אָנגענומענע פאַרזיכט־מיטלען פון שלאָפן בייטאָג און ענ־לעכעם, האָבן די גזלנים דעם היינטיקן טאָג אָנטדעקט זייער וויניק יידן.

מיט שרעק רעדט מען אָבער וועגן דער פרישער צרה. בייאַכט כאַפּן זיך אַריין אין גטאָ ציווילע פוילישע כוליגאַנעס, וועלכע קריכן איבער די הייזער ראַבירן יידיש האָב און גוטס. ס'האָט שוין געטראָפן, אַז ווען מען געפינט זיך אין אַ הויז, זוכנדיק עפּעס צום

עסן, שארט זיך פלוצים ארײן אזא אײנער, וואס האט זיך שוין דערוואוסט דעם אפגערעדטן פארא. ערשט וועז ער רעדט אויס א פאר ווערטער, זעט מען זיך ארום, אז ס'איז נישט קיין ייד. באלד ווערט אפגענומען דאס לשון און עס פלאצט שיער נישט דאס הארץ פאר שרעק. מען ווייסט נישט, צי דער נאכט־רויבער איז געקומען בלויז ראבווען, צי איז ער נישט אמא׳ל אונטערגעשיקט פון די נאצי־רוצחים, כדי פעסטצושטעלן וואו עס ליגן באהאלטן די יידן. אין ס'רוב פאלן האבן זיך אזעלכע באגעגנישן געענדיקט בשלום.

צו דער פרישער צרה איז געווען זייער שווער צו געפינען אן עצה. די לאגע פון די העכער טויזנט יידן, וואס ליגן נאך אין די באהעלטנישן, ווערט פון טאג צו טאג קריטישער.

זעקסטער שחיטה־טאג

שבת, דעם 21־טן אויגוסט, אין זעקסטן טאג פון דער גרויזאמער שחיטה, איז דורך די נאצי־גזלנים אנטדעקט געווארן זייער א קלייע צא׳ל יידן. דאס האט זיי אריינגעבראכט אין א שרעקלעכער אויפרעגונג. ווי נאר זיי האבן געהאט דעם מינדסטן פארדאכט, אז אין א הויז דארפן ליגן יידן, פלענן זיי די שטוב ממש צענעמען אויף שטיקלעך. וועז דאס האט אויך נישט געהאלפן, פלעגן זיי זוכן און גראבן אויף די הויפן און גערטנער. אויך דארטן האבן זיי אבער קיינעם נישט געטראפן.

לויט זייער חשבון האבן זיך נאך אין נעטא געדארפט געפינען א היפשע צא׳ל יידן (זיי האבן משמעות פארגעסן צו רעכענען די קרוב פינף טויזנט קדושים, וואס זענען געפאלן אין געטא). דער אמתער חשבון איז אבער געווען, אז אין נעטא האבן זיך צו יענעם טאג געפונען קנאפע טויזנט יידן, מיט שטארקע נערוון אזן זייער אויסגעהאלטענע. קיין קינדער זענען שוין צוויישן זיי כמעט נישט געווען, איז דעריבער די נאצי־רוצחים שוין אנגעקומען גאנץ שווער צו אנטדעקן א באהעלטנעניש.

אינם דערמאנטן טאג האבן 700 יידן, וואס האבן געהאלפן ליקווידירן די געטא־פאברikן, געקראגן ספעציעלע שיינען און זיך באזעצט אין דער קלייענר געטא.

די עטלעכע צענדליק יידן, וואס זענען אין זעקסטן שחיטה־טאג ארויסגעריסן געווארן פון זייערע באהעלטנישן, זענען גלייך אויפן ארט דערשאסן געווארן.

שבת, צוויי אזייגער בייטאג, האבן די נאצי־גזלנים פארלאזן די געטא.

זעקסטע שחיטה־נאכט

נישט געקוקט דערויף, וואס די נאצי־רוצחים האבן שבת פאר־לאזן די געטא מיט פיר שעה פריער, איז דאך קיינער נישט ארויס־געקראכן פון די באהעלטענישן איידער ס'איז געווארן גוט פינצטער. ביים צוזאמענטרעפן זיך דערווייסט מען זיך, אז אין דער קליינער געטא וואוינען שוין יידן. נעמען טאקע די דרייסטע זיך שארן אהינצו. באמערקנדיק, אז דער פארקאן פון דער קליינער געטא איז כמעט ווי נישט באוואכט, כאפן זיי זיך אריין אינעווייניק און קריגן פון די דארטיקע יידן א היפשע צאל לעבלעך ברויט, וואס דאס איז פאר זיי געווען זייער א גרויסע זאך, ווייל ס'רוב יידן פון די באהעלטע־נישן האבן זיך דעמאלט דערנערט בלויז מיט די גרינסן פון די גערטנער.

די גאנץ קליינע צאל פארבליבענע זעלבסטשוץ־מיטגלידער האבן זיך אין דער זעקסטער שחיטה־נאכט שוין געפילט דערשלאגן און רעזיגנירט; אייניקע פון זיי זענען באגאנגען זעלבסטמארד; נאר א קליינע גרופע האט זיך נאך גראנגלט און געמאכט עטלעכע נישט־איינגעגעבענע פרואוון ארויסצורייסן זיך פון געטא.

דער „רו־טאג"

ווי אין דער פינפטער פעברואר־שחיטה, האבן די נאצי־גזלנים אויך דעם זונטיק „גערוט". די שרעק איז אבער דאס מאל געווען אזוי גרויס, אז קיינער האט נישט געוואגט בייטאג ארויסצוקריכן פון די באהעלטענישן.

אין אוונט, ווען מ'האט זיך געטראפן אין די יידן־ראט־געדטנער, דערווייסט מען זיך, אז א היפשע צאל פרויען מיט קינדער איז געלונגען אריינצוכאפן זיך אין די פאבריקן, וואו די יידישע ארבעטער האבן געארבעט ביים פאקן די מאשינעס. די דערמאנטע ארבעטער האבן די דאזיקע פרויען און קינדער געזומען אונטער זייער שוץ, דער־קלערנדיק די דארט שטייענדיקע געשטאפענצעס, אז דאס זענען זייערע ווייבער. די נאצי־גזלנים, ווי־סנדיק, אז סיי ווי סיי ווילן זיך די קרבנות פון זייערע הענט נישט ארויסדרייען, האבן אויף דערווייל דערלויבט די פרויען און קינדער אויפצוהאלטן זיך אין פאבדיק־רוים.

די צווייטע וואָך פון דער גרויזאַמער שחיטה

מאָנטיק, דעם 23־טן אויגוסט, זענען אין געטאָ אַריינגעפֿאַרן בלויז 400 נאַצי־רוצחים. איינטיילנדיק זיך צו פינף מאָן אין א גרופּע, צעוואַרפן זיי זיך איבערן גאַנצן געטאָ.

צוליב דעם, וואָס אין די לעצטע צוויי טעג האָבן די נאַצי־גזלנים אַנטדעקט זייער וויניק באַהאַלטענע יידן, האָבן זיי אָנגעהויבן אָנוועגן נייע מעטאָדן: געזוכט אין די מיסט־קאַסטנס, צי איז דאָרט נישטאָ קיין פּריש שמוץ; נאָכגעקוקט גרינטלעך אין די פֿליטעס, צי איז אין זיי נישט געמאַכט געוואָרן קיין פּייער; אין א סך הייזער האָבן זיי געמאַכט סימנים אויף דער פֿליטע און אויף אַנדערע פֿלעצער.

דעם ערשטן טאָג האָבן זיי אויף אזא אופן אַנטדעקט הונדערט יידן. אויף מאָרגן האָט מען זיך אָבער דערוואוסט וועגן די נאַצישע שפּיצלעך, און די, וואָס האָבן געמוזט קאָכן, האָבן עס געטאָן אין די הייזער, וואו ס'איז שוין נישט געווען קיין זכר פון קיין לעבעדיקן ייד, און אפילו דאָרטן האָט מען זיך געמוזט שטאַרק היטן מיטן רויך און מיטן פּייער. דורך פֿאַרשידענע מיטלען האָט מען זיך געקלינט אָפּצופירן דעם רויך פון די פֿליטעס. אַלץ האָט געמוזט געמאַכט ווערן אין דער פינצטערניש, ערשטנס, כדי די נאַצי־וואָך ביים געטאָ־פֿאַרקאַן זאָל נישט באַמערקן, און צווייטנס, האָט מען דאָך נישט געהאַט קיין הונדערט־פּראָצענטיקע זיכערקייט, צי עס דרייען זיך נישט אַרום ביינאַכט אין געטאָ איינצלנע נאַצי־בעסטיעס.

ווידער אַרויסגעפירט ביי צווייטן טויזנט יידן קיין פּאָניאַטאָוו און טרעבלינקע

ביים אינפּאַקן די מאַשינעס און סחורות פון די פּאַבריקן, האָבן חוץ די 700 אַרבעטער, וואָס האָבן באַקומען שיינען אַריינצוגיין אין דער קליינער געטאָ, געאַרבעט נאָך א גרעסערע צאָל יידן. האָט זיך אָבער פּרידל אַרומגעזען, אז ער נויטיקט זיך שוין מער נישט אין זיי, ווייל אַלץ איז געווען פֿאַרפּאַקט, און האָט באַפוילן, אז זיי זאָלן פֿאַרלאָזן די פּאַבריק און צונויפזאַמלען זיך אויף קופּיעצקע־גאַס; די נאַצי־רוצחים האָבן גלייכצייטיק דאָרט צונויפגעטריבן די עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע האָבן געהאַט צייטווייליקן שוץ אין פּייערלעשער־גאַראַזש, וואָס האָט זיך געפונען אויף פּאָלנע־גאַס.

די ביידע גרופּן, אין א צאָל פון קנאַפּע צוויי טויזנט יידן, זענען פון קופּיעצקע אַריינגעטריבן געוואָרן אין דער קליינער געטאָ, וואו זיי האָבן זיך געוואָלגערט דעם גאַנצן מאָנטיקדיקן טאָג און די נאַכט פון מאָנטיק אויף דינסטיק.

דינסטיק, אזייגער 12 בייטאָג, זענען זיי אָפּגעפירט געוואָרן צו דער באַן, וואו מ'האָט זיי אַיינגעטיילט אין צוויי גרופּן: פרויען, קינדער און עלטערע שוואַכע מענער אין איין זייט, און די קרעפטיקע מענער אין דער צווייטער זייט. די ביידע גרופּעס האָט מען אַריינגעטריבן אין וואַגאָנעס: די קרעפטיקערע מענער — אין די פּאַדערשטע און די איבעריקע — אין די לעצטע וואַגאָנעס. די וואַגאָנעס זענען באַלד פּאַרשלאָסן און פּאַרהאַקט געוואָרן און אונטער א שטאַרקער וואַך האָט מען זיי אָפּגעפירט אין דער ריכטונג צו ווארשע.

ביי דער סטאַציע מאַלקין האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט און ס'האָט זיך איבערגעחזרט די פּראָצעדור פון די ערשטע עשאַלאָנען. וועו די לעצטע וואַגאָנעס זענען אָפּגעטשעפּעט געוואָרן, האָבן זיך ווידער איבערגעחזרט די זעלביקע האַרצריסנדיקע געווייגען און געשרייען פון די פרויען מיט די קינדער, וועלכע האָבן שוין געוואוסט, אז דאָס איז דער וועג קיין טרעבלינקע.

וועו דער טרעבלינקער צוג איז אין א האַסטיקן טעמפּ פאַרשוואונדן, האָבן די איבערגעבליבענע אין די פּאַדערשטע וואַגאָנעס נאָך א היפּש ווייל געהערט די מאוימדיקע קולות און יללות פון זייערע פרויען און קינדער.

געקומען קיין טרעבלינקע, ווערן זיי ארויסגעיאָגט פון די וואַגאָנעס. אויפן פּלאַץ ווערן זיי באַפּאַלן און געשלאָגן פון א גאַנצער באַנדע ציווילי־אַרבעטער פון דאָרטיקן לאַגער. פונם האַסטיקן, איבערראַשנדיקן אָנפאַל ווערן די הילפלאָזע קרבנות צעמישט און איידער זיי באַווייזן זיך אומצוקוקן, זענען שוין אַלע אין „באַד־אַנשטאַלט", פון וואַנען מען גייט שוין נישט צוריק.

נאָך אין דער זעלביקער שעה זענען די וואַגאָנעס מיט די „אַרבעט־פּאַויקע" אָפּגעפאָרן פון דער מאַלקינער באַן־סטאַציע און נאָכן שלעפּן זיך עטלעכע טעג אין די פאַרהאַקטע וואַגאָנעס, אין וועלכע ס'האָבן נישט געפעלט קיין דערשאַסענע און דערשטיקטע, זענען זיי געבראַכט געוואָרן קיין לובלין־פאַניאַטאָוו.

די שניידער, שוסטער און אַנדערע פאַכלייט, אין א צאָל פון

דער לעצטער זונג

העכער טויזנט מאן, זענען אין עטלעכע טעג ארום אוועקגעפירט געוואָרן קיין בלזשין, וואו ס'איז געווען אן ארבעט־לאגער. דאָס לעבן אינם דערמאָנטן לאגער איז אבער געווען באדייטנדיק שווערער, ווי אין א קאָנצענטראציע־לאגער. אין פארלויף פונם ערשטן ווינטער זענען הונדערטער פון זיי אויסגעשטאָרבן פון הונגער און פארשידענע קראנקהייטן.

אַכטער שחיטה־טאָג

אויך דינסטיק, אין אכטן שחיטה־טאָג, האָבן די נאצי־רוצחים אָנגעוועגדט די נייע מעטאָדן פון זוכן פארבאהאלטענע יידן, — זיי האָבן אבער קיינעם נישט אנטדעקט.

אין אכטן שחיטה־טאָג איז דורך א געשטאָפאָוויעז דערשאָסן געוואָרן ש. פינקעל, דער אָנפירער פון דער גרויסער אסקאר־סטעפאָן־פאברויק אין נעטא. וועז סטעפאָן האָט זיך וועגן דעם דערוואוסט, האָט ער אויסגעדריקט זיין באדויערן און האָט עס פארענטפערט מיט א פאטאָלן טעות. דאָס דערשיסן פינקלעז האָט דעמאָלט נעמאכט א שטארקן רושם אויף די עטלעכע הונדערט יידן פון דער קלייניער נעטא, ווייל זיי האָבן געהאלטן, אז אים וועלן די געשטאפאָ־באנדיטן לאָזן לעבן.

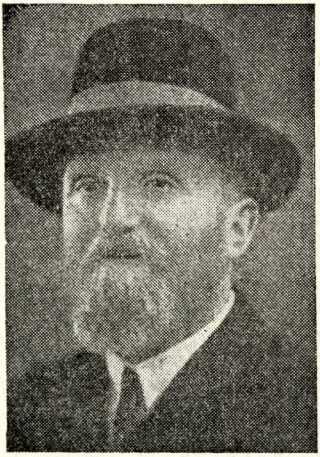
נישט געקוקט אויף דער גרויסער צאָל פורמאנעם, וואָס זענען שוין עטלעכע טעג געווען באשעפטיקט ביים אראָפפירן פון די גאסן און ברענגען צו קבורה די טויזנטער קדושים, האָבן זיך נאָך אומעטום געוואלגערט הרוגים, וויל יעדן טאָג פלענן צוקומען פרישע קרבנות.

אין דער קלייניער נעטאָ

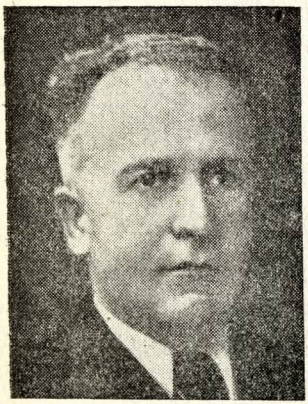
אין דער קלייניער נעטאָ האָבן די יידן געלעבט א נערוועזן, צעטראָגענעם און צעמישטן לעבן. יעדע עטלעכע שעה ווערן דורכנעפירט קאָנטראָלעס, צי ס'זענען דארטן נישטאָ קיין יידן אָן שיינען, און נאָך יעדער קאָנטראָל ווארנען די נאצי־רוצחים בארעשן, אז אין פאל ווען זיי וועלן געפינען איינעם אָן א שיין, וועלן אלע 700 יידן ארויסגעפירט און דערשאָסן ווערן.

נישט געקוקט אויף דער שטרענגקייט, האָבן זיך אין די נעכטע אָנגעהויבן ארייננגענבענען אין דער קלייניער נעטאָ יידן פון די באהעלטענישן, וואו דאָס לעבן איז געווארן וואָס א טאָג ווייטער אלץ שווערער.

די פורמאנעם, וועלכע פירן ארויס פון נעטאָ די מאשינעס מיט די רוי־מאטעריאלן, גיבן איבער, אז זיי פארלאדן עס אין וואגענעס אויף וועלכע עס שטייט אויפגעשריבן: לובלין־פאניאטאָוו, און דאָס האָט מען געוואוסט, אז דארטן איז אן ארבעטס־לאגער. די יידן האָבן געהאָפט, אז פון דער קליינער נעטאָ וועלן אלע ארויסגעפירט ווערן קיין פאניאטאָוו און דארטן וועט אפשר פארט געלינגען צו דערציען ביז דער צייט, ווען דער לאנג דערוואַרטעטער נס וועט קומען. כמעט אלע האָבן אין יענע פינצטערע, האָפנונגסלאָזע טעג געהאלטן, אז ווען מ׳לאָזט די נעטאָ עקזיסטירן לכל הפחות נאָך עטלעכע חדשים,

ראַבינער ד״ר ראָזענמאַן

אינוש. באראש

וואָלטן די ביאלימטאָקער יידן גערעטעוועט געווארן. די דאָזיקע השערה איז געבויט געווען אויפן פאקט, וואָס דער ראטן־פארבאנד האָט צווישן 5־טן און 10־טן יולי, 1943, אנגעהויבן א ריזיקע אָפענסיווע ביי אריאל און האָט שוין ביז יענער צייט דערנרייכט גרויסע דערפאלגן, פארנעמענדיק אריאל, בעלגאראד, כארקאָוו און בריאנסק. פון די אלע השערות און האָפנונגען האָט זיך, ליידער, אויסגעלאָזן א טייך. די קליינע נעטאָ איז גאָר גיך ליקווידירט געווארן, אבער ווען זי וואָלט זיך אפילו געהאלטן די עטלעכע חדשים, וואָלט עס אויך גארנישט געהאלפן. די ביאלימטאָקער יידן, וועלכע זענען

נעבראכט געוואָרן קיין פּאָניאַטאָוו, זענען דאָרטן אין א גאַנץ קורצער צייט אומגעבראכט געוואָרן.

אין דער קלייַנער געטא האָבן זיך נאָך צו יענער צייט, צווישן אַנדערע, געפונען: ראַבינער ד"ר ראָזענמאַן מיט זיין פרוי און ביידע טעכטער, באַראָש מיט זיין פרוי און זון, איסאק מאַרקום מיט זיין פרוי און קינדער, לימאָן מיט זיין פרוי און זון, דוב סובאָטניק און כמעט אַלע פאַבריק־דירעקטאָרן מיט זייערע פאַרטרעטערס, ווי אויך א היפּש צאָל מייסטערס מיט זייערע נאָענטסטע.

נייַנטער שחיטה־טאָג

מיטוואָך, דעם 25־טן אויגוסט, איז די צאָל נאַצי־באַנדיטן פאַר דער געטא ווידער פאַרקלענערט געוואָרן. אָנשטאָט 400 זענען אַריינ־געשיקט געוואָרן נישט מער ווי 200, אָבער אויך די דאָזיקע ציפער איז שוין געווען צופיל. לויט ווי די געבליבענע האָבן געשאַצט, האָבן זיך נאָך געפונען אין די באַהעלטענישן בסך־הכל פון פינף ביז זעקס הונדערט יידן. די רוצחים האָבן וואַרשיינלעך געהאַלטן, אַז עס דאַרפן זיין פיל מער, האָבן זיי דעריבער יעדן פרישן טאָג אויסגע־פונען נייע מעטאָדן און מיטלען, ווי אַזוי צו אָנטדעקן די באַהאַל־טענע יידן. זיי האָבן געמאַסטן די בוידעמער פון אינעווייניק און פאַרגליכן עס מיט דער לענג פון די הייזער, צי איז נישט דער בוידעם קירצער ווי די שטוב, געמאַסטן די שטיבער פון אינעווייניק און פון אויסנווייניק, צי ס'זענען נישט געמאַכט געוואָרן קיין טאַפּלטע וואַנט. ס'האָט זיי אָבער ווייניק וואָס געהאָלפן. פאַרנאַכט פלענן זיי פאַרלאָזן די געטא, האָבנדיק אָנטדעקט בלויז עטלעכע צענדליק יידן. אין ס'רוב פאַלן זענען די געכאַפּטע באַלד אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

דורך דעם פאַרקלענערן די צאָל נאַצי־בעסטיעם אין דער געטא איז נישט אַריינגעטראָטן קיין שום פאַרלייכטערונג פאַר די יידן, וואָס זענען נאָך גלעזן אין די באַהעלטענישן. די נאַצי־גזלנים, וועמען ס'איז שוין מיאום געוואָרן דאָס זוכן, פלענן אַריינגיין אין א הויז און אָפּזיצן דאָרט פון דריי ביז פיר שעה. ס'זענען אויך געווען פאַלן, וועו זיי פלענן אַריינגיין אין אַזא וואוינונג, וואו אונטן זענען געלעגן אין א באַהעלטעניש עטלעכע צענדליק יידן. וואָס די מענטשן האָבן אין אַזעלכע שעהן איבערגעלעבט, איז זייער שווער איבערצו־

געבן. ס׳האָט אויך געטראָפן, אז איין בריגאדע פלעגט פאַרלאָזן דאָס הויז און אין א קורצער ווייל ארום איז אָנגעקומען א צווייטע, וואָס האָט זיך אויך פאַרהאַלטן עטלעכע שעה. נאָכן דורכמאַכן אזא טאָג אין באהעלטעניש, איז מען שוין געווען מער טויט ווי לעבעדיק.

אַרויסגעפירט די 1200 קינדער פון גענאָ

אונטער א שטאַרקער ס. ס. וואַך, באַגלייט פון ד״ר קאַצענעלסאָן און עטלעכע צענדליק יידישע פרויען, צווישן זיי די פרוי פון יידן־ראַט־עלטסטן אינזש. בראַש און די פרוי פון דאָקטאָר ביילין, זענען

קינדער אויף זייער לעצטן וועג

די לעצטע 1200 געטאָ־קינדער ארויסגעפירט געוואָרן פון ביאַליסטאָק אין די לעצטע טעג פון חודש אויגוסט. אין פארשלאָסענע וואַגאָנעס זענען זיי געבראַכט געוואָרן קיין טערעזיענשטאַט (טשעכיע), וואו זיי זענען איזאָלירט געוואָרן אין באזונדערע בראַקן. די איבעריקע

לאגער־ארעסטאנטן האבן מיט זיי נישט געקענט קומען אין קיין שום באדירונג, ווייל ס'האט דערפאר געדארפט טויט־שטראף.

די יידישע פרוי פאולינא פאביאן, פון טשעכיע, האט נאך דער באפרייאונג איבערגענעבן, אז ווען מ'האט די קינדער געבראכט אין לאגער, האט זי צווישן זיי געארבעט אלס היגיענישטקע. א גרויסער טייל פון זיי זענען געווען שטארק פארלייזקט און מען האט דעריבער געמוזט אלעמען אפשערן די האר. די קינדער האבן זיך בשום אופן נישט געלאזט שערן, טענהנדיק צו איר, אז זי איז דאך אויך א יידישע, ווייסט זי דאך, אז נאכן אפשערן פירט מען אין גאז־קאמער. די פרוי פאביאן, וואס האט זיך שוין פון א לענגערער צייט געפונען אין טערעזיענשטאטער קאנצענטראציע־לאגער, האט בכלל קיין אנונג נישט געהאט פון קיין גאז־קאמערן, האט זי דעריבער די קינדער נישט פארשטאנען און זיי געזאגט, אז זיי שרעקן זיך אומזיסט. אביסל שפעטער האט זי זיך אבער איבערצייגט, אז אלץ, וואס די ביאליסטאקער קינדער האבן געוואוסט וועגן די גאז־קאמערן, איז געווען ריכטיק און זיי האבן טאקע געמעגט פאר זיי מורא האבן.

צו די קינדער האבן יא געוואלט זיך שערן אדער נישט — מען האט עס דורכגעפירט מיט געוואלט. אין טערעזיענשטאט האבן זיך די קינדער געפונען קנאפע 3 חדשים. אין פארגלייך מיט אנדערע יידן פון לאגער, זענען זיי געהאלטן געווארן אין זייער גוטע באדינגונגען. אין לאגער האט מען גערעדט, אז מ'וועט זיי אומבייטן אויף דייטשע ציווילע־געפאנגענע. פון דעם האט זיך אבער גארנישט אויסגעלאזט. פלוצים האט מען זיך ארומגעזען, אז אין די באראקן, וואו די קינדער האבן זיך געפונען, באמערקט מען נישט קיין שום באווגונג. כאטש די געשטאפּא האט דעמאלט ארויסגעלאזט א קלאנג, אז זיי זענען אוועקגעשיקט געווארן קיין אויסלאנד, האט מען אבער די קינדער מיטן יידישן פערזאנאל, וואס איז ארום זיי ארומגענאנגען, געבראכט קיין אוישוויץ. אראפנייענדיק פון צוג, ווארן זיי איינגעשטעלט צו פינף אין א ריי און מיטן גרעסטן טייל פון פערזאנאל זענען זיי אריינגעטריבן געווארן אין די גאז־קאמערן.

ביים פארברענען די קינדער האט פאסירט אן אויסטערלישער, טראגישער פאל. ווען איינער פון די יידישע ארבעטער, וועלכע האבן געארבעט ביים פארברענען, האט געוואלט ארויפנעמען אויפן גאפל, אויף וועלכן מען זעצט אריין אין אויוון די טויטע קערפערס פון די

פּאַרגאַנטע, א קערפּער פון א פּאַרגאַנט מיידעלע, האָט דאָס צען־יאָריקע קינד זיך געזומען בעטן, ער זאָל איר נישט פּאַרברענען, ווייל זי לעבט דאָך נאָך. דער ייד האָט אירע תחנונים נישט דערהערט און א לעבעריקע זי אַריינגעוואָרפן אין אויוון.

א פּאָר טעג שפּעטער האָט וועגן דעם געוואָרט דער גאַנצער לאַגער. דער ייד, וועלכער האָט אויסגעפּירט די פּאַרברעכערישע טאַט, איז גלייך נאָכדעם משוגע געוואָרן און איז דורך די ס.ס.־גזלנים דערשאָסן און פּאַרברענט געוואָרן.

אין שייכות מיטן דערמאָנטן טראַגישן פּאַל, איז כדאי צו באַמערקן, אַז ס'זענען געווען פּאַלן, וועו קינדער זענען פּאַרגאַזט געוואָרן צוזאַמען מיט עלטערע און אין דער צייט וועו די עלטערע זענען שוין געווען פּולשטענדיק טויט, האָבן די קינדער נאָך אַרויס־געוויזן שוואַכע סימנים פון לעבן.

שוועריע לאַגע פון די יידן אין די באַהעלטענישן

אין די לעצטע טעג פון דער וואָך זענען קיין סך יידן פון די באַהעלטענישן נישט אָנטדעקט געוואָרן. נישט געקוקט אָבער אויף דעם, איז די שטימונג געוואָרן אַלץ געריקטער. ס'האָט זיך געשאָפן דער איינדרוק, אַז די נאַצי־באַנדיטן וועלן פון געטאָ נישט אָפּטרעטן, ביז זיי וועלן פון איר נישט אַרויסשלעפּן דעם לעצטן ייד.

אויך די דערנערונגס־פּראָגע איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג שוועריער. כאָטש מעל האָט מען זיך דורך די נעכט אָנגעגרייט, איז אָבער זייער שווער געווען מיטן באַקן ברויט. ס'זענען געווען איינצלנע יידן, וואָס פלעגן ריזיקירן און ביינאַכט אַריינכאַפּן זיך אין א פּאָר־לאָזענער יידישער בעקערייַ, וואו זיי פלעגן אָפּבאַקן א געבעקס ברויט. נאָנץ אָפט פלעגן זיי שוין אויף מאָרגן באַצאָלן דערפּאָר מיט זייערע לעבנס. די נאַצי־רוצחים פלעגן דערשמעקן, אַז ס'איז אין דער בע־קעריי געבאַקט געוואָרן ברויט און זיי האָבן נישט געוואָט ביז זיי פלעגן געפינען די יידן, וועלכע האָבן דאָס ברויט געבאַקן.

פּאָר די צוויי וואָכן וואַלגערן זיך אין די באַהעלטענישן, איז מען געוואָרן אויסגעמאַטערט, נידערגעשלאָגן ביז דער לעצטער גרע־נעץ. פונם גרויסן שמוץ, אין וועלכן ס'איז אויסגעקומען צו וואַל־גערן זיך, איז מען געוואָרן פּאַרלייזיקט און נישט איינער איז קראַנק געוואָרן.

צוליב די אַלע סיבות האָבן טאָקע אַ היפּשע צאָל יידן פון די באַהעלטענישן זיך ווידער אָנגעהויבן אַרײַנגנבענען אין דער קלײַנער גער געטאָ, וואו מ׳האָט נאָך דערווײַל געלעבט אין בעסערע באַדינגונגען ווי אין די באַהעלטענישן.

צום סוף פון דער צווייטער שחיטה־וואָך האָט מען געשאָצט די צאָל יידן אין די באַהעלטענישן אויף נישט מער ווי 500.

אין די ערשטע טעג פון דער דריטער שחיטה־וואָך האָט מען אָנגעהויבן רעדן, אַז די קלײַנע געטאָ וועט היינט־מאָרגן ליקווידירט ווערן, ווײַל די דאָרטיקע יידן זענען שוין אויך „איבעריקע". אַלע מאַשינעס מיט די רוי־מאַטעריאַלן זענען שוין פון געטאָ אַרויסגעפירט געוואָרן, די הרוגים זענען שוין אויפגערוימט געוואָרן און די יידן פון דער קלײַנער געטאָ האָבן שוין מער נישט וואָס צו טאָן.

אַרויסגעפירט די יידן פון דער קלײַנער געטאָ

סוף וואָך איז טאָקע געקומען דער באַפעל, אַז אַלע יידן, וואָס געפינען זיך אין דער קלײַנער געטאָ אין דער צאָל פון העכער 1200 מאַן, (צווישן זיי 700 מיט שיינען און העכער 500, וועלכע האָבן זיך אַרײַנגעכאַפּט פון די באַהעלטענישן), וועלן אָפּגעפירט קיין לובלין־פּאָניאַטאָווו.

די דאָזיקע גרופּע יידן איז געפירט געוואָרן אין נישט דער ערך בעסערע באַדינגונגען, ווי מ׳האָט פריער געפירט די צענדלינגער טוויזנטער ביאַליסטאָקער יידן, און וועלן זיי זענען אָנגעקומען קיין פּאָניאַטאָווו, האָבן זיי באַקומען אַרבעט אין די דאָרטיקע פאַבריקן. די שטיקל צייט, וועלכע זיי איז דאָרט אויסגעקומען צו זיין, האָבן זיי געלעבט אין בעסערע באַדינגונגען, ווי מ׳האָט געלעבט אין אַנדערע לאָגערן.

דעם 3־טן נאָוועמבער, 1943, זענען אַלע יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין לאָגער פון פּאָניאַטאָווו, אין א צאָל פון 22 טויזנט מאַן (צווישן זיי ביי 9 טויזנט ביאַליסטאָקער), אַרויסגעפירט געוואָרן אויף א גרויסן פּלאַץ, וואו זיי זענען אַלע, אויפן באַפעל פון אונטערן פערזענלעכן אָנפיר פון לאָגער־קאָמענדאַנט, אָבערשטורעמפירער טורמאַן, דערשאָסן געוואָרן.

אין דער גאַנצער צייט פון דער שוידערלעכער שחיטה האָט, לויט דער פאַראָרדנונג פון זעלביקן טומאַן, דער לאָגער־אָרקעסטער געשפּילט שטרויס׳ וואַלסן.

אין דער דערמאָנטער גרויזאַמער שחיטה זענען אומגעקומען כמעט אַלע פירנדיקע פֿערזענלעכקייטן פונם ביאַליסטאָקער יידישן קיבוץ, סיי פון פּאָר דער מלחמה, סיי פון די פינצטערע נעטאָ־יאָרן.

די פֿערטע שחיטה־וואָך

די פֿערטע שחיטה־וואָך — און דאָס זוכן די עטלעכע הונדערט באַהאַלטענע יידן אין נעטאָ האָט נאָך אַלץ נישט אויפגעהערט. די שטימונג ביי די יידן פון דער באַהעלטענישן איז אַ פֿאַרצווייפלטע און רעזיגנירטע. די לִיקווידאַציע פון דער קליינער נעטאָ האָט אויף זיי געמאַכט אַ שוואַרן רושם. ערשטנס, פֿלעגט מען דאָך ביי די דאָר־טיקע יידן יעדע נאַכט קריגן אַביסל ברויט צום שטילן דעם הונגער, און צווייטנס, ווען דאָס לעבן אין די באַהעלטענישן פֿלעגט שוין ווערן זייער שוואַר — פֿלעגט אַ היפֿש צאָל יידן זיך אַרייננאַפֿן אין דער קליינער נעטאָ. ס'איז נאָך געווען אַ שטיקל „האָפענונג", אָבער איצט, נאָך דער לִיקווידאַציע, זענען זיי געוואָרן אַזוי אָפּאַטיש און אָפּהענטיק, אַז גרויסע טיילן פון זיי האָט שוין אפילו נישט געאָרט, די נאַצי־רוצחים זאָלן זיי אַנטדעקן. מ'האָט שוין געוואָלט וואָס גיכער פּטור ווערן פון דער פֿאַרצווייפלטער, אויסזיכטלאָזער לאָגע.

די, ווָאס האָבן באַשלאָסן ווייטער צו פירן דעם קאַמף פֿאַרן לעבן, האָבן איינע די אַנדערע געמוטיקט און געשטאַרקט. אין די נעכט האָט מען מיט פֿרישער ענערגיע זיך אַ נעם געטון זאַמלען שפּייז. מ'האָט באַשלאָסן צוגרייטן עסנוואָרג אויף אַ לענגערע צייט און אויסהאַלטן.

די דערמאָנטע יידן זענען אויך צוגעטראָטן צו בויען פֿליטעס אין די באַהעלטענישן. די פֿליטעס האָבן געמוזט געמאַכט ווערן אַזוי, אַז דער רויך זאָל אַרויסגיין אין אַזא אָרט, ווואו ער זאָל נישט אַזוי גרינג קענען באַמערקט ווערן. דאָס איז אָנגעקומען זייער שווער דורכצופירן. דער וויליגן צום לעבן אָבער גובר געווען אַלע שוועריקייטן און די פֿליטעס זענען אויסגעבויט געוואָרן. מ'האָט שוין געהאַט די מעגלעכקייט אין די נעכט צו באַקן פֿלעצלעך אָדער אָפּקאָכן עפּעס און אויף אַזא אופן דערנערן זיך מיט דער פאַמיליע.

די שחיטה איז „אָפּיציעל" פאַרענדיקט

פונקט צום חודש, דעם 16־טן סעפטעמבער, 1943, איז אָפּגע־שטעלט געוואָרן די „אַקציע" און גלייכצייטיק זענען איבערגעריסן געוואָרן די נאַכט־שיסעריין אויף דער גאַס.

אין זעלביקן טאָג האָט א גרופּע פון פערציק עלטערע נאַצי־גזלנים איבערגענומען די שמירה איבער דער גאַנצער גאַס.

די דערמאַנטע נאַצים האָבן זיך איינגעקוואַרטירט אינם לאַגאַל פון געווען יידישן אַרבעטס־אַמט, באַלד ביים אַנהויב יוראַווצער גאַס, פון וואַנען זיי פלעגן אין פּאַטרולן צו צוויי צעשיקט ווערן איבער דער גאַס. וען זיי פלעגן ערגעץ וואו אין א שטוב דערהערן א געוויש, פלעגט איינער פון די נאַצים אַוועקלויפן ברענגען נאָך עט־לעכע רוצחים און אלע צוזאַמען פלעגן זיך נעמען זוכן די באַהאַל־טענע יידן, וועלכע זיי פלעגן אין ס'רוב פאַלן אַנטדעקן. א סך פלעגט געלינגען צו אַנטלויפן, וויל ווי שוין פריער דערמאַנט, איז די וואָך באַשטאַנען פון אלטע לייט און אינוואַלידן, פון וועמענם הענט ס'איז נעווען גרינגער אַרויסצודרייען זיך, ווי פון די יונגע גזלנים.

ניינטער קאפיטל

פון דער באהעלטעניש אין געטא ביז קיין זאקסענהויזן

אָנגעהויבן זיך דאָס אַרויספירן דאָס יידישע האָב און גוטס פון געטאָ

דעם 16־טן סעפטעמבער איז די געטאָ צעטיילט געוואָרן אין צוויי באזונדערע טיילן. אויף עק קופיעצקע און יוראָווצער איז אויסגעבויט געוואָרן א הויכער טויער און לענגאויס יוראָווצער גאָס זענען אַלע פענצטער פון די הייזער, וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער זייט פון מאַרקוסעם פאַבריק, פארהאַקט געוואָרן מיט ברעטער. אויף די פרייע פלעצער זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן גרויסע פארקאַנעס אזוי, אז נייוועלט, ביעלאַסטאַטשאַנער, פאָלנע און אַנדערע גאָסן פון יענער שטאָט־טייל זענען אָפגעטיילט געוואָרן פון פאַבריטשנע, טשעפלע און די איבעריקע גאָסן פון דעם ראיאָן.

ווי ס'ווייזט אויס, איז די אָפצאָמונג געמאַכט געוואָרן מיט דעם ציל, אז די באהאלטענע יידן פון איין טייל געטאָ זאָלן נישט קענען קומען אין באַירונג מיטן צווייטן טייל און אויף אזא אופן זאָל זיך איינגעבן גיכער צו ליקווידירן דאָס ביסל נאָך פארבאהאלטענע יידן.

די ארבעט פון ארויספירן דאָס יידישע פארמעגן פון געטאָ האָט איבערגענומען א פריוואַטע דייטשע פירמע, וועלכע האָט עס דורכגעפירט מיט די הענט פון די פארשלעפטע פון רוסלאַנד וויסרוסן, אוקראַינער און רוסן, אונטערן אָנפיר פון פויליש פאַראַרבעטער. זיי האָבן אָנגעהויבן זייער ארבעט צוערשט אין קלענערן טייל געטאָ, דאָס הייסט אין ראיאָן פון פאַבריטשנע און טשעפלע.

די אויסראַבירונג פון די יידישע פארמעגנס איז דורכגעפירט געוואָרן מיט דייטשער פינקטלעכקייט און פלאַנמעסיקייט. צום אָנהויב זענען ארויסגעפירט געוואָרן די ווייכע זאכן. דאָס האָט געדויערט א וואָך צייט.

אויף דער צווייטער וואך איז ארויסגעשלעפט געווארן דאס מעבל, וואס איז אויף גרויסע לאסט־אויטאס אפגעפירט געווארן אין סקלאדעס, פון וואנען די בעסערע זאכן זענען אפגעשיקט געווארן קיין דייטשלאנד און די ערגערע זענען פארקויפט געווארן דער פוי־לישער באפעלקערונג.

פונקט צום חודש, דעם 16־טן אקטאבער 1943, איז פארענ־דיקט געווארן דאס ארויספירן פונם גאנצן יידישן פארמעגן פון דעם קלענערן טייל געטא.

די רייניקונג איז דורכגעפירט געווארן אזוי גרינטלעך, אז פון די בוידעמער זענען אפילו אראפגעשלעפט געווארן די שמאטעס, וואס זענען דארטן געלעגן פון מערערע יארן. ס'זענען אויך גרינטלעך אויסגעריניקט געווארן די שטאלן, וואו ס'איז אפילו קיין ברעקל האלץ נישט איבערגעלאזט געווארן. די געפונענע פאטאגראפיעס, ביכער און דאקומענטן זענען אויף יעדן הויף פארברענט געווארן. וועג פון אומעטום איז שוין אלץ געווען פולשטענדיק ארויסגערוימט, זענען די וואוינונגען אויסגעקערט געווארן, ווי מ'וואלט זיי צוגעגרייט אריינצונעמען נייע לאקאטארן.

דאס לעבן אין די באהעלטענישן וועדט נאך שווערער

פאר די עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע האבן זיך געפונען אין די באהעלטענישן, איז דער חודש געווען זייער א שווערער, ווייל די ארבעטער, וועלכע זענען געווען באשעפטיקט ביים אויפרוימן דאס יידישע האב און גוטס, האבן כמעט דעם גאנצן טאג זיך געפונען אין די וואוינונגען און דער מינדסטער שארך אדער הוסט איז א באהעלטענים האט געקענט ברענגען דעם טויט. אנשטאט צו קריגן א קליין ביסעלע היץ און מיטלייד אין אונדזער גרויסן אומגליק פון די אליין געליטענע פעלקער, האבן זיי נאר געזוכט די געלענהייט צו פארניכטן די לעצטע רעשטלעך אונדזערע. זיי האבן אלץ געטאן און מיטגעהאלפן די נאצי־בעסטיעס דורכצופירן זייערע פארברע־כערישע און מענטשן־פרעסעריש צילן. זיי האבן אויך געהאט א טרויעריקן חלק ביים אויפדעקן באהעלטענישן.

ביינאכט איז שוין אויך געווארן זייער שווער ארויסצוקריכן פון די באהעלטענישן, ווייל איבער דער געטא זענען ארומגעגאנגען נאצי־פאטרולן אין וואליקעס, כדי מ'זאל נישט הערן זייערע שווערע טריט, צוליב וואס זיי איז טאקע איינמאל געלונגען צו אנטדעקן באהאל־

טענע יידן. וועו א פּאָר צענטליק יידן האָבן זיך אין א געוויסן אָוונט געפונען אין יידן־ראָט־גאָרטן ביים סטאוו, פון וואָנען זיי האָבן געוואָלט זיך אָנגרייטן אַביסל וואָסער, האָבן די באַנדיטן אומבאַמערקטערהייט פּלוצים אָנגעהויבן שיסן אין דער ריכטונג צום סטאוו און דריי יידן זענען שוואר פאַרוואונדעט געוואָרן. נאָכן דאָזיקן פאַל האָט מען אפילו מורא געהאַט צו גיין נאָך וואָסער.

פון 16־טן סעפּטעמבער ביזן 16־טן אָקטאָבער זענען מיט דער הילף פון די אַרבעטער אויפגעדעקט געוואָרן די באַהעלטענישן פון א צוויי הונדערט יידן, וועלכע זענען אָפּגעפירט געוואָרן אין תּפיסה; וועו ס'פלעגט זיך דאָרט אָנזאַמלען א גרופּע פון פופציק פערזאָן, פלעגט מען זיי אַרויספירן קיין נאָוואָשאָלקי, פון וואָנען זיי זענען שוין קיין לעבעדיקע נישט צוריקגעקומען.

די וואַך פון געטאָ־פאַרקאָן איז נאָכן 16־טן סעפּטעמבער שטאַרק פאַרקלענערט געוואָרן. די סיטואַציע האָבן אויסגענוצט די פאַרבלי־בענע עטלעכע צענטליק זעלבסטשוץ־מיטגלידער וון האָבן זיך אין די נעכט אַריבערגעכאַפּט אויף יענער זייט פאַרקאָן. איינצלנע פון זיי געפינען זיך צוויישן די לעבעדיקע.

צוליבן צונעמען דאָס מעבל, וואָס האָט אין ס'רוב פאַלן געדינט אלס דער מאַסקירטער אַריינגאַנג צו דער באַהעלטענישׂ, האָט זיך פאַר די יידן, וואָס זענען אין זיי געלעגן, געשאַפן זייער א שוואר פּראָבלעם. מ'האָט געמוזט אויף גיך צוגרייטן נייע אַריינגאַנג און וואו ס'האָט זיך נישט געלאָזן זיי מאַכן, איבערקלייבן זיך אויף אַנדערע ערטער און איינאַרדנען פרישע באַהעלטענישן. אין אייניקע באַהעלטענישן האָט מען זיך אפילו פאַרמויערט. איין מאָל אין וואָך, זונטיק, וועו די אַרבעטער פלעגן אין געטאָ נישט קומען, האָט מען זיך אָפּגעמויערט און אַרויסגעטראָגן די אָנגעקליבענע שמוץ פון דער וואָך און צוגעגרייט וואָסער און שפּייז פאַר דער קומענדיקער וואָך.

מ'האָט זיך קוים אַן עצה געגעבן מיט דער צרה פון די צוגע־נומענע מעבל, איז באַלד געקומען א פרישע נאָטור־מכה. דער וויגטער האָט דעמאָלט זיך אָנגעהויבן פריער ווי נארמאַל. יעדע נאַכט פלעגט שיטן פול מיט שניי און דאָ דאַרף מען גיין נאָך וואָסער אַדער נאָך עפּעס אַנדערש און ס'איז קענטיק יעדער טריט, איז טאַקע ג־ע־וואָרן זייער שוואר און ביטער און מ'האָט ווידער אָנגעהויבן האָפן אויף ניסים.

דער פאראַט פון „באקאַנטע" פאליאקן

אט אזוי האט אויסגעזען די לאגע פון די עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע האבן זיך נאך געוואלגערט אין די באהעלטענישן אבט וואכן נאכן ערשטן טאג פון דער שחיטה.

די אלע אויסגערעכנטע פרישע שווערקייטן האבן באוואוינן א סך יידן פון די באהעלטענישן ארויסצוריסן זיך פון געטא און קומען אין באריונג מיט „באקאנטע" קריסטן. עטלעכע פאליאקן האבן אפילו צוגעזאגט זיי ארייננצונעמען צו זיך מיטן באדינג, אז מען זאל זיי ברענגען א סך ווערטפולע חפצים. די יידן האבן געטאן אלץ, כדי די דאזיקע פאליאקן צו באפרידיקן. ווען זיי פלעגן אבער אריבערקומען מיט זייער פאמיליע, האבן שוין דארטן געוואלגערט געשטאפ־באנדיטן, וועלכע פלעגן זיי תיכף פארהאלטן און אפפירן אין תפיסה. נאך עטלעכע טעג זיצן האט מען זיי ארויסגעפירט און דערשאסן. אט אזוי האבן געהאנדלט ס׳רוב פאליאקן בנוגע זייערע אלטע גוט־באקאנטע יידישע פריינט.

יידן צעשטערן זייערע וואוינונגען

נאכדעם ווי פון ראיאן פאבריטשנע־טשעפלע איז שוין אלץ געווען ארויסגעפירט, האט זיך פאר די יידן, וועלכע זענען נאך דארטן געלעגן אין די באהעלטענישן, געשאפן א פרישע שווערע זארג. די יידן האבן מורא געהאט, אז אין די אויסגעלייקטע און אויפגע־רומטע וואוינונגען וועלן די דייטשע מערדער ארייננעצן נייע שכנים. אויב מען וואלט דאס דורכגעפירט, וואלט אויך די באהאלטענע יידן געלויערט א געפאר נישט ווייניקער ווי פון די נאצי־גזלנים. האט מען צווישן זיך אפגערעדט, אז אין די וואוינונגען, וואו עס געפינען זיך באהעלטענישן, זאל מען ארויסרייסן די פענצטער־ראמען, צע־ברעכן די אויוונס און אנמאכן אנדערע חורבנות. ווען די צייט וועט דערלויבן, זאל מען דאס זעלביקע אויך טאן אין די שכנותדיקע הייזער. מיט דעם האט מען געוואלט זיך פארזיכערן, אז לכל הפחות אין די נאענטע הייזער פון די באהעלטענישן זאל מען נישט האבן קיין פרעמדע שכנים.

ביי די דאזיקע ארבעטן איז מען געווען איינגעשטעלט מיטן לעבן, וויל מ׳האט דאך געמוזט ברעכן און רייסן און דאס אלץ האט מען געדארפט טאן ביינאכט, ווען מ׳זעט נישט און מ׳הערט

נישט פון וואנען די נאצי־וואך קען פלוצים ארויסשפרינגען. דער וויל צום לעבן האט ווידער גובר געווען די לעבנס־געפאר. מ'האט געבראכן, צעשטערט און חרוב געמאכט די וואוינונגען, וואס האבן געדראט די לעבנס־עקזיסטענץ, ווען זיי וואלטן פארנומען געווארן פון פרעמדע.

אויך דער שרייבער פון דער טרויעריקער כראניק איז, צוזאמען מיט זיין פאמיליע און נאענטע, וואס האבן זיך מיט אים געפונען אין באהעלטעניש, צוגעטראטן צו צענעמען די אויוונם און ארויס־רייסן די פענצטער־ראמען פון זיין אייגענער הויז.

מיר ווערן אנטדעקט

הושענה־רבה אין דער פרי. אויסגעמאטערטע לינן מיר אין אונדזער באהעלטעניש און שווייגן. פלוצים דערהערן מיר שווערע טריט און איידער מיר האבן נאך צייט א טראכט צו טאן, האבן שוין לאמען און העק געריסן די טאפלטע פאדלאגע פון אונדזער פאדער־הויז. אונטן אין קעלער זענען געלעגן פארמויערט ניין פער־זאן: מיין משפחה פון פיר נפשות, מיין שוואגער יהושע בינדער מיט זיין ווייב און צווייי קינדער און מיין זונם חבר.

צום טויט דערשראקענע און פארשלאפענע, האבן מיר זיך האלב־נאקעטע געגומען ארויפשארן אין רעזערוו־קעלער, וואס מיר האבן אויסגעבויט דורך די נעכט מיט אויסרעגווייגלעכער אנשטרענ־גונג און מי. אין גרויס אייגעניש האבן מיר אבער נישט באוויזן צו פארמאכן דעם ארייננאנג און דאס האט דערפירט צו אונדזער אנט־דעקונג.

נאכן אויפרייסן די טאפלטע פאדלאגע האט זיך אן אלטער ע־שטאפא־באנדיט אראפגעלאזן אין ארייננאנג פון דער צווייטער בא־העלטעניש און געהאלטן אין איין שרייען, מיר זאלן ארויסגיין. גלייכצייטיק האט ער נישט אויפגעהערט צו שיסן. נאר א דאנק דעם, וואס דער ארייננאנג איז געמאכט געווארן אין זיגזאגן האט ער כסדר געטראפן אין די וועגט.

א צווייטער נאצי־רוצח איז געשטאנען אויף דער גאס. ארום דעם הויז זענען אויך געשטאנען א גרופע קריסטלעכע ארבעטער, וואס האבן, זוכנדיק אין אונדזער אויסגעליידיקטער שטוב אוצרות, מן הסתם דערהערט א הוסט אדער א שארך און האבן אנגעוויזן די נאצי־באנדיטן, אז דא לינן פארבאהאלטענע יידן.

נישט געקוקט דערויף, וואָס דאָס הויז איז געווען ארומגע־ רינגלט, האָט מיין זון מיט דער טאָכטער, דער שוואָגער מיט זיין 10־יאָריקן יינגעלע און מיין זונס חבר, נחום קאָזאַק, אויפגעבראַכן א פּאַרמאַסקירטן ארויסגאַנג און געגומען אַנטלויפן. די ארבעטער האָבן אָנגעהויבן נאָכיאָגן מיין זון מיט זיין חבר. א דאַנק זייער פּלינקייט און אויך דאָס, וואָס זיי זענען געווען באַקאַנט מיט יעדן ווינקעלע פון די דאָרטיקע געסלעך און הויפן, איז זיי געלונגען צו פּאַרשווינדן. מיין שוואָגער יהושע בינדער איז געטראָפן געוואָרן פון א קוי׳ ביים ארויסרייסן זיך פון דער באַהעלטעניש. ער האָט נאָך באַוויזן דערלויפן צו באַוך דעם שלאָסערס אָפּגעברענט הויז, דאָרטן איז ער געפאַלן א באַגאַסענער אין א טייך בלוט.

מיין 23־יאָריקע טאָכטער, נחמה, און דעם 10־יעריקן פּלימעניקל, ישראל בינדער, איז גלונגען צו באַהאַלטן זיך צווישן די אָפּגע־ ברענטע הייזער. פון די ניין פּערזאָן זענען אַזוי ארום פּאַרבליבן אין באַהעלטעניש נאָר 4: איך, מיין פרוי, די שוועגערין און די פּלימע־ ניצע הדסה׳ל בינדער, וועלכע געפינט זיך היינט צווישן די גערא־ טעוועטע.

וועז די נאַצי־רוצחים האָבן דערזען די דרייסטקייט פון יידן, וועלכע האָבן אין לעצטן מאָמענט זיך געקענט ארויסרייסן פון זייערע הענט, זענען זיי אריין אין א שרעקלעכער רציחה און געגומען שרייען צו אונדז, מיר זאָלן גלייך ארויסגיין, אין קעגנפאל וואַרפן זיי אריין האַנט־גראַנאַטן. מיין פרוי, שוועגערין און פּלימעניצע זענען ארויס־ געקראָכן. איך בין געבליבן ליגן א באַהאַלטענער צווישן דעם אָנגע־ וואַרפענעם גרוז.

די צוויי נאַצים, וואָס האָבן געפירט מיין פרוי, מיט איר שוועס־ טער און קינד צום ארעסט־הויז אויף יוראָוויצער גאַס, האָבן זיך ביי זיי אויסגעפרענט וויפיל מענטשן עס האָבן זיך געפונען אין דער באַהעלטעניש. אראָפּרעכענענדיק די אַנטלאָפענע שטעלן זיי פעסט, אז איינער דארף זיך נאָך דאָרטן געפינען.

אין דער צייט, וואָס די נאַצי־רוצחים זענען נישט געווען, האָב איך געמאַכט עטלעכע פּרואוון ארויסצולויפן. די ארבעטער האָבן אָבער געהאַט ארומגערינגלט דאָס גאַנצע הויז און פון די פּרואוון איז גאָרנישט געוואָרן. איידער וואָס־וועז זענען בויידע נאַצי־רוצחים צוריקגעקומען און געגומען זוכן זייער פעלנדיקן קרבן. איינער האָט זיך אראָפּגעלאָזן אין קעלער און דער צווייטער איז געבליבן שטיין

אויף דער גאַס. דער, וואָס האָט געזוכט אין קעלער, האָט געטראָגן אויף דער ברוסט א גרויסן ברענדיקן עלעקטרישן טאשן־לאָמפּ, אין דער רעכטער האַנט האָט ער געהאַלטן א רעוואָלווער און מיט דער לינקער האָט ער אָנגעהויבן צו נישטערן און זוכן צווישן די פּעק אָנגעוואָרפענע זאַכן. ווי נאָר ער פלעגט עפּעס געפינען א ווערטפולן חפּץ, פלעגט ער באַלד אַרויסשרייען צו זיין חבר, אז „די יידישע פּאַרברעכער האָבן דאָ איבערגעלאָזן א גוטס!" און אזוי שרייענדיק וואַרפט ער יעדע עטלעכע מינוט אַרויס פּאַר זיין חבר אַן אַנדער חפּץ.

דאָס אַלץ האָב איך געזען און געהערט ליגנדיק א טראָט פונם נאַצי־רוצח. פּלötzlich, אז מיינע סעקונדן זענען געציילטע, איז דאָס האַרץ אין מיר שיער נישט אַרויסגעשפּרונגען פּאַר שרעק. א קאַלטער שוויים האָט באַדעקט מיין גאַנצן קערפּער. זוכנדיק וווייטער, האָט דער נאַצי־מערדער מיך אָנטדעקט. פּאַר שרעק זענען אים אַרויסגעפּאַלן די זאַכן, וועלכע ער האָט געהאַלטן אין דער האַנט. ער קומט אָבער באַלד צו זיך און שרייט אויס מיט פּרייד צו זיין חבר, אז ער האָט גפּונען דעם פּאַרשטעקטן יידן.

דער נאַצי־רוצח פירט מיך אַרויס אויף דער גאַס און גיט מיך איבער צום צוויטן. יענער באַפּעלט מיר אַוועקצולייגן זיך מיטן פּנים צו דער ערד און הויבט מיר אָן שטעלן קשיות, פּאַרוואָס בין איך אזוי לאַנג געלעגן אין באַהעלטענוש, וויסנדיק, אז עס דראָט פּאַר דעם טויט־שטראָף. ער אונטערשטרייכט דערביי, אז ער אַליין האָט נאָך אויף זיין לעבן קיינעם נישט געשאָסן. ער רעדט וווייטער און דערציילט, אז אַלע ביאַליסטאָקער יידן זענען אַרויסגעפירט געוואָרן קיין לובלין, וואו זיי אַרבעטן און זענען צופרידן, אז איך האָב געמאַכט א גרויסן פּעלער, וואָס איך האָב זיך ביז היינט באַהאַלטן און דאָס וועט מיר קיין גוטס נישט ברענגען. ער ספּקט, צי איך וועל שוין בכלל קענען אָנקומען קיין לובלין. ער מאַכט זיך נאָאיוו און תמוואָטע און זאָגט, אז ס'איז א שאָד דאָס געלט, וואָס כ'האָב שוין געקענט אָפּנעמען פּאַר די ניין וואָכן אַרבעט.

כ'האָב אים געענטפערט, אז כ'בין אַן אַרבעטער און דאָס אַלץ, וואָס ער זעט דאָ, איז דורך מיר איינגעשאָפט געוואָרן אין משך פון צענדליקער יאָרן שווערער פּראַצע און שפּאַרזאַמער ווירטשאָפט, האָב איך עס נישט געקאָנט פּאַרלאָזן. נאָר מיט געוואַלט קאָן מען מיך פון דאָנען צונעמען. דער נאַצי־רוצח האָט שטילשווייגנדיק צו־

געשאקלט מיטן קאפ. דערנאך האט ער א פרעג געטאן, צי איך האב א גאלדענעם זייגער אדער געלט, אויב יא, זאל איך עס אים אוועק־געבן, ווייל סיי־ווי־סיי וועט מען אין דער געשטאפא דאס ביי מיר צונעמען.

אין דער זעלביקער צייט האט דער נאצי־רוצח, וואס האט זיך געפונען אין קעלער, ווייטער געזוכט אין די פעק זאכן. העכער א שעה צייט בין איך געלעגן מיטן פנים צו דער ערד. וען דער נאצי־רוצח איז א באלאדענער מיט גוטס ארויסגעקראכן פון קעלער, האבן די צוויי נאצי־רוצחים מיר באפוילן זיך אויפהויבן, געמאלדן, אז זיי פירן מיך אין ארעסט און געווארנט, אז אויב כ'וועל מאכן א פרואוו צו אנטלויפן, וועלן זיי מיך דערשיסן.

דער וועג פון אונדזער שטוב ביזן ארעסט־הויז אויף יוראוועצער גאס האט אויסגעזען שרעקלעך: פוסט און וויסט ווי אויף א בית־עולם. פונם נאנצן ארום האט ארויסגעשריגן איין גרויסער יאמער אויפן אומדערהערטן יידישן חורבן.

אין ארעסט־צימער

וען איך בין ארייננעווארפן געווארן אין ארעסט־צימער, האב איך דארט קיינעם נישט געטראפן און ס'האט זיך מיר אפגערישן א שטיק הארץ, ווייל איך בין געווען איבערצייגט, אז מיינע נאענטסטע און טיערסטע זענען שוין געווים נישטא צווישן די לעבעדיקע.

נאכן אפזיצן עטלעכע שעה איינער אליין אין ארעסט־צימער, האט א נאצי־רוצח ארייננעווארפן א שטיקל ברויט. איך האב אים א פרעג געטון, וואו זענען די פרויען, וועלכע זענען געכאפט געווארן אין אונדזער באהעלטעניש. ער ענטפערט מיר, אז זיי זענען שוין אפגעפירט געווארן אין תפיסה.

די נאכט אין ארעסט־קאמער איז א שרעקלעכע. פארשידענע רעיונות יאגן זיך דורכן מוח. איך מאך א חשבון־הנפש פונם פאר־לאפענעם לעבן און איך ווינטש זיך בלויז איין זאך — מיינע ליבע קינדער זאל כאטש געלינגען צו ראטעווען זיך. אין קאמער אויף די וועגט האב איך געזען אויפשריפטן פון הונדערטער יידן, וועלכע האבן פארצייכנט, אז אין דער און דער דאטע האבן זיי זיך דא גע־פונען אין די לעצטע שעהן פון זייער לעבן.

פון די נעמען נעדענק איך בלויז איינעם, נערשוני, דעם מאנו־

פאקטור־קרעמער און פאָפולערן בעל־תפילה (אויסדעם פון כייקל אליאן פון טשעפלע גאס).

צען אזיגער אין דער פרי ווער איך אפגעפירט אין דער גע־שטאפּע אין אסטראווסקים האטעל אויף שענקעוויטשע גאס. אויפן שטיקל וועג, וואס מיר איז אויסגעקומען דורכצוגיין, קומען מיר אנטקעגן ציווילע דייטשן, וועלכע פרעגן דעם נאצי־רוצח, וואס האט מיך געפירט, ווער איז דאס דער מערדער. מיין שומר האט זיי גע־ענטפערט, אז איך בין אן איצט געכאפטער ייד אין געטא. גיבן אים די ציווילע דייטשע א „פרייגטלעכע" עצה, ער זאל מיך דא אויף דער גאס פארטיק מאכן.

אין קעלער פון דער געשטאפּע

מען האט מיך אריינגעפירט אין געשטאפּע־הויף, ווו מ׳האט מיך געלאזן שטיין צווישן שעה מיטן פנים צו דער וואנט און דערנאך אריינגעווארפן אין פייניקונגס־קעלער. דארטן איז קיינער נישט ge־ווען. אויף דער פאדלאגע האט זיך געוואלגערט מיין פרויס א סוועטער, א פאר זאקן און אין א ווינקל איז געלעגן א צען־דאלאר־שיין. ס׳האט מיר אנגעהויבן ענגערן דער געראנק, אז פון דאנען זענען זיי שוין ארויסגעפירט געוואָרן צום דערשיסן. כ׳האב נאך נישט באוויזן רעכט אומצוקומען מיט אריינגעלאפן א ווייסרוסישער געשטא־פּא־רוצח און האט צוגענומען די איבערגעלאזענע זאכן צוזאמען מיט די צען דאלאר.

אין עטלעכע שעה ארום האט מען אריינגעפירט צוויי פאליאקן, איינעם פון א יאר 50 און דעם צווייטן א 35־יעריקן פעסט־געבויטן לאנדווירט. כ׳הויב זיך אן נאכפרעגן ביי זיי אין וואס זיי ווערן באשולדיקט און אט וואס זיי דערציילן מיר: דער 50־יעריקער ווערט באשולדיקט אין דעם, אז אויף זיין פאראם, אויף וועלכן עס ווערן איבערגעפירט מענטשן מיט פערד איבער דער נאראוו, האבן זיך אריבערגעשיפט פארטיזאנער און ער ווערט דערפאר באשולדיקט אין מיטהעלפן זיי. אלע זיינע טענות פאר דער געשטאפּע, אז דער פאראם איז נישט אין זיין רשות, אז ווער ס׳דארף באנוצט זיך מיט אים, האט די געשטאפּע נארנישט איבערצייגט; ער האט אויך געטענהט, אז ער איז א רייכער פויער און האט פיינט די סאוויעטן מיט זייערע קאלכאזן, אז ער האט זיך קוים דערוואָרט אויף די דייטשן, וועלכע ער האט ביי זייער אנקום צום צווייטן מאל באגעגנט מיט בלומען,

און האָט די גאַנצע צייט מיטגעארבעט לאיאל מיט דער דייטשער מאכט.

אויפן 35-יעריקן האָבן די שכנים-פּאָליאקן דערלאַנגט א מסירה, אז וועו די דייטשן האָבן אין יאָר 1939 פארלאָזן דעם ביאַליסטאָקער ראיאָן, האָט ער דערמאָרדעט צוויי זשאנדארמען. ער איז פאר-האַלטן געוואָרן אין קנישין און א וואָך צייט האָבן די דאָרטיקע זשאנדארמען אים שרעקלעך געפּייניקט. ער טענהט אָבער, אז ער וויסט נישט פון וואָס צו זאָגן, אז דאָס איז בלויז א נידערטרעכטיקער בלבול פון זיינע שכנים, וועלכע האָבן זיך מיט אים צעשלאָגן איבער א שטיקל ערד.

ביידע לויפן ארום איבערן ענגן קעלער-קעמערל ווי צעמישטע. פּלוצים דערזעען זיי, ווי די פּאָדלאָגע איז רויט, פון וואָס זיי ווארן שיער נישט משוגע. זיי לאָזן זיך אראָפּ אויף דער ערד און קוקן זיך גוט אין אויפן צעמענטענעם דיל און שטעלן פעסט, אז די פּאָד-לאָגע איז רויט פון מענטשלעכן בלוט. זיי הויבן אָן בעטן גאָט, אז דאָ זאָל מען זיי נישט דערמאָרדן, ער זאָל מיט זיי טאָן דעם חסד, זיי זאָלן דערשאָסן ווערן אָן מאטערניש.

אין מיטן זייער געבעט עפנט זיך פּלוצים די טיר און ס'ווערט אריינגעשטויסן א בלאָנדער יונגערמאן פון א יאָר פינף און צוואַנציק, וועלכער האלט אין איין שרייען, אז אין דער קאמער געפינען זיך יידן, אויף וועלכע ער קען נישט קוקן, ווייל ער האָט זיי פיינט און קען דעריבער נישט געפינען זיך מיט זיי צוזאמען אין איין קאמער. ער בעט זיך ביים פעט אָנגעפרעסענעם ציווייל געקליידעטן געשטאפּ-אָגענט, ער זאָל אים אריינזעצן אין א צווייטער קאמער. דער ג-שטאפּאָוויץ באַרואיקט אים אָבער, אז דאָ געפינט זיך בלויז איין ייד. דער אויסטערלישער פּארשוין ווערט געלאָסענער און כלומרשט בגעוואלט פארבלייבט ער מיט אונדז.

וועו דער פּארשוין האָט זיך שוין אינגאַנצן באַרואיקט, האָט ער פּאר אונז דערציילט, אז ער ווערט באשולדיקט אין דעם, אז ער איז א ייד און אז די אריש פּאפּירן זיינע זענען פאלשע. די אונ-טערזוכונג, וואָס די געשטאפּאָ האָט איבער אים דורכגעפירט, האָט באוויזן, אז ער איז א ייד, זיין אויסזען איז אויך געווען אן עכט-יידישער. מיין אייגדרוק איז געווען, אז ער איז אָן שום ספק א ייד און כ'האָב געהאט א פעסטן חשד, אז ער איז אָן אגענט פון דער געשטאפּאָ, האָט זי אים דעריבער אריינגעוואָרפן אהער, כדי ער זאָל דערגיין עפעס ביי די צוויי שווער באשולדיקטע פּאליאקן.

דורך די גאַסן פון חרובן ביאַליסטאָק

פּאַרנאַכט־צייט זענען מיר זאָלבעפּערט אַרויסגעפירט געוואָרן פון געשטאַפּאָ־קעלער. מאָמענטאָל ווערן מיר איינע צו די אַנדערע צוגע־שמידט מיט קייטן ביי די הענט. אין אזא צושטאַנד ווערן מיר אַרויפגעטריבן אויף אַן אויטאָ, אויף וועלכן ס׳האָבן זיך שוין גע־פונען עטלעכע צענטלעק וויסרוסישע פּויערים, כלומרשטע פּאַרטי־זאַנער. אונטער אַ שטאַרקער וואַך פירט מען אונדז דורך סוראַזער גאַס צו די ברייטע פּיאַסקעס. פּאַרנדיק טראַכט איך, — דאָס זענען שוין מיינע לעצטע מינוטן.

די גאַסן, וואו ס׳האָט אמאָל געקאָכט פון א יידיש לעבן, זענען אויסגעשטאַרבן, לייַדיק. וואו די אויגן קענען נאָר דערגרייכן, זעסטו חורבות. געדאַנקען און בילדער יאָגן איינם דאָס אַנדערע. דאָרטן אין דיווינקלען, אויף די הויפן, האָבן פּריילעכע יידישע קינדערלעך, די צוקונפטיקע אַרבעטער און בויער, סוחרים און לערנער, דער טרייסט פון א פאָלק, זיך געשפּילט און געזונגען יידישע לידער. וואָס האָסטו, היטלער־חיה, מיט די אומשולדיקע יידישע קינדערלעך אָפּגע־טאָן? פאַרברענט, צעריסן אויף שטיקער.

אט זענען זיי, די גאַסן און הייזער, געפּאַקטע מיט יידן. ווי די מוראַשקעס האָבן זיי, מיט פּליים און אַרבעט, עלעך געבויט זייערע היימען — דער שלאָסער און דער סטאָלער, דער שוסטער און דער שניידער, דער בעלעכער און דער פריזירער, דער קרעמער און דער קונה; געווען א פאָלק, לעבעדיקע אברים פון א וועלט־פאָלק, — פאַרוואָס האָסטו, רוצח, פריצייטיק זייערע לעבנס פאַרשניטן? פאַרוואָס?

און אט גייען זיי פאַרטאָג און פאַרנאַכט, אין דער וואָכן און שבתים, אין יום־טובים און ימים־נוראים; פאַרחושכטע און פאַרהאָ־דעוועטע, האַרעפּאַשנע און פאַרהאַוועטע, באַלעבאַטים און נגידים, חסידים און מתנגדים, אַלטע און קינדער, מענער און פרויען, אַלע גייען זיי, זיי שטראָמען צו דער גרויסער שול און צו די בתי־מדרשים, צו די שטיבלעך און מניינים. אָבער וואו זענען זיי פאַרשוואונדן? פאַרוואָס איז געוואָרן אזוי שטיל? וואָס האָסטו, נאַצי־מערדער, מיט זיי געמאַכט? נישטא מער די האַרציקע ביאַליסטאָקער יידן. נישטא! ארום איז שטום. א בית־עולם. שטיל. די יידישע גאַס איז טויט. די גאַס, וואו די שפּראַך, די ברכה, די קללה, דער טומל, די שמחה,

דאָס חורבע־יידישע ביאַליסטאָק

דער טרויער איז געווען יידיש, אלץ האָט געלעבט יידיש, — די גאַס איז טויט.

אין די הייזער פון אט־אַ־די חרובע און אויסגעלייקטע גאַסן האָבן דאָך אונדזערע טייערע מאַמעס און באָבעס געפֿראָווען יום־טובים, געמאַכט שבת, זויבער, שמעקעדיק. אויף די פּנימער האָט געהרוט די שכינה, אויף די טישן — אָנגעצונדענע ליכט. איצט? פּינצטער, חושך, די חיהשע בעסטיע האָט דעם יום־טוב צעשטערט, די שבת־ליכט אויסגעלאָשן, די שכינה — פֿאַרגוואַלדיקט.

און וואו זענט איר, אונדזערע פרייַלעכע און האַרציקע יידישע בחורים און מיידלעך, ווועבער און שערער, שפּולערקעס און נופּער־קעס, יידישיסטן און העברעאיסטן, פּרומע און פּרייַע, רעכטע און לינקע, קעמפּער און טרוימער, זינגער און שפּילער? איך זע אייך נישט. וואו זייט איר? איך ווייס, די בארבארישע געשטאַפּאָ־מערדער האָבן אייך אומגעבראַכט.

און מיט וואָס האָט איר זיך פֿאַרזינדיקט — איר, די פּיאָס־קאָווער תלמוד־תורה־ און ישיבה־יינגלעך; איר, די אַרבעטער־קינ־דער פון דער גראָסער־שול, שטאַלצע יידן, פּרייד פון טאַטע־מאַמע, האָפנונג פון א דור? פֿאַרוואָס האָט דער נאַצי־שטיוול אייך אויף טויט צעטראָטן? פֿאַרוואָס?

און פֿאַרוואָס זע איך נישט די העלדישע קעמפּער, די אידעא־ליסטן פון פרייהייט און מענטשלעכקייט, פון יושר און גלייכהייט? איר זייט דאָך אָט נעבטן, אין די בלוטיקע פּאָגראָם־טעג פון 1906, געשטאַנען נעבן שול־הויף אויף סוראַזער גאַס, גרייט צו פֿאַרטי־דיקן יידישע לעבנס. איר האָט דאָך פֿאַרטריבן די פּאָגראָמשטשיקעס, די צארישע קאָזאַקן, געראַטעוועט דעם יידישע ראיאָן, און דאָרטן וואו אייער האַנט האָט נאָר געקענט דערגרייכן האָט איר מיט יאָרן שפּעטער זיך נוקם געווען פֿארן פֿארגאַסענעם בלוט פון יידישן ביא־ליסטאַק. וואו זייט איר? אין וועלכע גריבער און אויף וועלכע פעלדער און אין וועלכע אויוונס זייט איר הערשטיקט, דערמאָרדעט און פֿאר־גאזט געוואָרן? די לאַפּע פון דער נאַצי־בעסטיע האָט געמאַכט א סוף צו אייערע לעבנס. איר זייט נישטאָ. קיינער פון אייך איז נישטאָ.

און איך זוך די שיינע און ערלעכע יידן פון די פּיאַסקעס: ר׳ שמעון זעליק טשארנאָווסקי, ר׳ שמואל עלקעס, הרב עקשטיין, ר׳ ישראל מאיר רובינשטיין, ר׳ מרדכי לעווינסאָן, ר׳ אייזיק יאַטשמע־ניק, ר׳ זעליק טאַרטאַצקי, ברידער מאַקאָווסקי, ברידער ניידום און

הונדערטער, הונדערטער אַנדערע. איך זוך. וואו זענען זיי? וואו האָבן זיי אויסגעהויבט זייערע איידעלע נשמות? מיט וואָס פאר א מיתה משונה זענען זיי פון דער וועלט אַוועק? וואו האָט דער ווינט זייער שמע־ישראל פאַרטראָגן? וואו? איך קוק ארום זיך, א פוסטער חלל. טויט.

דער וויסרוסישער באַנדיט, וואָס איז געשטאַנען נעבן מיר אין אויטאָ, האָט מיך אָבער נישט געלאָזט טראַכטן. ער האָט נאָכאַנאַנד אויסגעלאַדן צו מיר זיינע אַנטיסעמיטישע מענטשן־פרעסערישע פרע־טענזיעס. פאַרוואָס בין איך אזוי לאַנג געזעסן אין באַהעלטענישׂ? פאַרוואָס יידן באַהאַלטן גאָלד? פאַרוואָס זענען מיר באַלשעוויקעס און פאַרטיזאַנער א. ו. ו. פרעגנדיק, האָט ער מיך געהאַלטן אין איין שלאַנג מיט דער ביקסן־קאַלבע איבערן קאָפ און פלייצע. שווערע וואונדן האָבן מיך דערנאָך געמאַטערט קנאַפּע צוויי חדשים.

דער אויטאָ האָט זיך אָפּגעשטעלט. איך געפין זיך אויף א הויף מיט א הויכן געמויערטן פּאַרקאַן און איך הער, ווי מען רעדט צווישן זיך, אז דאָס איז די ביאַליסטאָקער תפיסה. אין דעם מאָמענט איז מיר געווען אַביסל פריילעכער: היימט עס, אז היינט פירט מען מיך נאָך נישט שיסן. עס גנבעט זיך ווידער אריין א קליינינקער פונק האָפנונג.

אין דער ביאַליסטאָקער תפיסה

נאָכן אריינפירן אונדז אין תפיסה־בנין, ווערן מיר גרינטלעך רעווידירט דורך פויליש תפיסה־וועכטער. דערנאָך ווער איך אַרייַ־געיאָגט אין אַ איינצל־קאַמער.

אויף מאָרגן נאָך האַלבן טאָג ווער איך אריבערגעפירט אין אַן אַלגעמיינער קאַמער, וואו איך טרעף פינף ביאַליסטאָקער יידן, צווישן זיי דעם קאַלאַניאַל־סוחר נחום קארפ, וועלכע גיבן מיר אָפּ א גרום פון מיין פרוי, שוועגערין און פלימעניצע, וואָס זענען דאָ נעכטן פאַרנאַכט געבראַכט געווארן. דער דאָזיקער גרום מונטערט מיך אַביסל אויף. קארפ דערציילט מיר אויך, אז אין תפיסה געפינט זיך א גרופּע פון קנאַפּע הונדערט ביאַליסטאָקער יידן, וועלכע זענען אהער געבראַכט געווארן פון פעטראַשער פעלד אין די ערשטע טעג פון דער שחיטה און לעבן אין די תפיסה־וועגט שוין 9 וואָכן. שטיל און מיט אראָפגעלאָזטע קעפ דערציילט ער ווייטער, אז די יידן, וועלכע מען כאַפט איצט אין נעטאָ, אדער אויסערן נעטאָ, האַלט

מען דאָ ביז עם קלייבן זיך אין א מאן 40—50 אזן נאָכדעם ווערן זיי פּאַרטאָג, האַלב־נאַקעטע, אַרײַנגעטריבן אין א שוואַרצן פּאַרמאַכטן אויטאָ און אין א האַלבער שעה אַרום ברענגט דער זעלביקער אויטאָ צוריק זייערע לעצטע מלבושים, וואָס מען צווינגט זיי אויסצוטון אין־דער זיי ווערן דערשאָסן.

נאָכן אויסהערן די דאָזיקע טרויעריקע גרופּן ווערט זייער ביטער אויפן האַרצן. איך טראַכט: זאָל שוין נעמען א סוף, נענוג צו מאַטערן זיך. דאָס איינציקע, וואָס איך ווינטש זיך, איז: מיינע ליבע קינדער זאָל כאָטש געלינגען זיך צו ראַטעווען.

ס'גייט אַוועק א טאָג נאָך א טאָג. יעדן פּאַרטאָג, צווישן 5 און 6, ווען ס'קלינגען די שליסלען אין די תפיסה־טירן, ווארטן אין שרעק די צום טויט פּאַרמשפּטע יידן. מען זאָגט ווידוי, מען געזעגנט זיך און מען קושט זיך אייגער מיטן אַנדערן. אַלע ווייגען.

די „אַלטע" ביאַליסטאָקער יידישע תפיסה־תושבים האָבן געטאָן וואָס איז נאָר געווען אין זייערע מענלעכקייטן, כדי די פּריש גע־בראַכטע פּאַרהונגערטע יידן זאָלן כאָטש נישט שטאַרבן אין תפיסה פון קיין הונגער־טויט, ווייל די יידן האָבן אין תפיסה באַקומען בלויז 13 דעקא ברויט טעגלעך און א ליטער וואַסערדיקע זופּ. ווען די „אַלטע" ביאַליסטאָקער פלענן צוריקקומען פון דער שווערער אר־בעט אין שטאָט, האָבן זיי ריזיקירט און מיטגעבראַכט ברויט, וואָס זיי פלענן עם אונדז באַזאָרגן דורך די פּוילישע וועכטער, וויל אַליין האָבן זיי צו אונדז נישט געקענט צוקומען. די וועכטער פלענן אָבער אָפּגענבן בלויז א קליינעם טייל. די פּוילישע וועכטער־פּיאַווקעס פלענן נאָך מיט א חוזק־טאָן אונדז פּאַרלייגן, מיר זאָלן זיי פּאַרקויפן דאָס לעצטע העמד, וועלן זיי דערפאַר ברענגען ברויט. אַנדערע פלענן טאַקע דאָס העמד אָפּגענבן, אָבער זייער זעלטן האָבן זיי פּאַר דעם געבראַכט א שטיקל ברויט.

צווישן די „אַלטע" ביאַליסטאָקער תפיסה־תושבים האָבן זיך געפונען: דער אגודה־פירער בונם פּאַרבשטיין, דער באַוואוסטער שיך־סוחר הערשל סאָפּער מיט זיין זון און אירעם עלקעס, דער פּאָפּו־לערער פייערלעשער־נאַטשעלניק מאָטל ווײַנשטיין מיט א יינגערן ברו־דער, דער שנירדער גראַנאַוויטש מיט א 15־יאָריקן זון, רעדאַקטאָר יודל גורוויטש און אייגער פון די ברידער קוואַטער פון אייזן־געשעפט.

יעדן טאָג פלענט מען ברענגען אין תפיסה יידן, געכאַפּטע אין

די באהעלטענישן פון געטא און פון אויסערן געטא. א סך פון זיי האבן געלעבט אויף ארישע פאפירן. ס'רוב זענען געמסרט געוואָרן פון פאליאקן. די אנטדעקטע אויף ארישע פאפירן פלעגן אונטערזוכט ווערן פון א געשטאפּא־דאקטאָר און נאכן פעסטשטעלן, אז דער קרבן איז א געמלטער, האבן נישט געהאלפן קיין שום טענות. נאָך שרעקלעבע פיניקונגען פלעגט דער קרבן אפּגעפירט ווערן אין תפיסה.

צווישן די געמסרטע אויף ארישע פאפירן האט זיך געפונען אינזשיניער שטופלער (זון פון מיכל שטופלער), וואס האט געהאט א קריסטלעבע פרוי און האט געוואוינט אויסערן געטא אין א באַ־העלטעניש ביי איר אין שטוב. א פאליאק, וועמען ער האט זיך פאר־טרויט, האט אים אבער פארראטן און איבערגעגעבן אין די הענט פון דער געשטאפּא.

צוזאמען מיט אים זענען אויך אפּגעפירט געוואָרן אין תפיסה זיין פרוי מיט זייער יערקן יינגעלע.

שוין דער צענטער טאג ווי מיר זיצן אין תפיסה, צען פרימארגנס ווי מיר וואָרטן אויפן טויט. די צאל יידן אין דער תפיסה ווערט מיט יעדן טאג גרעסער. ס'האלט שוין ביי העכער אכציק פערזאָן, צוזאמען מיט פרויען און קינדער. ס'איז א צאל פאר צווי פולע אויטאָס, אין וועלכע מ'פלעגט ארויספירן צום דערשיסן.

צום סוף פון דער צווייטער תפיסה־וואָך זענען שוין אין תפיסה געווען 120 יידן, געכאפּט פון באהעלטענישן און פון אויסערן געטא. די גרויסע צאל מאכט אלעמען זייער אומרואיק און נערווּעז, ווייל מ'ריכט זיך, אז יעדן פרימארגן זאל מען ארויספירן צום דער־שיסן. די אפּטימיסטן צווישן די צום טויט פארמשפּטע יידן האבן ארויסגעלאזט א קלאנג, אז די יידן, וואס זיצן אין די תפיסות אדער אין לאגערן, וועט מען שוין מער נישט דערשיסן. דייטשלאנד ליידט לעצטנס גרויסע מפלות אויפן רוסישן פראנט און נויטיקט זיך שטארק אין ארבעטס־הענט, איז דא א האפנונג, אז מען וועט אונדז לאזן לעבן.

א גרום פון מיינע קינדער

ביי כמעט אלע פריש געבראכטע יידן פון די באהעלטענישן האב איך כסדר זיך נאכגעפרעגט, צי האט עמיצער פון זיי געזען אין געטא מיינע קינדער. ענדלעך האב איך געפונען איינעם, וועלכער

האָט שפּעס וועגן זיי געוואוסט. דאָס איז געווען משה זובאָווסקי, וואָס איז אַנטדעקט געוואָרן אין אָפּגעבּרענטן הויז, עק טשעפּל־נאָוואָגרודזקע. אָט ווּאָס ער האָט מיר דערציילט: „אין דער נאַכט פון יענעם טאָג, וועז אייערע קינדער זענען אַנטדעקט געוואָרן, זענען זיי געווען איבער אונדזער באַהעלטעניש און געזוכט דעם אַריינגאַנג. מיר האָבן געמיינט, אַז אויבן געפינען זיך דייטשן, זענען מיר געבליבן שטיל. העכער א האַלבע שעה האָט עס אזוי אַנגעהאַלטן. מיט אַמאָל דערגייען צו אונדז האַלב־אָפּגעריסענע ווערטער אין יידיש. מיר האָבן דאַן געעפנט דעם אַריינגאַנג — דערזען אייערע קינדער, זיי אַריינגענומען אין אונדזער באַהעלטעניש. זיי האָבן דערציילט ווּאָס עס האָט מיט זיי הינט פּאַסירט. זיי האָבן געוואָלט מ'זאָל זיי געבן שפּייז און זאַכן, ווייל זיי זענען הונגעריק און נאַקעט. מיר האָבן זיי געגעבן אַביסל שפּייז און שיך. נאָכן אָפּרוען זיך פון די איבערלעבונגען פון שרעקלעכן טאָג, האָבן זיי אַרום 12 ביינאַכט פאַרלאָזט אונדזער באַהעלטעניש".

דער דאָזיקער גרוס האָט מיך אַביסל געשטאַרקט און געגעבן מוט אויפצוהאַלטן ווייטער די טאָג־טעגלעכע פרימאַרגנדיקע טויט־דערוואַרטונגען.

אויף דער דריטער וואָך זענען שוין אין תפיסה געווען בייַ צוויי הונדערט יידישע נפשות. דער הונגער צווישן זיי איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג גרעסער, ווייל די הונדערט „אַלטע" ביאַליסטאָקער יידישע תפיסה־תושבים זענען נישט געווען בכוח צו העלפן אזא צאָל יידן.

אין די לעצטע טעג פון אָקטאָבער 1943 זענען שוין אין תפיסה געווען העכער 250 מענער, פרויען און קינדער, געכאַפּטע פון באַהעלטענישן און פון אויסערן געטאָ. צווישן די 250 פערזאָן האָבן זיך געפונען: דער ברודער פון כאַר־שול־דירעקטער שמואל פּאַרטנאָי מיט זיין פרוי און טאָכטער, דער גלאָז־ און שפּיגל־סוחר פיינסאָד, שיך־סוחר אליהו טשעבאָצקי מיט זיין אַלטער מוטער, פרוי און צוויי מיידלעך, די פרוי פון קאָלאָניאַל־סוחר קאַרפּ מיט זייער אייניציקן זון און דער פוטער־סוחר לעוו מיט זיינעם א זון.

איך דערזע מיינע קינדער

דעם פינפטן שבת פון מיין זיצן פאַרשפּאַרט אין די תפיסה־זעלן, איך שטיי ביים פענצטער, דערזע איך ווי עס עפנט זיך דער

תפיסה־טויער און מען פירט אריין מיין טאָכטער מיטן זון און זיין חבר און מיין פֿלימעניקל. איך ווער אויפגעציטערט און פֿאַרליר שיער נישט דאָס לשון פון אויפרעגונג. כ׳קום אָבער תיכף צו זיך אזן הויב אָן אויסצושרייען אויפן קול זייערע נעמען. מיין טאָכטער האָט מיך די ערשטע דערזען און פֿאַלט אום פון איבערראַשונג און אויפרעגונג. וועו מיין זון דערזעט מיך, ברעכט ער אוים אין א ספּאַז־מאַטישן געווײַן. די קינדער ווערן אריינגעטריבן אין ביורא. דאָרטן פירט מען ביי זיי דורך א גרינטלעכע רעוויזיע און נאָכדעם פירט מען זיי אריין אין אייניצל־קאַמערן.

איך אינטערוועניר תיכף ביי די תפיסה־וועכטער, אז מיין טאָכטער זאָל אריבערגעפירט ווערן אין דער קאַמער וואו ס׳געפינט זיך מיין פרוי און די יינגלעך זאָל מען אריבערפירן צו מיר. ווי נאָר מיין זון איז אריבערגעטראָטן די שוועל פון קאַמער, וואו איך האָב זיך געפונען, איז ער אַרויפגעפאַלן אויף מיר מיט אזא שרעקלעכן געווײַן, אז ס׳איז אים געווען שווער צו באַרואיקן. נאָכדעם ווי ער איז געקומען צו זיך, האָט ער מיר גענומען דערציילן, וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט פאַר די העכער פיר וואָכן, וואָס זיי האָבן זיך נאָך גע־פונען אין געטא.

וואָס מיין זון האָט דערציילט

אַנטלויפנדיק איז ער נאָכגעיאָגט געוואָרן פון א באַנדע וויים־רוסישע אַרבעטער און שיער נישט אַריינגעפאַלן צו זיי אין די הענט. א דאַנק דעם, וואָס ער האָט גוט געקענט יעדן ווינקעלע פון יענע געמלעך, גלעלינגט אים אַרויסצודרייען זיך פון זיי. ער באַהאַלט זיך אין א טיפן מיסט־קאַסטן, וואו ער איז געלעגן ביז ס׳איז געוואָרן גוט פינצטער. דעמאָלט איז ער אַרויסגעקראָכן און זיך דערשאַרט צו אונדזער פריערדיקער באַהעלטעניש, וואו ער האָט געטראָפן זיין שוועסטער, דעם פֿלימעניקל און זיין חבר.

וועו זיי האָבן זיך אַרויסגעריסן פון דער אַנטדעקטער באַהעל־טעניש האָבן די קינדער צווישן זיך נישט אָפּגערעדט, וואו זיי דאַרפן זיך צוזאַמענטרעפן, אויב זיי וועלן זיך ראַטעווען, די הערצער האָבן זיי אָבער געצויגן צום אָרט וואו זיי האָבן זייערע יונגינקע יאָרן גלעבט און געשטרעבט און אויף אזא אופן האָט זיי דער גורל ווידער צוזאַמענגעבראַכט.

אין אונדזער באַהעלטעניש, וואו ס׳איז געווען אָנגענדרייט שפּיז

אויף א לענגערע צייט און א היפשע צאל פארשידענע מלבושים, איז שוין קיין זאך נישט געבליבן — אלץ איז צעראבירט געוואָרן דורך די ווייסרוסישע און פוילישע געטא־ארבעטער. זענען זיי דער־ריבער געשטאנען פאר זייער א שווערע פראבלעם: וואו געפינט מען שפייז צו קענען דערהאלטן די נשמה. ס'איז שוין געווען העכער 9 וואכן נאך דער ליקווידאציע פון דער געטא און אין דעם טייל, וואו מיר האבן געוואוינט, איז די אויסריניקונגס־אקציע דורכגעפירט געוואָרן פריער. אין די הייזער פון דעם ראיאן האט מען שוין דעריבער קיין זאך נישט געקענט קריגן, זענען זיי געצוואונגען געווען צו לאזן זיך אויפן טויט־סכנהדיקן וועג: קריכן אין די נעכט אין דער צווייטער טייל געטא, וואו די ריניקונגס־אקציע איז נאך נישט געווען אזוי גרינטלעך דורכגעפירט און ס'איז נאך דאָרטן געווען מעגלעכקייטן אָנצוזאמלען אביסל שפייז. זיי האבן אָבער געמוזט קריכן איבער א דריי־מעטערדיקן פּאָרקאָן, וועלכער נישט אויסמאל באשאפן. זיי האט אָבער אָפּגענומען אזוי פלעקט און זיי פלענט געלינגען נעלם צו ווערן מיטן שפייז.

אט אזוי האבן די יונגע קינדער געפירט דעם קאמף פאר לעבן און זיי וואלטן אפשר היינט געווען צווישן די לעבעדיקע, ווען נישט די נידערטרעכטיקע אונטערוועלט־פאליאקן.

אויף כמיעלנע גאם נומ. 3 איז געווען א באהעלטעניש פון פריער. די קינדער האבן זיי בעסער פארמאסקירט און געהאט בדעה דאָרטן פארבליבן און דערציען ביז דער באפרייאונג. איבער די דאָרטיקע הייזער זענען אָבער ארומגעקראכן די פוילישע פארברעכער. זיי האבן געהאלטן אין איין נישטערן און זוכן, ביז איינער פון זיי האט אויפגעדעקט זייער באהעלטעניש. בעת־מעשה האט דער פאליאק אליין זיך איבערגעשראָקן. דער מענטשן־פרעסער איז אָבער באלד געקומען צו זיך און האט זיי בארואיקט, אז ער איז א גוטער פריינט יידן, און היות ווי זיי זענען געווים הונגעריק, וועט ער זיי באלד ברענגען ברויט. די נאאיווע קינדער האבן געגלויבט די רייד פונם פארברעכער. אין פופצן מינוט ארום זענען זיי שוין געווען ארומגערינגלט פון געשטאפּט־מערדערס. וועגן אנטלויפן האט שוין נישט געקענט זיין קיין רייד.

אט אזוי האט א גרויסע טייל פון פוילישן פאלק צוגעהאלפן און דערפירט צו אונדזער אומגליק.

איך געזעגן זיך מיט מיין זון

זונטיק, דעם 31-טן נאוועמבער, 1943, זענען צו אונדז דער־גאנגען ידיעות, אז די יידן, וואס זענען פאר די לעצטע פינף וואכן געבראכט געווארן אין תפיסה, וועלן מארגן, מאנטיק, ארויסגעפירט ווערן. אויף אלעמענס פנימער האט זיך ארויפגעצויגן א שווערער טרויער. די פרימערע זאגן תהילים און ווידוי. די פרויען און קינ־דער ווייזען יאמערלעך. מען געזעגנט זיך. איינער ביים צווייטן בעט מחילה. איך נעם זיך ארום מיט מיין ליבן, הארציקן זון, דריק אים צום הארצן און זאג אים אן, אז ער זאל נישט קוקן אויף מיר און ביי יעדער מעגלעכקייט זאל ער פרואוון אנטלויפן. אויב ער וועט בלייבן לעבן, זאל ער נקמה נעמען פאר אלץ, וואס די נאצי־מערדער האבן מיט אונדז געטאן.

מיר ווערן פארטירט

די נאכט פון זונטיק אויף מאנטיק איז קיינער נישט ג־שלאפן; מ'האט זיך געריכט, אז יעדע מינוט זאל געשען דאס שרעקלעכע. ווי נאר ס'איז געווארן טאג, האט מען זיך דערוואוסט דורך די קאריקאר־וועכטער, אז די „פריוולעגירטע" 100 יידן, וואס זיצן שוין דא 14 וואכן, וועט מען היינט נישט ארויספירן צו דער ארבעט. די דאזיקע ידיעה האט נאך מער פארשטארקט די נערווע־זיטעט צווישן די צום טויט דערשראקענע יידן.

אזייגער 12 בייטאג ווערן ארויסגעטריבן אויפן תפיסה־הויף אלע יידישע מענער, צוזאמען מיט די געבראכטע פון פעטראשער פעלד. אויסשטעלנדיק זיך צו פינף מאן אין א ריי, ווארט מען אין נאסן, קאלטן שניי־וועטער ביי א פאר שעה. ס'קלאפט יעדן א צאן אן א צאן פון שרעק און פון קעלט. ענדלעך דערלאנגט זיך ראשיק אן עפן אויף דער תפיסה־טויער און ס'פארט אריין אן עלענאנטער אויטא, פון וועלכן עס קריכן ארויס פינף הויך־נעווי־סיקע, שטארק אנגעפרעסענע ציווילי־געקליידעטע נאצי־בעסטיעס. זיי לויפן פארביי עטלעכע מאל די רייען פון די צום טויט דערשראקענע אויסגעהושכטע יידן. פלוצים שטעלן זיי זיך אפ און הויבן אן זיך נאכפרעגן ביי די יינגערע וואס פאר א פאך זיי האבן. ס'רוב האבן געענטפערט, אז זיי זענען סטאלער־ארבעטער. די, וועלכע האבן אויסגעזען עלטער פון 35 יאר, זענען אויסן געבליבן.

פון די קנאפע 200 מענער זענען אויסגעקליבן געוואָרן ביי 80 פּערצאָן, צווישן זיי אויך מיין זון, פון וועלכע מ'האָט אויסגעשטעלט א צווייטע גרופּע.

נאָכן פּארענדיקן דעם דורבקוק האָט די קאָמיסיע פּאַרלאָזט דעם תּפיסה־הויף. גלייך נאָך זייער אָפּפאָר זאָגט פּאר אונדז א פּאָר וווערטער דער תּפיסה־שעף ראָדע. ער באַמיט זיך אונדז צו באַרואיקן און זאָגט, אז אלע וועלן באשעפטיקט ווערן. איין טייל, מיט די פרויען און קינדער, וועט פּאָרן קיין דייטשלאַנד אויף ארבעט. די אויסגעקליבענע בלייבן ארבעטן אין תּפיסה. ער באַפעלט די אויסגעקליבענע ארויפגיין אויפן דריטן תּפיסה־שטאָק, וואו ס'זענען געזאמלט די פּעטראשער יידן. די איבעריקע ווערן אריינגעטריבן אין די תּפיסה־קעלערן, פון וואַנען מען פלעגט ארויספירן צום דערשיסן. מיין ליבער זון לויפט אריין אין קעלער זיך געזעגענען מיט מיר. איך באַווייז נאָך נישט זיך צוריק צו אים, ווי ער וועט דורך די תּפיסה־וועכטער ארויסגערופן פון מיינע הענט. דאָס מאל אויף אייביק.

פרידל געזעגנט זיך

נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער מידקייט פון פּארגאַנגענעם טאָג, איז אין דער נאַכט פון מאַנטיק אויף דינסטיק קיינער נישט געשלאָפן. מ'איז ארומגעלאָפן איבערן תּפיסה־קאַמער ווי צעמישטע. ווי נאָר מ'פלעגט דערהערן דאָס קלינגען פון די תּפיסה־שליסלען, פלעגט מען בלייבן שטיין בלייך ווי קאלך אין דערוואַרטונג, אז אָט־אָט און אלץ איז געענדיקט.

ווען ס'איז געוואָרן טאָג, האָבן די תּפיסה־וועכטער אונדז געלאָזט ווייסן, אז מיר זאלן נישט מורא האָבן. ס'איז טאקע אמת, האָבן זיי נעזאָגט, אז מ'וועט אונדז פון דאַנען היינט ארויספירן, מ'האָט אָבער פּאר אונדז צוגעגרייט ברויט מיט מארמעלאַדע און פּאר די, וואָס וועלן געפירט צום דערשיסן, גרייט מען עס נישט צו, זענען זיי דערביבער הונדערט פּראָצענט זיכער, אז מען פירט אונדז ערגעץ אויף ארבעט.

דינסטיק, אזייגער 10 אין דער פרי, איז געקומען אין תּפיסה דער מענטשן־פרעסער פרידל און האָט פּאַראַדנט ארויסצוטרייבן

אלעמען פון די קאמערן אין קארידאר, וואו מ'האט אונדז איבער־געציילט. נאכן איבערציילן זוערן מיר ארויסגעטריבן אין ערשטן תפיסה־הויף. ארום 25 קינדער, אין עלטער ביז 15 יאר, זוערן ארויסגעריסן פון די מאמעס. זייערע געווייגען און תחנונים האבן גארנישט געהאלפן. דער תירוץ פארן צונעמען די קינדער איז געווען, אז מ'פירט אויף ארבעט און מיט א קינד וועט די מוטער נישט קענען ארבעטן. די בעסטיעס האבן אויך פארזיכערט, אז מען וועט אין תפיסה די קינדער גוט באהאנדלען און ס'וועט זיך זיי לעבן נישט שלעכט.

פון ערשטן תפיסה־הויף וועלן מיר געטריבן דורך א קארידאר אין צווייטן הויף אריין. דורכגייענדיק, באקומט יעדער איינער א האלבן לעבל ברויט אנגעשמירט מיט מארמעלאדע.

אין צווייטן תפיסה־הויף האט שוין אויף אונדז געווארט א גרעסערע גרופע וויסרוסישע און אוקראינישע געשטאפּ־מערדערס מיט צוויי פראכט־וועגענער. מען באפעלט, אז די פרויען זאלן זיך אויסשטעלן אין איין זייט, די מענער אין דער צווייטער זייט און די אלטע און שוואכע זאלן ארויפקריכן אויף די פורן.

וען אלץ איז שוין געווען גרייט אפּצומארשירן, האט פאר אונדז געהאלטן א רעדע דער בלוטדורשטיקער פרידל: ער זאגט, אז מיר זענען גליקלעכע מענטשן, וויל כמעט אלע, וואס זענען ביז אונדזער אנקומען געזעסן אין תפיסה, זענען דערשאסן געווארן און אונדז פירט מען קיין לובלין צו בארשן, און מיר וועלן דארטן ארבעטן. ער וואָרנט אונדז, אז מיר זאלן שוינען אונדזערע לעבנס און נישט פרואווען אנטלויפן, וויל מ'וועט גלייך דערשאסן וועלן.

אין מיטן זיין רעדע באמערקט ער, וויי עטלעכע פארהונגערטע פרויען עסן אויף זייער ברויט מיט דער מארמעלאדע, מאכט ער זיי אויפמערקזאם, אז זיי וועלן דארפן פארן א לאנגע צייט, זאלן זיי דעריבער זיין שפּארזאם מיטן ברויט.

אפּגעבנדיק דעם לעצטן באפעל צו זיינע אונטערגעארדנטע בעסטיעס, זאגט ער זיי אן, אז פארן מינדסטן פארדאכט פון אנט־לויפן, זאלן זיי נישט זשאלעווען קיין קוילן. זיי זאלן זיך אבער היטן נישט צו טרעפן די סאלדאטן־קאמעראדן, וויל פאר דעם וועלן זיי הארב באשטראפט ווערן.

דער סוף פון אַ ביאַליסטאָקער פּאַרטיזאַנער-גרופּע

פּאַר די ניין וואָכן, נאָך דער ליקווידאַציע פון דער ביאַליסטאָקער געטאָ, זענען פון תּפיסה אַרויסגעפירט געוואָרן צום דערשיסן קנאַפּע טויזנט יידן, צווישן זיי אַ גרופּע פון קנאַפּע הונדערט ביאַליסטאָקער בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געפירט אַ פּאַרבייסענעם קאַמף מיט די נאַצי-בעסטיעס אין די וועלדער אַרום ביאַליסטאָק; זיי זענען אָבער פּלוצים אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַ גרויסער מחנה אוקראַיני-שע און וווייסרוסישע שטאַרק באַוואָפנטע געשטאַפּוצעס און אפילו נישט באַוויזן צו שטעלן דעם מינדסטן ווידערשטאַנד.

פּלוצער צום אַנטלויפן

נאָך אַלע פּאַראַדנונגען וועלן מיר אַרומגערינגלט דורך די באַוואָפנטע בעסטיעס און אונטער דער באַגלייטונג פון עטלעכע עלטסטע הויבט זיך אָן אונדזער גאַנג. דער וועג האָט געפירט דורך די טונעלן. וועלן מיר זענען פון זיי אַרויס, האָבן מיר זיך געפונען וויייט הינטער דער שטאָט. דאָרטן זענען אויף אַן אָפּגעלייגטער באַ-לינע געשטאַנען גרייט פאַר אונדז דרעי פּראַכט-וואָגאָנעס, אין וועלכע מיר וועלן גלייך אַרייננעטריבן. באַלד וועלן זיי פּאַרהאַקט, פּאַרשלאָסן און שטאַרק באַוואַכט.

פּאַרנאַכט האָט דער צוג געירט פון אָרט. צוליבן שנעלן טעמפּ, אין וועלכן דער צוג איז געפלויגן, האָט מען נישט געקענט באַמערקן וואוהין מען וועלט געפירט: צי אין דער ריכטונג צו טרעבלינקע, צי אויף אַן אַנדער וועג.

צווישן די קנאַפּע 100 יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין אונדזער וואָגאָן, זענען געווען ביי אַ צענדליק שלאָסער-אַרבעטער. זיי האָבן זיך צוגעגרייט מיט זעגעלעך און נאָך נויטיקע מכשירים, כדי צו קענען שניידן די קראַטעס און וועלט און אויף אַזא אופן שאַפן זיך אַ מעגלעכקייט אַרויסצושפרינגען פון לויפנדיקן צוג. וועלן דער צוג האָט געירט, האָבן זיי זיך אַנגעהויבן גרייטן צו דער אַרבעט.

בונים פּאַרבשטיין, וועלכער האָט זיך געפונען אין אונדזער וואָגאָן, האָט פּאַרגעלייגט, אַז צוליב דעם, וואָס מיר וויייסן נאָך נישט אויף זיכער צי מען פירט אונדז קיין טרעבלינקע, ווי אויך צוליב דעם, וואָס פּאַר איין אַנטלאָפענעם וועלן לויידן אַלע יידן פון וואָגאָן, זאָל מען וועגן דער פּראַנע מאַכן אַן אָפּשטימונג. אויב די מערהייט

וועט זיין פאר דעם מען זאל זען וועגן — דארף מען עס טאן, טאמער אבער ווי עס דורכפירן בלויז א קליינע גרופע — טאר זי עס בשום אופן נישט טאן, ווייל מיטן דאזיקן שריט שטעלט זי אין קאן די לעבנס פון אלע איבעריקע יידן.

די אפשטימונג האט באוויזן, אז נאר 7 פערזאן האבן געשטימט פאר זעגן וועגט. בונים פארבשטיין נעמט וויזער א וואָרט און וואָרנט די זיבן, אז זיי זאלן נישט נעמען אויף זיך די אחריות פון אזוי פיל לעבנס. די זיבן האבן זיך נישט אונטערגעוואָרפן דער מערהייט און געמומען שניידן דעם וואגאן.

וועז דער צוג האט אנגעהויבן פאָרן לאנגזאמער האט מען באמערקט, אז מיר פאָרן צו גראיעווער ריכטונג. די דאזיקע פעסטשטעלונג האט געבראכט א שטיקל בארואיקונג. אויך די זיבן האבן איבערגעריסן דאם ווייטערדיקע שניידן די וואגאן־וואגט. ס'איז שוין אבער געווען אויסגעשניטן א היפש לאך, וועלכע ס'איז אוממעגלעך געווען צו פארמאסקירן. וועז די אוקראיניש נאצי־בעסטיעס האבן דאם באמערקט, האבן זיי ארויסגעשאסן אין וואגאן און פארוואונדעט דריי יידן. צווישן די פארוואונדעטע זענען געווען: מרדכי וורובעל, דער באקאנטער ביאליסטאקער שלאסער־מייסטער, וואס איז שפעטער פארפיניקט געוואָרן אין שפיטאל פון שטוטהאפער קאנצענטראציע־לאגער, און אינזשיניער שטופלער (שוועד פארוואונדעט אין פום). די פארוואונדעטע האבן געליטן גרויסע יסורים און העלפן האט מען זיי גארנישט געקענט.

אויף דער נאענטסטער באן־סטאציע זענען די אוקראיניש מערדערס ארויפגעקראכן פון די דעכער און מיט זייערע לעמפלעך באטראכט דעם וואגאן און אויפגעעפנט די טיר צו באקוקן וואס זייערע קוילן האבן דא אויפגעטאן. דער שוועד־פארוואונדעטער שטופלער זאל זאגט עטלעכע שארפע ווערטער וועגן דעם, וואס זיי האבן דא אפגעטאן. די אוקראיניער ענטפערן, אז מ'האט נישט געדארפט שניידן די וואגאן־וועגט און זיי פארלאזן תיכף דעם וואגאן. ארויפקריכנדיק אויף די דעכער, האבן די רוצחים ווידער ארייגעשאסן אין וואגאן און פארוואונדעט נאך דריי יידן. בעת דער שיסעריי איז אין וואגאן געוואָרן א שרעקלעכע מהומה. איינער קריכט אויפן צווייטן, וועלנדיק אזוי ארום זיך אויסבאהאלטן פון די פליענדיקע קוילן. מען קריכט ארויף אויף די פארוואונדעטע, נישט קוקנדיק אויף זייערע שרעקלעכע קולות.

אינזשיניער שטופּלערס צוואה

וועז ס׳איז שוין געווארן גוט ליכטיק האָט מען דערזען, אז ביים אינזשיניער שטופּלער איז דער גאַנצער רעכטער פּום כמעט ווי אָפּגערינען. דער יידישער תּפיסה־דאָקטאָר, וואָס מ׳האָט אים געקענט אלס ד״ר ווייזער און איז געווען אין אונדזער וואַגאָן, פּרואווט פּאר־בינדן דעם פּום מיט א האַנטוך. ס׳האָט אָבער קיין זאך נישט גע־האָלפן. שטופּלער פּילט, אז ער גייט אויס; ער בעט אלעמען, מ׳זאל געדענקען דעם אדרעס פון זיין פרוי, וואָס זיצט איצט מיט זיין קינד אין תּפיסה צוליב אים, מען זאל איר איבערגעבן ביי וועלכע אומשטענדן ער איז געשטאָרבן און איר זאָגן, אז זיין לעצטער וואונטש איז געווען, זי זאל דערציען זייער זונעלע אין גייסט פון קאָמוניזם און מענטשן־ליבע און ער זאל געדענקען נקמה צו נעמען פּאַרן אומשולדיק פאַרגאָסענעם יידישן בלוט.

אַנדערטהאַלבן מעת־לעת האָט ער אויסגעהאַלטן די שרעקלעכע יסורים. פון קיינעם נישט באמערקט, האָט ער אין דער נאַכט־פּינצ־טערניש אויסגעהויכט זיין איידעלע ליכטיקע נשמה.

אינזשיניער שטופּלערס פּאָטער, אן אייגנטימער פון א מיל אין ביאליסטאָק, האָט געגעבן זיינע קינדער א דערציאונג אין אזא גייסט, וואָס זאל זיין אין האַרמאָניע מיט זיין אייגענעם וויליז. דער יונגער שטופּלער איז אָבער קעגן דעם וויליז פון פאָטער אויסגעוואָקסן א הייסער אנהענגער פון דער קאָמוניסטישער אידיי און האָט גע־האלטן, אז די דאָזיקע אידיי איז די רעטונג פאר דער מענטשהייט. ער אליין איז געווען א זעלטן־ארנטלעכער מענטש, ממש אן א גאל. ער איז שטענדיק גרייט געווען צו העלפן דעם ארעמען און אומבאהאלפענעם, ס׳איז ביי אים רעכט געווען אפצוגעבן פאר א נויטבאדערפטיקן זיין לעצט העמד און זיך טיילן מיטן לעצטן ביסן. כבוד זיין ליכטיקן אנדענק!

אויף מזרח־פּרייסישער ערד

שוין באלד צוויי מעת־לעת, ווי מיר זיצן פּארשפּארט אין די פּארהאקטע וואגאנעם. מיר זענען שוין אין מזרח־פּרייסן. דער דורשט ווערט פון שעה צו שעה שטארקער און מען איז גרייט אפצוגעבן אלץ פאר אביסל וואסער. מען בעט די אוקראַיניש רוצחים, זיי זאלן אריינברענגען אן עמער וואסער, וועט מען זיי דערפאר גוט באצאלן.

זיי נעמען צו דאָס געלט און ווארפן אריין א פלעשל וואסער. יעדער שפּארט זיך צו קריגן דאָס פלעשל אין האנט. ס'ווערט א קריגעריי און א נעשלעג. און דאָס ביסל וואסער ווערט אויסגענאסן. אויך אינם צווייטן וואגאן האבן די אוקראינישע רוצחים געוואלט נעמען א גרעסערע סומע פאר אביסל וואסער. עפענענדיק די טיר האבן זיי באמערקט ביי א גראדנער פרוי א מאנטל, וואס האט נאך נעהאט א שטיקל אויסזען, און געוואלט אים צונעמען. די פרוי האט זיך נישט אריינטירט מיט ווענען זי האט דאָ צו טאן און געפרואווט זיך ווערן. זי ווערט אבער דורך די גזלנים דערשאסן צוזאמען מיט איר מאן, ווען כער האט איר געפרואווט פארטיידיקן.

דער דריטער וואגאן, דערווייסנדיק זיך, וואס עס האט זיך אפגעטאן אין די ערשטע צווויי וואגאנעס, האט קיין וואסער שוין אויבערהויפט נישט געבעטן ביי די גזלנים.

אויפן ווייטערדיקן וועג האבן די פארשמאכטע פרויען מיט טרערן אין די אויגן געבעטן די דייטשע פרויען, וואס זענען געווען אויף די באן־סטאציעס, זיי זאלן רחמנות האבן און אריינוואַרפן דורך די קראטן אביסל שניי. ווען די אוקראינער פלענן אביסל אפניין פון וואגאן, האבן די דייטשע פרויען עס מערערע מאל געטאן. דער דורשט איז אבער געווען אזוי גרויס, אז צוליבן אריינגעוואַרפענעם שניי פלענן שטענדיק אויסברענן קריגעריין און ס'האט געדויערט א לענגערע צייט ביז מען האט זיך איינגעשטילט.

דאַנציק

פרייטיק, אזייגער 12 בייטאג, אין פערטן טאג פון אונדזער שווערלעבער נסיעה, זענען מיר אנגעקומען קיין דאנציק. פון די וואגאנעס ווערן אריסגענומען פינף פארוואונדעטע און דריי טויטע און מען פירט זיי אוועק אויף א טראנספארט־אויטא. אונדז יאגט מען ארוים פון די וואגאנעס, מ'שטעלט אוים אין רייען, און מיר הויבן זיך אן שלעפן איבער די דאנציקער גאסן. קיינער האט נישט קיין כוח צו שטעלן א טראט און מען פאלט פון די פיס; יעדע ווייל פאלט אן אנדערער. די אוקראינער צווינגען אבער דעם שכן פון געפאלענעם, ער זאל אים אויפהויבן און פירן אונטערן ארעם. גייען זיי ביידע אונטער א פאר טריט און פאלן צוזאמען. פארביניגענדיק זעט מען אויף די דאנציקער גאסן פיל פרויען, ס'רוב פון זיי אין טרויער. זיי קוקן זיך צו צום טראגישן בילד און אין זייערע אויגן

פילט זיך א מיטלייד מיט אונדז. דאָס באַמערקט אויך אונדזער טראַנספּאָרט־פירער, א געשטאַפּאָ־אָפיציר. ער קריגט פון ערגעץ אַן אויטאָ און יאָגט ארויף אויף אים די, וואָס קענען שוין נישט גיין.

קנאַפּע צוויי שעה האָט געדויערט ביז מיר האָבן זיך דערשלעפּט צום צווייטן עק שטאָט. דאָרטן זענען געשטאַנען צוגעגרייט וואַגאָנעס פון א קלייַנבאַן, אין וועלכע מיר ווערן אַריינגעטריבן. מען פאָר־האָקט די טירן און ס'הויבט זיך אָן דער וווייטערדיקער טראַנספּאָרט אין א פאָר אונדז אומבאקאַנטן אָרט.

נאָכן אָפּפאָרן איבער א שעה צייט, ווערט אונדזער צוג פלוצים אָפּגעשטעלט און מיר ווערן ארויסגעטריבן פון די וואַגאָנעס. מיר דערזעען פאָר זיך א גרויסן בריטן טייך און מאַמענטאַל לויפט דורך א געדאַנק, אז דאָס איז דער סוף — מ'וועט אונדז אַריינטרייבן אין טיפן וואַסער און געענדיקט מיט אַלץ. די געדאַנקען מישן אין קאָפּ. ווי אויף א פילם לויפט דורך אין סעקונדן דאָס גאַנצע פאָר־לאָפענע לעבן. מיר באַווייזן זיך אָבער נישט ארומצוקוקן, ווי מען יאָגט אונדז שוין צו א שווים־בריק און אין עטלעכע מינוט זענען מיר שוין אויף דער אַנדערער זייט וויסל. דאָרטן זענען ווידער געשטאַנען צוגעגרייטע וואַגאָנעס, אין וועלכע מיר זענען ראַשיק אַריינגעטריבן געוואָרן. אין פאַרלויף פון א קנאַפּער שעה האָט אונדז דער צוג געבראַכט צו דער באַן־סטאַציע שטוטהאָף, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן אייזאַמע געבוידע אין מיטן וואַלד.

שטוטהאָף

וועַן מיר זענען אָנגעקומען אין שטוטהאָף איז שוין געווען גוט פינצטער. „מקבל־פנים" זיין איז ארויסגעקומען פונם דערביי־ליגנדיקן שטוטהאָפער קאָנצענטראַציע־לאַגער דער קאָמענדאַנט מיט א גרעסערער צאָל שטאַרק באַוואָפנטע רוצחים. זיי זענען געקומען אויף אויטאָס מיט ריזיקע רעפלעקטאָרן, וואָס האָבן מיט זייער ליכט ממש פאַרבלענדט די אויגן. מיר ווערן איבערגעציילט און אויסגע־שטעלט, פרויען באַזונדער און מענער באַזונדער, און מ'הויבט אונדז אָן טרייבן און יאָגן צום שטוטהאָפער קאָנצענטראַציע־לאַגער אונטער א האָגל פון קלעפּ. אין לאַגער נעמען אונדז איבער פויליש בלאָק־שרייבערס. זייער אויפנאַמע איז נישט געווען בעסער ווי פון די נאַצי־בעסטיעס, וואס האבן אונדז באַגלייט.

דער טויט פון ד״ר ווייזער

דערפרוירענע, נישט אויסגעשלאָפענע, דורשטיקע, הונגעריקע און פֿאַרמאַטערטע, קוים וואָס מען האָט זיך געהאַלטן אויף די פֿים פון די פֿיר טעג אין די וואַגאָנעס, האָבן מיר נאָך געמוזט שטיין קנאַפּע דריי שעה אויף דער גאַס, ביז די שרייבער האָבן דורכגע־פֿירט די לאָגער־פֿאַרמאַליטעטן.

אין איינעם פון די שרייבערס האָט ד״ר ווייזער דערקענט א גוט־באַקאַנטן וואַרשעווער פֿאָליאַק און האָט אים א פּרעג געטאָן ווי זיך־נען דאָ די אויסזיכטן אויף לעבן בלייבן. אויף דער פּראַגע האָט אים דער פֿאָליאַק אָנגעווויזן מיטן פינגער אויפן הויכן קוימען, צו־געבנדיק דערבי, אז מאָרגן, איבערמאָרגן וועט ער דורכן דאָזיקן קוימען דורכגיין. זיין עצה, אַלס גוטער פריינד, איז, אז אויב ער האָט עפּעס וועלטפֿלעם, זאָל ער אים אָפּגעבן, ווייל צו וואָס זאָל יידיש גוטס אַרויפֿאַלן צו די נאַצי־גזלנים.

קענענדיק דעם פֿאָליאַק פּאַר אַן אַרענטלעכן מענטש, האָט ד״ר ווייזער זיך זייער שטאַרק איבערגענומען פון זיינע רייד און נישט טראַכטנדיק קיין סך אַריינגעשטעקט אים עפּעס אין האַנט. ווי נאָר מיר זענען אַריינגעפּירט געוואָרן אין באַראַק, האָט ער אַראָפּגעשלונ־גען א סם, וואָס ער האָט מיטגעפּירט פון תפיסה־שפּיטאָל. דער טויט איז אים אָבער נישט אָנגעקומען אזוי גרינג. א גאַנצע נאַכט האָט ער זיך געמאַטערט און ערשט וועז ס׳איז געוואָרן גוט ליכטיק האָט מען אים אָפּגעפּירט אין שפּיטאָל. דאָרטן האָט מען אים אָנגעטאָן הילף געגעבן אַן אייגנשפּריצונג, וואָס האָט דערפּירט צו זיין באַלדיקן טויט.

אַליין א וואַרשעווער, האָט ד״ר ווייזער אין דער צייט פון ביאַליסטאָקער געטאָ פּאַרנומען א פּאָסטן אין תפיסה־שפּיטאָל. ער איז געווען זייער באַליבט ביי די אַרעסטירטע, אויך ביי זיינע נאַצי־באַלעבאַטים. זיי האָבן פון אים זייער שטאַרק געהאַלטן, און ביי אייניקע פון זיי איז ער שפּעטער געוואָרן הויז־דאָקטאָר. די גאַנצע צייט האָט ד״ר ווייזער מיט זיין פּרוי און קינד געלעבט אין געטאָ. פון דאָרטן פלעגט ער יעדן טאָג גיין אין תפיסה־שפּיטאָל. די נאַצים זענען אזוי געווען צופֿרידן פון ד״ר ווייזערס אַרבעט, אז זיי האָבן אים גענעבן זייער אַרן־וואָרט, אז אין פאַל וועז אין געטאָ וועט אים דראָען א סכנה, וועלן זיי אים ראַטעווען.

וועז ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַרשפּרייטן שטאַרקע קלאָנגען, אַז די ביאָלישטאָקער געטאָ וועט אין גיכן ליקווידירט ווערן, האָט ער עס דערציילט זיינע באָלעבאָטים און געבעטן, זיי זאָלן אים דערלויבן ברענגען אין תפיסה זיין פֿרוי מיטן קינד. נישט געקוקט אויף זייער צוזאָג און ערן־וואָרט צו ראַטעווען אים מיט זיין פֿאַמיליע, און וויסנדיק אויף זיכער, אַז מען גייט טאָקע ליקווידירן די ביאָליסטאָקער געטאָ, האָבן זיי אים בארואיקט און געזאָגט, אַז אָלע קלאָנגען וועגן דעם זענען פֿאַלשע. וועז ס׳איז געקומען דער גרויזאַמער מאָנטיק פֿון 16־טן אויגוסט 1943, האָט ער שוין צו זיין פֿאַראַנטוואָרטלעכן שפּיטאָל־פֿאָסטן מער נישט געקענט גיין און צוזאַמען מיט זיין פֿאַמיליע זיך אַראָפּגעלאָזן אין א באָהעלטעניש. דאָרטן איז אים געלונגען זיך אויפצוהאַלטן העכער א וואָך צייט. וועז זיי זענען אַנטדעקט געוואָרן, האָט מען זיי אָפּגעפֿירט אין תפיסה. זיינע געוועזענע נאַצי־באָלעבאָטים האָבן אים דערקענט און געפֿרענט נאָאיוו און תמוואטע פֿאַרוואָס ער איז די גאַנצע צייט נישט גע־קומען צו דער אַרבעט. היות די תפיסה האָט נאָך קיין אַנדער דאָק־טאָר נישט געהאַט, האָבן די נאַצים אים געמעלדעט, אַז ער ווערט צוריק באַשטימט פֿאַר תפיסה־דאָקטאָר. זיינע תחנונים ביי די נאַצי־מערדערס, אַז זיין פֿרוי און קינד זאָלן בלייבן מיט אים, האָבן אויף זיי נישט געווירקט. הגם זיין פֿרוי מיטן קינד האָבן מיט טרערן אין די אויגן זיך געבעטן ביי אים ער זאָל גיין זיך ראַטעווען, האָט ער זיי פֿאַרט נישט געוואָלט פֿאַרלאָזן און געבליבן שטיין מיט זיי. די נאַצי־מערדערס גיבן אים דעמאָלט א שלעפּ ארוים פון דער גרופּע און ער ווערט אַרויפגעפֿירט אויפן דריטן תפיסה־שטאָק. פון דאָרטן האָט ער אין א טאָג אַרום געזען ווי די גרופּע יידן, צוזאַמען מיט זיין פֿרוי און קינד, ווערן אַריינגעטריבן האַלב־נאַקעטע אין א פֿאַרמאַכטן שוואַרצן אויטאָ, וואָס איז געשטאַנען אויפן תפיסה־הויף. אין א האַלבער שעה אַרום האָט ער שוין געזען דעם אויטאָ צוריק מיט זייערע זאַכן.

די שוידערלעכע איבערלעבונג האָט אויף אים אזוי געווירקט, אַז ער האָט א צייט זיך אַרומגעטראָגן מיטן נעדאַנק וועגן זעלבסט־מאָרד. זיינע נאָענטע האָבן אים אָפּגערעדט דערפון און צוגעגעבן מוט און האָפּנונג. ווי ס׳ווייזט זיך ארוים, האָבן זייערע רייד נישט געווירקט, און ביי דער ערשטער גלעגנהייט האָט ער פֿאַרענדיקט זיין יונג לעבן.

אין באראק

אינם באראק, וואו מיר זענען אריינגעטריבן געוואָרן, איז כמעט נישט געווען קיין אין גאנצע שויב. גראָד האָט דעמאָלט געהערשט א שניי־שטורעם און פון אַלע זייטן האָט געיאָגט דער שנידיקער ווינט. דער פּוילישער בלאָק־עלטסטער איז יעדע עטלעכע מינוט גע־קומען מיט פרישע פאַרדרנונגען: מ׳טאָר נישט קוקן דורך די פענצ־טער, מ׳טאָר נישט ארויסגיין פון בלאָק, מ׳טאָר נישט רויכערן און אז פאַרן נישט פאָלגן די באפעלן דראָט דערשאָסן צו ווערן. נאָך די פאַרדרנונגען איז ער צוגעגאַנגען צו עטלעכע פון אונדז און געזאָגט אין דער שטיל, אז מאָרגן פירט מען אונדז אין קאַראַנטין, דאָרטן ווערט אַלץ צוגענומען, זאָל דעריבער יעדערער, וואָס האָט גאָלד און בריליאַנטן, אים אַוועקגעבן, דערפאַר וועט ער שפּעטער צושטיצן מיט עסן.

ווען דער נייער „בעל־טובה" האָט פאַרלאָזן דעם באראק האָט מען אָנגעהויבן פרעגן איינער ביים צווייטן, צי די מאָרגנדיקע קא־ראַנטין־באָד איז שוין נישט אונדזער לעצטער עטאַפּ. כמעט אַלע האָבן געהאַלטן, אז מיר האָבן נאָר געציילטע שעהן צום לעבן. נאָר איינצלנע פרוואָון טרייסטן, אז מיר וועלן נאָך לעבן און איבערלעבן אונדזערע שונאים.

פון די פיר הונגער־טעג איז מען געווען זייער אויסגעשעפּט און אָן בוחות. דער מענטשלעכער אָרגאַניזם פאַדערט זיינס און ווייל נישט וויסן, צי ער וועט נאָך מאָרגן דאַרפן אָדער נישט, — הויבט לעבט ער נאָך, פאַדערט ער דאָס, וואָס עס קומט אים. די, וועלכע האָבן נאָך געהאַט שטיקלעך ברויט, גיבן עטלעכע ביסנס זייערע נאָענטע. אויס־געמאַטערטע און אָפּגעשוואַכטע, דערפרוירענע פון קעלט און ווינט, איז מען אַוועקגעפאַלן ווי די פליגן אויף די הארטע נארעם און אָנט־שלאָפן געוואָרן ווי געהרגעטע.

ווי נאָר ס׳האָט אָנגעהויבן טאָגן עפּנט זיך די טיר פון בלאָק און אונדזער נייער פּוילישער „גוטער פריינד" איז ווידער דא. ער חזרט נאָכאַמאָל איבער זיין דרשה. אזוי ווי קיינער רופט זיך נישט אָפּ, פאַרלאָזט ער תיכף דעם בלאָק. ס׳דויערט נישט קיין גאנצע שעה, ווי ער קומט צוריק און טרייבט אַלעמען ארויס אויף דער גאַס, וואו מיר ווערן אויסגעשטעלט אין רייען. עס קומען אָן עטלעכע ס״ם־לייט, וועלכע באטראכטן אונדז פון קאָפּ ביז פים און וואַרנען,

אז דער, וואס האט געלט אדער אנדערע ווערטפולע חפצים, זאל עס פאר דער רעוויזיע אין קאראנטין־באד אפגעבן. אויב מ'וועט ביי עמיצן שפעטער עפעס געפינען, וועט יענער אויפן ארט דערשאסן ווערן.

אין קארַאנטין־באַד

איידער מען פירט אונדז ארײן אין קארַאנטין־באַד, שלעפט א ס"ס־מאן ארויס פון דער רײ איינעם פון די צוויי ברידער קראוצאוו, פון ביאליסטאק, און פרעגט אים, וואו האט ער באהאלטן זיינע ברי־ליאנטן. ווײזט אויס, אז קראוצאוו ענטפער האט דעם ס"ס־מאן נישט באפרידיקט, איז ער אים מכבד מיט עטלעכע שטארקע קלעפ און שלעפט אים צוועק אין רעוויר (שפיטאל), וואו מען פאמפעט אים אויס דעם מאגן. אן אויסגעמוטשעטן יאגט מען אים צוריק ארײן אין דרײען.

ארײנגייענדיק אין קארַאנטין־באַד, יאגט מען אונדז צום ערשטן ארײן אין צימער, וואו ס'זיצן דרײ פוילישע „העפטלינגע", וועלכע פרענגן ווידער צי מיר האבן געלט אדער בריליאנטן. ווער עם האט, זאל דאס נישט איבערלאזן אין די זאכן, ווײל מיר וועלן די זאכן צוריק נישט באקומען; אז מ'וועט אבער אפגעבן דאס געלט אדער צירונג אין ביורא, וועט עס דינען פאר זייער איינטימער אלס א פאנד, פון וועלכן ער וועט קענען גענישן ביים אינקויפן אין דער לאגער־קאנטינע. אויב מ'וועט נישט אפגעבן און מ'וועט געפינען ביי דער אונטערזוכונג — וועט דער איינטימער דערשאסן ווערן.

נאכן אפהאלטן די „דרשה", באפעלט מען אויסצוטאן זיך. די פוילישע קנעכט פירן דורך א גרינטלעכע רעוויזיע. מען זוכט אין מויל, אין הינטער־חלק און אויב אייער האט א באנדאזשירטע וואונד, ווערט דער באנדאזש אראפגעריסן, כדי צו קענען זען, וואס עס טוט זיך אונטערן באנדאזש. נאכן אפפארטיקן זיך מיט דער רעוויזיע, האבן עטלעכע פוילישע שערערס אונדז אנגעהויבן שערן, אדער ריכ־טיקער געזאגט, ארויסריסן די האר פונם גאנצן קערפער מיט זייערע טעמפע מאשינקעס און ראזיר־מעסערס.

געענדיקט מיט דער אינקוויזיציע, ווערט מען ארונטערגעאגט אונטער די טושן. ס'גיט זיך א לאז ארײַפּ אויף אונדז א שטראם קאלטעדיק וואסער, אז עס ברעט די הויט, און אין א פאר מינוט ארום פליסט שוין אויף אונדז אייז־קאלט וואסער. נישט איינער פארקילט

זיך באלד אויפן אָרט. נאָכדעם ווערן מיר „דעזינפעצירט". אַן אויס־
געפאַשעטער יונגער פּויליש־כולּיגאַן שטייט איבער אונדז מיט א
שפּריץ; פון זיינע הענט גייט מען שוין אָבער נישט אַרויס אַזוי
„טרוקן". קודם־כל איז ער יערן פון אונדז מכבד מיט א זעץ אין
האַרצן. פון שטאַרקן קלאַפ פאַלט מען מיטן קאָפּ אויפן צעמענטענעם
נאַסן באָדן. אויב מען הויבט זיך נישט אויף אַזוי גיך, הויבט ער
אַן טרעטן זיין קרבן מיט זיינע שווערע בעסטיאַלישע פּיס. צי מען
קען אָדער מען קען נישט — דער אימפּעט הויבט שוין אויף. דער
פּאָליאַק־רוצח איז ווידער מכבד מיט קלעפּ אין פּנים, ביז עס רוקט
זיך אונטער א פּרישער קרבן. כמעט קיין איינעם פון אונדז איז נישט
געלונגען זיך אַרויסצוריסן פון זיינע גזלנישע הענט.

געענדיקט מיט דער באָד, שטופּט מען אונדז אַריין נאַקעטע אין
א קאַלטן, נישט געהייצטן צימער. ס'איז א פּראָסט און עס טריסלט
א צאָפּ אַן א צאָפּ. נאָך א לאַנגן וואַרטן קריגן מיר די לאַגער־מלבושים:
א קורץ העמדל, א פּאָר גאַטקעס, א צעריסן סוועטערל, א פּאָר קורצע
הויזן, א מאַרינאַרקע, א ענגע בורקעלע און א פּאָר הילצערנע שיך.
אין ס'רוב פאַלן באָקומט דער קלענערער די גרעסערע זאכן און דער
העכערער און בריייטערער — די שמאָלע און קורצע. דאָס איז שוין
געווען ענגוג שלעכט. דער הויפּט־אומגליק איז אָבער געווען מיט
די הילצערנע שיך. מען פילט, אז זיי וועלן דערברענגען צום גיכן
סוף, ווייל שוין פון אָנהויב אָן איז ממש נישט מעגלעך געווען צו
באַווגן זיך אין זיי.

אין די לאַגער־מלבושים האָט אייגער דעם צווייטן פּשוט נישט
דערקענט. אין די שמאַטעס האָט מען אויסגעזוכן ווי א בעטלער־מאַסע
פון ערגסטן מין. נאָכן „באָקליידן", ווערן מיר אַרויסגעיאָגט אין
פראָסטיקן דרויסן און שטייען אַזוי אָפּ העכער א האַלבן טאָג. די
פּיס האָבן זיך אָנגעהויבן אונטערצוברעכן. טאָמער דאַרף עמיצער טאָן
א מענטשלעכע באַדערפענישׂ און ווייל אַרויסגיין אין דער זייט, וואָקסן
אויס פון אונטער דער ערד ס"ס־לייט און וואַרנען, אז מען טאָר
זיך נישט רירן. אויב מען דאַרף אפילו זיך „אויסשיסן", שרייען
זיי, זאָל מען עס מאַכן שטייענדיק אויפן אָרט.

ערשט פּאַרנאַכט איז אָנגעקומען א מיטל־יעריקער טאַרונער
פּאָליאַק און מעלדעט אונדז, אז ער איז באַשטימט געווארן אלס
אונדזער בלאָק־עלטסטער. ער באַפעלט איינצושטעלן זיך אין רייען
און אָנהויבן מאַרשירן. די פּיס רירן זיך נישט פון אָרט, אָבער עס

העלפט נישט, מען מוז אנהויבן שטעלן טריט; מען גייט אפּ א שטיקל וועג און צו די האלץ־שיך האבן זיך שוין צוגעקלעפט שטיקער פונם פּריש אראפּגעפאלענעם שניי און ס'איז ממש מיטן פום נישט צו רירן. אייניקע פון אונדז פּרואוון אפּריניקן דעם שניי פון די שיך, קען עם דער בלאק־עלטסטער נישט פּארטראגן און עם הערן זיך שוין קולות און עם פליען שוין קלעפ. וואם ווייטער הויבט מען אן אלץ שטארקער צו פילן, אין וואם פּאר א גיהנום מיר זענען דא אריינגעפאלן. אן ערך מער ווי א שעה האבן מיר זיך אזוי גע־שלעפּט, ביז מיר זענען צוגעקומען צו א בלאק.

באגעגעניש מיט ביאליסטאקער

דורך די פּענצטער זעען מיר באקאנטע ביאליסטאקער יידן און ס'וערט אונדז בעת מעשה אביסל פריילעכער אויף די הערצער. אריינקומענדיק אין בלאק פאלט מען אינער אויפן צווייטן און מען ווינט זיך גוט אויס. מיר דערוויסן זיך פון זיי, אז דאם איז א גרופּע פון עטלעכע און זיבעציק ביאליסטאקער יידן, וועלכע זענען נאך דער ליקווידאציע פון ביאליסטאקער געטא אפּגעפירט געוואָרן אין לאמ־זשער תפיסה, וואו זיי האבן געארבעט פאר די דארטיקע ס"ס־לייט. אינם זעלביקן דינסטיק, וועו מיר זענען ארויסגעפירט געוואָרן פון ביאליסטאקער תפיסה, האט מען זיי ארויסגעפירט פון לאמזשער תפיסה. זיי זענען שוין דא פון נעכטן.

אונדזער בלאק־עלטסטער קען אבער נישט פּארטראגן דעם טומל, וואם איז געוואָרן צוליב דער באגעגעניש. ער שטעלט זיך אריף אויף א בענק און האלט א מענטשן־פּרעסערישע „דרשה".

„איך בין באשטימט געוואָרן פאר אייער בלאק־עלטסטן און קען מיט אייך מאכן, וואם איך ווייל. איך בין שוין דריי יאר אין קאצעט און כ'האב זייער א סך דורכגעמאכט, איצט וועל איך אייך, פּארכאטע יידן, געבן צו פארזוכן דעם טעם, וואם עם הייסט קאצעט. איך אליין וועל מיט מיינע אייגענע הענט דערהרגענען 25 יידן און זיך נישט לאזן אנרירן די מינדסטע האר. אין די נאענטסטע טעג וועט איר האבן די גלעזענהייט אין דעם צו איבערצייגן זיך. איר דארפט אויך ווייסן, אז דריי וואכן וועט איר, פונקט ווי אלע נייע העפטלינגע, מוזן דורכמאכן לאגער־איבונגען. כ'האב באקומען א פּארארדנונג, אז מיט אייך דארפן זיי אבער זיין באזונדערס שווערע. חוץ אלעמען וואָרן אך אייך, אז אין בלאק מוז הערשן אזא שטילקייט,

אז מען זאל קענען הערן דאס זשומען פון א פליג. באזונדערס דאדף געלייגט ווערן אכט אויף דער רייניקייט, וואס מוז אריבערשטייגן אלע ארישע בלאקן. אויך לאז איך איך וויסן, אז כ'האב באשטימט אייער ד"ר זאנאבענד פאר מיין נישט־אפיציעלן פארטרעטער. אין די שעהן, ווען איך וועל נישט זיין אין בלאק, פארנעמט ער מיין אָרט און זיין וואָרט איז באפעל, פונקט ווי מיינער".

נאָך דער „דרשה" האט מען שוין איינגעזען, אז פאר דער מינדסטער קלייניקייט וועט מען דאָ פארפייניקט ווערן. אויף די פנימער פון די קוים זשיפענדיקע ביאליסטאקער יידן האט זיך פאר־צויגן א שווערער טרויער.

מען פיניקט

צוויי טעג האט מען אונדז געלאזן צורו. אויפן דריטן טאג, מאנטיק פונקט 8 פרי, האט זיך אנגעהויבן די פיניקונגס־פראגראם.

אויף א גרויסן, מיט שניי באדעקטן פלאץ נעבן אונדזער בלאק, האט מען שעהנווייז געמוזט זיך שארן אויפן בויך, לויפן אן אן אטעם פון איין עק צום צווייטן, מאכן קני־איבונגען און אנדערע שווערע אינקווזיציע־איינפאלן. טאמער האט עס איינער נישט אוים־געפירט פינקטלעך, פלעגן דער בלאק־ און שטוב־עלטסטער (אויך א פאליאק) ארויפקריכן אויף יענעם מיט די פים און אים אזוי לאנג שלאגן מיט א גומי, ביז זייער קרבן פלעגט א האלב־טויטער בלייבן ליגן אויפן פלאץ. ס'האט אויך געטראפן, אז אונדזער בלאק איז אין דער איבונגס־צייט באזוכט געווארן פון א ס"ס־מאן, וואס האט גע־האט די אויפזיכט איבער אונדז. אין יענע שעהן איז אויפן איבונגס־פלאץ געווען אן אמתער גיהנום. דער ס"ס־מאן איז געשטאנען אויף די טרעפלעך פון בלאק און געשעפט נחת פון זיינע צווויי פוילישע קנעכט, וועלכע קריכן ארויס פון דער הויט און טוען אפ מיט די יידישע שקלאפן די ברוטאלסטע מעשים. מ'האט אונדז געהיסן זיך אויסלייגן איבערן פלאץ און די צווויי פוילישע בעסטיעס זענען געקראכן איבער אונדז, געקאפעט מיט די פים אין די פילבארסטע ערטער און געשלאגן מיט גומי־שטעקנס איבער די קעפ.

דער ס"ס־מאן, הויך און דיק, מיט א פנים פון א וואלד־גזלן, האט זיך נישט באפרידיקט מיט דעם און פלעגט אליין אויך ארויפלויפן אויף די ליגנדיקע האלב־טויטע יידן, טרעטן מיט די פים און מיט א שטעקן שלאגן איבער די קעפ, שרייענדיק דערבי:

„וואו איז אייער גאָט? פֿאַרוואָס נעמט ער זיך נישט אָן פֿאַר אייך?"

די פֿיניקונגס־איבונגען פֿלעגן פֿאָרקומען צוויי מאָל טעגלעך און דאָס פֿלעגט דויערן פון 6 ביז 7 שעה; נאָכדעם ווי די איבונגען פֿלעגן פֿאָרענדיקט ווערן, האָט מען מיט די לעצטע כוחות זיך געמוזט שאָרן צום בלאָק. הגם מ'האָט נישט געקאָנט רירן מיט קיין אבר, האָט מען זיך נאָך געמוזט גוט אָרומריניקן און אָרומוואָשן, פונקט ווי ס'וואָלט קיין זאַך נישט פּאַסירט.

ס'איז כמעט נישט אַוועק קיין איין איבונגס־טאָג, וואָס זאָל נישט ברענגען קיין קרבן אַדער צוויי. אין דער פרי פֿלעגט מען די צעממיטע אַוועקטראָגן אין לאָגער־שפּיטאָל, וואו די פּוילישע דאָקטוירים מיט זייערע געהילפן פֿלעגן אָנשטאָט געבן הילף דעם יידישן חולה, אים לאָזן אויסגיין פון הונגער. באַגלייטנדיק די פּאָר־וואונדעטע יידן צום לאָגער־שפּיטאָל, פֿלעגט אונדזער בלאָק־עלטסטער זיך רימען פּאָר זיינע פֿאַרביגיינדיקע באַקאַנטע פּאָליאָקן, אז דער קרבן איז פון היינטיקן טאָג, — מאָרגן וועט ער זיך באַמיען עם זאָל זיין מער.

אין משך פון דריי וואָכן זענען כמעט יעדן טאָג איבערגעחזרט געוואָרן די זעלביקע אינקווויזיציע־מעטאָדן. די איבונגען האָבן געמאַכט א היפּש צאָל מענטשן פּאָר קאָליקעס. די, וואָס זענען אַוועק אין שפּיטאָל, זענען שוין צוריק נישט געקומען.

אין שפּיטאָל און אין די אַמבולאַטאָריעס פון שטוטהאָפער קאָנצענטראַציע־לאָגער האָט בנוגע יידן געהערשט א גיפטיקע, מענטשן־פֿרעסערישע אַטמאָספער. די דאָקטוירים און דער איבעריקער מעדיצינישער פּערסאָנאָל זענען דאָרטן געווען אויסשליסלעך פּאָליאָקן. וועו מ'האָט איינמאָל אַריינגעפירט א גרופּע פון פופצן יידן, זענען די ערשטע פֿראָגן פון די דאָקטוירים געווען: „זייט איר זשידקעס (יידן)? פון וואַנען קומט איר?" עמיצער פון דער גרופּע האָט געענטפערט, אז פון ביאַליסטאָק. „אהא, ביאַליסטאָק, — כאָפּט זיך אָן איין פּוילישער דאָקטאָר, — כ'בין אויך א ביאַליסטאָקער, „וואָשע קאָמיעניצע א נאָשע אוליצע" (אייערע הייזער, אונדזערע גאַסן); שוין אַוועק אייערע גוטע צייטן, זיי וועלן זיך שוין מער נישט אומקערן".

נאָכן דאָזיקן „ברוך־הבא" האָבן די איבעריקע פּאָליאָקן, וואָס זענען דאָרט געווען, פֿאַנאַנדערגעפירט די הענט. דער דאָקטאָר־כולינאָן האָט דערזען, אז עס קען זייער ווייט אַוועקגיין, האָט ער געבעטן

זיינע פּוילישע „ברידערלעך", זיי זאלן איבערריסן מיטן שלאָגן און אָנהויבן באטראכטן די וואונדן. מען קען זיך שוין פּאָרשטעלן, וואָס פּאר א הילף זיי האָבן געגעבן. אָנשטאָט צו היילן, האָבן זיי זיך באמיט צו מאכן גרעסער די וואונדן, און דער, וואָס האָט שוין ווייטער נישט געקענט גיין און געמוזט בלייבן אין שפּיטאָל, איז דאָרט אין א פּאר טעג ארום אויסגענאנגען פון הונגער און קלעפּ.

די, וואָס זענען נאָך אזא „הילף" נאָך געווען בכוח זיך צו האלטן אויף די פּיס, זענען האלב־נאקעטע ארויסגעשטויסן געווארן אין פראסטיקן דרויסן. שפּעטער האָט מען ארויסגעווארפן די עטלעכע שמאטעס, וואָס מען האָט געטראָגן אויף זיך. ביי וועמען עס פלעגט פּאַרפאלן וועלן א הילצערנער שוך, איז אים אויסגעקומען צו גיין מיט איין פוס באַרוועס אויפן אייז. אזא איינער האָט זיך פּאר־קילט און זיין גורל איז שוין געווען א געהתמעטער.

ביי די געשילדערטע שפּיטאָל־אויפנאמעס זענען כמעט שטענדיק בייגעווען עטלעכע דיקע אָנגעפרעסענע ס"ס־גזלנים, וואָס פלעגן צע־שמאלצן וועלן פון נחת צוקוקנדיק, ווי זייערע פּוילישע קנעכט, וועלכע זענען אליין אויך געווען העפטלינגע, פירן דורך די פּאר־ניכטונג פון יידן נאָך בעסער פּאר זיי.

ביים פּאַרטיילן דאָס עסן

ווילדע סצענעס פלעגן זיך אויך אָפּשפּילן ביים פּארטיילן דאָס עסן. יעדן טאָג האָט מען באקומען 20 דעקא ברויט, עטוואָס מארמע־לאדע אדער מארגארין און א ליטער זופּ. אזא עסן איז געווען א לאנגזאמער הונגער־טויט. ווען דער פּוילישער שטוב־עלטסטער פלעגט אמאל מעלדן, אז עס איז נאָך פּאַרבליבן אביסל זופּ, פלעגט ביים קעסל וועלן א געוואלטיקער געדראנג. דער באנדיטישער שטוב־עלטסטער פלעגט דעמאלט כאפּן א בענקל און קלאפּן מיט אים איבער די קעפּ. נישט איינער פון די, וואָס זענען געלאפּן נאָך אביסל עסן, האָט שפּעטער חרטה געהאט.

צוויישן די שוואר־געטראפענע זע איך בונים פּארבשטיינען. איך פרעג אים צו וואָס גייט ער נאָך דעם ביסל זופּ, צי זעט ער דען נישט, אז דער שטוב־עלטסטער מאכט עס עקסטרע, כדי צו קענען שפּאלטן אביסל יידישע קעפּ? ער ענטפערט מיר אויף דעם, אז ער קען שוין לענגער נישט אויסהאלטן פון הונגער און מאטערניש, די פּיס זענען פּארשוואלן, די כוחות האָבן זיך אויסגעשעפּט, לויפּט ער

דערייבער צו קרינען נאָך אַביסל זופּ; וועט ער עס באַקומען — איז גוט, אויב ער וועט אָבער כאַפּן מיט א בענקל איבערן קאָפּ, קען ער אַמאָל קריגן א טויט־קלאַפּ און ס'וועט נעמען א סוף צו זיינע לידן. אַליין נעמען זיך דעם לעבן טאָר מען נישט און ער קען דאָס נישט.

נישט נאָר בונים פּאַרבשטיין, כמעט אַלע האָבן זיך געוואונטשן, אַז זיי זאָלן זיך לייגן שלאָפן און מער נישט אויפשטיין.

ביי דער אַרבעט

מען פאַרשרייבט אונדז אינם לאַגער־אַרבעטס־אמט, און פון אונדזער גרופּע האָט מען געגומען אויף אַרבעט אין די לאַגער־וואַרשטאַטן ביי א פּופּציק פאַכלייט: שניידערס, שלאָסערס, סטאָלאַרעס און שוסטערס. די לאַגע פון דער דערמאָנטער גרופּע האָט זיך, נאָכדעם ווי זי איז אַוועק אַרבעטן, באַדייטנדיק פאַרבעסערט.

די איבעריקע ביאַליסטאָקער יידן זענען איינגעשפּאַנט געוואָרן אין א ספּעציעלער אינקווויזיציע־אַרבעט, וואו מ'האָט געזאָלט פאַר־ענדיקן מיט זייערע לעבנס.

אויף א גרויסן פּלאַץ, פּונקט אַנטקעגן לאַגער, זענען געווען אָנגעלייגט אויף א היפּשן שטח, צען מעטער די הויך, בוימער־וואָרצ־לען, וועלכע מען האָט געמוזט אַריבערטראָגן דריי הונדערט מעטער ווייטער. ביי דער דאָזיקער אַרבעט זענען איבער אונדז דורכגעפירט געוואָרן אָט וואָסערע שווערע טאָרטורן: די פּוילישע אָנפירער פון דער אינקווויזיציע, דער בלאָק־ און שטוב־עלטסטער, האָבן באַשטימט פיר אויסגעמאַטערטע יידן, זיי זאָלן איבערטראָגן א „קאָרטש", וואָס איז געווען אַן אַרבעט פאַר אכט קרעפּטיקע מענער. ווען די פיר קרבנות האָבן זיך אפילו נישט געקענט א ריר טאָן מיט דער משא, האָבן די אינקווויזיטאָרן אַזוי לאַנג געשלאָגן מיט שטעקנס איבער די קעפּ, ביז מ'פלעגט פאַלן אין אָנמאַכט. טאָ־מער האָט מען זיך תיכף נישט אויפגעהויבן, האָבן די באַנדיטן גע־טראָטן זייער קרבן מיט די פים און געשלאָגן מכות־רצח, ספּע־ציעל אין די ערטער, וואָס זענען אַמפּילבאַרסטן. מיט די לעצטע כוחות פלעגט מען זיך אויפהויבן און זיך ווידער נעמען צום בוים־וואַרצל. ווען די פאַליאָקן האָבן געזען, אַז די אויסגעמוטשעטע יידן קענען אים דאָך נישט אויפהויבן, האָבן זיי צוגעלייגט זייערע אויס־געפרעסענע הענט און געזאָגט: „אַזוי דאַרף מען אַרבעטן", און אַלע האָבן נעמומען טראָגן די שווערע משא. ווי נאָר די פאַליאָקן האָבן

אבער אפגעלאזן, איז דער „קארטש" אראפגעפאלן און די גזלנים פלעגן אונדז ווידער באפאלן מיט די שטעקנס און לאזן ליגן נעבן „קארטש" צעהרגעטע און צעבלוטיקטע. געענדיקט מיט אונדז, פלעגן זיי לויפן צו א צווייטער, א דריטער גרופע יידן, איבער וועלכע זיי האבן דורכגעפירט די זעלבע אינקווויזיציעס ווי איבער אונדז. אויף אזא שוידערלעכן אופן האבן די פוילישע מערדערס פארענדיקט די לעבנס פון א סך פון אונדזערע ברידער.

יעדן טאג איז אויפן דערמאנטן אינקווויזיציע-פלאץ געווען אן אנדער מעטאד פון פייניקן. איין טאג האט מען אונדז געצוואונגען אריבערטראגן זייער שווערע קלעצער אין לויף-שריט. דעם, וואס האט נישט געקענט לויפן, האט מען מיט שטעקנס געהאקט איבער די פים און אין קאפ. וען דער קרבן פלעגט פאלן און זיך אזוי גיך נישט אויפהויבן, פלעגן די בעסטיעס ארויפטרעטן מיט די פים ביז אים אויפן האלדז און שטיין אזוי לאנג ביז ער פלעגט אויסהויכן זיין לעצטן אטעם.

א צווייטן טאג האבן זיי אנגעוועדט אן אנדער מענטשן-פרעסע-רישע פייניקונג. פארן נישט קענען טראגן די שווערע קלעצער אין לויף-שריט, האבן די באנדיטן געצוואונגען זייער קרבן, ער זאל צו-גיין צום נאענט-שטייענדיקן ס"ס-פאסטן. יענער האט אויף אים ארויפגעלאזן זיין גרויסן וואלף-הונט, וואס פלעגט פון קרבן ריסן שטיקער פלייש. אין די מינוטן פלעגן מיר פאר שרעק לויפן מיט די שווערסטע משאות. קיין מענטשלעכע פאנטאזיע קען נאכנישט אויס-מאלן, וואס מיר האבן דעמאלט איבערגעלעבט. אונדזער אינציקער וואונטש איז דעמאלט געווען, ס'זאל זיך עפענען די ערד און אלץ זאל איינגעזונקען ווערן.

צווישן די, וואס זענען צעריסן געווארן דורך די הינט, איז אויך געווען דער ביאליסטאקער קאלאניאל-סוחר נחום קארפ. אין עטלעכע טעג ארום איז ער געשטארבן אין שווערע יסורים.

איין טאג האבן די באנדיטן איינגעשפאנט צוואנציק יידן צו טראגן א בוים, וועלכן ס'חאבן גערארפט טראגן וויניקסטנס צוויי מאל אזויפיל דייטשן, וואס זענען נישט געווען אזוי אויסגעמאטערט און אויסגעפיניקט ווי מיר. געווייגלעך פלעגן 20 מאן אויפהויבן איין זייט פון בוים און ארויפלייגן אויף די אקסלען פון צען, דערנאך אויפהויבן די צווייטע זייט און ארויפלייגן אויף די אקסלען פון די אנדערע צען. די אומגליקלעכע פלעגן זיך באלד אונטערבערגען

אונטער דער שוערער משא און האָבן דעם בוים געמוזט אַראָפּלאָזן, פּאַלנדיק מיט אים אויף דער ערד. די פּוילישע קאָפּאָם פלעגן דעמאָלט אַריינפאַלן אין א שרעקלעכן צאָרן און אָנהויבן שלאָגן מיט זייערע שטעקנס איבער די קעפּ פון די לינגדיקע יידן. וועז די יידן פלעגן זיך מיט די לעצטע כוחות אויפהויבן, פלעגן זיי ווידער איינגעשפּאַנט ווערן אונטערן ריזיקן בוים. אונטער א האַגל פון קלעפּ איבערן קאָפּ און איבער די פּיס, האָט מען דעם בוים געמוזט שלעפּן ביי צוויי קילאָמעטער. נאָכן אַראָפּווערפן די משא, זענען אַלע געפאַלן אין אָנמאַכט. צעהרגעטע און צעמזיקטע, קוים וואָס מ׳האָט זיך געהאַלטן אויף די פּיס, זענען מיר מיט צוויי שעה שפּעטער נאָך דער אַרבעטס־צייט אָנגעקומען אין אונדזער בלאָק.

פּאַר די דריי וואָכן, וואָס מיר האָבן געאַרבעט אויפן דערמאָנטן אַרבעטס־פּלאַץ, זענען קנאַפּע צוויי צענדליק יידן דאָרט פּאַרפּיניקט געוואָרן. נאָכן אָפּמאַטערן זיך א טאָג אָדער צוויי אין „קאַצעט״־שפּיטאָל, פלעגן זיי דאָרט אויסגיין אָן מעדיצינישער הילף און אפילו אָן עסן.

נאָך דער אַרבעט

קומענדיק קוים לעבעדיקע, פון די פּיניקונגס־ערטער, אין אונדזער בלאָק, האָט זיך אָנגעהויבן א פרישער גיהנום. דאָ טאָר מען נישט שטיין און דאָ טאָר מען נישט זיצן. מען איז דערפרוירענע און עס ווארפט א צאָן אָן א צאָן פון קעלט, גייט מען צו צום אויוון זיך אָנווארעמען, קען עס דער שטוב־עלטסטער נישט פּאַרטרײַבן. מען באַמערקט נישט פון וואַנען, ווי עס פלויצים עטלעכע בענקלעך צו די, וואָס שטייען נעבן אויוון און עטלעכע פון אונדז האָבן שוין צעהאַקטע קעפּ. וועז מען רעדט צווישן זיך אַביסל צו הויך, ווערן דערפּאַר אַלע יידן אַרויסגעטריבן אויפן פּלאַץ און מען מאַכט מיט אונדז א שעה שטראָף־איבונגען און נישט איינער קומט אַרויס פון דעם א צעקאַליעטשעטער.

נאָך דער אינקווויזיציע־שעה ווערט מען אריינגעטריבן אין קאַלטן וואַשׂ־רוים, וואו מיר מוזן האַלב־נאַקעטע זיך אַרומוואַשן. מען טאָר חלילה נישט דערקענען אויף אונדז, אז מיר האָבן זיך געוואַלגערט אין בלאָטע. אויך פון דעם וואַשן זיך האָט נישט איינער שטאַרק זיך פאַרקילט און איז נאָר גיך אַוועק פון אונדז אין א בעסערער וועלט. יעדע עטלעכע טעג פלעגט דורכן בלאָק־ און שטוב־עלטסטן

דורכגעפירט ווערן ביי אונדז א לייז־קאנטראל. פאר דער קאנטראל האבן מיר זיך זייער געשראקן, ווייל ביי וועמען מען האט געפונען א לויז, האבן די צווויי פוילישע באנדיטן אזוי לאנג געשלאגן ביז יענער פלעגט פאלן אונטער זייערע הענט.

איינער פון די לויז־קרבנות איז געווען שמואל פארטנאי. נאכן געפינען ביי אים א לויז, האט דער בלאק־עלטסטער זיך צוגעכאפט צו אים ווי א ווילדער רוצח. וואס ער האט געהאט נעבן זיך, האט ער געוואלדפן אויף אים. אז ער האט אים געהאט גוט צעשלאגן, האט ער אים געהייסן זיך אויסטאן נאקעט, ארייננעטריבן אין קאלטן וואש־צימער און אויף אים געשפריצט אייז־קאלטע וואסער אין משך פון א פערטל שעה. נאך דער דאזיקער אינקוויזיציע האט מען פארטנאיען פון דארטן ארויסגעשלעפט א האלב־טויטן. א גאנצע נאכט האט ער נאך געמוזט ליגן א נאקעטער אין קאלטן שלאף־צימער. אין דער פרי האט ער נאך געלעבט. דער באנדיטישער בלאק־עלטסטער באפעלט דעמאלט צווויי יידן אוועקצוטראגן פארט־נאיען אין שפיטאל. אין עטלעכע טעג ארום האט ער דארטן אויס־געהויכט זיין לעצטן אטעם.

בכלל איז אין בלאק נישט געווען קיין איין רואיקער טאג. פרישע, נישט פאראויסגעזעענע אומגליקן האבן שטענדיק געלויערט אויף אונדז. דא זענען די בעטן נישט פארבעטן ווי איין גלייכער שנור; דא איז נישט גוט אויסגעקערט; דא ליגט עפעס אויפן בעט, און דא געפינט מען וואס אונטערן בעט. פאר אלץ שיטן זיך הארבע שטראפן.

איין טאג פאלט איין דעם בלאק־עלטסטן, אז די יידן האבן געלט, מעלדעט ער, אז אויב מ'וועט עס אים נישט אפגעבן, וועט קיינער נישט קריגן קיין עסן און אלע וועלן ארויסגעיאגט ווערן אויף דער גאס. קיינער האט אבער קיין געלט נישט געהאט און ס'איז נישט געווען וואס אפצוגעבן. ער וועגדעט זיך נאכאמאל, שטרענגער. מיר שטייען און עס ציטערט אויף אונדז די הויט, — וואס וועט דא דער רוצח מיט אונדז מאכן? ער לאזט אבער לאנג נישט טראכטן. מיר ווערן ארויסגעיאגט אויפן פלאץ און ווערן אויסגעשטעלט צו צוויי אין א ריי. ביי א פופצן־גראדיקן פראסט באפעלט ער אונדז זיך אויס־צוטאן מוטער־נאקעט, אפילו די שיך, און שטיין באַרוועס אויפן שניי. העכער צווויי שעה האט געדויערט די רעוויזיע פון אונדזערע זאכן. דערנאך האבן די רוצחים דורכגעפירט א גרינטלעכע רעוויזיע אין

בלאָק. נאָך דער רעוויזיע האָט ער אונדז נאָך אלץ נעלאָזן שטיין, אפשר וועט זיך פאָרט עמיצער אָפרופן מיט נעלט. מיר שטייען אלע דערפרוירענע און קענען שוין נישט אריבערטראָגן די שטאַרקע קעלט. וואר וויים, ווי לאַנג מיר וואָלטן נאָך אזוי געשטאַנען, וועו עם גייט נישט פלוצים אָן א ס"ס־מאָן און גיט א פרעג דעם בלאָק־עלטסטן, וואָס איז דאָ געשען. דער ס"ס־מאָן באפעלט אים תיכף אריינטרייבן אונדז צוריק אין בלאָק. שיינע עטלעכע שעה האָט געדויערט ביז מ'איז געקומען צו זיך פונם דורכגעמאכטן שווערן טאָג.

די מאטערנישן און פיניקונגען זענען ממש נישט אויסצוהאלטן. א גרויסער טייל פון אונדז וויל שוין אליין מאכן א סוף צום ביטערן לעבן. די אָפּטימיסטן רעדן אָבער אָפּ און האלטן, אז מען דארף לעבן כל זמן מען קען. אפשר וועט מען פאָרט דערלעבן דעם נס.

יודל גורוויטש, רעדאקטאָר פון דעם ביאליסטאָקער נאכמיטאג־בלאָט „אונזער צייטונג", האָט געהערט צו די אָפּטימיסטן. ער פלעגט ביינאכט פארלייענען פאָרן גאנצן בלאָק די פראָנט־באריכטן אָדער אנדערע וויכטיקע ידיעות, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט באַ־וויזן אין דער דאנציקער פרעסע, וואָס האָט זיך צייטנווייז איינגע־געבן צו קרינן.

די סאָוויעטישע ארמיי האָט דעמאָלט מארשירט אין א שנעלן טעמפּ פאָראוים. פלעגט זיך טאקע ביי אונדז אריינכאפן א פונק פון האָפנונג — אפשר וועט מען דאָך דערלעבן די באפרייאונג. אָט די האָפנונג האָט עס נעגעבן כוח און מוט דורכצולעבן די שרעקלעכע, איבערמענטשלעכע יסורים, וואָס מיר האָבן דעמאָלט אריבערגעטראָגן אויף אונדזערע שוואכע אויסגעמאטערטע קערפערס.

דער כאָר

עם דערנענטערן זיך די ווינאכט־חגאות, אויף וועלכע מיר האָבן שוין געווארט מיטן גרעסטן אומגעדולד, ווייל די צווויי יום־טוב־טעג זענען רו־טעג און מיר וועלן האָבן די מעגלעכקייט אָפּצוכאפן אביסל דעם אָטעם.

ערב די דערמאָנטע חגאות האָט דער בלאָק־עלטסטער זיך נאָכ־געפרעגט, ווער פון אונדז קען זינגען און שפּילן. נאָכן אויסקלייבן צוועלף יידן, האָט ער צונויפגעשטעלט א כאָר, וואָס האָט אונדז גע־דארפט פארוויילן אין די חיליקע צווויי טעג.

דער הויפט־זינגער פון כאָר איז געווען בונים פארבשטיין. מען

האָט אים געצוואונגען צו זינגען ימים־נוראימדיקע שטיקלעך, פאר־וואָס ער מיטן גאנצן כאָר האָבן באקומען מערער ברויט, וואָס מ׳האָט אראָפגענומען פון די פֿארציעס פון אלע ביאליסטאקער יידן. וועגן בונים פֿארבשטיין פלעגט זאָגן א שטיקל פון ימים־נוראימדיקן דאווע־נען, פלעגן אלעמענס הערצער צערייסן ווערן אויף שטיקער אזן פון יעדערנס אויגן פלעגן זיך גיסן טייכן טרערן.

מיר קלייבן זיך אין וועג אַריין

נאָך די חגאות איז מען צו דער ארבעט אויפן אינקוויזיציע־פלאַץ שוין מער נישט געגאנגען און מ׳האָט דעריבער געקענט אביסל אָפכאָפן דעם אָטעם. פאר אונדז איז שוין אבער געווען אנגענעריט א פרישע צרה. פון די קנאפע פופציק פאלייט, וואָס האָבן געארבעט אין פֿארשידענע לאָגער־וואַרשטאָטן, זענען אפגעשיקט געוואָרן אין בלאָק העכער 30 מאן. פֿארבליבן איז בלויז א קליינע גרופע פון קנאפע צוואנציק הויך־קוואליפיצירטע שניידערס און א פאָר אנדערע גוטע פאכלייט. דער מאָטיוו פֿארוואָס די איבעריקע זענען אראָפגענומען געוואָרן פון דער ארבעט איז געווען, אז שטוטהאָף נויטיקט זיך נישט אין אזויפיל פאכלייט און אז מען דארף אונדז האָבן אין אוישוויץ, וואו מיר וועלן אין גיכן אפטראנספֿארטירט ווערן. לכתחילה האָבן מיד עם נישט געגלויבט, אבער אין עטלעכע טעג ארום האָט זיך עם באשטעטיקט.

כאָטש אלע האָבן געוואוסט, אז אין אוישוויץ ווערט מען פאר־גאזט און פארברענט, איז דער גרעסטער טייל פון אונדז געווען צו־פרידן: זאָל שוין זיין וואָס עס ווייל, אבי ס׳זאָל ווי צום גיכסטן א סוף נעמען צו די מאטערנישן.

מיר פֿאַרלאָזן שטוטהאָף

א גאנצע וואָך האָבן מיר געווארט אויף וואגנעם. אין צווישן האָבן מיר זיך געהאלטן אין איין נאָכפרעגן, צי מען פארגאזט נאָך אין אוישוויץ. ענדוי האָבן מיר אבער נישט געקענט הערגיין. דעם 5־טן יאנואר 1944 האָבן מיר געארפט פארלאָזן שטוטהאָף. פארן אָפפאָרן ווערט אויף יעדערנס בגד אויסגעפארבט אויף דער פלייצע א בריייטער לאנגער רויטער פאס, כדי אוממענלעך צו מאכן דאס אנטלויפן.

אין שפיטאל זענען נאָך געווען עטלעכע ביאליסטאקער יידן,

וועלכע האָבן קוים געקענט שטעלן א טראָט. צוליב דעם אָבער, וואָס לויטן באפעל האָבן כמעט אלע יידן געמוזט פארלאָזן שטוטהאָף, האָט מען זיי אין לעצטן מאָמענט ארויסגעיאָגט פון שפיטאָל און פאראייניקט צוזאמען מיט אונדזער טראנספּאָרט. פון זיי האָבן מיר זיך דאָס דערוואוסט, וואָס פאר א יסורים און פיניקונגען אונדזערע ביאליס־טאָקער זענען אויסגעשטאנען אין שפיטאָל ביז זיי האָבן אויסגע־הויבט זייער לעצטן אָטעם.

מיר דערוויסן זיך, אז צוזאמען מיט אונדז שיקט מען אויך ארוים פון שטוטהאָף די פרויען. להיפוך צו די מענער, זענען די פרויען נישט געווען צופרידן פונם אָפּפאָרן, ווייל אין שטוטהאָף האָט זיך זיי געלעבט באדייטנדיק בעסער ווי די מענער. ס׳רוב פון די פרויען האָבן געארבעט אין פארמאכטע באראקן ביים שיילן קאר־טאָפל, פון קיין שטארקע קעלטן האָבן זיי נישט געליטן, קארטאָפל צום עסן האָט זיי נישט געפעלט און מ׳האָט זיי אויך צו שטארק נישט געפּיניקט. קיין טויט־פאלן זענען צווישן זיי נישט געווען.

עטלעכע שעה פאָרן פארלאָזן שטוטהאָף האָט דער לאָגער־קאָ־מענדאנט געהאלטן פאר אונדז א „דרשה" און געזאָגט: איר זאלט וויסן, אז מען שיקט אייך ארבעטן אויף א צווייטן ארט. איר זייט גוטע ארבעטער און דייטשלאנד נויטיקט זיך אין אייך. מאכט נישט קיין פּראָווז צו אַנטלויפן, ווייל איר וועט דערשאָסן ווערן. ס׳איז מיר א שאד אייערע לעבנס. יעדער איינער וועט קריגן עסן אויף פּיר טעג, די צייט וואָס אייער רייזע וועט דויערן.

דער סוף פון צווייַ רשעים

צוויי טעג פאר אונדזער פארלאָזן שטוטהאָף, זענען דער בלאָק־מיטן שטוב־עלטסטן אראָפגענומען געוואָרן פון זייערע פאָסטנס פּאָרן באַגיין מיסברויכן און זענען תיכף אָפּגעשיקט געוואָרן אין א שווערן שטראָף־לאָגער. אין עטלעכע וואָכן ארום — ווי כ׳האָב זיך שפעטער דערוואוסט — האָט מען דעם שטוב־עלטסטן געבראכט א טויטן אין שטוטהאָפער קרעמאטאָריע.

דער בלאָק־עלטסטער איז נאָך דער באפרייאונג דערקענט געוואָרן דורך עטלעכע ביאליסטאָקער שניידערס, וועלכע זענען פון אים גע־פיניקט געוואָרן. זיי האָבן געמאָלדן דער סאָוויעטן־מאכט וועגן זיינע „שיינע מעשים" און נאָך א דורכגעפירטער אויספּארשונג איז ער דערשאָסן געוואָרן.

אויפן וועג קיין אוישוויץ

נאך דער „דרשה" פון לאגער־קאמענדאנט ווערן מיר אפגע־פירט צו דער באן־סטאציע, וואו מיר בלייבן שטיין. א שטארקער שניי מיט א ווינט האט געפאטשט אין פנים. די פים האבן אנגעהויבן פרירן שטייענדיק. פלוצים דערזעען מיר פון דער וויטנס, ווי מען פירט אונדזערע פרויען און מען שטעלט זיי אפ נישט ווייט פון אונדז. די ס"ס־גזלנים פירן דורך ביי אונדז א רעוויזיע. ווען זיי געפינען עטלע־כע ביר־פלעשלעך, וואס מיר האבן זיך צוגעגרייט אויף וואסער, נעמען זיי עס צו מיטן מאטיוו, אז די פלעשלעך טאר מען שטוטהאף נישט ארויספירן. נאכן פארענדיקן די רעוויזיע, ווערן מיר ארומגע־דינגלט און ארויפגעטריבן אויף די אפענע וואגאנעס פון א ליידיקן קוילן־צוג, וואס איז אנגעקומען אויף דער באן־סטאציע. דער צוג האט געירט פון אָרט.

גיך איז צוגעפאלן די נאכט און ס'איז געווארן גוט פינצטער. דער שניי מיטן ווינט שניידן און שטעכן דעם קערפער. מיר טולין זיך אייגער צום אנדערן אין די אפענע וואגאנעס. קענען מיר ארוים־קומען לעבעדיקע פון אזא נסיעה, וואס דארף דויערן פיר מעת־לעת? און עס פליט דורך א געדאנק — אפשר שפרינגען פון וואגאן? סיי־ווי איז דאך נישטא דער מינדסטער שאנס, מ'זאל עס קענען אויסהאלטן! דער צוג בלייבט פלוצים שטיין און מ'הייסט אלעמען ארויסגיין פון די וואגאנעס. אלע ווערן אויסגעשטעלט, געציילט און זוערן געטריבן א היפש שטיקל וועג צו א פאסאזשיר־צוג, נעבן וועלכן מיר בלייבן שטיין.

אין פאסאזשיר־צוג

מען באפעלט, אז יעדע צען פערזאן זאלן פארנעמען א קופע אין די פאסאזשיר־וואגאנעס. מיר זענען איבערראשט און קענען נישט פארשטיין, וואס דא איז געשען. יעדער איינער פרואווט אויסטייטשן אויף אן אנדער אופן די פלוצימדיקע ענדערונג צום גוטן. די קאלטע וואגאנעס ווערן באלד דורך צענטראל־באהייצונג אנגעווארעמט. די ביינער הויבן אן אפצוגיין און די סכנה צו שטארבן דורך פאר־פרוירן ווערן האט אונדז דערווייל געמיטן.

עטלעכע שעה איז דער צוג געשטאנען אויף דער באן־סטאציע, און מיר האבן אלץ געטראכט און נישט געקענט פארשטיין די רעטע־

ניש, פארוואס זענען מיר אזוי פלוצים דערהויבן געוואָרן, אז מען פירט אונדז ווי מענטשן. מ'האָט אפילו אָנגעהויבן טראכטן אפשר איז שוין בכלל פאָרגעקומען די ענדערונג צום גוטן סוף. אויף מאָרגן 9 אין דער פרי האָט די וואך אריינגעטראָגן פאר יעדן איינעם צו 40 דעקא ברויט, א שטיקל שווייצער־קעז און אביסל שווארצע קאווע, און אָנגעזאָגט, מ'זאל עס פארטיילן אויפן נאכצן טאָג. אלע זענען אָבער געווען טויט־הונגעריק, האָט מען די פּאָרציע באלד אויפגעגעסן און דעם נאכצן טאָג ווידער געהונגערט.

אין משך פון די עטלעכע טעג, וואס עס האָט געדויערט דאָס פאָרן פון שטוטהאָף קיין אוישוויץ, האָט די באגלייט־וואך יעדן פרי־מאָרגן אריינגעטראָגן די פריער דערמאָנטע פּאָרציע. בכלל האָט די וואך זיך צו אונדז באצויגן מענטשלעך און זיך באמיט צו בארואיקן, אויפקלערנדיק, אז איצטער פארגאָזט מען שוין נישט אין אוישוויץ און מען פירט אונדז אהין אויף ארבעט.

נישט געקוקט אויף דער געענדערטער באציאונג, האָבן מיר שטארק געספּקט אין דער אויפריכטיקייט פון זייערע רייד. די רעיונות האָבן אונטערגעזאָגט, אז עס ווערט נאָר אָנגעוועגדט א נייע טאקטיק, כדי די קרבנות זאָלן נישט האָבן קיין חשק צו שפּרינגען פון לויפּנדיקן פּאסאזשיר־צוג, פון וועלכן ס'איז גרינגער צו שפּרינגען ווי פון פּאר־האקטע פראכט־וואגענעס. מיר האָבן אָבער געהאט אנדערע סיבות, צוליב וועלכע מיר זענען נישט געשפּרונגען. אלע האָבן געטראָגן לאנגער־בגדים, וואס זענען געווען געצייכנט מיט א רויטן פּאס. די פעלדער זענען געווען באדעקט מיט א געדיכטן שניי און מיר זענען געגאנגען אין האלץ־שיך, אין וועלכע ס'איז זייער שווער געווען צו טרעטן, וויל עס פלעגן זיך אָנקלעפּן אויף זיי גאנצע שטיקער שניי. חוץ דעם זענען מיר געווען אויף דייטשער טעריטאָריע, וואס ווען עס זאל זיך אפילו איינגעבן צו ראטעווען פון לויפּנדיקן צוג, וואלט נישט מעגלעך געווען צו קריגן פון וועמען ס'איז א שטיקל ברויט, אן אָרט אויף איבערצונעמטיקן א נאכט. צוליב די אָנגעווי־זענע סיבות איז טאקע קיינער פון אונדז נישט געשפּרונגען פון לויפּנדיקן צוג.

די נסיעה פון שטוטהאָף האָט געהאט אויך איר קרבן. דער פשיטיקער דיכטער צוקערמאן, וועלכער איז אין דער מלחמה־צייט געווען אין ביאליסטאק און איז צוזאמען מיט אונדז ארויסגעפירט געוואָרן פון דער ביאליסטאקער תפיסה, האָט נאך פארן פארלאָזן

שטוטהאף זיך דערפילט שוואך. אויפן וועג איז אים געוואָרן זייער שלעכט. אלע באמיאונגען פון ד"ר זאנאבענד צו דערהאלטן אים ביים לעבן, האבן נישט געהאלפן. נישט וויט פון אוישוויץ האט ער אויסגעהויכט זיין לעצטן אטעם.

מיר קומען אן קיין אוישוויץ

נאך דריי מעת־לעת פארן זענען מיר אנגעקומען קיין אוישוויץ אויף א זייטיקער באן־ליניע, וואס לויגט נענטער צו בירקענאו. דאָרטן האבן שוין אויף אונדז געווארט די באנדיטן פון לאגער. אין סעקונדן האט מען געמוזט ארויסלויפן פון די וואגענעס און זיך איינשטעלן. דעם טויטן דיכטער צוקערמאן האט ד"ר זאנאבענד גענומען אויף זיינע פלייצעס און איז מיט אים געגאנגען א שטיק וועג. שפעטער האבן דעם טויטן איבערגענומען אנדערע צווויי ביאליסטאקער און אים געטראגן ביזן לאגער.

פון דער וויייטנס האבן מיר געזען ווי אונדזערע פרויען ווערן ארויסגעיאגט פון די וואגענעס, ווי מען שלאגט זיי מיט שטעקנס איבער די קעפ און ווי זיי פאלן איבער א בארג שטיינער, וואס איז דאָרטן געלעגן, און קענען זיך נישט אויפהויבן. מיט די לעצטע כוחות מוזן זיי זיך שטעלן אויף די פיס און מיטמאכן דעם לעצטן וועג.

גייענדיק צום לאגער זענען מיר, ווי האלב־טויטע יידן פיניקן זיך ביי פארשידענע שווערע ארבעטן. אין דעם מאמענט פליט דורך א געדאנק: אפשר פארגאט מען שוין דא נישט? וועלן מיר גייען פארבי די גאז־קאמערן מיט די קרעמאטאריעס, וואס זענען געשטאנען אייגע נעבן די אנדערע, און מיר קוקן אויף די געביידעס, ווערט פארגליווערט דאס בלוט אין די אדערן און ס'ווערט פארשוואונדן יערע האפנונג לעבן צו בליבן.

נישט וויט פון דער קרעמאטאריע האט מען אונדזערע פרויען, וועלבע זענען דעם גאנצן וועג געגאנגען היינטער אונדז, אוועקגעפירט אין אן אנדער ריכטונג. די הארץ ווערט צונויפגעדריקט, עס שטיקט צום ווייגען, און מיר שיקן אונדזערע ליבסטע און טיערסטע די לעצטע בליקן. עס הויערט נישט לאנג און מען פירט אונדז אריין אויף א הויף, פון וואנען מיר ווערן אריינגעטריבן אין א גרויסער באד.

אין אוישוויצער באָד

דער באָד־פּערסאָנאל, וועלכער איז אין זיין גרויסער מערהייט באשטאַנען פון יידן, האָט אונדז אויפגענומען ווי מיר וואָלטן געווען באַנדיטן. נאָכן אָפּוואַרטן עטלעכע שעה הערט מען געשרייען: „דער שטוטהאָפער טראַנספּאָרט זאָל זיך אויסטאָן". היטלערס יידישע אונטערוועלט־מענטשן פון באָד־פּערסאָנאל פירן דורך ביי אונדז א גרינטלעכע רעוויזיע און נעמען צו אלץ, וואָס מען האָט מיטגעבראַכט. נאָכדעם ווערן מיר געטריבן צו די יידישע פריזירערס, וועלכע ריסן ארוים מיט זייערע טעמפּע געציימ די האָר פון גאַנצן קערפּער. אָפּגעפּטרט די אינקוויזיציע, יאָגט מען אונדז תיכף אריין אין באָד אונטערן הייסן קאָכעדיקן טוש, ממש צום אָפּבריען זיך. ווער עס רירט זיך פון אָרט ווערט פון באָד־פּערסאָנאל געשלאָגן מיט שטעקנס. באלד נאָכן קאָכיקן טוש לאָזט מען אויף אונדז אריף אייז־קאַלט וואַסער. ביים אַרויסגיין פון באָד ווערן מיר אויסגעשמירט מיט אן עסיקער פליסיקייט, וואָס ברענט ווי פייער. דערנאָך טרייבט מען אונדז אריין אין א צימער מיט אָפּענע פענצטערס, דורך וועלכע עס האָט אריינגעבלאָזן א קאַלטער ווינט. אין דעם צימער האָבן מיר געווארט אויף אונדזערע זאכן, וועלכע מ'האָט געגומען צו אנטלויזן. נאָך דער אנטלויזונג ווערן די זאכן ארויסגעווארפן אין איין קופּע. אלע ווארפן זיך אריף אויף דער קופּע ווי די היישעריקן און יעדער איינער ציט אריף אויף זיך זיינע שמאטעס.

ביי דער אנטלויזונג האָבן עטלעכע פון אונדז זיך פארקילט און אין א פאָר טעג ארום זענען זיי שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע.

תושבים אין אוישוויץ

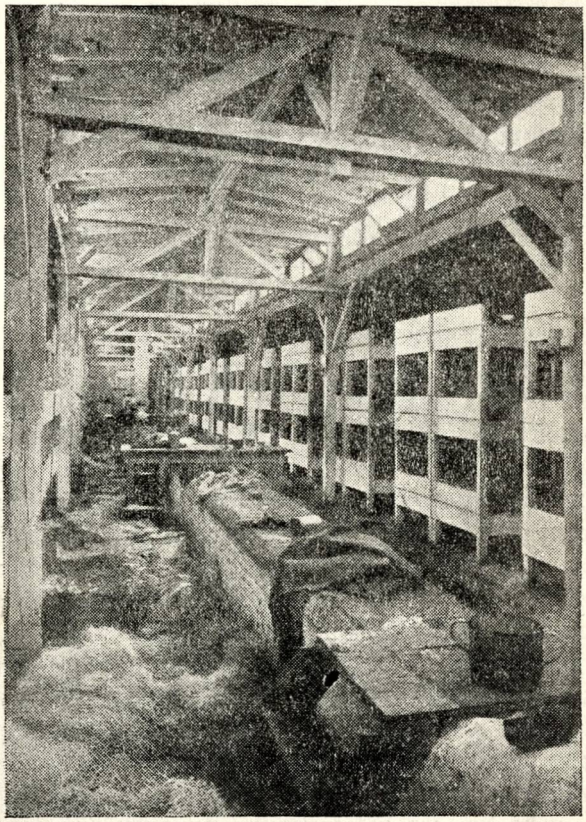
אָפּגעפּטרט מיט דער אנטלויזונג, הויבט זיך אָן די פראָצעדור פון אריינשרייבן אונדז אין דער לאַגער־קאַרטאָטעק. דאָס אריינשרייבן ווערט דורכגעפירט דורך א גרופּע יידישע שרייבער־העפטלינגע, וואָס האָבן אונדז אויפגענומען פרינדלעך און מענטשלעך.

פּאַרטיק געוואָרן מיט דער איינשרייבונג, האָט אונדז א צווייטע גרופּע אויסגעטאָוואירט אויף דער לינקער האַנט דעם לאַגער־נומער.

נאָכן פּאַרטיק ווערן מיט די פּאַרמאַליטעטן, האָבן אונדז די שרייבער געטרייסט, אז דאָס וואָס מען האָט אונדז אריינגעפירט אין

דער לאגער־קארטאטעק און מיר זענען טאטואירט געוואָרן, איז א גוטער סימן און מיר דארפן זיין צופרידן, ווייל די יידן, וואָס מאכן עס נישט דורך, גייען גלייך אין אויוון. זיי גיבן נאָך צו, אז מירן איצטער גיין אין קאראנטין אויף עטלעכע וואָכן. די, וואָס וועלן זיין געזונט, וועט מען שיקן אויף ארבעט און קיין סכנה פון פארגאזונג שטייט אין די נאָענטע וואָכן נישט פאָר.

צוזאמען מיט נאָך הונדערטער קרבנות זענען מיר די נאכט גע־

די נאַרעס פון אַ בלאָק אין אוישוויץ

שלאָפן אויף דער צעמענטענער פּאָדלאָגע און זענען אויפגעשטאַנען צעבראָכענע און הונגעריקע. ערשט אַרום 12 בייטאָג האָט מען נעברַאכט אין עטלעכע שמוציקע הערינג־פעסלעך זופּ, וואָס מ׳האָט זי ממש אין מויל נישט געקענט נעמען. אפילו דאָס ביסל זופּ האָט מען אויך נישט געקענט גלייך קריגן, ווייל מ׳האָט נישט געהאַט אין וואָס זי צו נעמען. אַנדערע האָבן געגומען אין די היטלען, די יינגערע האָבן אויסגעווכט פון ערגעץ־וואו שמוציקע כלים און זיך געקליגט נעמען צו עטלעכע מאָל. א סך פון די עלטערע האָבן גארנישט באקומען און ווידער געהונגערט.

דאָס איז איינס פון די טרויעריקע בילדער, וואָס ווייזן צו וואָס די נאַצי־בעסטיעס האָבן אונדז דערברַאכט. דער יינגערער און שטאַרקערער האָט אויפגענעסן דעם עלטערן און שוואַכערן; א קורצע צייט שפּעטער איז דער איצטיקער שטאַרקער אויפגענעסן געוואָרן פון א שטאַרקערן, וואָס איז געקומען נאָך אים. אין דער אונטערשטער שורה זענען אָבער אַלע אומגעקומען. איינער א חודש פריער, דער צוויייטער א חודש שפּעטער.

בירקענאַו — בלאָק נומער 13

באַלד נאָכן עסן ווערן מיר אָפּגעפירט צום קאַראַנטין־לאַגער אין בלאָק נומער 13. דאָרטן זענען געווען די שטאַלן פון דער פאַרמלחמה־דיקער פּוילישער קאַוואַלעריע, אין וועלכע ס׳זענען כמעט קיין פענצטער נישט געווען. פון ביידע זייטן וועגט זענען געווען אויסגעשטעלט דריי־שטאַקיקע נאַרעם פאַר עטלעכע הונדערט פערזאָן. אַריינגעשפּאַרט האָט מען אָבער אין בַּראַק קנאַפּע טויזנט מענטשן. אויף די נאַרעם איז כמעט נישט געווען קיין שטרוי און מיט איין דעקע האָבן זיך געמוזט צודעקן עטלעכע פערזאָן. אין בלאָק איז געווען זייער שמוציק און דער רעזשים איז געווען נאָך שטרענגער ווי אין שטוטהאָף. א גאַנצן טאָג האָט מען געמוזט ליגן אויף די נאַרעם. נישט געקוקט אויף דער ענגשאַפט, האָט דאָרט נעהערשט א שטאַרקע קעלט, ווייל די בראַקן זענען נישט באהייצט געוואָרן. פון אַלע זייטן זענען געווען געלעכער, פון וועלכע ס׳האָט געבלאָזן א ווינט. א סך פון אונדז האָבן פאַרקילט די אורין־פּענכערס און מען האָט געמוזט יעדע פאַר מינוט לויפן משתין זיין. פון בראַק מע מען אָבער אַרויסגיין נאָר אין באַשטימטע שעהן און איינהאַלטן זיך קען מען נישט, פלעגן אַנדערע ריזיקירן און זיך אַרויסגנבענען פון בראַק. אַנדערע פלעגן

משתין זיין אין א ווינקל פון בלאק גופא. אז דער בלאק־עלטסטער אהער די „שטובע־דינסט" (די, וועלכע פלעגן אונפרוימען און טאן אלע נויטיקע ארבעטן אין בלאק), פלעגט כאפן איינעם ביי אזא „פאר־בהעכן", פלעגט ער אונפן ארט קריגן טויט־קלעפ.

יעדן טאג, אזויגער 12, פלעגט די „שטובע־דינסט" ארויסטראגן אין אונדזער גיהנום צו א צענדליק יידן, וואס זענען געלעגן אויף די נאראם, שיסעלעך מיט א וואסערדיקער זופ. היות ווי קיינער האט נישט געהאט קיין לעפל, פלעגט מען די זופ אויסטרינקען און דערנאך אויסלעקן די שיסל מיט דער צונג. נאכן אפפארטיקן זיך מיט איין צענדליק פלעגן זיי אין די זעלביקע שמוציקע שיסעלעך ברענגען זופ דעם ווייטערדיקן צענדליק יידן. אויף אזא אופן האבן די קנאפע טויזנט מענטשן געקראגן זייערע שמוציקע פארציעס עסן.

פארנאכט פלעגט מען באקומען 20 דעקא ברויט מיט עטוואס מארמעלאדע אדער מארגארין און אביסל טיי אדער קאווע. פון אט דעם עסן האבן די, שוין פון פריער, אויסגעהונגערטע און אויסגע־מאטערטע יידן די פים נישט געקענט שלעפן און א גאנץ היפשע צאל פון אונדז איז קראנק געוואָרן אויף דיזענטעריע און אפגעפירט ג־ע־וואָרן אין שפיטאל. פון דאָרטן איז מען אין ס'רוב פאלן קיין לעבע־דיקער שוין נישט ארויס.

פון דער דערמאנטער קרענק זענען געשטאָרבן: הערשל סאפער מיט זיין זון און איידעם עלקעם און רעדאקטאָר יודל גורוויטש.

בונים פארבשטיין, וואס האט שוין אין שטוטהאף געהאט ג־ע־שוואלענע פים, האט דא באקומען די ספעציעלע לאגער־קרענק פלעג־מאניע. אין שפיטאל האט ער זיך אפגעמאטערט עטלעכע טעג און אין שווערע יסורים אויסגעהויכט זיין לעצטן אטעם.

בלאק נומער 14

נאכן אפזיין עטלעכע טעג אין בלאק נומער 13, איז די בי־ליסטאקער גרופע אריבערגעפירט געוואָרן אין פערצענטן בלאק, וואס האט געהאט דעם זעלבן אויסזען ווי דער דרייצנטער. באלד ביים אריינקומען האט דער יידישער בלאק־עלטסטער געהאלטן פאר אונדז פאלגנדיקע „דרשה": „צי ווייסט איר וואו איר זייט געקומען? דא איז נישט קיין פענסיאנאט, דא לעבט מען נישט לאנג, העכסטנס עטלעכע וואכן. נעדענקט הונגזין, אז אין בלאק מוז זיין זויבער און עם מוז הערשן רוהע. קיין פארץ זאל מען פון אייך נישט הערן. אז

איר וועט זיך פארזינדיקן, וועלן איבער אייך צעברעכן וועלן די גרעב־סטע שטעקנס און קיין לעבעדיקע וועט איר שוין פון דאנען נישט ארויס".

נאכן אויסהערן די „דרשה" פון דערמאנטן פארברעכער, איז פאר אונדז קלאר געווארן, אז אונדזערע טעג זענען דאָ געציילטע.

די יידישע „שטובע־דינסט", וואס איז פונקט ווי זייער „רבי", דער בלאק־עלטסטער, באשטאנען פון פארברעכער און אונטערוועלט־מענטשן, האבן געזוכט מיט אלע מיטלען אין דער ערשטער ריי אומ־צוברענגען די בעסטע און אייגלסטע מענטשן. ביי אזעלכע פלענן זיי אפט צונעמען זייער עסן און מערערלעך שלאגן. א סך פריצייטיקע טויטן לינן אויף זייערע שמוציקע געווינסנס.

די בירקענאוער קאראנטין־באראקן, וואו טויזנטער יידן זענען געלעגן אויף די נאָרעם און געווארט אויף זייער טויט, זענען אין אונדזער זכרון פארבליבן אלס „די גרויסע שיקאגער שלאכט־הייזער".

צוויי מאל געראטעוועט

דעם 19־טן יאנואר, אין די פארמיטאג־שעהן, הער איך פלוצים, ווי דער בלאק־שרייבער רופט אויס מיין נומער. נישט טויט, נישט לעבעדיק לויף איך צו אים צו. ער באפעלט מיר גלייך זיך ארומצו־ראזירן, ווייל כ'דארף גיין אין לאגער „שרייב־שטובע", וואו איך בין ארויסגעפאדערט געווארן אלס דרוקער־ארבעטער.

מיט א פארכאפטן אטעם בין איך אוועקגעלאפן און דארטן ge־טראפן וואַרטנדיק א מאן צוואנציק. איידער מיר האבן נאך באוויזן זיך צוזאמענצורעדן, איז אנגעקומען אן עלענאנטער אויטא, פון וועלכן ס'איז ארויסגעקראכן א שטורעם־באנפירער מיט צוויי נידעריקערע ס"ס־לייט. מאמענטאל שטייען מיר שוין אויף אכטונג. צו יעדן איי־נעם פון דער גרופע גייט צו דער שטורעם־באנפירער, באטראכט פון קאפ ביז די פים און הויבט זיך אן פאנאנדערפרעגן וואס פאר א פאך־קענטענישן ער באזיצט. די, וואס זייער תשובה און אויסזען באפרי־דיקט אים, הייסט ער דעם יידישן לאגער־שרייבער איינשרייבן אין א ליסטע און די, וואס זענען נישט נושא חן ביי אים, וועלן דורך זיינע צוויי באגלייטער ארויסגעיאגט מיט שטעקנס אויפן פלאץ.

אין דער גרופע פון צוועלף, וואס ער האט אויסגעקליבן, בין איך אויך אריינגעפאלן. א דאנק דעם־א צופאל געפין איך זיך היינט צווישן די לעבעדיקע.

נאָכן דורכשמועסן זיך עטלעכע מינוט מיטן יידישן לאָגער־שריי־בער, האָט דער שטורעם־באנפירער צוזאמען מיט זיינע צוויי באגלי־טער פארלאָזט די שרייב־שטובע. באלד נאָך זייער אָפפאָר, האָט דער לאָגער־שרייבער באפוילן, אז די גרופע פון די 12 פערזאָן דארף אין פריערדיקן בלאָק מער נישט גיין און האָט אונדז אָפגעשיקט אינם ספעציעלן טראנספארט־בלאָק.

מיר באווייזן נאָך נישט ארומרערן צווישן זיך, וואָס מיט אונדז איז דאָ אין די עטלעכע מינוט פארגעקומען, ווי עס ווערט פלוצים דערקלערט „בלאָקן־שפערע", דאָס באדייט, אז עס קומט באלד פאר א סעלעקציע — מי לחיים ומי למות, און קיינער טאָר נישט ארויס־גיין פון בלאָק. ס'דויערט נישט לאָנג, ווי אין אונדזער בלאָק קומען אָן דער הויפט־דאָקטאָר פון לאָגער, דער לאָגער־פירער און לאָגער־עלטסטער.

די 700 יידן, וואָס זענען דעמאָלט געווען אינם טראנספארט־בלאָק און שוין געדארפט א ליאדע טאָג אָפפארן אין אן אנדער לא־גער אויף ארבעט, האָבן זיך תיכף געמוזט אויסטאָן מוטער־נאקעט, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אין בלאָק איז געווען 10 גראד קעלט. אויך מיר, די צוועלף דרוקער־ארבעטער, האָבן זיך געמוזט אויסטאָן און זיך אויסשטעלן נאקעטע צו צוויי מאן אין א ריי. אלע ציטערן פון קעלט און שרעק. אט שטיי איך שוין האַרט פאר דער קאמי־סיע. מען פארשרייבט מיין נומער און מען הייסט מיך איבערגיין אויף דער לינקער זייט, וואָס איז באשטימט פאר די, וואָס דארפן גיין אין די גאז־קאמערן.

אריבער 300 יידן פון די 700, וואָס האָבן זיך געפונען אין טראנ־ספארט־בלאָק, זענען באשטימט געווארן פארגאזט צו ווערן. צווישן די אומגליקלעכע זענען אויך געווען פינף פון די דרוקער־ארבעטער. מיר לויפן ארום ווי משוגעים. מען ווייזט און מען שרייט. עטלעכע האָבן זיך באלד אויפן ארט אויפגעהאָנגען אויף זייערע שלעכעם און הויז־פאסקעם. אין מיטן אט דעם גיהנום קומט ארײַן דער בלאָק־עלטסטער און מעלדעט, אז די דרוקער־ארבעטער קענען צוריקגיין אין זייערע פריערדיקע בלאָקן. איך לויף תיכף אַוועק אין מיין בלאָק און דערווויס זיך פון די ביאליסטאָקער, אז אונדזער גרופע, וואָס איז לויטן באפעל פון לאָגער־פירער אָנגערופן געווארן דער „שטוטהאָפער טראנספארט", איז נישט ארונטערגעפאלן דער סעלעקציע. איך, דער אייניציקער ביאליסטאָקער, בין אין יענע שעהן געווען אין טראנס־

פּאָרט־בלאָק און אריינגעפאלן אויף פּאַרגאַזט צו וועלן. אלע טרייסט־ווערטער פון די ביאליסטאָקער, אז ווײַבאלד איך בין באשטימט געווארן אויף פּאַך־אַרבעט, וועט מען מיך נישט פּאַרגאַזן, האָבן מיך נישט באַרואיקט. איך האָב זיך פּאַררוקט אין א ווינקל און געוואַרט, אז א לייַדע מינוט פּורט מען מיך פון האַנען ארוים אינם ספּעציעלן בלאָק, פון וואַנען מען קומט שוין נישט צוריק.

איך בין אזוי אָפּגעזעסן ביז 8 אין אָוונט פּאַרטראָגן אין די שוועדסטע רעיונות. פּלוצים הער איך, ווי מען רופט אוים מיין נומער. האָם האַרץ פּאַלט מיר שיער נישט ארוים פּאַר שרעק און דענערוווירונג. פּאַמעלעך הויב איך זיך אָן צוצורוקן צום בלאָק־שרייבער. ער זאָגט מיר, אז איך בין גערעטעוועט און איך זאָל תיכף לויפן צוריק אין טראַנספּאָרט־בלאָק. אז איך פרעג אים איבער נאָכאַמאָל, גיט ער צו, אז ווען ער וואָלט געווען אין אזא לאָגע ווי איך, וואָלט ער זיך געפילט גליקלעך. איך גלויב זיינע אויפריכטיקע ווערטער, אז איך בין גערעטעוועט, און לויף תיכף אוועק אין טראַנספּאָרט־בלאָק. דאָרטן האָב איך שוין געטראָפן די עלף יידן, וועלכע זענען צוזאַמען מיט מיר אויסגעקליבן געוואָרן.

דער לעמבערגער ייד פּאַסטעל

אין זעלביקן בלאָק זענען אויך געווען עטלעכע צענדליק יידן, וועלכע זענען דורכן לעמבערגער יידישן ראָפּאָרט־שרייבער פּאַסטעל ארויסגענומען געוואָרן פון דער פּאַרגאַזונגם־ליסטע און זיי פּאַראיניקט צו די יידן, וואָס דארפן אָפּטראַנספּאָרטירט ווערן צו אַרבעטן אין דער גראָפּישער אינדוסטרי.

דער יידישער ראָפּאָרט־שרייבער פּאַסטעל האָט געהאַט א באַפעל פון שטורעם־באַנפירער, אז צו דער גראָפּישער גרופּע זאָל ער צושטעלן נאָך דריַיסיק פּאַכלייט: בוכהאלטאָרן, בוכבינדער, האַלץ־בראַנזשיסטן און פּאָפּיר־ספּעציאַליסטן. פּאַסטעל, א זעלטענער ייד, וואָס איז אפילו אין יענע גרויל־יאָהן גרייט געווען זיך מוסר נפש זיין פּאַר א יידן, האָט די נויטיקע 30 יידן ארויסגענומען פון די פּאַרגאַזונגם־ליסטעם. וועגן דעם, צי די יידן האָבן די נויטיקע קוואַליפיקאַציעס האָט ער זיך נישט נעקימערט, ער האָט רעזיקירט, אַבי זיי אָהויסצוראַטעווען פון א זיכערן טויט. ווען פּאַסטעלן איז געלונגען אריבערצופירן אין טראַנספּאָרט־בלאָק די נויטיקע צאָל יידן, איז ער אזיגער 11 ביינאַכט געקומען צו אונדז, גערעדט עטלעכע האַרציקע ווערטער און צוגעגעבן,

אז מארגן 5 אזייגער פארטאג וועט ער אונדז ארויספירן אין נאענטן „ד" לאגער, וואו מיר וועלן זיין אויסער דער סכנה פארגאזט צו ווערן.

פון גרויס אויפרעגונג און פון געדאנק, אז עס וועט אפשר גע־לינגען זיך ארויסצודרייען פון בירקענאוער גיהנום, האט קיינער פון אונדז נישט געקענט איינשלאפן. וועז ס'האט אננעהויבן שיינען אויף טאג, איז אין אונדזער בלאק געקומען פאסטעל און האט איבערגע־גאבן, אז מיר זאלן זיך מאכן גרייט, ווייל אין א האלבער שעה ארום פארלאזן מיר דעם לאגער. די מסירת־נפשדיקע האנדלונג פון פאס־טעלן האט אויף אונדזערע צעבראכענע געמיטער געמאכט אן אוי־סערגעווינלעכן אייndרוק. מיר האבן נישט געקענט געפינען קיין ענוג לויב־ווערטער פאר דאזיקן יידן.

פונקט צו דער האלבער שעה ווערן מיר ארויסגעפירט פון טראנספארט־בלאק. פארבייגייענדיק די קיך, באפעלט פאסטעל, מ'זאל אונדז געבן ברויט אויפן וועג. דאס ווערט אין זיין קעגנווארט אוים־געפירט. נאכן באקומען דאס ברויט, האבן מיר מיט טרערן אין די אויגן זיך געזעגנט מיטן זעלטענעם יידן, און אים געוואונטשן, אז אין זכות פון דעם, וואס ער האט אונדז ארויסגעשלעפט פון א זיכערן טויט, זאל ער גראטעוועט ווערן.

וואס מיר האבן געזען דורך די שפאלונעם פון בלאק נומער 11

פון בירקענאו ביזן „ד" לאגער איז נישט ווייט. אין משך פון א קנאפער שעה זענען מיר שוין אין טראנספארט־בלאק נומער 11. דארטן האבן מיר געטראפן נאך 20 יידן, געבראכטע פון אוישוויץ, וואס דארפן פארן צוזאמען מיט אונדז.

אין טראנספארט־בלאק פון „ד" לאגער זענען סיי דאס עסן, סיי די היגיענישע באדינגונגען גאווען בארייטנדיק בעסערע ווי אין ביר־קענאו און מיר האבן אננעהויבן אפקאפן דעם אטעם פונם נעכטיקן שרעקלעכן טאג. פארנאכט ווערט אבער פלוצים דערקלערט בלאק־שפערע און באלד נאכדעם דערהערן מיר דעם געלויש פון א גרע־סערער צאל אויטאס. דורך די שפאלונעם פון דער פארמאכטער טיר און דורך די לעכער פון די וועגן האבן מיר דערזען א שרעקלעך בילד. אויף גרויסע לאסט־אויטאס, אננעפראפעטע ווי הערינג אין א פעסל, זענען געפירט געוואָרן מוטער־נאקעט צו די בירקענאוער גאז־קאמערן יידישע פרויען, מענער און קינדער, אויף וועלכע ס'האט זיך געשאטן א געדיכטער שניי. דאס שוודערלעבע בילד און די ממש

נישט־מענטשלעכע קולות און געווינען זייערע האָבן אויף אונדז אַזוי געווירקט, אַז נישט אייגער איז באַלד געפאַלן אין חלשות.

וועג די לאַסט־אויטאָס זענען צוגעפאָרן צו די גאַז־קאַמערן, פלעגן די דעקן זיך מעכאַניש אויפהויבן און אַראָפּוואַרפן די אומגלויבלעכע פונקט ווי מען וואַרפט ערויס קויל. וועג די קרבנות פלעגן אין לעצטן צאַפּל פּרואוון זיך קלאַמערן מיט די הענט אין אויטאָ, האָבן די ס"ס־גזלנים אָנגעהויבן שרייען צו זייערע אַרויסהעלפערס: „שנעלער, שנעלער, אַראָפּ מיט דער שייסע", און תיכף פלעגן זיך אויף די שוואַבע יידישע הענט אַראָפּלאָזן א ים מיט שטעקנס.

אָט דאָס שרעקלעכע בילד, וואָס מיר האָבן געזען מיט אונדזערע אויגן, האָט אלעמען צעמישט. אייגער האָט נישט געקענט קוקן דעם צווייטן אין פּנים אַריין און אין אלעמענס הערצער האָט געברענט א פייער פון נקמה.

אַזוי האָט אויסגעזען דער לעצטער אקט פון דער טראַגעדיע פון די העכער פיר טויזנט יידן, וואָס זענען פאַרגאַזט געוואָרן דעם 20־טן יאַנואַר 1944.

פון די ביאַליסטאָקער פרויען זענען, צוויישן אַנדערע, אין דעם טאָג אומגעקומען: די פרוי פונם באַוואוסטן ביאַליסטאָקער קאָלאָניאַל־סוחר נחום קאַרפּ, די פרוי פונם קאָלאָניאַל־קרעמער יהושע בינדער, חנה (טאַכטער פון נחום און ראָשקע ווילטשיק), די פרוי פון שמואל פּאַרטנאָי, פרוי טאַנקום (טאַכטער פון פאַבריקאַנט פוקס), פרוי פּאַרעצקא, פרוי גאָטליב און די פרוי פונם שרייבער פון דער כראָניק, חיה (טאַכטער פון נחום און ראָשקע ווילטשיק).

דער דיכטער זישע באַגיש ראַטעוועט פון כּאַרגאַזונג אַ ביאַליסטאָקער ייד

די, וואָס זענען דורך דער סעלעקציע־קאָמיסיע באַשטימט געווען צו גיין אין די גאַז־קאַמערן, פלעגט מען נאָך אין זעלביקן אָוונט אָפּּפירן אין די טויטן־בלאָקן. דאָרטן פלעגט מען זיי האַלטן א טאָג אָדער צוויי אינגאַנצן אָן עסן. וועג די אומגליקלעכע זענען געפירט געוואָרן צו די גאַז־קאַמערן, זענען כמעט אלע געווען אזוי אָפּגעשוואַכט, אויסגעמאַטערט און רעזיגנירט, אַז די נאַצי־גזלנים האָבן געקענט מאַכן מיט זייערע קרבנות אלץ, וואָס זיי האָבן געוואָלט. דורכן אויסהונגערן און דער דערוואַרטונג פון טויט האָבן די בעס־

טיעם דערגרייכט, אז די פארפיניקטע זאלן אין די לעצטע מינוטן פון זייער לעבן שוין נישט האבן קיין כוח און קיין מוט אפצוטאן א פארצווייפלטן שריט קעגן די נאצי־רוצחים פון דער קרעמאטאריע־קאמאנדע.

דער ביאליסטאקער יונגערמאן סאקאלאוויטש, וועלכער האט געזאלט אפגעפירט ווערן אין גאז־קאמער, איז ארומגעלאפן ווי א משוגענער הין און צוריק איבערן באראק. דער באקאנטער ביאליסטאקער שרייבער זישע באגיש, דערזעענדיק סאקאלאוויטשן אין אזא מצב, האט אים צוגערופן צו זיך און מיט טרערן אין די אויגן געזאגט: „דו ביסט נאך יונג און געזינטער פון מיר, איך בין שוין שוואך און וועל דעם גיהנום מן־הסתם נישט אויסהאלטן, וועל איך דיר געבן א מעגלעכקייט צו ראטעווען זיך. איך וועל מיט א פרייערן געמיט גיין אנשטאט דיר אין גאז־קאמער אין דעם באוואסטזיין, אז דורך מיין קרבן ראטעווע איך א צווייטן יוד". סאקאלאוויטש האט באגישן קיין תשובה נישט געגעבן און מיט אן אראפגעלאזטן קאפ אוועק אויף זיין נארע.

ביינאכט, ווען מ'האט אנגעהויבן ארויספירן פון בלאק די קרבנות, וואס דארפן גיין צו פארגאזונג, גייט צו באגיש צו סאקאלאוויטשן, געזעגנט זיך מיט אים, ווינטשט אים דערלעבן די באפריי־אונג און — גייט אוועק מיט דער גרופע.

באגישעס ברכה איז טאקע מקוים געווארן. סאקאלאוויטש גע־פינט זיך היינט צווישן די לעבעדיקע.

ווער האָט דורכגעפירט די פאַרניכטונגס־ארבעט?

מילאנען יידן זענען אומגעקומען אין ריזיקן פארניכטונגס־פלאץ פון אוישוויץ. ווי איז דאס דורכגעפירט געווארן? מיט וועמעס הענט איז דאס געמאכט געווארן?

אין אוישוויץ זענען געווען עטלעכע גאז־קאמערן, צווישן זיי איינע גאר א גרויסע. אין דער גרויסער גאז־קאמער פלעגן אריינגע־טריבן ווערן ביז 3000 פערזאן. די קינדער פון די טראנספארטן פלעגן ארויפגעווארפן ווערן אויף דער צוזאמענגעדריקטער מאסע און פלעגן פארגאזט ווערן לינגדיק אויף די קעפ פון זייערע נאענטסטע.

ביי דער דאזיקער שרעקלעכער מענטשן־פרעסערישער ארבעט האבן די נאצי־באנדיטן אוועקגעשטעלט ספעציעל יידן מיט דער אויסרעכענונג, אז אויב די יידישע קרבנות, וואס וועלן געטריבן ווערן

פון באן צו די גאז־קאמערן, וועלן אין די לעצטע מינוטן זען ארום זיך בלויז יידן (ס"ס־גזלנים זענען געווען איינצלנע), וועלן זיי מיינען, אז מען פירט זיי טאקע זיך באדן און וועלן נישט פרואווען אין דער לעצטער פארצווייפלונג באפאלן א נאצי־רוצח. נאכן אויסטאן זיך אין כלומרשטן באד־אנשטאלט, וועלכער איז טאקע געווען אייגנטלעך א באד, זענען זיי נאר דורך יידן ארייגעטריבן געווארן אין גאז־קאמער, און די לעצטע קללה זייערע איז געפאלן אויף אט די יידן.

ביי דער פארברעכערישער ארבעט זענען אין די אוישוויצער גאז־קאמערן און קרעמאטאריעס געווען באשעפטיקט פאר דער צייט פון זייער עקזיסטענץ קנאפע צוואנציק טויזנט יידן, צווישן וועלכע ס'זענען א געוויסע צייט געווען אפילו עטלעכע רבנים. ווען די טראנספארטן זענען געווען גרויסע און אפטע, זענען די קאמאנדעס באשטאנען פון טויזנט מאן. ביי דער דאזיקער פארברעכערישער ארבעט פלעגט מען די קאמאנדעס לאזן נאר א קורצע צייט. מערסטנס פלעגן זיי דערשאסן ווערן, אנדערע האט מען פארברענט לעבעדיקערהייט.

א. ווידוי פון אויגעם פון זיי

פון די קנאפע צוואנציק טויזנט יידן, וואס האבן אנטיילגענומען אין דער פארברעכערישער מענטשן־פרעסערישער ארבעט, זענען נאר א צוואנציק מאן לעבן געבליבן.

מיט איינעם פון אט די יידן, וועמענס פרוי און קינדער זענען אויך פארגאזט געווארן, האב איך גערעדט. עס מאטערט אים דאס געוויסן פארוואס ער האט געצוואונגענערהייט געטאן די שרעקלעכע ארבעט, און ער זוכט א בארעכטיקונג פאר דאס געטאענע: „ווען איך וואלט עס נישט געמאכט, — זאגט ער, — וואלט איך דערשאסן געווארן, און אזוי דער צווייטער, דער דריטער און אפילו דער צענטער ייד. דער רעזולטאט דערפון וואלט געווען, אז די ארבעט וואלטן אוים־געפירט ארויר, און די יידן, וואס זענען געטריבן געווארן אין די גאז־קאמערן, וואלט זיכער דערפון גרינגער נישט געווארן. דערפאר אבער פלעגן די יידן, וואס האבן דערביי געארבעט, מיט מסירת־נפש אריבער־שיקן דאס האב און גוטס פון די פארגאזטע יידן צו די הונגעריקע, וואס זענען געבליבן אין לאגער. א דאנק אט דער הילף האבן די יידן אין די לאגערן געהאט די מעגלעכקייט לעננער זיך צו האלטן אויף די פיס, און גאנץ מעגלעך, אז נישט איינער פון זיי האט דער־

צויגן און איז געראַטעוועט געוואָרן. צי וואָלטן עס געטאָן נישט־יידן?

„וועז די מענטשן זענען שוין געשטאַנען נאָקעט פאַרן אַריינ־גיין אין די גאַז־קאַמערן, פלעגן זיי אָנהויבן פרעגן ביי די יידן, וואָס האָבן זיך געדרייט אַרום זיי, צי דאַרף מען שוין זאָגן ווידוי. כאָטש מיר אַליין זענען פון פאַרשידענע ערטער אָבסערווירט געוואָרן דורך די ס״ס־גזלנים, פלעגן מיר דאָך ריזיקירן און געבן א וואונק אויף יאָ. נישט אייגער פון אונדז האָט פאַרן דאָזיקן וואונק באַצאָלט מיטן לעבן. די ס״ס־לייט פלעגן אים לעבעדיקערהייט אַריינווארפן אין ברע־נענדיקן קרעמאַטאָריע־אויוון״.

ער גיט אויך צו, אז אויסטוענדיק די אומגלויקלעכע אין כלומרשטן באַד־אַנשטאַלט, פלעגן זיי אַנדייטן די יידן, זיי זאָלן פרואווז דער־שטיקן די ס״ס־שומרים, ווייל זיי גייען סיי־ווי־סיי אין די גאַז־קאַמערן.

פון א ביינאַכטיקן טראַנספּאָרט איז אויפן הויף פון די גאַז־קאַמערן זיך געלונגען צו באַהאַלטן א פרוי מיט א קינד. נישט גע־קוקט אויף דער סכנה, וואָס איז פאַרגעשטאַנען פאַר דער גאַנצער קאַמאַנדע פאַרן אויסבאַהאַלטן די פרוי מיטן קינד, איז זי באַזאָרגט געוואָרן מיט עסן. ערשטן אויפן פערטן טאָג איז זי מיטן קינד אַנט־דעקט געוואָרן דורך די ס״ס־שומרים. זי איז תיכף דערשאָסן געוואָרן און אַלס שטראָף פאַרן אויסבאַהאַלטן זיי, זענען עטלעכע יידן פון דער קאַמאַנדע אַריינגעווארפן געוואָרן לעבעדיקערהייט אין קרעמא־טאָריע־אויוון.

אזעלכע און אַנדערע שטראָפן האָבן זיך כסדר געשאָטן אויף די קאַמאַנדעס. „האָבן מיר דען געקאָנט אַנדערש האַנדלען ביי אזא שרעק־לעכן טעראָר?״ ער האָפט, אז מ׳וועט פאַרשטיין די טראַגישע סיטואַציע אין וועלכער זיי האָבן זיך געפונען און באַפריען פון וועלכער ס׳איז באַשולדיקונג די עטלעכע לעבן געבליבענע פון די קרעמאַטאָריע־קאַמאַנדעס.

ווידערשטאַנד

עס זענען אויך געווען אינצלנע פאלן, וועז די קאַמאַנדעס פלעגן פרואווז שטעלן א ווידערשטאַנד און האָבן זייערע ס״ס־שומרים אַריינ־געוואָרפן לעבעדיקערהייט אין די ברענענדיקע אויוונס. דער רעזול־

טאָט פון דעם ווידערשטאַנד איז געווען, אַז די גאַנצע קאָמאַנדע פלעגט לעבעדיקערהייט אַריינגעוואַרפן ווערן אין פייער.

איין יידישע קרעמאַטאָריע־קאָמאַנדע האָט אין פרילינג 1944 געפֿרואווט אָרגאַניזירן אַן אויפשטאַנד אין לאַגער. אָבער סיגנאַל האָט געוואָלט דינען דאָס אויפרייסן די גאַז־קאַמער מיט די קרעמאַטאָריע־אויוונס. דער פלאַן איז אויפגעדעקט געוואָרן דורך אַן אינעוויניקסטן פֿאַרראָטער און די גאַנצע קאָמאַנדע מיט איר יידישן פֿאָראַרבעטער קאַמינסקי (פון גראָדנע) זענען דערשאָסן און פֿאַרברענט געוואָרן.

א קורצע צייט שפּעטער האָט א צווייטע יידישע קאָמאַנדע ווידער אָרגאַניזירט אַן אויפשטאַנד, וואָס איז טיילוויז געלונגען. זיי האָבן אויפגערייסן די גרויסע גאַז־קאַמער, וואָס פלעגט אַריינעמען דריי טויזנט מענטשן און האָבן פֿאַרניכטעט עטלעכע אויוונס. די צען טויזנט יידישע העפטלינגע, וואָס זענען דעמאָלט געווען אין לאַגער, האָבן אָבער נישט מיטגעהאָלפן צו דער וויטערדיקער פֿאַרשפּרייטונג פון אויפשטאַנד און די קרעמאַטאָריע־קאָמאַנדע איז אויף אַן אכזריותדיקן אופן דערמאָרדעט און פֿאַרברענט געוואָרן.

העלדן. — לאָלא ליפמאַן

פון די מיליאָנען מענטשן, וואָס זענען פֿאַרברענט געוואָרן אין בירקענאָו, זענען געווען נאָר אייניציקע דרייסטע אַרויסטריטן. וועג דער ס"ס־באַנדיט שלעזינגער האָט באָפוילן דער וואַרשעווער יידישער אַרטיסטין, לאָלא ליפמאַן, זיך אויסטאָן נאַקעט, האָט זי אים דרייסט געענטפֿערט: „פֿאַר אזא מענטשן־פֿרעסער ווי דו, מאַך איך עס נישט". מיט ווילדער רציחה האָט ער איר געגומען אויסטאָן מיט גוואַלד. לאָלא ליפמאַן האָט דעמאָלט פלינק אַרויסגעכאַפּט ביים באַנדיט דעם רעוואָלווער פון שיידל און מיטן ערשטן שאָס אים אַוועקגעלייגט ווי א הונט. זי האָט נאָך באַוויזן אויסצושיסן עטלעכע קוילן און פֿאַרוואונדעט די צוויי ס"ס־לייט, וועלכע זענען געשטאַנען נעבן אים. נאָכן אויספירן דעם העלדישן אקט, האָט זי אויסגעשריגן: „איצט קען איך מיט א רואיקן געוויסן גיין אין גאַז־קאַמער".

די דרייסטע און ווירדיקע טאָט פון לאָלא ליפמאַן איז באַלד באַוואוסט געוואָרן איבערן גאַנצן לאַגער און אלע האָבן זי באַוואונדערט און געלויבט.

שיף־קאפיטאן אלעקער

א דרייסטער אקט איז אויך אויסגעפירט געוואָרן פון איינעם פון דער קרעמאטאָריע־קאמאנדע, א גריכיש־יידישן קאפיטאן.

דער שיף־קאפיטאן אלעקער, וועמענס נערוון עם האָבן שוין נישט געקענט אויסהאלטן פון די צענדליקער טויזנטער טויטע, וועלכע זענען דורך אים געפירט געוואָרן צו די קרעמאטאָריע־אויוונס, האָט זיך פארשטענדיקט מיט נאָך עטלעכע גריכישע יידן און באשלאָסן, אז ווען זיי וועלן ארויספירן א פור מיט מענטשן־אש צום טייך, וואָס זיי פלעגן עס מאכן יעדע פאָר טעג, וועלן זיי באפאלן די וואָך, וואָס איז באשטאנען פון צוויי פערזאָן, און פרואוון אנטלויפן. ביי דער ערשטער געלעגנהייט, ווען זיי זענען צוגעקומען צום טייך, און איין וואכמאן איז אראָפּ פון פור און זיך געשטעלט ביים טייך, און דער צווייטער — נעבן דער פור, האָט דער יידישער שיף־קאפיטאן א זאָג געטאָן צום וואכמאן, וואָס איז געשטאנען ביים טייך: „זע נאָר, וואָס עם טוט זיך אויף דער פור". אין דעם אויגנבליק, ווען דער וואכמאן האָט זיך אויסגעדרייט, האָט ער בליץ שנעל דערלאנגט אים מיטן רידל איבערן קאָפּ, פון וואָס יענער איז געפאלן באוואוסטלאָז. אין דער זעלבער סעקונדע האָט ער, מיט א טיגער־שפרונג, זיך ארויפגעוואָרפן אויפן צווייטן. נאָך א לעבן און טויט־גערענגל זענען זיי ביידע אריינגעפאלן אין טייך, וואו דער ענגיטער קאפיטאן האָט מנצח געווען זיין קעגנער.

דערווייל איז דער וואכמאן, וואָס האָט באקומען מיטן רידל אין בערן קאָפּ געקומען צו זיך, א כאָפּ געטאָן זיין ביקס און געמומען תיכף שיסן צום קאפיטאן, וואָס איז געשוואומען צום צווייטן ברעג. דער קאפיטאן האָט אנגעהויבן געבן צייכנס מיט די הענט צו זיינע דריי חברים, וואָס האָבן זיך אין דעציידירנדיקן מאָמענט פארלוירן און אים נישט מיטגעהאלפן. דער וואכמאן האָט זיך דעמאָלט אומגעדרייט צו די יידן און זיי באפוילן אויפהויבן די הענט אין דער הויך. דערווייל איז אנגעלאָפן נאָך א ס"ס־באָנדיט און די דריי יידן זענען אפּגעפירט געוואָרן צום לאָגער.

דער קאפיטאן, וועמען ס'האָט זיך איינגעגעבן בשלום אריבערצושווימען צום צווייטן ברעג, האָט זיך אריינגעכאפט אין א דייטשיש הויז, האָט אונטער דראָונגען געקראָגן א ביקס מיט קוילן, אביסל שפייז און איז אוועק אין וואלד.

אין צווישן האָט מען אין לאַנער געקלאַפּט טרעוואָגע און א גרעסערע צאָל ס"ס־מערדער מיט הינט האָבן אָנגעהויבן זוכן דעם אַנטלאָפענעם קאַפּיטאַן. נאָך א לאַנגן זוכן האָבן אים די שפּיר־הינט געטומען אָניאָגן, און די ס"ס־לייט האָבן געעפנט א פייער פון מאַשין־ביקסן. דער קאַפּיטאַן האָט זיך נישט פאַרלוירן, האָט געענטפערט אויף זייערע שיסעריין און געטראָפן עטלעכע ס"ס־באַנדיטן. איינע פון די לעצטע קויל־ן שיסט ער זיך אַריין אין מויל און פאַלט טויט אויפן אָרט.

נאָכן אָפּגעהאַלטענעם „נצחון" איבערן יידישן העלד האָבן די נאַצי־מערדער געבראַכט זיין טויטן קערפּער אין קרעמאַטאָריע.

דער שעף פון קרעמאַטאָריע האָט צונויפגערופן אַלע יידישע קרעמאַטאָריע־אַרבעטער, געהאַלטן פאַר זיי א ווארנונגס־דרשה און געמאָלדן, אז פאַר דעם פאַרברעכערישן אקט פון קאַפּיטאַן באַשטראָפט ער צען גריכישע יידן מיט טויט־שטראָף.

אין נאָמען פון דער קרעמאַטאָריע־קאָמאַנדע האָט איינער פון זיי, א מאיאָר פון דער גריכישער אַרמיי, געענטפערט, אז היות עס איז געווען אן אינדיווידועלער אקט דאַרף קיינער נישט טראָגן קיין אחריות פאַר זיינע האַנדלונגען און זיי וועלן דעריבער נישט דערלאָזן, אז זייערע צען חברים זאָלן צוליבן דאָזיקן פאַל דערשאָסן ווערן. פאַר זיין מוטיקן אַרויסטריט און דרייסטער תשובה איז דער מאיאָר באַשטראָפט געוואָרן מיטן אויפהויבן דעם טויטן קערפּער פון קאַפּיטאַן און אים צוריק א שליידער געטאָן אויף דער ערד. דער מאיאָר האָט דעם העלד אויפגעהויבן און לאַנגזאַם אים צוריק אַוועקגעלייגט אויף דער ערד. אלס שטראָף פאַרן נישט ריכטיק אויספירן דעם באַפעל, האָט דער קרעמאַטאָריע־שעף אים געגעבן מערערע פּעטש. אין א קורצער צייט ארום איז די גאַנצע קרעמאַטאָריע־קאָמאַנדע דערשאָסן און פאַרברענט געוואָרן.

אָפּהענטיק און נידערגעשלאָגן

די גרעסטע העלדן, סיי פון יידן און סיי פון אַנדערע פעלקער, פלעגן אין לעצטע מינוטן פאַר דער פאַרגאַזונג אזוי אָפּהענטיק און נידערגעשלאָגן ווערן, אז זיי פלעגן אַרויסגיין אין די גאַז־קאַמערן אָן דעם מינדסטן ווידערשטאַנד.

אָן אונגאַרישער ייד, הויך און גרויס ווי א ריז, האָט אָנגעהויבן

שרייען: „זאגט מיר, יידן, איך גיי טאקע צו פארגאזונג? אויב יא, וועל איך נקמה נעמען און פאר מיין טויט דערשטיקן עטלעכע ס"ס-גזלנים". האט מען אים א בורטשע געטאן, אז יא. קריגנדיק די דאזיקע תשובה, איז ער באלד שטיל געוואָרן און איז אריין אין גאז-קאמער נאך געלאסענער ווי אלע אנדערע.

רוסן, פאליאקן, דייטשן און מענטשן פון אנדערע פעלקער, וואס פלעגן פון צייט צו צייט געבראכט ווערן צו פארגאזונג (און גראד זענען עס געווען מענטשן מיט פאליטישער פארגאנגענהייט און דריים-טע) פלעגן אלע אן אויסנאם ווערן אפהענטיק און גיין אין גאז-קאמער ווי בלינדע שאף, הגם זיי האבן געוואוסט, אז מען פירט זיי צו פארגאזונג.

א יידישע פרוי פון אונגארן, זייער א שטארקע און דיקע, האט נאך דער פארגאזונג ארויסגעווייזן סימנים פון לעבן. דער מענטשן-פרעסער מאל האט איר ארויסגעשלעפט אויפן הויף, באגאסן מיט עמערס וואסער און געבראכט צום באוואוסטזיין. א פאר שעה שפע-טער האט ער ארויסגענומען זיין רעוואלווער און געשאסן איר אין איין ברוסט און נאכדעם אין דער צווייטער. היות די פרוי האט נאך אלץ ארויסגעווייזן סימנים פון לעבן, האט ער איר אריינגעשאסן אין איין אויג און נאכדעם אין צווייטן. אזוי האט די פרוי שטילערהייט אויסגעהויכט איר לעצטן אטעם.

דער פארדינטער סוף פון א מנוכל

נאכן צוזען די שרעקלעכע טראגעדיע פון די פיר טויזנט יידישע פרויען און מענער, וואס זענען געפירט געוואָרן צום פארגאזן, זענען מיר ארומגענאנגען ווי צעמישטע. מיט אומגעדולד האבן מיר געווארט אויפן טאג, ווען מיר וועלן פון דאנען ארויסגעפירט ווערן. ווען דער טאג איז געקומען, זענען מיר אין יענעם מאמענט געווען גליקלעך. עטלעכע טעג האט מען אונדז נאך געהאלטן אין בירקענאוער „ד"-לאגער אין ספעציעלן טראנספארט-בלאק און דעם 25-טן יאנואר ווערן מיר אפגעפירט אין הויפט-לאגער אוישוויץ. אויפן וועג האט זיך גע-וואלנערט ווי א הונט, א דערשאסענער, דער יידישער בלאק-עלטסטער פון בלאק נומער 14 אין בירקענאו. ער האט געהאט אפגערעדט מיט עטלעכע פון די ס"ס-לייט, זיי זאלן אים העלפן אנטלויפן, זיי האבן אים אבער אפגענארט און דערשאסן.

דאָס איז געווען דער פאַרדינטער סוף פון איינעם פון די טויזנ־טער קנעכטישע דינערס פון די היטלער־באַנדיטן, וואָס האָבן געהאַט אויף זייער געוויסן הונדערטער יידישע לעבנס. זאָלן זיי זיין פאַרשאָלטן!

צום דריטן מאָל געראַטעוועט

פאַרן אַוועקפאָרן פון אוישוויץ האָט מען אונדז געשלעפט צו אַנטלויזן און צו מעדיצינישער אונטערזוכונג. ביי יעדער פּראָצעדור זענען מיר אָפּגעשטאַנען שעהן. פּלוצים לויפן אַריין צוויי ס״ס־דאָק־טוירים, זיי אונטערזוכן אונדז גרינטלעך, און פון די 60 יידן שטעלן זיי אָפּ 28 אין א זייט אַלס נישט־טויגבאַרע פאַר דער באַשטימטער ארבעט. איך בין אַריינגעפאַלן צווישן די נישט־טויגבאַרע. דאָס האַרץ ווערט מיר צונויפגעדריקט און איך טראַכט, אַז דאָס איז שוין מיין סוף. די ס״ס־דאָקטוירים האָבן טעלעפאָניש געמאָלדן אין בערלין דעם רעזולטאַט פון דער אונטערזוכונג און באַקומען פון דאָרטן א תשובה, אַז נישט געפוקט אויפן געזונט־צושטאַנד פון די העפטלינגע, מוז די גאַנצע גרופּע פון די 60 יידן אָפּגעשיקט ווערן אויפן באַ־שטימטן ארבעטס־פּלאַץ. איך בין ווידער צווישן די געראַטעוועטע.

בערלין

מען באַפעלט גלייך זיך אָנצוטאָן און מען פירט אונדז אָפּ צו דער באָן, וואו מיר ווערן אריינגעטריבן אין פּאַסאַזשיר־וואַגאָנעס. עסן האָבן מיר באַקומען צום אויסהאַלטן. אויך די באַהאַנדלונג איז געווען א בעסערע ווי די, צו וועלכער מיר זענען ביז איצט גע־וואוינט געווען. אַלעמען האָט אָבער געמאַטערט איין געדאַנק: אויף וועלכער ארבעט פירט מען עס אונדז? אין יענע שעהן זענען מיר אָבער געווען גלייקלעך, וואָס עס איז אונדז געלונגען ארויסצורייסן זיך פון בירקענאַוער גיהנום.

אָפּפאָרנדיק א שעה דריסיק, זענען מיר אָנגעקומען אויפן בער־לינער הויפּט־באַנהאָף. מיר ווערן ארויסגעיאָגט פון די וואַגאָנעס און אונטער א שטאַרקער וואַך ווערן מיר דורכגעפירט דורכן בערלינער וואָקזאַל צו דער אונטערערד־באַן. ביי די געדיכטע מענטשן־מאַסן, וואָס זענען געווען אויפן וואָקזאַל, האָט אונדזער גרופּע ארויסגערופן א גרויסע פאַראינטערעסירונג. א סך פון זיי האָבן אויף אונדז געקוקט מיט מיטלייד.

ווען מיר זענען געשטאַנען אויפן בערלינער וואָקזאל און גע־ווארט אויף דער אונטערערד־באַן, וועלכע דאַרף אונדז פירן קיין אַרא־ניענבורג, איז איינעם פון אונדזער טראַנספּאָרט, א בערלינער פערטל־ייד, וועלכער איז נאָך מיט א קורצער צייט צוריק געווען א מיטגליד פון דער היטלער־יוגנט, פֿלוצים נישט גוט געוואָרן און געמוזט האָבן א מענטשלעכע באַדערפענישׂ. די וואָך האָט אים אָבער נישט דער־לויבט אַרויסגיין פון דער גרופּע און ער האָט זיין באַדערפענישׂ ge־מוזט האָבן אין מיטן פון רוישיקן בערלינער וואָקזאל.

צענטער קאפיטל

אין די לאגערן פון זאקסנהויזן, מאוטהויזן און שליר

זאקסנהויזן

אין א קנאפער שעה זענען מיר מיט דער אונטערערד־באן אנגעקומען קיין אראניענבורג. פון דארט זענען מיר געטריבן געוואָרן צופוס צום קאנצענטראציע־לאגער זאקסנהויזן. מען פירט אונדז דורך דריי גרויסע טויערן און מיר געפינען זיך שוין אין לאגער, וועלכער מאכט פון ערשטן בליק א בעסערן אינדרוק ווי די ביז איצט דורכגענאנגענע לאגערן. מיר ווערן צוגעפירט צום גרויסן בנין פון לאגער־קאמענדאנט און מען באפעלט אונדז צו שטיין מיטן פנים צו דער וואנט. אפשטייענדיק אזוי עטלעכע שעה, פירט מען אונדז אריין אין א גוט איינגעארדנטן באד־אנשטאלט, וואו מיר ווערן באהאנדלט מענטשלעך, גארנישט קיין פארגלייך מיט שטוטהאף און אווישוויץ. מיר דערפילן, אז אין דעם לאגער האט נאך דער מענטש א שטיקל ווערט.

שפעטער זענען אין דער שרייב־שטובע דורכגעפירט געוואָרן די נויטיקע לאגער־פארמאליטעטן. די פראנצויזן, וואס האבן דארטן געארבעט, זענען געווען צו אונדז זייער פריינטלעך און האבן דערציילט, אז אין לאגער געפינען זיך צווישן יידישע קאמאנדעס. איינע באשטייט פון 40 יידישע זיינערמאכערס און די צווייטע — פון דרוקערס, וואס זענען אבער אין לאגער פארשלאסן און קענען נישט קומען אין באריר־ונג מיט די אנדערע העפטלינגע פון לאגער. זיי גיבן צו, אז דאָ לעבט מען אין בעסערע באדינגונגען און ס'איז פאראן גענוג צו עסן.

די ידיעה, אז די דרוקער־ארבעטער זענען אונטערן שלאָס, און אז היינט־מארגן וועלן מיר דאָך שוין אויך זיין צווישן זיי, האט אונדז צוגערויבט דאָס ביסל פרייד, וואס מיר האבן געהאט ביים ארייַנקומען אין זאקסנהויזן.

אן עלטערער דייטשער בלאק־עלטסטער, וואס איז באשטימט געוואָרן אלס אונדזער בלאק־עלטסטער (ער האט שוין געהאט הינטער

זיך 8 יאר קאנצענטראציע־לאגער פאר קאמוניסטישער טעטיקייט), פירט אונדז ארויס אין בלאק נומער 18, אין שכנות פון בלאק 19, וואו מיר דארפן אנקומען ארבעטן. אין בלאק נומער 18 האבן מיר זיך געזאלט געפינען אויף קאראנטין עטלעכע וואכן, כדי פעסטצו־שטעלן, צי מיר טראגן נישט מיט זיך קיין באציל פון אנשטעקנדיקע קראנקהייטן. ערשט נאך דער דאזיקער פעסטשטעלונג האבן מיר גע־זאלט אריינגעפירט ווערן אין בלאק נומער 19.

די ערשטע באגעגעניש מיט חברים־זעצער

אין איין העלפט פונם איזאלאציע־בלאק, וואו מיר האבן זיך געפונען, איז דורכגעפירט געווארן א רעמאנט דורך די ארבעטער, וואס האבן שוין פון פריער געארבעט אויף דער גהיימער ארבעט. די ארבעטער זענען אבער שטענדיק באגלייט געווארן פון א ס"ד־וואך (זיכערהייטס־דינסט), וואס האבן געהיט מיר זאלן מיט די ארבעטער נישט רעדן.

אויפן צווייטן טאג דערזע איך, ווי עם קומט ארויס מיין חבר משה קאזאק. איך קוק זיך גוט צו, צי כ'האב נישט קיין טעות און איבערצייגנדיק זיך, אז דאס איז ער, שרייי איך: „משהקע, משהקע". ער ענטפערט אבער נישט און לויפט באלד אוועק. טראכט איך ביי זיך, אפשר האב איך דאך א טעות, ס'איז אפשר נישט ער. איך ווייס דאך אבער, אז דא דארפן זיך געפינען 6 ביאליסטאקער, וואס זענען עטלעכע חדשים פאר דער ליקווידירונג פון דער געטא צוגעצומען געווארן אהער אויף ארבעט, און פון וועמען מ'האט אין ביאליס־טאקער געטא באקומען בריוו, איך קען דעריבער בשום אופן נישט פאר־שטיין זיין נישט ענטפערן. כ'האב פשוט נישט געקענט באגרייפן, פארוואס זיי זאלן נישט טארן רעדן מיט אונדז, וועלכע זענען געקו־מען ארבעטן צוזאמען מיט זיי.

אויף מארגן איז משהקע ווידער געקומען. איך קוק זיך גוט איין און דערקען אים, אז דאס איז טאקע ער. לויף איך צו צו אים, גיב אים די האנט און פרעג אים, וואס ער מאכט, כאפט ער ארוים די האנט און אנטלויפט. דאס האט אויף מיר געמאכט אן אויסערגע־ווינלעכן רושם. כ'האב זיך נישט געקענט פארשטעלן, אז ער זאל אפילו נישט טארן ענטפערן אויף דער אומשולדיקער פראגע וואס ער מאכט. שפעטער האב איך דערוואוסט, אז פארן רעדן מיט מענטשן נישט פון דער זעלביקער קאמאנדע, האט געדראט טויט־שטראף.

אין עטלעבע טעג אַרום זענען שוין געקומען ביידע ברידער קאַזאַק, הערשל און משהקע. כ׳בין אריין אין „וואַשׁ־רוים" און זיי האָבן אויסגענוצט א גינסטיקן מאָמענט, ווען דער ס"ד־באַגלייטער האָט נישט באַמערקט, און זיך אויך אריינגעכאַפּט אַהין כלומרשט וואַשן די הענט. מיר האָבן געכאַפּט א קורצן הארציקן שמועס און כ׳האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן אונדז צושיקן עפּעס עסן, אויב דאָס איז זיי מעגלעך, וויל מיר זענען זייער אויסגעהונגערט.

אויף מאָרגן האָט די ביאַליסטאָקער גרופּע מיר באַזאָרגט ברויט מיט א פּעקל מאַכאָרקע. מיטן באַקומענעם האָב איך זיך צעטיילט מיט עטלעבע מיינע פּריינד. צוליבן ביסל עסן האָב איך אָבער באַקומען א סך שונאים, וויל אַלע זענען געווען הונגעריק און איינער דעם צווייטן איז גרייט געווען אויפצועסן פּאָר א ביסן ברויט. איך האָב אויך צעטיילט צווישן דער גאַנצער גרופּע יידן דריי פּערטל פון דער מאַכאָרקע. דאָס ביסל, וואָס איז נאָך געבליבן, האָב איך געמוזט רויבערן פּאַרבאַהאַלטענערהייט.

מיט אומגעדולד האָט מען געוואַרט אויפן טאָג, ווען עס וועלן זיך ענדיקן די דריי קאַראַנטין־וואָכן און מען וועט שוין אַריינגיין אַרבעטן אויף דער געהיימער אַרבעט אונטער וואָס פּאָר אַן אומשטענדן דאָס זאָל נישט זיין — אַבי מען זאָל קענען אָפּעסן צו דער זעט, נאָכדעם קאָן שוין זיין וואָס עס וויל. אָט דאָס ווערט פון מענטשן, ווען זיי זענען הונגעריק! און דאָס זענען געווען יידן, וועלכע האָבן מיט א קורצער צייט צוריק פּאַרנומען אָנגעזעענע ערטער אין דער געזעלשאַפט, ווי: וועלט־באַרימטע קונסט־מאָלער, אינזשיניערן, כעמיקער, הויבע באַנק־באַאַמטע, בוכהאַלטאַרן און דאָקטוירים. די מענטשן האָבן פּאַרלוירן דעם מענטשלעכן פּרצוף און זיך געריסן פּאָר א ביסן ברויט ווי די חיות אין וואַלד.

אין צווישן זענען דריי פון אונדז קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. איינער פון זיי איז געשטאָרבן. אונדזער קאַראַנטין־צייט איז צוליב דעם פאַרלענגערט געוואָרן און אָנשטאָט דריי זענען מיר אינם דערמאָנטן בלאָק געבליבן זיבן וואָכן. מערערע מאָל האָבן די חברים פון בלאָק 19 אונדז באַזאָרגט מיט עסן. וועלן זיי פּלענן אונדז עפּעס צושיקן, האָט עס ביי אונדז אַרויסגערופן די גרעסטע פּרייד און דאַנקבארקייט. מיר האָבן געפּילט, אז מיר זענען שוין נישט אַזוי פּאַראייניזאַמט.

אין בלאק נומער 19

אין קאראנטין האט אונדז עטלעכע מאל באזוכט דער שטורעם־באנפירער קריגער, דער פאקטישער פירער פון דער גאנצער אונטער־נעמונג, א מענטש פון א יאר פופציק, מיט א כיטרען שמייכל און א סך דערפארונג און רוטין, אן אלטער באאמטער פון געהיימען דינסט נאך פון ווילהעלמס צייטן. קיין באזונדערע שנאה צו יידן האט ער נישט ארויסגעוויזן. ער פלעגט נאך אפילו אמאל צוזאגן צו העלפן, ער האט אבער זעלטן זיין צוזאג דערפילט. ער פלעגט אונדז אויך טרייסטן, אז ווען מירן ענדיקן דעם קאראנטין און אנהויבן ארבעטן, וועלן מיר אלע אין פארלויף פון 6—8 וואכן זיך גוט פארריכטן.

מיט דער צייט האבן מיר זיך צוגעוואוינט צום קאראנטין־לעבן. די עסן־פראגע האט אביסל פארלוירן פון איר שארפקייט און אנ־שטאט דעם האט זיך בולטער ארויסגעדרוקט דער מאמענט פון איזא־לאציע, אין וועלכן די חברים פון בלאק 19 האבן זיך געפונען. מיר האבן זיך דעריבער איצטער געוואונטשן, אז די קאראנטין־צייט זאל זיך נאך ציען און ציען, וויל פארט זענען מיר דא נישט געווען אזוי איזאלירט ווי זיי און מיר האבן נאך געהאט די מעגלעכקייט פרייער צו באווגן זיך.

צו די זיבן וואכן איז דער קאראנטין געענדיקט און מיר ווערן ארויסגעפירט אין בלאק 19, וואו עס קומט פאר זייער א הארציקע באגעגעניש פון ביידע גרופעס. איך טרעף דארט מיינע אלטע חברים און פרוינד: יחיאל פלאץ, די ברידער הערשל און משהקע קאזאק, און די ביאליסטאקער — זיבערסקי, איזאק סוקעניק און נחום זאקשעווסקי.

אין עטלעכע שעה ארום איז אנגעקומען דער שטורעם־באנפירער קריגער און באפוילן דער פריש געקומענער יידישע גרופע זיך צונויף־זאמלען אין גרויסן ארבעטס־צימער, וואו ער האלט פאר אונדז פאלגנ־דיקע רעדע: „מ'האט אייך אהער געבראכט אויסצופירן זייער א פאר־טרויעכע ארבעט. ס'איז מלחמה־צייט און אלע מיטלען זענען אין מלחמה בארעכטיקט. אייער ארבעט וועט באשטיין אין נאכמאכן ענגלישע פונטן און פארשידענע דאקומענטן. זיי דארפן געמאכט ווערן רעיעל און געווישנהאפט. קיינער פון אייך טאר נישט קומען אין באי־רירונג און טאר נישט רעדן מיט קיינעם, וואס איז נישט אין אייער קאמאנדע. איר מוזט היטן דעם סוד פון דער ארבעט, וויל אין קענג־פאל וועט עס היסן פארראט און מיט וואס עס שמעקט פארראט, פאר־

שטייט איר געווים אליין. די אחריות טראגן אלע פאר איינעם און איינער פאר אלע. אייער גורל ליגט אין אייערע הענט. וועט איר אייער ארבעט גוט אויספירן, בין איך שטענדיק מיט אייך, און כל־זמן איך בין מיט אייך, איז אייער לעבן געזיכערט".

די רעדע פון שטורעם־באנפירער האט אויף אונדז געמאכט א שטארקן רושם. ערשט איצט האבן מיר אנגעהויבן תופס זיין ביי וואס פאר אן ארבעט מיר זענען אריינגעפאלן און וואס עס שטייט אונדז דא פאר. קיין צוריק פון דעם בלאק איז שוין אבער נישטא און צי מען וויל יא, צי מען וויל נישט, מוז מען שלום מאכן מיטן גורל.

נאך דעם אפיציעלן טייל טיילט איין דער שטורעם־באנפירער יעדן איינעם פון אונדז צו די געהעריקע פאר־ארבעטער און פארלאזט דעם בלאק.

די פאבריק פון פאלש געלט

א מלוכה קען לייכט נאכמאכן אלע געלטער און דאקומענטן, וואס זענען איר נויטיק, ווייל זי איז בכוח צוצושטעלן סיי דאס פאפיר, מאשינעס, פארב און אלע אנדערע נויטיקע מאטעריאלן, סיי די געהעריקע פאכלייט. הגם געלט פעלשן איז פון די גרעסטע ברוכן אין די אינטערנאציאנאלע געזעצן, האבן פונדעסטוועגן די קעמפנדיקע צדדים פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווייזט אוים, נישט שטארק געהאלטן זיך אן דעם געזעץ און מ'האט נאכגעמאכט דעם שונאס געלט. נישט ארבעטנדיק אונטער דער געפאר פון דירעקטער שטראף, האבן זיי אבער אנגענומען אלע מעגלעכע מיטלען, זיי זאלן נישט אנטדעקט ווערן. די נאצי־רוצחים האבן זייער פאבריק איינגעארדנט אין א קאנצענטראציע־לאגער. די לעצטע צוויי בלאקן זענען ארומגענומען געווארן מיט א געדיכטן שטעקיקן דראט פון אלע זייטן, ווי אויך פון אויבן, און קיינער, אפילו דער לאגער־קאמענדאנט, האט נישט געהאט דאס רעכט דארט אריינצוגיין. א ספעציעל באשטימטע קאמאנדע אין א צאל פון 18 ס"ד־לייט (זיכערהייט־דינסט) זענען געווען די איינציקע, וואס זענען געווען צוזאמען מיט אונדז אין דעם בלאק. צו דער ארבעט האט מען אויסגעקליבן נאר יידן, כדי נאכן פארענדיקן די ארבעט, זאל מען די לעבעדיקע עדות קענען אומברענגען.

די פעלשער־קאמאנדע איז באשטאנען פון 140 יידן, וואס זענען ארויסגענומען געווארן פון פארשידענע קאנצענטראציע־לאגערן און

געטאָם. דעם הויפט־אָרט האָבן דאָ פאַרנומען פוילישע יידן, נאָכדעם יידן פון דייטשלאַנד, טשעכיע, אונגאַרן, פראַנקרייך, בעלגיע, האָלאַנד, נאָרוועגיע, דענעמאַרק און אפילו צוויי קרינגס־געפאַנגענע יידן פון דער רוסישער אַרמיי.

צווישן די 140 יידן איז געווען דער באַרימטער קונסט־מאָלער פּעטער הירשווין, א בערלינער האַלב־ייד. האָרט פאַר דער מלחמה איז ער איינגעלאַדן געוואָרן דורכן פּויפּסט צו מאָלן א וויכטיק בילד אין דער באַרימטער סט.־פּעטער־קירכע אין רוים. צוריקקומענדיק קיין דייטשלאַנד, איז ער אויפגענומען געוואָרן דורכן פּראָפּאַגאַנדע־מיניסטער גאָבעלס און זיך צוזאַמען מיט אים פּאָטאָגראָפירט. אין דער מלחמה איז אָבער אויף אים געמאַכט געוואָרן א בלוט פון ראַסן־שאַנדע און ער איז אריינגעוואָרפן געוואָרן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער.

אין דער קאַמאַנדע זענען אויך געווען באַרימטע פאָטאָגראַפן, אויסגעצייכנטע גראַווירער, גוטע דרוקער־אַרבעטער, בוכבינדער, גלעק־טריקער, כעמיקער, פאָטיר־פאַכלייט, בוכהאַלטאָרן און צוויי דאָק־טוירים.

אָט די אַלע אויסגערעכנטע פאַכלייט האָבן עם געמאַכט די פאַל־סיפיקאַטן און געפירט די בוכהאַלטעריע און ביורא־אַרבעטן פון דער גאַנצער אונטערנעמונג.

די ס"ד־וואָך האָט געהיט, מיר זאָלן נישט האָבן קיין שום פאַר־בינדונגען מיטן אָרום. צו דער אַרבעט גופא האָבן זיי זיך זייער וויניק געמישט. דער גלעט־סקלאַד, די פאָטיר־סקלאַדעס און די סקלא־דעס פון אַלע אַנדערע מאַטעריאַלן האָבן זיך געפונען אין די הענט פון די יידישע פאַראַרבעטער, וועלכע זענען פאַר אַלץ געווען פאַר־אַנטוואָרטלעך מיט זייער לעבן.

די 140־קעפיקע בריגאַדע איז געווען פאַרטיילט אין פאָלגנדיקע גרופּעס: גראַווירער, דרוקער, קונסט־מאָלער, פאָטאָגראָפן, ליכט־דרוקער, בוכבינדער, גלעט־סאָרטירער, גלעט־רייסער און אלט־מאַכער.

אין פאַרשלאָסענע קאַסטנס פלעגט מען ברענגען פון 100 ביז 150 טויזנט בויגנס פאָפּיר, וואָס האָבן שוין געהאַט אויף זיך אַלע וואַסער־צייכנס. יעדער פאַרטיקער בויגן איז באַשטאַנען פון 8 באַנק־נאָטן 5, 10, 20 אָדער 50־פונטיקע. אין אַלגעמיין פלעגט א טראַנס־פּאָרט באַטרעפן ביז 10 מיליאָן ענגלישע פונט.

וויל אין ענגלאַנד וואָלן די בויגנס פונם פאָפּיר־גלעט נישט גע־שניטן, נאָר גערישן מיט די הענט, האָט עם דאָ אויך אזוי געמוזט גע־

מאכט ווערן. די בויגנס פלעגן דורך דער רייסער־בריגאדע צעריסן ווערן גרייט צום דרוק. אין דער זעלביקער צייט פלעגט די גראוויר־בריגאדע צוגרייטן די געלט־פלאטן, דערנאך פלעגן די פלאטן אריין אין די דרוק־מאשינעס.

נישט געקוקט אויף דעם, וואס די מאשינעס האבן געקענט אפ־דרוקן העכער צוויי טויזנט שטיק א שעה, האט מען געדרוקט צו 500 שטיק, כדי ביידע דרוקערס, — וואס זענען געשטאנען ביי דער מאשין און האבן אכטונג געגעבן, — זאלן האבן די מעגלעכקייט גוט צו באטראכטן, צי אלץ איז אין אָרדנונג.

די ענגלישע פונטן פלעגן געדרוקט ווערן דריי מאל. צווישט מיט די דינע שטריכן, נאכדעם דער גראבער „פייף", „טען", „טוועלפ" אדער „פיפטי" און צולעצט די נומעראציע. נאך יעדעם מאל דרוקן, פלעגן די באנקנאטן געטריקנט ווערן עטלעכע טעג אויף ספעציעלע פאליצעס. נאכן לעצטן מאל דרוקן, פלעגן די בויגנס איבערגעגעבן ווערן צו דער רייסער־בריגאדע, וואס האט זיי ווידער גערישן און איינגעלייגט ריכטיק לויט דער לויף־נומעראציע. נאכדעם ווערט דער פערטל בויגן, אויף וועלכן עס געפינען זיך נאך צוויי נאטן, שוין אי־בערגעשניטן מיט א שנייד־מעסער אויף צווייען. היות, ווי די באנק־נאטן האבן אבער געמוזט אויסזען ווי מיט דער האנט גערישן, פלעגט מען זיי אריינגעמען אין א האנט־פרעס און מיט א פיל פיילן אזוי לאנג, ביז זיי פלעגן באקומען דעם ריכטיקן אויסזען פונם ענגלישן פאפיר־גלט.

די באנקנאטן זענען געדרוקט געווארן לויטן פלאן פון דער ענגלישער מלוכה־באנק, וועלכן דער דייטשער געהיימער דינסט האט געהאט אין זיין רשות.

פארטיק געווארן מיטן דרוקן און ריסן, זענען די באנקנאטן אריין אין געלט־סקלאד און פון דארטן האט זיי דער פארארבעטער געגעבן צו קאנטראלירן. די קאנטראל איז געווארן דורכגעפירט פון א פערציק־קעפיקער בריגאדע מיט א פארארבעטער און אבער־קאנט־רולערן ביי ספעציעל איינגעארדנטע ליכט־קאסטנס, מיט אויבערשטן און אונטערשטן ליכט. וועו מען פלעגט א קוק טאן אויפן זאל, וואו די געלט־סארטירערס און קאנטראלערן זענען געזעסן ביי די ליכט־קאסטנס, האט עס געמאכט דעם איינדרוק פון דעם אמאל באקאנטן דייטשן געלט־פעלשער־פילם „דאקטאר מאבוזע".

די באנקנאטן זענען סארטירט געווארן אויף 5 סארטן: 1־טע

וואל, 2-טע וואל, 3-טע וואל, „אבוואורף" און „אויסשום". ס'רוב האט מען סארטירט די 3-טע וואל, וואס איז געלאזן געווארן אין אומגאנג; ערשטע און צווייטע סארט האט קיינער נישט געוואלט מאכן, ווייל מ'האט נישט געוואלט נעמען אויף זיך קיין צו שטארקע אחריות.

אין אלגעמיין האט א סארטירער אויסגעבראקירט 75 פראצענט פון די געדרוקטע באנקנאטן און פון די 25 פראצענט גוטע פלעגט נאך דער אויבער-קאנטראלער ווידער אויסבראקירן א פינף אדער צען פראצענט. אין סך-הכל זענען פון הונדערט נאטן נישט מער ווי 15 אנערקענט געווארן פאר ארויסלאז-פעאיק.

נאכן קאנטראלירן איז דאס נישט-ארויסלאז-פעאיקע געלט פארשריבן, באנדעראלירט און פארפאקט געווארן אין קאסטנס. די גוטע זענען איבערגענגען אין דער אלט-מאכעריי, וואו עטלעכע פערזאן האבן די פרישע באנקנאטן געקנייטשט און געשטאכן מיט שפיל-קעלער, ווי די ענגלענדער מאכן עס. א פינפער-פונט פון מערערע יארן האט באקומען מערער שטעך, פון ווייניקער יארן ווייניקער שטעך. וואס דער באנקנאט איז געווען גרעסער און יינגער, אלץ ווייניקער שטעך האט ער באקומען, אזוי אז א פופציקער פונט פון די לעצטע יארן האט באקומען געציילטע שטעך.

נאך דעם קנייטשן און שטעכן זענען די באנקנאטן ווידער איינגעלייגט געווארן און זענען ארונטער אונטער דער פרעס. נאכדעם זענען די באנקנאטן פון פופצן סעריעס פון פארשידענע יארן צוזאמענגעמישט געווארן אזוי, מען זאל נישט דערקענען, אז זיי זענען איצט ארויס פון דרוק.

ווען אלץ איז שוין געווען פארטיק, פלעגט מען נאך דורכפירן די קאנטראל פון „אויסגעפינען". די פארארבעטער פלעגן נישט זעלטן אריינלייגן צוויישן די פאלשע נאטן עטלעכע גוטע און זאגן די סארטירער, מען זאל זיי אויסגעפינען. זייער זעלטן פלעגט זיך אבער איינגעבן די גוטע צו געפינען, אזוי „רעיעל" זענען געווען געמאכט די פאלשע.

חוץ ענגלישע פונטן, האט מען אויך געדרוקט יוגאסלאוויש געלט, און אין לעצטן האלבן יאר האט מען אנגעהויבן נאכמאכן אמעריקאנער דאלארן, פופציקער און הונדערטער. די פראבן האבן לאנג געדויערט און האבן זיך צום אנהויב נישט איינגעגעבן. וועו

די באנקנאטן זענען דערנאָך אַרויסגעקומען גוט נאָכגעמאכטע, איז שוין געווען צו שפּעט.

אין דעם דאָזיקן פאַבריק זענען אויך נאָכגעמאכט געוואָרן אַלע דאָקומענטן, וואָס זענען נויטיק געווען פאַרן נאַציזשן שפּיאָנאַזש. מ'האָט אויך אָפּגעדרוקט אין די מילי̈אָנען ענגלישע בריוו־מארקעס מיט סטאַלינס בילד און א מגן־דוד פון אויבן. די מארקעס זענען דורך די נאַצים פארשפרייט געוואָרן אַלס פראָפאַגאַנדע־מאַטעריאַל.

צייטנווייז האָט אויסגעפעלט פאַפּיר צום דרוקן די באנקנאָטן, און עס פלעגט דויערן וואָכן און אַמאָל חדשים ביז עס פלעגט אָנקומען, פלעגן מיר דעמאָלט ארומגיין ווי צעמישטע, מען זאָל אונדז אין צווישן נישט ליקווידירן.

מיר האָבן אויך איבערגעלעבט קריטישע טעג. פון בערלין איז איינמאָל אָנגעקומען א באָפּעל, מיר זאָלן זיך אָפּהאַלטן מיטן וויי־טערדיקן דרוקן, ווייל מ'זאָל האָבן דערקענט, אז דאָס געלט איז פאַלש. נו, האָבן מיר דעמאָלט געטראַכט: אויס מיטן „באטריב", מיר זענען שוין איבעריק. וואָס דאָס ווארט „איבעריק" מיינט, האָבן מיר גוט פארשטאַנען. צו אונדזער גליק, האָט דער פאַרבאָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. מען איז ווידער צוגעטראָטן צום דרוקן און מיר האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט.

סאַבאָטאַזש

אַלס א כלל האָט די יידישע קאָמאַנדע זיך באַמיט צו מאַכן וואָס ווייניקער אַרבעט. מען פלעגט זיך פארענטפערן מיט דעם, אז די אַרבעט איז זייער א פאראַנטוואָרטלעכע און מ'קען זיך נישט יאָגן. דער שטורעם־באַנפירער קריגער פלעגט עס אָנערקענען פאַר ריכטיק און האָט עס טאַלערירט.

זייער א סך פון די אויסגעבראָקירטע באנקנאָטן, — ביים סאָר־טירן, קאָנטראָלירן און איבערקאָנטראָלירן, — זענען אין דער אמתן געווען נישט ערגער פון די, וואָס זענען אָנערקענט געוואָרן פאַר גוטע. יעדער אייגער פון אונדז האָט אָבער געטאָן, וואָס ער האָט געקענט, אז וואָס ווייניקער געלט זאָל אַרויסגעלאָזן ווערן פאַרן נאַציזשן גע־היים־דינסט.

ביזן 20־טן יולי 1944 האָבן מיר געארבעט אין צוויי שיכטן, צו אַכט שעה א טאָג, זונטיק — פריי. נאָך דער דאָזיקער דאָטע איז איינגעפירט געוואָרן דער „טאָטאַלער אינזאַץ", און מיר האָבן געמוזט

ארבעטן צען שעה א טאג. אויך דער זונטיק־רו איז טיילוויז בטל געווארן. אין די צען שעה האבן מיר אבער געמאכט ווייניקער ארבעט, ווי פריער אין די אכט.

דאם לעבן אין „שטייג"

דער שטורעם־באנפירער קריגער איז געווען דער פאסיקער מענטש אויפן דאזיקן פאסטן. ער האט פארשטאנען, אז פון דער דאזיקער יידישער קאמאנדע, וואם טוט פאר דער מלוכה אזא וויכטיקע ארבעט, דארף מען ארויספרעסן וואם מער און מען דארף זיי דעריבער באהאנדלען בעסער ווי אנדערע העפטלינגע, האט ער טאקע פאר אונדז אינגעשטעלט א מילדן קורס און דאם לעבן אין אונדזער קאמאנדע איז געווען דערטרעגלעך.

די ארבעט גופא איז געווען א לייכטע. מען איז געזעסן אין דער ווארעם; קיין קילאמעטערס צו און פון דער ארבעט האבן מיר נישט געדארפט גיין; שטייגן שהען־לאנג אויפן אפעל־פלאץ פארטאג, אין די גרעסטע פרעסט, האבן מיר אויך נישט געדארפט, — זענען מיר דעריבער נישט געווען אזוי אויסגעמאטערט. עסן האבן מיר באקומען אזוי ווי די ארישע העפטלינגע, און ס'איז ביי אונדז דורכן בלאק־עלטסטן און דער „שטובע־דינסט" נישט צוגעגנבעט געווארן. מיט דער ריכטיקער ברויט־פארציע און מיט די איבעריקע צוגאבן האבן מיר געהאט אויסצוקומען און קיין הונגער נישט געליטן. חוץ דעם זענען אין אונדזער קאמאנדע געווען ביי 50 האלב־יידן, וואם האבן געהאט אויף דער פריי עלטערן אדער פרויען, וועלכע פלעגן זיי צושיקן יעדע וואך א שפייז־פאקעט און די פופציק האלב־יידן פלעגן שטיצן די איבעריקע.

מיר האבן אויך געהאט דאם רעכט צו שרייבן איין מאל אין צוויי חדשים א בריוו פון 25 ווערטער. מיר האבן געשריבן קיין פראג צו די דארטיקע יידן אדער האלב־יידן און האבן פון זיי באקומען צוגעשיקט איין מאל אין צוויי חדשים 2 קילא ברויט, א פאר קיכלעך, א ציבעלע און נאך קליניקייטן. זאלן די דאזיקע ווערטער זיין אונדזער הארציקער דאנק די פראגער יידן, וואם האבן זיך דעמאלט געפונען אויף דער פריי און האבן אין יענער שרעקלעכער צייט געשטיצט מיט וואם זיי האבן געקענט און מיט דעם געהאלפן איבערקומען די שרעקלעכע צייטן.

די היגיענישע באדינגונגען זענען דאָ געווען אָן אַן ערך בעסערע ווי אין אַלגעמיינעם לאַגער. יעדער איינער איז געשלאָפן אין אַ באַזונדער האַלץ־בעט, מיט צוויי דעקעס (די עלטערע האָבן באקומען דריי) און אַ שטרויענעם קאָפּ־קישן; מיר האָבן געהאַט אַ גוט־איינגעאָרדנטן וואַש־רוים מיט פליסיק וואַסער און זויבערע קלאָזעטן. צוויי מאָל אין וואָך האָט מען אונדז ראַזירט און יעדע וואָך האָט מען אַרויסגעגעבן אַ ריין העמד, גאַטקעס און אַ האַנט־טוך.

יעדן זונטיק אין דער פרי, פאַרן פירן אין באָד, וואָס איז שוין פון פריער געווען אָפּגערייניקט פון אַנדערע לאַגער־ארעסטאַנטן, פלעגט מען אונדז אויסשטעלן און רעווידירן, צי מיר האָבן נישט ביי זיך קיין פאַפּירן. נאָך דער באָד האָט מען אונדז געפירט צוריק אין „שטייג".

וועו איינער פון אונדז האָט געדארפט צו אַ דאָקטאָר, האָט אונדזער וואָך אים געפירט צום לאַגער־שפּיטאָל. דער קראַנקער האָט חוץ וועגן זיין קראַנקהייט מיט קיינעם נישט געטאָרט רעדן קיין וואָרט. ביטער איז געווען, וועו מען האָט געהאַט צו טאָן מיט אַן ערנסטן חולה. אַזעלכע קראַנקע האָט מען אין שפּיטאָל קיינמאָל נישט אָפּגעשטעלט. די שווערסטע קרענק האָט מען געמוזט דורכמאַכן אין בלאָק, אונטער דער אויפזיכט פון אייגענעם דאָקטאָר.

פאַר די 30 חדשים, וואָס די אונטערנעמונג האָט עקזיסטירט, זענען זעקס שווערע חולאים אָפּגעפירט געוואָרן אין לאַגער־שפּיטאָל. דאָרטן האָבן זיי באַקומען בענזין־אייניאָפּריצונגען און זענען אויסגענאַנגען אין סעקונדן. עטלעכע זענען געשטאָרבן אין בלאָק גופא.

אויך מיר, די ביאָלאָגישע גרופּע, האָט איבערגעלאָזן אַ קרבן אין זאַקסנהויזן. דעם 23־יעריקן איזאַק סוקעניק, וואָס האָט געהאַט טובערקולאָז אין דער לעצטער סטאַדיע, האָט מען אין פעברואַר 1945 דאָרטן דערשאָסן.

ביי דער ארבעט האָבן מיר אָן איבערריים געקענט הערן דעם דייטשן ראַדיאָ און די אפיציעלע פראָנט־באריכטן. מיט דער גרעסטער שפּאַנונג פלעגן מיר וואַרטן צו הערן די וויכטיקע מיליטעריש־אויפקלערונגען פון גענעראַל־לייטענאַנט דיטמאַר. אַלץ, וואָס דער דייטשער ראַדיאָ פלעגט בערענגן, האָבן מיר נאָך דער ארבעט צווישן זיך קאָמענטירט. עטלעכע מאָל האָבן מיר אויך געהערט ענגלישן ראַדיאָ, וואָס האָט אונדז מיט זיין פראָפּאַגאַנדע אביסל דערמוטיקט.

דעם 20־טן יולי 1944, אזייגער 5 פאַרנאַכט, האָבן מיר געהאַט

די זכיה צו הערן די פרייליעכע ידיעה, אז אויפן „פירער" איז דורכגעפירט געווארן אן אטענטאט. די שפאנונג צווישן אונדז איז געווארן אן אויסערגעווייניליכע. מיר האבן שוין געמיינט, אז די שעה פון אונדזער באפרייאונג איז נאענט. שפעטער זענען אנגעקומען פרישע ידיעות, אז דער „פירער" איז ניצול געווארן און אזייגער 10 ביינאכט האט דער ראדיא־ספיקער געמאלדן, אז האלב אינם ביינאכט וועט דער „פירער" רעדן צום פאלק. א סך פון אונדז האבן געווארט, כדי צו הערן, וואס דער גרעסטער מערדער אין דער וועלט־געשיכטע וועט זאגן. ער האט גערעדט זייער קורץ און מיט א געבראכענער שטימע. אפילו דעמאלט האט ער אן אונדז, יידן, אויך נישט פארגעסן. אונדזערע האפנונגען אויף א גיכער אויסלייזונג זענען אויך דאם מאל צערונען געווארן.

אין בלאק איז געווען א קליינע ביבליאטעק פון דייטשע, פראנצויזישע און טשעכישע ביכער און עטליכע בערליינער צייטונגען. ס'איז אויך געווען א שאך און אנדערע שפילן. נאך דער ארבעט האט זיך יעדער איינער געקענט פארנעמען מיט דעם, וואס עס האט אים אינטערעסירט. ס'האט אבער נישט זעלטן געטראפן, אז אונדזער וואך פלעגט נישט קענען פארטראגן אזא „וואויל־טאג" און פלעגט אונדז ארויסיאגן אויפן הויף צו אומנויטיקער פיזישער ארבעט אדער ספארט.

אויפן וואונטש פון דער ס"ד־וואך פלעגן מיר מוזן איינארדנען טעאטער־פארשטעלונגען אין די קריסטלעכע חגאות. צווישן אונדז זענען געווען עטליכע גוטע זינגער, פידל־ און הארמאניע־שפילערס, רעציטאטארן און דעקלאמאטארן. זיי פלעגן איינארדנען די פארשטעלונגען נישט ערגער ווי אין א קליינעם טעאטער.

ווען ס'פלעגן פארקומען די אויפטריטן, האבן אלע יידן זיך געמוזט געפינען אין זאל. אונדזער וואך פלעגט צעשמאלצן וועלן פון שמחה ביי די ארויסטריטן. אונדזערע הערצער האבן אבער געוויטיקט פון דער טעאטער־שפיל, וואס מען טרייבט מיט אונדז.

סוף זומער 1944 האט מען צו אונדז געבראכט א פול־גע־פאקטן טראנספארט־אויטא מיט קאסטנס דאקומענטן פון רוסישע, פוילישע, טשעכישע, יוגאסלאווישע און אנדערע קאנסולאטן, ווי אויך פון די נעשטאפאם פון פאריז, בריסעל, אמסטערדאם, ראטערדאם און אנטווערפן. גראד האבן מיר אין יענע וואכן נישט געהאט קיין פאפיר אויף צו דרוקן די באנקנאטן, האט מען אונדז די דאזיקע דאקומענטן געגעבן אויף פאנאנדערצוגעמען יעדע טייל באזונדער, די דרעטלעך,

די פּאָטאָגראַפיעס, די קאַרטאָנען, דאָס פּאַפּיר און די שטעמפּל־מאַרקן. די גאַר וויכטיקע זאַכן זענען דורך אונדזערע פּאַכלייט געוואָשן געוואָרן.

ביי דער דאָזיקער אַרבעט איז מען געזעסן מיט צעריסענע הער־צער. מיר האָבן געווויינט, צוקוקנדיק זיך צו די בילדער פון די יונגע יידישע מענער, פּרויען און קינדער, וואָס זענען שוין נישטאָ צוויש די לעבעדיקע. מען איז געווען אזוי אויפגערעגט און פאַרצאָרנט פון דער אַרבעט, וואָס מיר האָבן געמאַכט, אז אייגער דעם צווייטן האָט זיך געשעמט צו קוקן אין פּנים אַריין. אייגער פון אונדז האָט גע־פונען די פּאָטאָגראַפיע פון זיין ברודער מיט א פּרוי און קינד, אַנ־דערע האָבן געפונען די פּאָטאָגראַפיעס פון זייערע קרובים.

אייגער פון אונדזער קאָמאַנדע, וויל־דע, האָט פון גרויס אויפ־רעגונג אָנגעהויבן רייסן די דאָקומענטן. דאָס האָט באַמערקט דער הויפּט־שאַרפירער, וועכטער, און פּרעגט וויל־דען פּאַרוואָס ער טוט אזוי. יענער האָט אים אַן אויפגערעגטער געענטפערט, אז ער טוט דאָס, וויל ער קען נישט בלייבן רואיק, זענדיק די פּאָטאָגראַפיעס פון די יידן, וועלכע זענען שוין געווים נישטאָ צווישן די לעבעדיקע. דער הויפּט־שאַרפירער, וואָס איז נישט געוואוינט געווען צו הערן אזא „חוצפּהדיקע" תשובה פון א יידישן העפטלינג, האָט אים אַראָפּ־געזומען פון דער אַרבעט און אַראָפּגעפירט אין קעלער־אַרעסט. וועק דער הויפּט־שאַרפירער איז צוריק אַרויפגעקומען פון קעלער און דער־זען, אז מיר אַלע זענען אין א זייער אויפגערעגטער שטימונג, איז ער אַראָפּ צוריק אין קעלער צו וויל־דען. יענער האָט דעם הויפּט־שאַר־פירער דערקלערט, אז זיין גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען און ער איז געבליבן אייגער אַליין. וועק ער זעט די פּאָטאָגראַפיעס שניידט עס אים ביים האַרצן און ער קען די אַרבעט נישט מאַכן. דער הויפּט־שאַרפירער האָט, וויזיט אויס, נישט געוואָלט נאָך מער פּאַרשאַרפן די אָנגעשטרענגטע שטימונג, האָט באַפּריט וויל־דען פון קעלער און אים באַשטימט אויף אַן אַנדער אַרבעט.

איינמאָל איז די גאַנצע קאָמאַנדע אַרויסגעטריבן געוואָרן אויפן הויף. די וואַך האָט דורכגעפירט א גרינטלעכע רעוויזיע אין בלאָק און ביי יעדן פּערזענלעך. מען האָט געזוכט 5 פינף־פונט־באַנקנאָטן, וואָס זענען פּאַרפאַלן געוואָרן. די רעוויזיע האָט געדויערט עטלעכע שעה און האָט קיין רעזולטאַטן נישט געגעבן. דער הויפּט־שאַרפירער האָט געמאָלדן, אז דאָס נישט געפינען די פינף באַנקנאָטן קען ברענ־

גען זייער טרויעריקע פאלגן פאר דער גאנצער קאמאנדע. דערווייל איז שוין פארביי א האלבער טאג. אלע שטייען אויפן הויף, מען איז דענערוועדט אויפן העכסטן גראד און קיינער פארשטייט נישט, וואס דא קומט פאר. קיינעם קומט נארנישט אויפן שכל, אז עמיצער פון דער גרופע יידן זאל האבן אפגעטאן אזא זאך, וואס קאן קאסטן אלעמענם לעבנס. עטלעכע זאגן, אז ס'איז פשוט א בלבול, אז מען וויל אונדז אויף אזא אופן אומברענגען. די אפטימיסטן צווישן אונדז זאגן, אז ס'איז איצט גראד דא א סך ארבעט און זיי וועלן אונדז לאזן צורו.

א גאנצן טאג זענען מיר אזוי אפגעשטאנען הונגעריקע, אויפגע־רעגטע און דענערווירטע. ערשט פארנאכט־צייט זענען מיר אריינגע־טריבן געווארן אין בלאק.

די וויטערדיקע אויספארשונגען האבן דערפירט צו א דייטשן ייד, וועלכער האט מיט א נאכט פריער פארברענט די באנקנאטן, נישט נעמענדיק אין באטראכט דעם אומגליק, וואס ער קען ברענגען אויף אלעמען. וועז דער דערמאנטער ייד האט זיך מודה געווען, האט אים די ס"ד־וואך געמאטערט עטלעכע טעג מיט פארשידענע שטראף־אי־בונגען און דערנאך דערשאסן.

דאס דערשיסן איין מענטשן פארן דאזיקן חטא האט אונדז באוויזן, אז מ'דארף אונדז נאך האבן, אין קעגנפאל וואלט, — לויטן נאציש־פרינציפ „אלע פאר איינעם", — אזא פאל געמוזט ציען נאך זיך מער קרבנות.

אויף ימים־נוראים פון 1944 האבן מיר, נישט געקוקט אויף דער סכנה, איינגעארדנט אין געהיים א מנין אין אונדזער שלאף־רוים, און געדאוונט ראש־השנה און יום־כיפור.

הארט פארן סוף פונם זעלביקן זומער האט אן אמעריקאנער ארמיפלאן אראפגעוואדפן א ציגד־באמבע אויפן בלאק נומער 17, וועלכער איז באלד געשטאנען אין פלאמען. די היץ איז געווען אזוי שטארק, אז די פענצטער פון אונדזער בלאק האבן געפלאצט און דער דאך האט שוין געמומען ברענען. אלע וועלן תיכף ארויסגעטריבן אין קליינינקן הייפל הינטערן בלאק 19 און מיר שטייען צעטומלטע. א פאר דרייסטע פון אונדז האבן זיך אבער נישט פארלוירן, זענען ארויף אויפן דאך פון בלאק 18 און האבן מיט די גוט איינגעארדנטע לעש־מכשירים פארגאסן דעם גאנצן בלאק מיט א ים וואסער און אים אפ־גערעטעוועט.

אונדזערע בעפטע שעהן

די בעסטע שעהן פון אונדזער פארשלאָסענעם לעבן אין „שטייג" זענען געווען די, ווען די ראדיאָ־אויפיציעם פלעגן איבערגעריסן ווערן מיט די ווערטער: „אכטונג, אכטונג! שוואכער פערבאנד שנעלער קאמף־פלוגצויגע אין אנפלוג אוף דויטשלאנד"; אין עטלעכע מינוטן ווידער: „אכטונג, אכטונג! שטארקער פערבאנד שוועכער קאמף־פלוגצויגע אין אנפלוג אוף זיד־דויטשלאנד"; און איידער וואם־ווען הערט מען שוין א פרישן „אכטונג, אכטונג! פערבאנד שנעלער קאמף־פלוגצויגע איבער זיד־וועסט־דויטשלאנד". מיר באווייזן זיך נאך נישט צו אריענטירן וויפיל „פערבענדע" עס זענען שוין דא איבער דייטשלאנד, ווי דער ראדיאָ רופט ווייטער: „אכטונג, אכטונג! פערבענדע שוועכער קאמף־פלוגצויגע אין ראום האנאווער־בראונשווייג", און מיט עטלעכע מינוטן שפעטער איז שוין אין לאגער גופא געווען א לופט־פלי־אלארם. מערערע מאל האט פאסירט, אז איידער עס פלעגט נאך זיין דער אלארם, פלעגט מען שוין הערן דעם געדויש פון הונדערטער פיר־מאָטארדיקע אמעריקאנער פעסטונגם־אראפלאנען, וועלכע פלעגן קומען נאר בייטאג.

דעם 21־טן יוני 1944 זענען מיר געווען עדות פון א ריזיקן אנפלי פון עטלעכע טויזנט פעסטונג־באמבערס, וואם האט געדויערט קנאפע 6 שעה. נאכדעם ווי זיי האבן אראפגעלאזן זייער ריזיקן אויפ־ריים־שטאף איבער בערלין, האט דער ספיקער, וואם האט זיך בעת די אנפליען איבער בערלין געפונען אין א גוט געשיצטער באהעלטעניש, געמאלדן, אז די אמעריקאנער באמבערס פליען אין דער ריכטונג צו מזרח, ד. ה. צו רוסלאנד; אביסל שפעטער איז געמאלדן געווארן, אז זיי זענען אפגעפלויגן צו די פאלטאווער פלי־פעלדער.

צוויי טעג שפעטער האט דער דייטשער ווערמאכט־באריכט געמאלדן, אז די סאוויעטישע ארמייען האבן דעם 22־טן יוני פארטאג אנגעהויבן זייער לאנג־דערוואַרטעטע זומער־אפענסיווע ביי ארשע און ווייטעבסק. דער ריזיקער אנפלי אוף בערלין איז, ווייזט אויס, געווען דער אריינפיר צו דער אפענסיווע. די צוויי טויזנט אראפלאנען זענען געבליבן אויפן רוסישן פראנט.

אין די נעכט פלעגן פליען ענגלישע אראפלאנען, וועלכע דער דייטשער ראדיאָ פלעגט אנרופן „שטער־פלוגצויגע", ווען מיט עטלעכע מ'איז געווען פון 50 ביז 60. זיי זענען געפלויגן זייער הויך אוף

שנעל. זייער זעלטן האָט מען וועלכן פון זיי ארונטערגעשאָסן. די דייטשע פרעסע האָט זיי גערופן „מאָסקיטאָס" און געהאַלטן פאר זייער א געפערלעכן וואָפן.

ביי די אָנפליען אויף דרעזדען האָט דער ראַדיאָ־ספּיקער געמאָלדן: „שטראָמען באָמבערס ציען זיך פון וועסט־דויטשלאַנד ביז דרעזדען" (ד. ה. פון דרעזדען ביז דער גרענעץ פון פראַנקרייך). אין דער זעלביקער צייט האָט דער ראַדיאָ געהאַלטן אין איין אַלארמירן וועגן באָמבעם־אַנגריפן איבער פארשידענע אַנדערע שטעט פון דייטשלאַנד. אין מיטן פון די שווערע אַנגריפן זענען געקומען וואַרנונגען פאר טיף־פליער, וואָס פלעגן זיך אַראָפּלאָזן נידעריק איבער די באַן־סטאַציעס און שאָסייען און באַשיטן מיט פייער פון מאַשין־געווער אלץ, וואָס זיי האָבן געטראָפן אויפן וועג.

אָט די אלע „חתונות", — ווי מיר האָבן זיי אין אונדזער קאָמאַנדע גערופן, — וואָס מיר האָבן געהאט די געלעגנהייט צו הערן און צו זען, האָט אונדז געשטאַרקט און געמוטיקט און געגעבן האָפנונגען צום וויטערדיקן לעבן.

מיר ווערן עוואַקואירט

דעם 12־טן יאַנואַר 1945 האָט זיך אָנגעהויבן ביי באַראַנאָוו די ריזיקע סאָוויעטישע ווינטער־אָפענסיווע. אין פארלויף פון א קנאַפּן חודש זענען די סאָוויעטישע ארמייען דערגאַנגען ביז קיסטרין, 70 קילאָמעטער פון בערלין און 100 פון זאָקסנהויזן. צוליב דער־א סיבה האָט דער בערלינער זיכערהייטס־דינסט באַשלאָסן צו עוואַקואירן די זאָקסנהויזענער געלט־פאַבריק אין א מער זיכערן אָרט. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס מיר האָבן ביים פארפאַקן און אָנלאָדן געארבעט זייער א שווערן און לאַנגן ארבעטס־טאָג, האָט עס דאָך פארנומען ביי אונדז א קנאַפּן חודש.

מען האָט אונדז באַזאָרגט מיט עסן אויף דריי טעג און אָנגעזאָגט, אז מיר זאָלן זיין שפּאָרזאַם, ווייל ס'איז גאַנץ מעגלעך מיר זאָלן פאָרן 4 טעג. נאָכן פארטיילן אין איילעניש די וועג־פאָרציע מיטן מיטאָג, האָט זיך אָנגעהויבן דער ארויסמאַרש פון לאַגער, באַגלייט פון אונדזער וואַך. צוקומענדיק צום טויער, זענען מיר ארומגערינגלט געוואָרן פון א גרופּע פון דער לאַגער־וואַך, וועלכע האָט אונדז געדארפט באַגלייטן ביזן נייעם אָרט. אויף אונדזער וואַך אליין האָבן זיי געהאַט מורא זיך צו פארלאָזן, ווייל ס'רוב פון זיי זענען

געווען אינוואלידן. די לאגער־וואך האט מיט אונדז נישט געטאָרט רעדן, זיי האבן אויך נישט געטאָרט וויסן וואָס מיר טוען. ארויס־גייענדיק פון לאגער האבן מיר דערזען שטיין א גרעסערע קאלאָנע אויטאָס מיט אָנגעפרעסענע געשטאָפֿוועס. מיר האבן געטראכט, אז זיי נעמען אונדז איבער צום ליקווידירן. וועו מ׳האט זיי געמיטן, האבן אלע פרייער אָפּגעאָטעמט.

די שטימונג איז דעמאלט ביי אלעמען געווען זייער א גע־דריקטע. מיר האבן געספּקט, צי מען וועט ווייטער אויפשטעלן ערגעץ־וואו דאָס פאברי־קל. אָן איר, האבן מיר גוט געוואוסט, וואָס עס דער־וואַרט אונדז.

ענדלעך איז געקומען דער טאָג פון 27־טן פעברואר 1945 און דער ספּעציעלער צוג פון 16 וואָגאָנעס, מיטן פאָפּיר, די מאַשי־נעס און דאָס געלט האט זיך גערירט פון אָרט.

דייטשלאַנד אין יענע טעג

אָנגעקומען אויף דער באן־סטאַציע, זענען מיר איינגעשטיגן אין דריי פראכט־וואָגאָנעס, וואו מ׳האָט אונדז דערלויבט אַרײַנשטעלן אויוועלעך. אויף דער סטאַציע זענען מיר נאָך געשטאַנען א גאַנצן מעת־לעת.

צולייב די צעשטערטע וועגן האבן מיר זיך געמוזט ארומדרייען א גאַנצן טאָג ארום בערלין. פּאַרנדיק האבן מיר געהאט די געלעגנ־היים צו זען דרעזדען נאָך די שווערע באמבארדירונגען. אין אַנדערע ערטער האָט נאָך אפילו געברענט. מיר האבן געזען נאָך באמבאר־דירטע שטעט און שטעטלעך. דאָס נעזעענע האָט אַביסל געשטילט די נקמה־גענפילן אין אונדזערע פּארבּיטערטע הערצער.

דורכפּאַרנדיק די זאקסישע שווייץ, האבן זיך פּאר אונדז אָנט־פּלעקט זייער שיינע נאטור־בילדער. די פעלדער זענען שוין געווען גרין און אלץ ארום איז געווען הערלעך שיין. סיי די נאטור, סיי די זארגפעלטיקע אויפזיכט פון מענטשלעכע הענט האבן געשאפן די שיינע געגנט.

אויפן גאַנצן וועג האָט מען געפילט און געקענט פשוט אָנטאָפן מיט די הענט, אז דער סוף פון נאצי־דייטשלאַנד איז נאָענט. סיי די מילּיטער־לייט, סיי די ציווילּ־באפעלקערונג האבן אויסגעזען פּארמא־טערט און רעזיגנירט. יעדן איינעם פון זיי האָט זיך געוואלט ארַאָפּ־רעדן פון הארצן. נישט איינער פון אונדזערע באגלייטערס האָט גע־

שאלטן מיט טויטע קללות דעם היטלער־רעזשים און האָט אונדז גע־טרייסט, אז מיר זאלן נישט פארלירן דעם מוט, וויל מיר וועלן אין גיכן באפרייט ווערן.

אזעלכע שטימונגען האבן געהערשט צווישן דייטשן פאלק עפעם מער ווי צוויי חדשים פארן סוף פון דער מלחמה.

מאָוטהויזן

די שטרעקע זאקסנהויזן־מאוטהויזן, איבער 1000 קילאָמעטער, זענען מיר אפגעפארן אין פיר מעת־לעת. פרייטיק, דעם 2־טן מערץ 1945, פארנאכט, זענען מיר אנגעקומען אויף דער באן־סטאציע אין מאוטהויזן, פון וואנען מיר זענען געטריבן געוואָרן צופוס דורך די בערג־וועגן צום קאנצענטראציע־לאגער. די געמויערטע פעסטונגס־ווענט פון מאוטהויזען האבן אויף אונדז אנגעוואָרפן אן אימה. אלע האבן זיך שטארק געשראקן פארן נייעם אָרט.

נאכן אריינפירן אין לאגער, האָט מען אונדז נישט געפירט צו אנטלויזונג, ווי אלע אנדערע העפטלינגע, נאָר אריינגעפירט אין א ספעציעלן איזאלאציע־בלאק, וואָס איז געווען באשטימט פאר טויט־פארמשפטע. באלד איז געקומען דער ס"ס־אויפזעער איבערן דער־מאנט בלאק און אונדז געוואָרנט, אז מיר טארן נישט קוקן דורך די פענצטער, מיר דארפן זיך האלטן רואיק און נישט ארויסגיין אויפן הויף. ביים מינדסטן ריר וועלן די דריי וואכלייט, וועלכע היטן דעם בלאק, עפענען אויף אונדז א פייער.

אויסהערנדיק די וואָרנונג, איז פאר אונדז קלאָר געוואָרן, אז מיר זענען דאָ אריינגעפאלן אין זייער א שווערן לאגער און ס'איז א שטארקער ספק, צי מיר וועלן זיך פון אים קענען ארויסריסן לע־בעדיקע. מיר הויבן זיך אָן ארומקוקן און מיר דערזעען אויף די וועגט און אין די פענצטערס פיל קוילן־לעכער, אין אנדערע ערטער — אויפשריפטן פון מענטשן, אז אין דער דאטע האבן זיי דאָ פארבראכט די לעצטע שעהן פון זייער לעבן. די שטימונג איז ביי אלעמען געווען זייער א געדריקטע. צוליב דער שטארקער אויסגע־מאטערטקייט זענען מיר אניידערגעפאלן וויי געהרגעטע אין א שווערן שלאף.

אונדזערע ס"ד־שומרים האבן נישט געקענט קריגן די געהעריקע באקוועמלעכקייטן אין מאוטהויזענער קאנצענטראציע־לאגער, און האבן זיך דעריבער נישט געאיילט מיטן ארָאפנעמען פון די וואנאָ־

נעם די מאשינעם מיטן פאפיר. די באן־דירעקציע האט נישט געקענט האלטן אזוי לאנג קיין פארנומענע וואגנעם און געצוואונגען אונדזער־רע ס"ד־פירערס תיכף אויסצולאדן זיי.

ווידער זענען מיר איינגעשפאנט געווארן אין דער ארבעט פון אויסלאדן די שווערע משאות, וועלכע ס'איז אונדז אויסגעקומען צו טראגן היפש שטרעקעם אויף די אויסגעמאטערטע און הונגעריקע גופים. אבער פיל שווערער ווי די משאות זענען פאר אונדז געווען די טראגישע בילדער, וועלכע מיר האבן דא געזען פאר אונדזערע אויגן. איינע נאך די אנדערע זענען פארביי אונדז דורכגעפארן פול באלאדענע פורן מיט טויטע קערפערס, וועלכע מען פלעגט ווי גע־קוילעטע שפסן אריינווארפן אין קרעמאטאריע־קעלער. פון גאנץ ווייט האבן מיר נאך געהערט דעם זעץ פון קערפער אן דער צעמענטענער פאדלאגע.

דער קרעמאטאריע־אויוון האט געברענט א גאנצן מעת־לעת, זיינע פייער־צונגען האט מען געקענט זען זייער ווייט און דער ריח פון די געברענטע מענטשלעכע קערפערס האט פארסמט די לופט.

די האלב־טויטע העפטלינגע, וואס האבן געטאן די ארבעט פון פירן און ברענען די טויטע קערפערס, זענען אין א טאג אדער צווייי ארום שוין אליין געפירט געווארן דורך אנדערע צום קרעמאטאריע־אויוון, און אזוי איז עס געגאנגען טאג־אין טאג־אוים.

אין דער זעלבער צייט, ווען כמעט אלע מאוטהויזענער העפט־לינגע זענען ארומגעגאנגען האלב־טויטע און זענען געווען קאנדידאטן צו גיין היינט־מארגן אין קרעמאטאריע, איז אויסגעפאשעט געווארן א לאגער־וואך פון העפטלינגע, וועלכע האבן מיט זייער אויסזען אנ־געווארפן א פחד אויף יעדן פון אונדז.

אין די לעצטע שווערע וואכן, וואס אונדז איז אויסגעקומען דורכצומאכן אין לאגער, האט א טייל פון אונדזער קאמאנדע געפאר־בעט ביי דער באן, ביים אויסלאדן די דרוק־מאשינעם, וועלכע זענען אריינגעשטעלט געווארן אין א תבואה־שפייכלער. עטלעכע מאל איז דער דאזיקער גרופע געלונגען צו ברענגען פון שפייכלער אביסל ווייץ. די פרומע צווישן אונדז האבן עם פארביטן אויף א טייל פון זייערע ברויט־פארציעס און אויף אזא אופן צוגעגרייט א קליינעם קוואנטום ווייץ. די ווייץ האט מען אזוי לאנג געקלאפט מיט א האמער ביז ס'איז ארויסגעקומען מעל, פון וואס זיי האבן הארט פאר פסח

אויסגעבאקן מצות און דורך דעם געגעבן די מעגלעכקייט עטלעכע צענדליק יידן אפצוריכטן ביידע סדרים.

שפעט ביינאכט, ווען אונדזער וואך פלעגט פארלאזן דעם בלאק, האט מען אין וואשרוים געמאכט גרייט עטלעכע טישן, זיי באדעקט מיט וויים פאפיר און אנגעצונדן צווויי, אליין געמאכטע ליכט. פאר יעדן, וואם האט אנטיילגענומען אין סדר, איז געווען צוגעגרייט א קלייניע מצה. איינער פון אונדז האט מיט א געבראכענעם קול פארגעזאגט פון אן אליין געשריבענער הגדה און די איבעריקע האבן מיט טרערן אין די אויגן, מיט גרויס התמדה, נאכגעזאגט.

אזוי האט א קלייניע גרופע צום טויט פארמשפעטע יידן אפגעריכט ביידע סדרים אין קאנצענטראציע־לאגער פון מאוטהויזן.

אונטער א שווערן רעזשים און שטארקן הונגער האבן מיר אין מאוטהויזענער קאנצענטראציע־לאגער זיך אפגעמאטערט קנאפע זעקס וואכן.

שלוש

נאך פסח איז אונדזערע ס"ד־פירער געלונגען צו קריגן אן ארט פאר דעם געלט־פאבריקל אין ארבעטס־לאגער שליר, ביי דער באן־סטאציע רעדל־ציפ. אין אן אייליקן טעמפ האבן מיר אנגעהויבן צו פארלאדן צוריק אין די וואגנעס די מאשינעס, דאם פאפיר און צענדליקער געלט־קאסטנס. מיטן מאמענט ווען מיר האבן זיך שוין געפונען אויף יענער זייט פון שווערן מאוטהויזענער קאנצענטראציע־לאגער, האבן מיר זיך דערפילט פרייער. ס'איז געווען אנהויב פרי־לינג, די בוימער האבן שוין אנגעהויבן ארויסגעבן קנאספן, דאם גראז איז געווען גרין און די פויגעלעך האבן אזוי שיין געזונגען, אז דאם הארץ איז ממש צעגאנגען פון חיות. דער ווילן צום לעבן איז דעמאלט געווארן נאך שטארקער ווי שטענדיק. ס'האט זיך אזוי גע־וואלט דערלעבן דעם גליקלעכן סוף, וואם איז אין יענע טעג שוין געווען אזוי נאענט.

די שטרעקע פון מאוטהויזען ביז שליר איז געווען בסך־הכל ארום 90 קילאמעטער, דער נאנצער וועג איז אבער געווען אזוי שרעקלעך צעבאמבארדירט, דערהויפט לינץ און וועלס, אז די רייזע האט ביי אונדז געדויערט אנדערטהאלבן מעת־לעת. דעם נאנצן וועג האבן מיר געשעפט פרייד פון דעם, וואם מיר האבן געזען, און גע־גלויבט וואם אמאל פעסטער, אז דער סוף איז שוין נאענט.

אין שליר זענען מיר אנגעקומען פארטאג. דאס ארט האט אויף אלעמען געמאכט זייער א גוטן איינדרוק. דער גאנצער ארום איז געווען פריי, אן שום געמויערטע פארקאנעס, נאר א פארקאן מיט שטעכיקן דראט. אין פארגלייך מיט מאוטהויזען האט עס אויסגעזען ווי מיר וואלטן אריינגעפאלן אין א פרייען ארבעטס־פלאץ. די עטלעכע וואכן, וואס מיר האבן דא געארבעט, האבן מיר זיך טאקע געפילט א סך פרייער, ווי אין אלע ביז דעמאלט דורכגענאנגענע לאגערן.

אויף מארגן נאך אונדזער אנקום אין שליר זענען מיר צוגעטראטן אויפצושטעלן צוריק דאס פאבריקל. צו אונדזער גרויסער איבערראשונג, האבן צוזאמען מיט אונדז געארבעט שלירער ציווילארבעטער, וועלכע ס'איז אבער אנגעזאגט געווארן, אז זיי טארן נישט רעדן מיט אונדז. פון צייט צו צייט פלעגן זיי זיך דאך ארויסכאפן מיט א טרייסט־ווארט, אנדערע האבן אפילו געגעבן אנצוהערן, אז די טעג צו דער באפריאונג זענען געציילטע.

אין סאמע ברען פון דער ארבעט איז אנגעלאפן שטורעם־באנפירער קריגער, וואס איז שוין אכט וואכן נישט געווען אויף דער אונטערנעמונג. זיין באוויזין זיך האט ביי אונדז ארויסגערופן א גרויסע צופרידנקייט, ווייל אים האבן מיר געהאט צו פארדאנקען, וואס דאס פאבריקל ווערט צוריק אויפגעשטעלט. אים האבן מיר אין א געוויסער מאס אויך געהאט צו פארדאנקען, וואס מיר זענען לעבן געבליבן.

שטורעם־באנפירער קריגער האט געזען מיט אלע מיטלען צו טרייבן דאס פאבריקל וואס לענגער. ער האט, נאטירלעך, זיך געהאט אין זינען, ער זאל נישט דארפן גיין אויפן פראנט, לגבי אונדז האט ער אבער קיין שלעכטע כוונות נישט געהאט. וועו זיי וואלטן ביי אים יא געווען, האט ער אונדז שוין לאנג געקאנט ליקווידירן.

אין א שמועס, וואס ער האט געהאט מיט צוויי דייטשע יידן פון אונדזער קאמאנדע בעת זיין פלוצימדיקן קומען אין שליר, האט ער זיך אויסגעדריקט, כלומרשט אין א געלעכטער, אז אין א וואך ארום, וועו דאס פאבריקל וועט זיין אויפגעשטעלט, וועלן מיר אויך ארדנען א גראנדיעזע „רעמי־דעמי" (פייערונג). ס'איז אבער נאנץ מעגלעך, אז צו יענער צייט וועט איר שוין זיין די הערן פון דער לאגע און איך וועל טאנצן ווי איר וועט שפילן. די דאזיקע ווערטער האבן מיר צוגעגעבן א גרויסע באדייטונג און געווארט מיט אומגעדולד אויפן טאג פון אונדזער באפריאונג.

וועז דאס פאברוקל האט זיך נאך געבויט, איז געקומען א קא־מיסיע פון ציווויל־געקליידעטע נאצים, וועלכע האבן פארארדנט אויס־צוסארטירן און גרייט מאכן אלע גוטע באנקנאטן, וועלכע זיי וועלן מיטנעמען מיט זיך. די שלעכטע באנקנאטן דארף מען תיכף צוטרעטן צום פארברענען.

די דאזיקע ידיעה האט אונדז צעמישט: דאס הייסט, אז אויב מען גייט שוין פארווישן אלע שפורן פון אונדזער ארבעט, וועט מען דען אונדז, די לעבדיקע עדות, לאזן לעבן? און ווידער זענען מיר ארומגענגען צעטומלטע און געווארט אויף א נייעם נס.

אונטער דער אויפזיכט פון אונדזער וואך זענען מיר צוגעטראטן צו פארברענען די באנקנאטן אין דריי אויוונס, וואס האבן געברענט טאג און נאכט. דעם אט האט מען פארגראבן אין טיפע גריבער. וועז א ס"ד־שומר פלענט באמערקן אינם אש א נישט גוט פארברענט שטיקל, פלענט ער עם ברענגען צוריק אין אויוון. קיין שום שפורן פון אונדזער ארבעט האבן נישט געטארט פארבלייבן.

אין משך פון א וואך אינטענסיוועז ארבעט האבן מיר פאר־ברענט הונדערט מיליאן פונט אין געלט אוז א סך קאסטנם מיט פאר־שידענע פאלשע דאקומענטן.

די ציווויל־ארבעטער, וואס האבן צוזאמען מיט אונדז געארבעט, גיבן איבער ידיעות איינע סענסאציאנעלער פאר דער צווייטער: פעלד־מארשאל גערינג איז אראפ אין דעמיסיע, אדמיראל דעניץ האט פאר־נומען זיין אמט, די סאוויעטישע חיילות זענען שוין אין טיילן פון בערלין, און אז די ענגלענדער מיט די אמעריקאנער שטייען 80 קילא־מעטער פון שליר.

העם מערדערם פגירה

מיטוואך, דעם 1־טן מאי 1945, אין די נאכמיטאג־שעהן, דער־זענן מיר פלוצים, אז אויף דער געביידע פון דער לאגער־קאמענדאנ־טור הענגט די היטלער־פאן אראפגעלאזן אויף דער העלפט. וואס האט דא געקאנט פאסירן? עטלעכע פון אונדז רעדן מיט א ציווויל־ארבע־טער; א דענישער ייד פון אונדזער קאמאנדע כאפט א שמועס מיט א דענישן ס"ס־מאן. ביידע גיבן איבער, אז היטלער איז אומגעקומען אין די קאמפן פאר בערלין.

נישט געקוקט דערויף, וואָס ביידע מקורים זענען געווען באַ־גלויבטע, האָבן נאָך פונדעסטוועגן אַלע געספּקט אין זייער ריכטיקייט. מיר האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט, אז אַ מינוט נאָכן וועלט־רוצחם טויט, וועט תיכף קומען אַ קאַרדינאַלע ענדערונג אין אונדזער לאַגע. דאָ איז אָבער קיין זאַך נישט געווען צו באַמערקן. ס׳האָט זיך אַלץ גע־פירט ווי פריער. מיט דער גרעסטער שפּאַנונג וואַרטן מיר אויף די וויטערדיקע געשעענישן.

אין דערוואַרטונג פון דאָס שרעקלעכסטע

אַזוי גער 6 פֿאַרנאַכט פֿאַראַרדנט הויפּט־שאַרפירער וואַרנער, אז 9 אין אָוונט זאָלן אַלע זיין אין בלאָק, ווייל ער ווייל אָפּגעבן אַ וויכטיקע מעלדונג. אַלעמענס הערצער זענען פול מיט שרעק און דערוואַרטונג. צו דער צייט זענען מיר אַלע געשטאַנען גרייט אויסצו־הערן די מעלדונג, וואַלכע דער הויפּט־שאַרפירער הויבט אָן מיט אַ געבראָכענער שטימע, נישט ווי מיר זענען ביז אַהער געוואוינט גע־וועז פון אים צו הערן. ער זאָגט, אז דער פּראָגט האָט זיך דערנענטערט צו שלעכט און מיר מוזן ציען וווייטער אין די בערג. מיר וועלן איינ־געטיילט ווערן אין דריי גרופּעס, ווייל מער ווי איין אויטאָ האָט ער נישט אויף איבערצופירן אונדז. די ערשטע גרופּע וועט פֿאָרן 9 פרי, די צווייטע נאָכמיטאָג און די דריטע אין אָוונט; די מאַשינעס און פֿאַפּיר בלייבן אויפן אָרט, ווייל עס זענען נישטאָ קיין אויטאָס זיי אַוועקצופירן. מיר האָבן זיך אויך דערוואוסט, אז די הונדערט קאַסטנס גוטע באַנקנאָטן האָבן זיי שוין אָפּגעפירט אין אן אומבאַוואוסטער ריכטונג.

די דאָזיקע מעלדונג האָט אונדז זייער דערדריקט. ס׳האָט אוים־געזען, אז מען פירט אונדז מאָרגן אומבערגען. קיינער פון אונדז האָט נישט געוואָלט זיין אין ערשטן טראַנספּאָרט. דער בלאָק־עלטסטער האָט זיינע נאָענטע מענטשן באַשטימט צום דריטן טראַנספּאָרט. די ביאַליסטאָקער גרופּע, מיט נאָך 45 יידן, זענען באַשטימט געוואָרן אָפּצופאָרן מאָרגן 9 פרי. די גאַנצע נאַכט איז קיינער פון אונדז נישט געשלאָפן. מיר האָבן דערוואַרט דאָס שרעקלעכסטע.

דאָנערשטיק, דעם 2־טן מאי 1945, אין דער פרי, יאָגט מען אונדז אויף גיך אַרויף אויפן אויטאָ. אַלע נעמען מיט זייערע בסלל שמאַטעס. דער אויטאָ איז אָבער צו קליין אויפצונעמען אַזוי צאָל

מענטשן מיט זייערע פּעקלעך. פּאראדנט דער הויפּט־שאַרפּירער, אז מען זאל דערווייל איבערלאזן די זאכן דאָ און א פּור וועט זיי שפּעטער צוברענגען. קיינער רירט זיך אָבער נישט פון אָרט. לויפט ער אַרויף מיט א שטעקן אויפן אויטאָ און יאָגט אַלעמען אַראָפּ. ערשט נאָכדעם לאָזט ער אייניציקווייז אַרויף אויפן אויטאָ, נאָר אָן די זאכן.

עס איז פּאר אַלעמען געווען קלאָר, אז וויבאַלד מען פּירט אָן די זאכן, גייט מען אונדז געווים אומברענגען, דאָך זענען אַלע געגאַנגען אויפן אויטאָ. דער אויטאָ איז געלאָפּן מיט א גרויסער שנעלקייט; דער וויגט און דער שניי, וואָס האָט דעמאָלט געשאָטן, האָבן דורכגענומען דעם גאַנצן קערפּער. די עסטרייכישע יידן, וואָס האָבן גוט געקענט די דאָרטיקע געגנט, האָבן געקוקט צי מען פּירט אונדז נישט קיין מאוטהויזען צו פּארניכטן. ווי נאָר מיר האָבן געמיטן דעם דאָזיקן וועג, האָבן זיי אונדז געטרייסט, אז עס זענען נאָך פּאראַן האָפענונגען און מיר זאָלן נישט פּאַרלירן דעם מוט.

עבענזע

צוויי אזיגער בייטאָג זענען מיר אָנגעקומען צום פּארניכטונגס־לאָגער עבענזע. דאָרטן זענען מיר געשטאַנען א לענגערע וויילע פּאַרן לאָגער־טויער, וויל מ'האָט אונדז נישט געטאָרט האַלטן אין אַלגעמיינעם לאָגער, זענען מיר אריינגעפּירט געוואָרן אין פּאָדער־שטיבל פון דער באָד ביי די ס"ס־באראַקן.

די, וואָס זענען פּארבליבן אין שליר־לאָגער, האָבן נישט אַנדערש געטראַכט, אז מיר זענען געפּירט געוואָרן אויף אומקום. וועג זיי האָבן אפילו געזען, אז א פּור האָט אַוועקגעפּירט אונדזערע פּעקלעך, האָבן זיי אויך נישט געגלויבט און געטראַכט, אז דאָס איז אַלץ אָפּ־נאַרעריי. זיי זענען אָבער פּונקט ווי די ערשטע גרופּע אַרויפּגעטריבן געוואָרן אויפן זעלביקן אויטאָ און זענען שפּעט אין אָוונט אָנגעקומען קיין עבענזע און אריינגעוואָרפן געוואָרן אין אונדזער ענגן צימער. מיר האָבן זיך צוזאַמען געפּריט, וואָס מען זעט זיך נאָך לעבעדיקע.

די ניי־געקומענע האָבן אונדז דערציילט, אז אין שליר איז א גאַנצע איבערקערעניש. די לאָגער־מאַנאַזינען זענען דורך דער ציווילבאַפעלקערונג צעראַבירט געוואָרן און עס גייען אַרום שטאַרקע קלאַנגען, אז אָט־אָט און עס קומען דאָרטן אריין די אמעריקאַנער. זיי האָבן

אויך איבערגענעבן, אז די עטלעכע און דרייסיק יידן, וועלכע זענען נאָך דאָרטן פארבליבן, האָבן באשלאָסן, אז מיטן גוטן ווילן וועלן זיי זיך נישט לאָזן פון דאָרטן אוועקפירן.

פון דער דענערווירטקייט האָט קיינער קיין אויג נישט געקענט צומאכן. אז ס'איז געווארן ליכטיק, האָבן מיר דורך די פענצטער געזען, ווי עס שלעפן זיך קאָלאָנעס האלב־טויטע שקלאפן, ס'רוב פון זיי יידן. אייגער פירט דעם צווייטן אונטערן אָרעם און אלע צוזאמען זענען זיי אוים ווי לעבעדיקע מתים. א שרעקלעך בילד.

עלפטער קאפיטל

די באפרייאונג

פרייליעכע ידיעות

דער פרימארגן פון 4־טן מאי 1945 האָט געבראכט גוטע ידיעות. אייניר פון אונדזערע ס"ד־שומרים, אין עלטערער דייטש פון סודעטן־גענט, וועלכער האָט זיך די גאנצע צייט געהאלטן אנשטענדיק לגבי אונדז, האָט דערציילט איינעם פון די טשעכישע יידן, אז ער איז די לעצטע טעג ארומגענגען מיט גרויס זארג, וויל מען האָט אונדז געוואלט פירן צוריק אין מאוטהויזן צו פארניכטן. אין דער לעצטער מינוט איז אבער געקומען אן ענדערונג. ער פארזיכערט, אז היינט־מארגן וועלן מיר שוין זיין פריי.

אויך אנדערע שומרים האבן איבערגענעבן פרייליעכע בשורות. די ספעציעלע לאגער־וואך, וואס האָט אונדז געהיט, זאגט, אז די טעג פון דער באפרייאונג זענען נאענט: אויפן הויף האבן מיר געזען, ווי די ס"ס־„נאטשאלסטוואָ" ברענען זייערע דאקומענטן. אין דעם מאמענט פליט דורך א געראנק, אז די בלוטיקע עפאכע פון די היט־לער־גזלנים, וואס האבן אנגעהויבן זייער הערשאפט מיט פייער, דורכן אונטערצינדן דעם רייכסטאג, וועט פארענדיקט מיט פייער.

נאך אן איבערריים פון פערצן וואכן דערהערן מיר פלוצים דורכן ראדיא פון ס"ס־בראקן א מעלדונג, וואס איז איבערגעחזרט נעוואָרן אלע פערטל שעה. די מעלדונג האָט אנגעזאגט דער עסטרייכישער באפעלקערונג, אז דער גאוליייטער פון אויבער־עסטרייך וועט 12,30 רעדן אין ראדיא.

מיר האבן פארשטאנען, אז אויב א מעלדונג וועט אזוי אפט איבערגעחזרט, וועט זי אן שום ספק זיין פון זייער א וויכטיקן בא־טייט. מיט דער גרעסטער שפאנונג און אומגעדולד האבן מיר אלע געוואָרט אויף דער באשטימטער שעה.

פונקט 12,30 האָט ביי אונדז געהערשט א טויטע שטילקייט.

אלע זענען געווען אנגעשטרענגט אויפן העכסטן גראד. דער גאוליטער הויבט אן זיין מעלדונג מיט דעם, אז די אמעריקאנער ארמיי דער־נענטערט זיך צו לינץ און כדי די באפעלקערונג זאל נישט דערפן ליידן קיין נויט, האט ער פארארדנט, אז די בריקן איבערן דונאי זאלן נישט אויפגעריסן ווערן און אלע לעבנסמיטל־באטריבן זאלן ארבעטן נארמאל. ער האט אויך צוגעגעבן, אז ביי לינץ וועלן נישט פארקומען קיין קאמפן, וויל אלע מיליטער־טיילן, אונטער זיין אנפירונג, וועלן אריבערגעוואנדרן ווערן אויף אנדערע פראנטן אפצוהאלטן דעם דראנג פון די סאוויעטישע חיילות.

אינם גאוליטערס רעדע האבן מיר דערפילט די ערשטע שריט צו דער קאפיטולאציע. די שטימונג איז ביי אונדז געווארן זייער א געהויבענע. אלעמענס הערצער קלאפן שטארקער פון אויפרעגונג און פרייד אין דערוואַרטונג פון דער באפרייאונג.

דער נאצישער באַרג אַראָפּ

עטלעכע שעה נאכן גאוליטערס מעלדונג האט זיך אנגעהויבן א פיבערהאפטע עוואקואציע פון דער לאגער־וואך. איינער נאכן אנדערן האבן העכערע און נידעריקערע געשטאפּ־ און ס״ס־באנ־דיטן מיט די רוק־זעק אויף די פלייצעס אנגעהויבן פארלאזן זייערע באראקן.

אבער־שארפירער יאנסי, וואס איז דאָ געווען דער הויפט־באלע־באס, וויל פארריכטן זיין שלעכטן נאמען, וואס ער האט געהאט ביי אונדז, לויפט ער ארײַן יעדע האלבע שעה אין באראק מיט עפעס א חפץ, וואס ער ברענגט פון די פארלאזענע ס״ס־באראקן און וויל זיך דורך דעם אינקויפן אין אונדזער פריינדשאפט. ער זעט שוין קלאר, אז די שעהן פון דער היטלער־ממשלה זענען געציילטע. וואס א שעה ווייטער ווערן די ס״ס־באראקן שיטערער און די געשפאנטקייט ביי אונדז — שארפער.

דעם זעלביקן טאג, שפעט ביינאכט, מעלדעט אונדז אבער־שאר־פירער יאנסי, אז ער האט דערהאלטן א ידיעה, אז פון דער דריטער גרופע, וועלכע גייט צו פוס, האבן צוויי פרובירט אנטלויפן. איינער פון זיי איז דערשאסן געווארן און דער צווייטער לינט אין שפיטאל. ער וואַרנט אונדז דעריבער, אז קיינער זאל זיך נישט דערוועגן צו מאכן אזעלכע פרואוון, וויל אלע וועלן דערפאר באצאלן זייער טייער.

די דערמאָנטע מעלדונג אין די לעצטע גורל־שעהן פון אונדזער לעבן האָט פֿאַרוואַנדלט דעם אַזוי האָפֿנונגפֿולן טאָג אין אַ טרויער־נאַכט.

ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, זענען טאַקע צוויי חברים אונדזערע אַנטלאָפֿן, מ׳האָט אָבער קיינעם נישט דערשאָסן און קיינעם נישט געכאָפּט.

אין דער נאַכט פון פּריימיק אויף שבת האָט מען אויך נישט געקענט שלאָפֿן. ווי נאָר ס׳איז געווואָרן טאָג זענען שוין אַלע אויף די פֿיס. מען דערווייסט זיך, אַז די נאַכט האָט קיינער אין לאַגער נישט געאַרבעט. די שטימונג ווערט ווידער אַ געהויבענע. די לעצטע ס״ס־שומרים פֿאַרלאָזן זייערע בארַאקן, אויך אונדזער ספּעציעלע ווערט קלייבט זיך אַוועקצוגיין, אָבער־שאַרפּירער יאַנסי פֿרוואַווט אויפֿטענען מיט זיי, זיי זאָלן דאָ פֿאַרבלייבן און איבערנעמען די שמירה איבער אונדז. ער באַקומט אָבער אַ תשובה, אַז זיי זענען מלחמה־אינוואַליդן און קענען עס נישט מאַכן. ער פֿועלט ביים לאַגער־קאָמענדאַנט, ער זאָל אונדז דערלויבן אַרויפּצוגיין אין אַלגעמיינעם לאַגער.

די מעלדונג, אַז מיר ווערן אַריבערגעפֿירט אין אַלגעמיינעם לאַגער, ווערט דורך אונדז אויפֿגענומען מיט אויסערגעוויינלעכער פֿרייד. מיר וואַרטן מיט דער גרעסטער אומגעדולד אויף דער שעה, ווען מיר וועלן שוין ענדלעך אַרויסגיין פון דער איזאָלאַציע.

די ווייסע פֿאָן אויפֿן קרעמאַטאָריע־קוימען

אַן ערך אַ שעה נאָך דער מעלדונג לויפֿט אַריין דער אָבער־שאַרפּירער, הייסט אונדז פֿאַרפֿאָקן די פֿעקלעך, אַרויסגיין אויפֿן הויף און זיך אויסשטעלן אָנשטענדיק צו פּינף מאַן אין א רייִ. אין דער שפּיץ פון אונדזער קאָלאָנע מארשירן דער אָבער־שאַרפּירער מיט אַן אַלטן ס״ס־מאַן. גייענדיק האָבן מיר זוכה געווען צו זען ווי אויפֿן קרעמאַטאָריע־קוימען פון עבענזער לאַגער ווערט אויפֿגעהאָנגען אַ ווייסע פֿאָן. דער היסטאָרישער אָקט אַרויסגערופֿן ביי אונדז אַ ספֿאַקטאַנעם הילכיק אויסגעשריי: „זאָל לעבן די פּרייהייט!״ די שמחה צוויישן אונדז אין יענע מינוטן איז זייער שווער צו באַשרייבן. מ׳האָט זיך געדריקט די הענט, געקושט זיך, געוואָנטשן „מזל־טוב״ און פון אַלעמענס אויגן האָבן זיך גענאָסן טרערן פון פרייד.

אַלע צוזאַמען

פּאַרן לאַנגער־טויער טרעפן מיר שטיין אַ גרעסערע גרופּע ס"ס־לייט, פּולּ באַלאַדן מיט זייער געפּעק. עס רייסט זיך אונדז ווידער אַפּ אַ שטיק האַרץ, טאַמער פּאַלן מיר אריין צו זיי אין די־הענט. די ס"ס־באַנדיטן האָבן שוין אָבער אַנדערע דאגות, זיי קוקן אפילו נאָר־נישט אין אונדזער זייט, מיר גייען זיי פּאַרבי און קומען צו הארט צום לאַנגער־טויער. דער לאַנגער־קאַמענדאַנט, וואָס איז שוין אַליין גע־שטאַנען גרייט אַוועקצוגיין, האָט פּאַרגעסן, וואָס ער האָט אָפּגערעדט מיטן אָבער־שאַרפירער און האָט לכתחילה אונדז נישט געוואָלט אַרײַנלאָזן. נאָך אַן אויפּקלערונג עפּנט ער פּאַר אונדז דעם לאַנגער־טויער און מיר מישן זיך אוים מיט די צענדליקער טויזנטער העפּט־לינגע, וואָס האָבן שוין דעם טאָג אַרומגעשפּאַצירט ווי האַלב־פּרייע מענטשן.

אונדזער באַווייזן זיך אין עבענזע־לאַגער אין די לעצטע שעהן פּאַר דער באַפרייאונג האָט אַרויסגערופן אַ בייז וואונדער ביי די עבענזערער יידישע העפּטלינגע. זיי זענען אונדז נאָכגעלאָפן מיט קולות: „יידן, פון וואַנען קומט איר? פּאַרוואָס טראָגט איר הָר? פּאַרוואָס גייט איר אָנגעטאָן ציווייל? פון וואַנען האָט איר פּעקלעך?" מיר האָבן גלייך באַפרידיקט זייער נייגיר. די מאַסע אַרום אונדז איז כסדר געוואַקסן און געוואַרן אַלעמאָל גרעסער און די לאַנגער־וואַך האָט זיי געמוזט מיט גוואַלד פּאַנאַנדערטרייבן. מען פּירט אונדז אין דער לאַנגער־באַד און מיר באַדן זיך דאָרטן אוים ביי אַביסל פּרייערע באַדינגונגען; פון דאָרטן ווערן מיר אָפּגעפּירט אין אַ בלאָק. צוליב דער גרויסער צאָל העפּטלינגע, וואָס זענען אַהער עוואַקואירט געוואָרן פון פּאַרשידענע לאַגערן, מוז מען שלאָפן צו צווייי אין אַ בעט.

די זאַרג פּאַר דער געבליבענער דריטער גרופּע לאָזט אונדז אָבער נישט שלאָפן. מיר זענען זייער אומרואיק וועגן זייער גורל. מיר קענען אָבער נאָרנישט העלפן. דעם זעלביקן טאָג, שפּעט אין אָוונט, זענען זיי אָנגעקומען אין עבענזע און צו אונדזער שמחה איז נישט געווען קיין גרענעץ.

נאָך דער הארציקער באַגעגעניש דערציילן זיי אונדז, וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט. צוליבן גרויסן כאַאָס, וואָס האָט זיך געשאַפן אין שליר, איז שוין קיין אויטאָס אויף אָפּצופירן זיי קיין עבענזע

נישט מעגלעך געווען צו באקומען. דער הויפט־שארפירער האט באפוילן זיי זאלן גיין צופוס. זיי האבן אים דערקלערט, אז זיי זענען איבערצייגט, אז די ערשטע צוויי גרופעס זענען שוין אומגעבראכט געווארן, טא צו וואס דארף ער נאך שפילן מיט זיי די קאמעדיע, — זאל ער טאן וואס ער וויל — זיי וועלן פון דאנען נישט אוועקגיין. ער זעט דאך, האבן זיי אים אפן געזאגט, אז די מלחמה איז פארשפילט, צו וואס דארף ער נאך נעמען אויף זיך די פאראנטוואָרטלעכקייט פארן אומברענגען עטלעכע און דרייסיק יידן; זאל ער בעסער זיי פריילאזן און פאר דער דאזיקער גוטער טאט וועלן זיי זיך באמיען נאך דער באפרייאונג לייכטער צו מאכן זיין גורל.

זיערע רייד האבן אבער אויף אים נישט געווירקט. ער האט געהאלטן אין איין פארזיכערן, אז אלע לעבן, אז ער קען אנדערש נישט האנדלען און ער מוז זיי צושטעלן דארטן, וואו די צוויי גרופעס געפינען זיך. א טייל האבן אים אנגעהויבן גלויבן און דער וויידערשטאנד איז אפגעשוואכט געווארן. זיי האבן אנגעהויבן גיין צופוס, מען איז אבער געגאנגען זייער לאנגזאם. אויפן גאנצן וועג האבן זיי געהאלטן אין איין איינטענהן מיטן הויפט־שארפירער ער זאל זיי פריילאזן. דערווייל האבן צוויי פון דער גרופע אויסגענוצט א פאסיקן מאמענט און זיי האט זיך איינגעגעבן צו אנטלויפן. דער הויפט־שארפירער איז געווארן ווילד ווי א טיגער און האט אנגעהויבן דראען מיט קאנסעקווענצן. ער האט אבער זיינע דראָונגען נישט אויסגעפירט. די איבעריקע האבן אים געזומען אויפקלערן, אז מיטן מאמענט וען צוויי פון זייערע חברים זענען אנטלאפן, וועט שוין דער סוד פונם פאברייקל במילא אויפגעדעקט ווערן, איז פארוואס זאל ער זיי ווייטער פירן און אומברענגען? דער הויפט־שארפירער האט זיך אבער געהאלטן ביי זיינם, אז ער פירט זיי נישט אומברענגען, אז אלע וועלן בלייבן לעבן.

אזוי האבן זיי זיך געשלעפט צוויי מעת־לעת. קומענדיק צום לאגער אין עבענזע, האבן זיי נישט געוואלט ארייגגיין אינעוויניק ביז מ'וועט נישט ארויספירן צו זיי עטלעכע פון זייערע חברים. אט אזוי טענהנדיק, האבן עטלעכע פון דער גרופע באמערקט די וויסע פאן אויפן קרעמאטאריע־קוימען און האבן גלייך באשלאסן ארייגצוגיין אין לאגער.

דער זיינער איז שוין 12 ביינאכט, אבער ווער קלערט ווענן שלאפן! מען האלט זיך אין איין דערציילן, ווי אזוי עס זענען דורכ־

געגאנגען די היסטאָרישע טעג. אויך ביי די איבעריקע זעקס הונדערט העפטלינגע פונם זעלביקן בלאָק איז א געהויבענע שטימונג און קיינעם נעמט נישט קיין שלאָף.

אזיגער 1 ביינאכט איז אריינגעקומען אין בלאָק דער נייער לאָגער־פירער און געמאָלדן, אז פון מארגן אן וועלן די עסן־פאָרציעס פארטאָפלט ווערן. ס'איז אויך מעגלעך, אז אין משך פון דער וואָך וועלן אלע שוין באקומען עסן צו זאט. די דאָזיקע בשורה האָט ביי די שרעקלעך פארהונגערטע מענטשן ארויסגערופן א גרויסע שמחה.

די נאכט איז דורכגעגאנגען אין געוואלטיקער שפאנונג. מען האָט געווארט מיט דער גרעסטער אומגעדולד אויפן מארגנדיקן טאָג. מען האָט זיך געריכט אויף די אמעריקאנער מיליטער־טיילן, וואָס וועלן באפרייען דעם לאגער.

פריי!

איידער ס'איז נאָך געווארן גוט ליכטיק, זענען שוין אלע געווען אויף די פים. זונטיק, דעם 5־טן מאי, 1945, 10 אזיגער אין דער פרי, זענען די לאגער־פלעצער געווען שווארץ פון מענטשן־מאסן. מיט דער גרעסטער געשפאנטקייט האבן אלע אפגעווארט די אמעריקאנער. פלוצים הויבט מען אן צו לויפן צום אפעל־פלאץ. פון דער ווייטנס זעט מען ווי טאנקען באווענגן זיך צום לאגער. אלע באראָק־דעכער און פארקאנעס ווערן מאָמענטאל געדיכט באזעצט. די טאנקען שארן זיך צום לאגער־טויער, וואָס איז באפוצט מיט בלומען־קרענץ, מיט באגריסונגס־פלאקאטן און מיט די פענער פון די זיגעריש מלוכות. מיט אמאל: הונדערטער האלב־טויטע, פרייע מענטשן, דא נישט לאנג פארשלאסענע שקלאפן, ריסן זיך אפ מיט פרייד אויסגעשרייען פון זייערע ערטער, כאפן זיך ארויף אויף די טאנקען און הויבן אן אויסקושן אלע גלידער פון די טאנקיסטן. די לופט ווערט ווי עלעקטריזירט. ווען די טאנקען זענען דורך דורכן טויער האָט א מענטש־לעכער ים פון טויזנטער באפרייטע קנעכט זיך א לאז געטאן, ארויסגעכאפט די טאנקיסטן פון די מאשינעס, זיי געטראגן אויף די הענט און געוואָרפן אין דער הויך ווי פילקעס. טויזנטער אנדערע מענטשן־שאטנס האבן שפעטער איבערגעחזרט דאָס זעלבע. די פרייד־אויסגעשרייען זענען דערנאנגען צום הימל. מענטשן זענען געווארן פריי!

שוין העכער צווישן שעה צייט ווי עס דויערט דער ארציקער

קבלת־פנים פאר די טאנקיסטן. איבער די לאנער־פלעצער גייט אן א גרויסע שמחה. נעכטיקע קאנדידאטן צום פארגאזן וואהרפן זיך איינער דעם אנדערן אויף די העלדזער. מען קושט זיך און מען באגיסט זיך מיט טייכן טרערן פון פרייד און פון צער פאר די נאענטסטע, וועלכע האבן דעם באפרייאונגס־טאג נישט דערלעבט.

די צוואנציק טויזנט העפטלינגע, וואס האבן זיך פאר דער באפרייאונג געפונען אין עבענזע, וואלטן געווים אומגעקומען, אין די לעצטע שעהן, וועו נישט זייער דרייסטע האלטונג.

צוויי טעג פאר דער באפרייאונג האט דער לאגער־קאמענדאנט דערקלערט אויפן אפעל־פלאץ פאר אלע העפטלינגע, אז ארום לאגער וועלן פארקומען שלאכטן און קוילן קענען ארויפאלן אין די באראקן. ער לייגט דערביבער פאר, אלע זאלן ארויינגיין אין די בארג־הוילן, וואו זיי וועלן זיין זיכערער מיט זייערע לעבנס.

די נידערגעשלאגענע שקלאפן האבן אבער זייער גוט געקענט זייער מערדער־קאמענדאנט און געוואוסט וואס פאר א „גוטער פריינד" ער איז זיי. זיי האבן אויך געפילט, אז די באפרייאונג שטייט שוין פארן טויער און האבן אלע אין איין קול אים דערקלערט, אז זיי וועלן פאר קיין פאל אין די בערג־הוילן נישט גיין.

די כוונה פון לאגער־קאמענדאנט איז געווען אויפצורייסן די בערג צוזאמען מיט די צוואנציק טויזנט העפטלינגע. נאר א דאנק זייער ענערגישער האלטונג האט זיך דער טיוולאנישער פלאן פון מענטשן־פרעסערישן קאמענדאנט נישט איינגענעבן און אלע זענען געראטעוועט געוואָרן פון א זיכערן טויט.

נ ק מ ה

נאכן הארציקן קבלת־פנים זענען ארויסגעלאפן פון לאגער הונגערטער העפטלינגע און האבן אנטוואפנט די וואך, וועלכע איז באשטאנען פון עסטרייכישע פאלקס־שטורמיסטן, וועלכע האבן פרייוויליק געזומען אויף זיך די אויפגאבע אפצוהיטן די אָרדנונג אין איבערגאנגס־טאג.

אין דער זעלביקער צייט האבן אנדערע העפטלינגע, וואס זענען נאך געווען ביי די כוחות, אנגעהויבן אויפזוכן די קנעכטישע באנדיטן פון די העפטלינגע. פאר אלעמען פון זיי איז געקומען די שעה פון נקמה. אין יעדן ווינקעלע פון לאגער זענען זיי דערהרגעט און פארשטיינערט געוואָרן.

אינם זעלביקן טאָג האָט זיך געשאפן א נייע לאַנער־פירונג, וואָס איז באשטאנען ס׳רוב פון פאָליטישע ארעסטירטע פון פארשידענע לענדער. זיי האָבן פון זיך אויסגעקליבן א טריבונאל און נאָך אין דער זעלביקער נאכט ארויסגעטראָגן זייער אורטייל איבער די שענדלעכע מיטהעלפער פון די נאַצי־מערדער. פאר זייערע פארברעכערישע מעשים זענען זיי פארברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. צווישן די פארברענטע זענען אויך געווען א צאָל יידן.

די ערשטע נאכט נאָך דער באפרייאונג האָט קיינער נישט געקענט שלאָפן. מען איז געזעסן צוגעטויעט אייגער צום צווייטן און זיך אראָפגערעדט פון די צעוויטיקטע הערצער. יעדער אייגער האָט געשפירט, אז ערשט איצט וועט מען פון דאָם ניי אָנהויבן פילן די שרעקלעכע טראָגעדיע, וואָס עס האָט אונדז געטראָפן. מען האָט זיך אָנגעהויבן אפגעבן א דין־וחשבון וועגן דער איינזאמקייט אין וועלכער מען איז געבליבן, וועגן די נאָענטסטע, וואָס מען האָט פארלוירן און וואָס עס דערוואַרט אונדז אין דער צוקונפט.

אָרום 2 ביינאכט ברעכט פלוצים אויס א שרפה אין די שכנישע ס״ס־באראקן, אין וועלכע עס זענען געווען א סך אויפרייס־מאַטעריאלן. די שטארקע אויפרייסן האָבן אלעמען איבערגעשראָקן. דער ערשטער געדאנק איז געווען, אז עס קומט פאר א קאמף פון אמעריקאנער מיט א גרופע פארבאהאלטענע ס״ס־באנדיטן. ס׳איז אָבער געווען א פשוטער צופאל פון פארלאָזענעם פייער און אָרום 4 פאַרטאָג איז געלונגען די שרפה צו לאָקאליזירן. ערשט וועז די פויגלען האָבן אינם פרילינגדיקן פרימאָרגן געזומען זינגען זייער מאָרגן־תפילה, זענען מיר אַנידערגעפאלן אויף אונדזערע געלעגערס און אייגעשלאָפן דעם שלאָף פון באפרייטע.

וואָכנשטילשטאַנד

אין די פרימאָרגן־שעהן פון 8־טן מאי האָבן זיך די סירענעס פון מערערע פאבריקן פאנאנדערגעלאָזן מיט לאַנג־טאָניק פייפעריי. באלד אין אָנהויב האָבן מיר נישט געקאָנט באגרייפן, וואָס דאָס קען באדייטן. מיר האָבן אָבער פארשטאנען, אז דאָס מוז זיין אן אָנזאָג פון עפעס א וויכטיקער געשעעניש, גאנץ מעגלעך, אז דאָס איז אן אָנזאָג, אז די וועלט־שחיטה איז געענדיקט. שפעטער האָבן די יידן, וואָס זענען געקומען פון דעם נאָענט ליגנדיקן שטעטל עבענזע, איבערגעגעבן, אז עס איז אונטערגעשריבן געוואָרן דער וואָכנשטילשטאַנד,

און אז איבער די שטעטלשע בנינים פלאטערן ווייסע און נאציאנאל-עסטרייכישע פענער.

די גוטע בשורה פונם געשלאסענעם וואפנשטילשטאנד האט ווידער ביי אלעמען ארויסגערופן גרויס פרייד. ס'האט זיך געשטארקט די האפנונג, אז עס וועט אין גיכן ווערן א פרייע וועלט און יעדער איינער וועט קענען פארלאזן דעם לאגער און פארן זוכן זיינע נאענטסטע, וואס האבן זיך אפשר אויך געראטעוועט.

די בריידער-קברים אין עבענזע

דער עבענזע-לאגער, וואו איך בין באפרייט געווארן, האט געהערט צום פארניכטונגס-לאגער מאוטהויזען און האט זיך געפונען אויף דער טעריטאריע פון געוועזענעם עסטרייך. אבער אויך אין עבענזע זענען צענדליקער טויזנטער פון אונדזער פאלק און פון אנדערע פעלקער געמארדעט און פארברענט געווארן. די אומגליקלעבע איז דארט אויסגעקומען צו ארבעטן ביי די פארשידנסטע שווערע ארבעטן, ווי ביי שטיין-האקן און ביים גראבן טיפע בארג-היילן, וואו עס זענען אויסגעבויט געווארן ריזיקע פאבריקן. באקומענדיק פארן טאג ארבעט נאר 15 דעקא ברויט מיט אביסל וואסערדיקע זופ און שטענדיקע קלעפ, זענען זיי געפאלן ווי די פליגן. דער ארטיקער קרעמאטאריע-אויוון פלעגט נישט באווייזן צו פארברענען די אומגעקומענע דורכן טאג.

וועו די אמעריקאנער זענען אריין, האבן זיי געטראפן ליגן אין מתים-שטיבל א בארג מיט העכער 500 אומגעקומענע. די אמעריקאנער האבן עס פאטאגראפירט און פארארדנט די עסטרייכישע ציווילבאפעלקערונג פון שטעטל עבענזע מען זאל זיי מקבר זיין אויף אן אנגעזעענעם ארט אין זייער שטעטל. גלייך אין דער ערשטער וואך נאך דער באפרייאונג האבן עם די עסטרייכער פינקטלעך אויסגעפירט. אין די דאזיקע בריידער-קברים ליגן קדושים פון פארשידענע לענדער און פון פארשידענע גלויבנס.

צוועלפטער קאַפּיטל

סך־הכלל

דער אומקום פון די לעצטע רעשטלעך ביאַליסטאָקער יידן

(אויפן סמך פון צונויפגעקליבענע ידיעות ביי די געציילטע לעבן געבליבענע)

אין עבענזע האָב איך זיך געטראָפן מיט אַ צענדליק ביאַליסטאָקער פון פארשידענע לאָגערן. אין אַנדערע לאָגערן, דורך וועלכע איך בין נאָך דער באַפרייאונג דורכגעגאַנגען, האָב איך זיך אויך געטראָפן מיט ביאַליסטאָקער. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט, אויסגעפרעגט און די באַקומענע אינפֿאָרמאַציעס קאָנטראָלירט.

די לעצטע טעג פון דער נאַצישער ממשלה אין ביאַליסטאָק

דער סאָוויעטישער פֿאַראויסמאַרש האָט זיך ביי סלאָנים שטאַרק פֿאַרלאַנגזאַמט. די נאַצי־רוצחים איז דעמאָלט געלונגען אַרויסצופירן פון ביאַליסטאָק כמעט אַלע טעקסטיל־מאַשינעס און די מאַשינעס פון אַנדערע פאַבריקן, ווי אויך די אויסגעאַרבעטע סחורה און אפילו די רוי־מאַטעריאַלן. פאַבריק־בנינים, וויכטיקע מלוכה־אַנשטאַלטן און גאַנצע גאַסן מיט פֿריוואַטע הייזער זענען אויפגעריסן געוואָרן דורך ספּעציעלע פאַרניכטונג־קאָמאַנדעס. פון יידישן ביאַליסטאָק איז געוואָרן א בארג מיט אש.

צוויי טעג נאָכן פאַרלאָזן ביאַליסטאָק האָט דער „פעלקישער בעאָבאַכטער" געשריבן, אז א דאַנק דער מיטהילף פון דער ציווילער מאַכט, באַן־דירעקציע און ספּעציעלן עוואַקואַציע־אַמט איז געלונגען אַרויסצופירן פון ביאַליסטאָק פינף טויזנט וואַגאָנעס מיט מאַשינעס און אַנדערע וויכטיקע מאַטעריאַלן און פאַרניכטן אַלע מיליטעריש אָביעקטן.

טאָג און נאַכט האָבן זיך דעמאָלט געצויגן איבער די אויסגע־

שטאַרבענע ביאַליסטאָקער גאָסן די רעשטלעך פון דער ריזיקער היט־לער־ארמיי. הונגעריקע, נידערגעשלאָגענע און אויסגעמאַטערטע פון פיל־וואָכיקן צוריקלויפן, האָבן זיי זיך קוים געשלעפט. אויף זייערע פּנימער האָט מען געקענט לייענען, אז די מלחמה איז פאר זיי פאר־שפילט. דאָס זענען שוין נישט געווען יענע דייטשן, וואָס האָבן פארנומען ביאַליסטאָק. די גאָר נישט לאַנג שטאַרקסטע מיליטער־מאַכט אין דער וועלט האָט זיך געקייקלט מיט ריזן־שריט צום אָפּ־גרונט. די שעה ווען די נאַצי־בעסטיע וועט שוין ליגן פולשטענדיק א צעשמעטערטע האָט זיך אָנגעזוכט.

ביאַליסטאָק ווערט באַפרייט

דעם 27־טן יולי 1944 זענען אין דער בערענדיקער שטאָט אריין די ערשטע סאָוויעטישע מיליטער־טיילן. ארום וואָקזאל האָבן זיי פארביטערט געקעמפט מיט גרעסערע אָפּטיילונגען פון די פאר־רעטערישע וולאַסאָווצעס. נאָכדעם ווי די סאָוויעטישע חיילות האָבן געקראָגן פארשטארקונגען, האָבן זיי די וולאַסאָווצעס ארומגערינגלט און זיי געזומען אונטער א שטארקן פייער. כמעט אלע וולאַסאָווצעס האָבן געפונען זייער טויט ביים ביאַליסטאָקער וואָקזאל.

אין די נאָכמיטאָג־שעהן איז ביאַליסטאָק שוין געווען פולשטענ־דיק באהערשט פון דער סאָוויעטישער ארמיי. די יידן, וואָס זענען ארויסגעקראָכן פון די באהעלטענישן און זיך אָנגעהויבן אריינשאַרן אין שטאָט, זענען דורך די פּאָליאַקן באַגלייט געווארן מיט שנאה; א גרופּע פון פיר יידן, וועלכע זענען פארבייגעגאַנגען א יתומים־אַנ־שטאַלט, האָבן די „הייליקע" שוועסטערס באַגלייט מיט שרעק און אויסגעשריגן איינע צו די אנדערע: „א, זשידעס גייען!" און אָנגע־הויבן צו צייכן וויפיל זיי זענען. זיי זענען אזוי צעטומלט געווארן, אז די פיר יידן זענען אין זייערע „הייליקע" אויגן געווארן זעכצן.

אויף מאַזאָוועצער גאַס איז א ייד, שטארק באַוואַקסן, ארוים פון זיין באהעלטענישׂ און געלאָפן מקבל פּנים זיין די רויט־ארמייער. צוגייענדיק צו א רייטער, האָט ער צוערשט געכאַפּט קושן זיין פערד. דער רויט־ארמייער, איבערראַשט פון דער געשעענישׂ, האָט געמיינט, אז ער האָט דאָ צו טאָן מיט אן אָנפאַלער און ס'האָט קיין סך נישט געפעלט דער ייד זאָל דערשאָסן ווערן. נאָכדעם ווי דורכגייער האָבן אויפגעקלערט ווער ער איז, האָבן זיך ביידע ברידערלעך ארומגע־האַלדזט און האַרציק זיך צעקושט.

פון די געטאָ־באַהעלטענישן איז געלונגען זיך ראַטעווען נאָר צוויי ביאַליסטאָקער יידן — די ברידער אָקון (טעקסטיל־פאַבריק). אָפּמאַטערנדיק זיך אַ קנאַפּ יאָר אין שוועבן אונטערערד־לעבן, האָבן זיי געהאַט די זכיה צו זיין פון די ערשטע יידן אין באַפרייטן ביאַליסטאָק.

אוישוויץ־בירקענאַו

אין די ערשטע טעג פון חודש פעברואַר 1944 זענען די ביאַליסטאָקער יידן פון בירקענאַוער קאַראַנטין־לאַגער, אין אַ צאָל פון קנאַפּע הונדערט מאַן, אָפּגעשיקט געוואָרן אין שוועבן אַרבעטס־לאַגער בונאַ. אין אַ גאַנץ קורצער צייט זענען מער ווי פופציק ביאַליסטאָקער יידן דאָרטן געשטאָרבן פון הונגער, קעלט און פיניקוננגען.

מיטן מאָמענט ווען די סאָוויעטישע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו בירקענאַו, זענען דאָס ביסל פאַרבליבענע ביאַליסטאָקער יידן, צוזאַמען מיט טויזנטער אַנדערע, גענטריבן געוואָרן אין די גרויסע פרעסט נאַקעטע, באַרוועסע און הונגעריקע הונדערטער קילאָמעטערס צופוס. ווען זיי זענען לסוף אָנגעקומען אין אַ פרישן לאַגער, זענען שוין פון דער ביאַליסטאָקער גרופּע מער נישט פאַרבליבן ווי קנאַפּע צוויי צענדליק האַלב־טויטע מענטשן.

א טייל פון די ביאַליסטאָקער פרויען, וואָס זענען לעבן געבליבן נאָך דער טראַגעדיע פון 20־טן יאַנואַר 1944, האָבן וויטער געאַרבעט אין די אוישוויצער פאַבריקן און א טייל האָט געאַרבעט אויף פאַרשידענע פּלעצער אויף דער גאַס. פון די לעצטע איז כמעט קיין איינע נישט געבליבן ביים לעבן.

מיין ליבע אינציקע טאָכטער, נחמה רייזנער, וואָס האָט געאַרבעט אין בירקענאַו אויף דער גאַס, איז פון הונגער, שוועכער אַרבעט און פיניקונגען שוואַך קראַנק געוואָרן. זי האָט אויסגעהויבט איר לעצטן אָטעם אין די ערשטע טעג פון חודש אלול 1944.

פון די ביאַליסטאָקער פרויען, וואָס האָבן געאַרבעט אין די פאַבריקן, האָבן א פאָר צענדליק דערלעבט די באַפרייאונג.

די פרוי פון אינזש. בראַש, וואָס האָט באַגלייט די 1200 קינדער פון ביאַליסטאָק, איז פון טיפוס געשטאָרבן אין בירקענאַו.

ד"ר קאַצענעלסאָן, וואָס איז אויך געווען מיט די קינדער, האָט נאָך א צייט לאַנג געאַרבעט אין א בירקענאַוער שפּיטאָל. נאָך דער עוואַקואַציע איז ער פאַרשוואונדן געוואָרן. לויט אַלע וואַרשיינלעכ־

קייטן איז ער צוזאַמען מיט אַנדערע טויזנטער יידישע העפטלינגע אומגעבראַכט געוואָרן אויפן שוועדן עיכוויים־וועג דורך נאַצישע קוילן.

ניוטע קאַפּלאַן (פּסח קאַפּלאַנס יינגסטע טאָכטער), די טאָכטער פון איסאַק מאַרקום און נאָך 8 גרופּע פון די שענסטע ביאַליסטאָקער מיידלעך און פרויען, וועלכע מ'האָט אַוועקגעשיקט קיין מאַידאַנעק, זענען געבראַכט געוואָרן קיין בירקענאַו, וואו זיי זענען עטלעכע טעג נאָך זייער קומען פאַרגאַזט און פאַרברענט געוואָרן.

בליזשין

וועז ס'איז אין בליזשין אויסגעבראַכן די גרויסע טיפוס־עפּידעמיע, זענען פון די ביאַליסטאָקער יידן, וואָס זענען דאָרט געווען, קנאַפּע 700 אומגעקומען.

א. קניאַזעוו

צווישן די אומגעקומענע זענען געווען: א. קניאַזעוו (געוו. פאַרוואַלטער פון יידישן שפּיטאָל), ד"ר אדאמאָוויטש, ד"ר נונבערג (פון וואַרשע), דער באַוואוסטער דאַמען־שניידער פּלאָנסקי מיטן זון, דער דאַמען־שניידער מעלניצקי (פון קופּיעצקע 39), טיקטין (פון פינאַנס־אַמט אין יידן־דאַט) צוזאַמען מיט זיין זון און די צוויי ברידער בלום, שניידערס.

דאָס ביסל ביאַליסטאָקער יידן, וואָס זענען נאָך פאַרבליבן אין בליזשין, האָבן דאָרטן געאַרבעט ביז דער צייט, וועז די סאָוויעטן־ארמייען האָבן זיך אָנגעהויבן דערנענטערן, און זענען אין אייליגיש פון דאָרטן אַרויסגעיאָגט געוואָרן. אָפּגייענדיק ביי 70 קילאָמעטער צו פוס, האָט מען זיי אַרויפגעטריבן אויף אָפענע קוילן־וואַגאָנעס און זיי געשלעפּט פערצן טעג אין די גרעסטע פרעסט, נאַקעטע, באַרוועסע און הונגעריקע. נאָר געציילטע פון זיי האָבן, דורכגייענדיק אלע גיהנומס, דערלעבט די באַפרייאונג.

פלאַשוי

אין פּלאַשוי לאַגער, ביי קראָקע, האָבן געאַרבעט עטלעכע הונדערט ביאַליסטאָקער. דאָרטן האָט זיך געלעבט אביסל בעסער ווי

א גרופע לעבן געבליבענע ביאליסטאקער פארטיזאנער

יהודה מעדאווניק

ישראל קאט

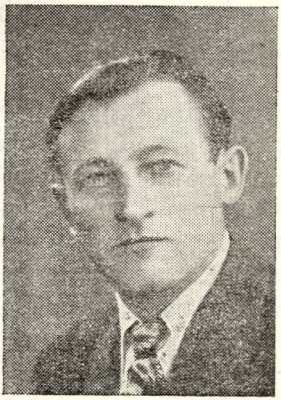

ישראל פרענסקי

הערשל דינערמאן

א גרופּע לעבן געבליבענע ביאַליסטאָקער פּאַרטיזאַנער

מאָטל טשערעמאָשניע

ישראל פּעלדער

אין אַנדערע לאַגערן. מיטן דערנענטערן זיך פון דער סאָוויעטן־אַרמיי צו פּלאָשוּוו, זענען זיי געשלעפּט געוואָרן קיין עסטרייך. כמעט אַלע זענען אויפן וועג אומגעקומען פון הונגער און אויסשעפונג אַדער פון דייטשע קוילן.

שטוטהאָף

פון די קנאַפּע צווייַ צענדליק ביאַליסטאָקער שניידערס און שלאָסערס, וואָס זענען פאַרבליבן אין שטוטהאָף, זענען כמעט אַלע געבליבן לעבן.

ביאַליסטאָקער תפיסה

די אַריבער זעכציק ביאַליסטאָקער יידן, וועלכע האָבן זיך נאָך געפונען אין דער ביאַליסטאָקער תפיסה, זענען אינגעטיילט געוואָרן אין צוויי גרופּן. העכער פערציק מאַן זענען געוואָרן באַשטימט צו א געוויסער אַרבעט און דערווייל געווארט, און צוואַנציק מאַן האָבן געאַרבעט אויסער דער תפיסה ביים ס"ס־געזעראַל. יעדן טאָג פלעגן די צוואַנציק מיטבערעזנען עפּעס צום עסן פּאַר די יידישע קינדערלעך,

וועלכע זענען מיט א צייט צוריק ארויסגערופן געווארן פון זייערע מאמעס און האבן זיך די גאנצע צייט געפונען אין תפיסה. דאס עסן האבן זיי באזארגט דורך די פוילישע תפיסה־שומרים, וועלכע פלעגן די קינדערלעך אפגעבן א דריט־חלק פון דעם, וואס זיי פלעגן באקומען פאר זיי.

אין א ווינטערדיקן פרייטיק פארטאג זענען די קינדער ארויסגעפירט געווארן אויפן תפיסה־הויף, וואו ס'איז שוין געשטאנען צוגעגרייט דער שוואַרצער אויטא. דערזעענדיק דעם אויטא, האבן די קינדערלעך באלד דערשפירט, וואס מען גייט מיט זיי טאן און ס'איז צווישן זיי אויסגעבראכן א יאמערלעכער געווײַן. די איבער פערציק ביאליסטאקער, וואס האבן זיך געפונען אויפן דריטן תפיסה־שטאק, האבן דערהערט זייערע קולות און זענען צוגעלאפן צו די פענצטער. פון דארטן האבן זיי געזען די שרעקלעכע סצענע, ווי די קינדער ווערן אויף גיך אריינגעווארפן אין אויטא. די, וועלכע פרואוון זיך ווערן, באקומען מיט די ביקסן־קאלבעס געשלאגן איבער די קעפ. דער אויטא ווערט פארהאקט און בליץ־שנעל פארשוואונדן. א שעה שפעטער איז דער אויטא צוריקגעקומען מיט די קינדערשע זאכן. דער מארד איבער די קינדער האט אויפן הייפל ביאליסטאקער, וואס האבן עס צוגעזען, געמאכט א שוידערלעכן אינדרוק. וואכן לאנג זענען זיי ארומגענאנגען ווי צעמישטע.

די גרופע יידן, וואס האט געווארט אין תפיסה אויף דער גרויסער ארבעט, האט די געשטאפֿטע אנגעהויבן ארויספירן צו דער פינצטערער מלאכה פון אויסגראבן און פארברענען די דערמארדעטע טויזנטער מענטשן, וואס זענען געווען צעווארפן אין די פעלדער און פֿלעצער ארום ביאליסטאק. די עטלעכע און פערציק יידן זענען טעגלעך געפירט געווארן אונטער א וואך פון 30 באוואפנטע גזלנים, און די גאנצע געגנט ארום, וואו די אויסגראבונגען און פארברענונגען זענען פארגעקומען, איז געווען שטרענג באוואכט, כדי קיין פרעמד אויג זאל נישט זען ווי די מענטשן־פרעסער גייען פארווישן די שפורן פון זייערע פארברעכנס. ס'רוב פון די אויסגעגראבענע זענען שוין געווען צעפוילט. אין אזא צושטאנד האט מען זיי געדארפט ארויסלעפֿן, ארויפלייגן אויף א שייטערהויפן און פארברענען. פארמאטערט און צעבראכענע פלעגט מען די גרופע ביינאכט צוריקברענגען אין תפיסה.

פאר דער צייט, וואס די אריבער זעכציק ביאליסטאקער יידן

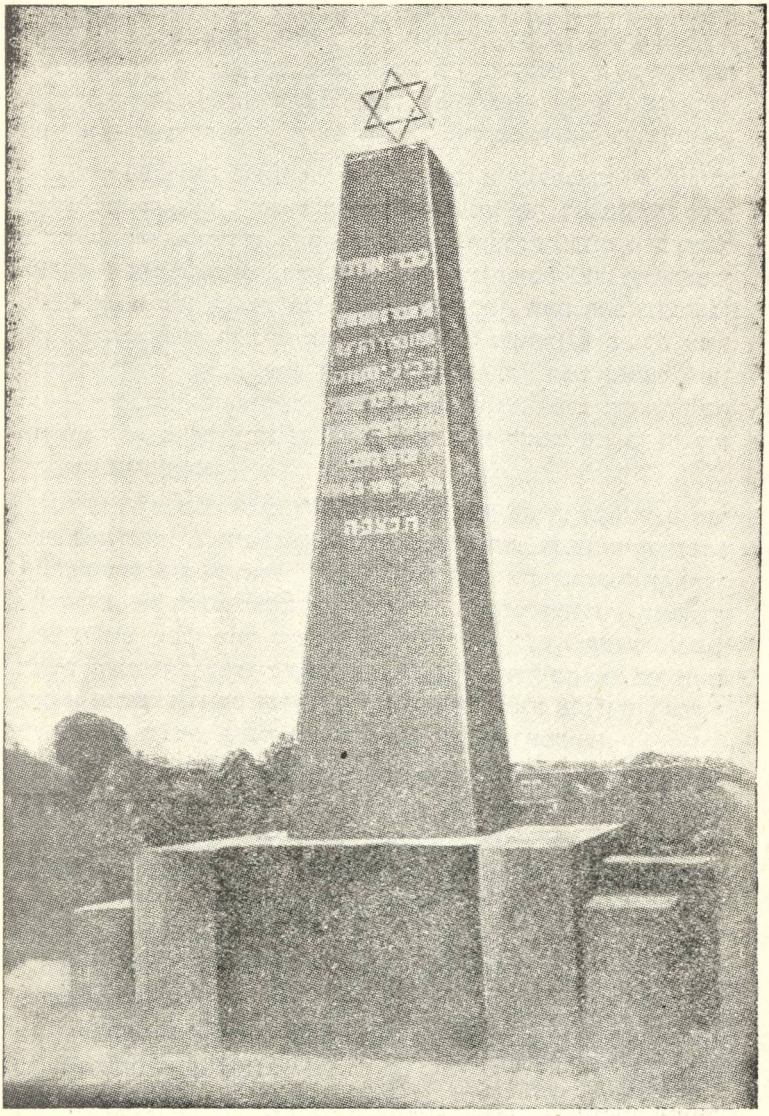
האבן זיך געפונען אין תפיסה, האט מען נאך דארטן געבראכט יידן, אייגצלנע און אין גרופעס, אנטדעקטע אין באהעלטענישן אדער ג־מסרטע דורך פוילישע שכנים. נאכן אפוואלגערן זיך א טאג אדער צוויי אין תפיסה־קעלער, פלעגט מען זיי ארויספירן און דערשיסן.

אין פעברואר 1944 איז אין תפיסה אויסגעבראכן א טיפוס־עפידעמיע. די צוויי יידישע קאמאנדעס זענען פון דארטן ארויסגע־פירט געווארן. פאר דער גרופע, וואס האט געארבעט ביים ס"ס־געגע־רל, איז אינגעארדנט געווארן א וואוינונג־תפיסה נעבן זייער ער־בעטס־פלאץ. פאר די עטלעכע און פערציק מאן, וואס האבן געגראבן און פארבראכט די הרוגים, איז איינגעארדנט געווארן א תפיסה אויף קראשעווסקעגא גאס, נעבן דער געשטאפא. פון דעם מאמענט אן זענען איבערגעריסן געווארן אלע פארבינדונגען מיט דער תפיסה און וואס דארטן איז וויטער געשען האט שוין קיינער פון די זעבציק יידן נישט געוואוסט.

וען די ארבעט ארום דעם אויסגראבן און פארברענען די טויזנ־טער נאצי־קרבנות איז שוין געווען פארענדיקט, זענען די עטלעכע און פערציק ביאליסטאקער יידן אריינגעפאלן אין שרעק און פאר־צווייפלונג, אז היינט־מארגן וועט מען זיי זיכער ליקווידירן, ווייל די נאצי־גזלנים וועלן דאך נישט איבערלאזן קיין לעבעדיקע עדות פון זייערע מענטשן־פרעסעריש פארברעכנס. זיי באשליסן, אז ביי וואס פאר א אומשטענדן עס זאל נישט זיין, וועלן זיי אלע אנטלויפן. אפשר וועט פאלט וועמען נישט איז געלינגען זיך צו ראטעווען.

דעם 15־טן יולי 1944 האט מען שוין נישט געארבעט. אזייגער 10 אין דער פרי האט מען די גרופע, אונטער א וואך פון קנאפע פערציג ס"ס־באנדיטן, געבראכט צום פלאץ וואו זיי האבן די לעצטע טעג געארבעט. די דייטשן האבן אנגעהויבן מאכן פארדעכ־טיקע הכנות. די יידן האבן דערפילט א סכנה און אנגעהויבן לויפן אין פארשידענע זייטן. כאטש די נאצי־גזלנים האבן תיכף געעפנט א מערדערישן פייער פון מאשין־ביקסן, איז דאך 9 יידן געלונגען זיך צו ראטעווען. א צענטן האט מען שפעטער געפונען א שווער־פאר־וואונדעטן אין וואלד און מ'האט אים אפגעפירט קיין מאסקווע, וואו ער איז געזונט געווארן.

די נעמען פון די ניין גערעטעוועטע זענען: 1. שמעון עמיאל (ביאליסטאק); 2. משה גערשוני (ביאליסטאק); 3. שמואל ווערבעל

דענקמאָל פאַר די אומגעקומענע ביאַליסטאָקער קדושים

(ביאַליסטאָק); 4. ישראל פעלדער (ביאַליסטאָק); 5. זאב שיף (יאַשי־נאָווקע); 6. אברהם יצחק לעוו (סאָקאָלע); 7. ט. ראַבינאָוויטש (לאָדזש); 8. זלמן עדעלמאן (ביאַליסטאָק); 9. שיימע ליפּעץ (גראָדנע).

צווישן די דערשאָסענע האָבן זיך געפונען: מעזשיבאָווסקי און זון, אַרקע לעוו, אַראָנטשיק זובאָווסקי, משהל דער גלעזער, יהודה לעוו (יאָלקע), עזריאל (דער פּאָטער איז געווען א טרעגער), אברהמל קאַראַשעק, ראובן פּערלשטיין, יואל סאַמאָלסקי, צוויי ברידער אברהמל און בערל באָטשקאָווסקי, דריי ברידער יהודה, יאָסקע און יצחק ליפּ־שיץ (גראָדנע), ניסל וואָלף (הרובישאָוו), שלמה ראָזענבלום (סאַר־נאָקי), צוויי ברידער זיידקע און חיים־צבי ראָטשקאָווסקי (סאָקאָלע), לעוויטאַנסקי (סוואָלק), פורמאַנסקי (וואַרשע), גוויאַזדא, א סטא־לער־אַרבעטער (ביאַליסטאָק), באָרער (גראָדנע), אָווסעיעוויטש (ווילנע), אבראַמאָוויטש (סלאָנים), חיים־בערל קירשנבוים (גראָדנע) און מיין ליבער אייניציקער זון, שמואל רייזנער.

פון שווינדזוכט זענען צווישן אנדערע געשטאָרבן אין תפיסה: אברהמל קליאַטשקע און שלמה געלמאן.

דעם 22־טן יוני 1944 הויבט אָן די סאָוויעטן־אַרמיי די גרויסע זומער־אָפענסיווע ביי אָרשע און וויטעבסק. דורך דער רויטער אַרמיי ווערן פאַרנומען מאָהילעוו, באָברויסק און מינסק. די איבערראַשנדיקע אָפענסיווע האָט אַרויסגערופן א גרויסע צערודערונג ביי די ביאַליס־טאָקער געשטאַפּא־באַדיטן.

די צוואַנציק ביאַליסטאָקער יידן, וואָס האָבן געאַרבעט ביים ס"ס־געניראל, האָבן דערפילט די בהלה־שטימונג און געזומען צו־טראַכטן א פּלאַן וויי אזוי צו אנטלויפן. א דאַנק זייער ענערגיע און מוט, איז זיי געלונגען צו אַנטלויפן דריי וואָכן פּאַרן אַריינמאַרש פון דער סאָוויעטן־אַרמיי קיין ביאַליסטאָק.

אין די דריי וואָכן האָבן זיי דורכגעמאַכט זייער שווערע טעג פון הונגער און טויט־שרעק. די פּאָליאַקן האָבן כסדר געדראָט איבער־צוגעבן זיי אין די הענט פון דער געשטאַפּא. זיי האָבן א סך דורכגע־לעבט און דערלעבט די באָמבריאונג.

אין די לעצטע וואָכן האָט יעדער אינער, וואָס איז געווען אויף דער פריי, געפילט אויף שריט און טריט, אז די רויטע אַרמיי דער־נענטערט זיך צו ביאַליסטאָק. די פּאָליאַקן האָבן אָבער נישט גע־ענדערט זייער באַציאונג צו אונדז און ביי יעדער געלעגנהייט געזוכט

אומצוברענגען די עטלעכע לעבן געבליבענע יידן, וואָס זענען געווען פאַרשטעקט אין פאַרשידענע באַהעלטענישן.

די שארית הפליטה

פון די פאַרניכטונגס־לאַגערן זענען גערעטעוועט געוואָרן עפּעס מער ווי 200 ביאַליסטאָקער יידן, אַרום 50—60 זענען צוריקגעקומען פון דער פאַרטיזאַנקע, פון ראַטן־פאַרבאַנד האָבן זיך עוואַקואירט צווישן זעקס און זיבן הונדערט נפשות.

דער גרעסטער טייל פון זיי ווערן איצט צעזויט און צעשפּרייט איבער אַלע פינף וועלט־טיילן. א הייפל זענען אָבער פאַרבליבן אין דער הײם־שטאָט. זיי נישטערן אין די חורבות, פאַראייביקן דעם אָנ־דענק פון אונדזערע קדושים, זענען זיך מוסר נפש און ווילן אויף דער אויסגעווייטיקטער און פאַרבלוטיקטער ערד צוריק אויפבויען א יידיש ביאַליסטאָק.

אינדעקס

זייט

אינדיצקי, י. י. 32, 33
אייזענשטאט, פּיניע, הרב 45
אלבעק, אהרן 61, 157
אפרת, חנן 65, 153
אבראמטשיק 134
אליאן, כייקל 224
אלעקער 275
אקון 316
אראמאוויטש, ד"ר 317
אווסייעוויטש 323
אבראמאוויטש 323

ברוידע, שמעון 27
בראדערזאן, משה 27
ברעזינסקי, אהרן 35, 49, 50
בארטאשקא 41
ברענער, יצחק 41
ביסקופיצקי 41
בארש, אינזש. 43, 45, 50, 64, 74, 94, 105, 116-118, 120, 122, 123, 127, 129, 130, 135, 144, 147, 152, 157, 161, 162, 165, 173, 183, 207-210, 237, 316
בוברים, וויקטאר 66, 68
בערמאן, משה 66, 68
בראטמאבער, שימשל 69
בארש, עלטערער זון 71
באצער 85
בארסקם, עדעק 88
בארוווסקי, שעפּסל 96
בייליז, ד"ר 136, 210
בארון 171
בארון, יוסף 171
בינדער, יהושע 220, 221, 270

זייט

באוך, דער שלאסער 221
בינדער, ישראל 221
בינדער, הדסהלע 221
באגיש, זישע 270, 271
בלום 317
בארער 323
באטשקאווסקי, בערל 323
באטשקאווסקי, אברהמל 323

גאלדבערג, יעקב 35, 43, 45, 60, 89, 144, 179
גראדזענסקי, מיכל 41
גווין, ברוך 42
גאטליב, אדוואקאט 42
גליסקאן 43
גוטמאן, רפאל 45, 183
גורוויטש, יודל 46, 230, 256, 265
גינזבורג, אלטער 46
גוטמאן, אדוואקאט 47
גדאנסקי, אדוואקאט 48
גורוויטש, ד"ר 65
גלינקא, אדוואקאט 71
גראנאוויטש 84, 230
גובינסקי 87
גאלדבערג 87
גראסמאן, חיה 88, 158
גאדפינקעל 90
גאלדבערג, ח. 131
גאלאנט 151
געלטשינסקי, אהרן 152, 153
גאלטער, אבראשע 169
גערשוני 223
גאטליב 270
געבעלס 285

זייט

נערינג 301
נערשוני, משה 321
נוויאזדא 323
נעלמאן, שלמה 323

דזשיגאן 27
דאטנער, שמעון, ד"ר 150, 154
דיטמאר 290
דענין 301
דינערמאן, הערשל 318

האלפערן, ברוך אליהו, הרב 44, 45
הענדלער 87
הערשבערג, א. ש. 136
הירשווין, פעטער 285
היטלער 301

וויינראך 33
וויסאצקי, דוד 41
ווידער, צבי 45, 86, 119
וואלאצקי, אליהו 48
ווילענטשיק 50
וויסאצקי, משה 61, 130, 157
ווינשטאט, סאניע 84, 85
ווינראך, זלמן 86
וואקסמאן, יוסף 86, 157, 158
וויסאצקי, לייזער 153
וואלקאוויסקי, וועלוול 171, 194
ווינשטיין, מאטל 230
וורובעל, מרדכי 239
ווינער, ד"ר 240, 243
ווילטשיק, נחום 270
ווילטשיק, ראשקע 270
ווילדע 292
וועכנער 292, 302
וורובעל, שמואל 321
וואלף, ניסל 323

זאבלודאווסקי, אהרן 41
זאבלודאווסקי, משה 48
זעליגזאן, יוסף 48

זייט

זעליגזאן, מוניע 48
זאבלודאווסקי, מיכל 63
זיבערסקי, לייב 67, 283
זאקשעווסקי, נחום 67, 283
זבאר, מאקס 77
זבאר, שלמה 77
זבאר, אברהם 77
זעליגמאן 84
זאבלודאווסקי, מרדכי 84
זעליקאוויטש 94, 95
זאבלודאווסקי, בישקע 122
זובאווסקי, משה 232
זאנאבענד, ד"ר 249, 261
זובאווסקי, אראנטשיק 323

טרילינג 35
טעספאיע, אדוואקאט 41
טיקטין 45, 62, 317
טילעמאן, אדוו. 48
טאפיצער, ד"ר 48
טרושאנאוויטש, אשר 61, 62, 130, 157
טראקענהיים 92
טרילינג, פאניע 113
טיקטין, אברהם 136
טראפ־קרינסקי 148
טומאן 165, 192, 213
טאדעק 167
טשארנאווסקי, שמעון זעליק 228
טארטאצקי, זעליק 228
טשעכאצקי 232
טאנקום 270
טשערעמאשניע, מאטל 319

יאלטשיכע, חנה 37
יאקאבסאן, נטע 41
יאמניק 41
יאשינאווסקי, בערל 41
יאנאוויטש, משה 90
יודקאווסקי 95
יאנקל, פון לאמזשע 96

זייט

יאשקע 109
יצחק 109
יאקאבסאן, דעפוטאט 113
יצחק 152
יאטשמעניק, אייזיק 228
יאנסי 306, 307

כמעלניק, מרדכי 35, 45, 65
כייקאווסקי־פלאץ, גיטל 42
כעסין 50
כודין 142
כאלעף, חיים 154, 167
כאלעף, חוה 167

לאנדוי 28
ליאך, יצחק 41
לימאן 43, 45, 63, 209
ליפשיץ, יעקב 45, 182, 183
לעווין, זוסקע 77
לין, יוסף 85, 86
ליבערמאן 87, 184
לייזערזאן, יענטע 97
ליפשיץ 160
לעווין 160
לוקאטשעווסקי, צבי, ד"ר 199
לעווינסאן, מרדכי 228
לעוו 232
ליפמאן, לאלא 274
לעוו, אברהם יצחק 323
ליפעיץ, שיימע 323
לעוו, ארקע 323
לעוו, יהודה 323
ליפשיץ, יהודה 323
ליפשיץ, יאסקע 323
ליפשיץ, יצחק 323
לעוויטאנסקי 323

מארעווסקי, אברהם 27
מאלאטאוו 34
מארקום, איסאק 45, 66, 67, 94, 173, 183, 209, 317
מעלניצקי, פסח 44, 45

זייט

מעסער, אשר 50
מארקום 68
מינצבערג, לייב 92
מערסיק 110
מאלמעד, יצחק 121-123
מילער־זאבלודאווסקי 122
מוטשניק, מאיר 153
מאנישעוויטש, נחום 171
מאקאווסקי 228
מאל 277
מעלניצקי 317
מעדאוניק, יהודה 318
מעזשיבאווסקי 323
משהל, דער גלעזער 323

נאפאלעאן 34
נוגבערג, ד"ר 66, 317
נאוויק 77
נאוואגרודזקא, יודיטא 109-112, 150, 153, 154, 172
נייטאן, אברהם 153
נידום 228

סאפעקטאר, אברהם 41
סובאטניק, דוב 43, 45, 62, 209
סקליוט, ראובן 47
סולקעם, וו. 49, 50
סוקעניק, איזאק 67, 68, 283, 290
סטעפאן 80, 81, 207
סוכאניצקי, שלמה 90
סענאל, ד"ר 187
סאפער, הערשל 230, 265
סאקאלאוויטש 271
סאמאלסקי, יואל 323

עלקעם, שמואל 228
עקשטיין, הרב 228
עלקעם 230, 265
עמיאל, שמעון 321
עדעלמאן, זלמן 323
עזריאל 323

זייט

פֿאליאק 41
פֿאט, יעקב 45, 192
פֿוניאנסקי, שמואל 44, 45
פֿאלאנסקי, שמואל 45, 64
פֿרוזשאנסקי, מאיר 46
פֿינעס, באָריס, ד"ר 48
פֿלאיז, יחיאל 67, 68, 283
פֿלאנסקי 84, 317
פֿרענסקי 84
פֿארטנאי, שמואל 232, 255, 270
פֿארעצקא 270
פֿרענסקי, ישראל 318
פֿערלשטיין, ראובן 323

פֿארבשטיין, בונים 35, 89, 149, 230, 238, 251, 252, 256, 265
פינקעל, שמואל 35, 80
פוקסמאן 41
פורמאן, אבא 45, 63
פינקעל, ש. 80, 207
פֿארבער, הענעך, אינזש. 87, 151
פֿעניגשטיין 93
פֿארבער, פרוי 109
פרידל 120, 122, 124, 132, 165, 181, 182, 187, 199, 200-201, 204, 236, 237
פעלדמאן, נפתלי 122
פאביאן, פאולינע 211
פיינסאד 232
פאסטעל 268, 269
פוקס 270
פעלדער, ישראל 319, 323
פורמאנסקי 323

ציבולקין 35
ציטרין, שמואל 87, 88, 149
צוקער 179
צוקערמאן 260

קאץ, זישע 28

קאנצעפאלסקי, מיכאל 35
קראצאווסקי, ד"ר 41
קאפלאן 41
קוריצקי 42
קאפלאן, מענדל 43, 45
קאצענעלסאן, מ., ד"ר 43, 65, 210, 316
קאפלאן, פסח 45, 69, 131, 132, 155-158
קאגאן, דוד, ד"ר 48
קוריאנסקי, פיליפ 48
קוריאנסקי, שמעון 48
קוריאנסקי, משה 48, 51, 52
קאטאק 57
קאזאק, הערשל 67, 171, 282, 283
קאזאק, משה 67, 281-283
קאנעל 85
קינדזעלעווסקי 85
קרינסקי 87
קערשמאן, י., ד"ר 98
קאוואַרסקא 98, 99
קירכהאף 102
קוריאנסקי 123
קוכארעווסקי, סיאמקע 160, 197
קוכארעווסקי, שלום 160
קאזאק, נחום 171, 173, 175, 221
קוכארעווסקי 197
קאהן, נחום 229, 232, 253, 270
קוואטער 230
קראווצאוו 246
קאמינסקי 274
קריגער 283, 288, 289, 300
קאפלאן, ניוטע 317
קניאזעוו, א. 317
קאט, ישראל 318
קירשנבוים, חיים-בערל 323
קליאטשקא, אברהמל 323

זייט

קאראשעק, אברהמל 323
רייזנער, רפאל 3
ריבענטראפ, י. 18
ראבינאוויטש, ראשל 27
ראזנער, עדי 28
רובינליכט, יוסף 35, 49, 50
ראדזינאוועד 41
ראזענמאן, גדליהו, ראבינער ד"ר 43, 45, 183, 208, 209
רובינשטיין, מאטל 45, 65, 192
ראזענצקי, יהושע 81
רייגראדסקי, א., ד"ר 112-114
ראווטע, ש. 130, 131
רייזנער, שמואל 171, 173, 175, 323
רייזנער, נחמה 221, 316
רובינשטיין, ישראל מאיר 228
ראדע 236
רייזנער, חיה 270
ראבינאוויטש, ט. 323
ראזענבלום, שלמה 323

זייט

ראטשקאווסקי, זיידקע 323
ראטשקאווסקי, חיים־צבי 323

שומאכער 27
שניאור, מ. 27
שעקספיר 28
שווערץ, הערש 35
שטיינבערג, אלטער 41
שוויף, משה 45, 60
שטיין 46
שאפירא, יעקב 49, 50
שלאסער 84-86, 131
שאליט 90, 148
שלומיאל, דוד 90
שלומיאל, בערל 90
שימאנסקי 94
שעווץ, לייבל 153
שאצמאן, בערל 195
שטופלער, אינזש. 231, 239, 240
שטופלער, מיכל 231
שלעזינגער 274
שיף, זאב 323

דאַטעס פון אומקום

זייט

פרייטיק	1.9.39	אָנפאַל פון נאַצי־דייטשלאַנד אויף פוילן 19
„	15.9.39	נאַצי־ארמייען פאַרנעמען ביאַליסטאָק 20
„	22.9.39	די רויטע ארמיי פאַרנעמט ביאַליסטאָק 23
זונטיק	22.6.41	דער נאַצי־אָנפאַל אויפן ראַטן־פאַרבאַנד 32
פרייטיק	27.6.41	נאַצי־ארמייען פאַרנעמען ביאַליסטאָק צום צווייטן מאָל 39
„	27.6.41	די ערשטע קדושים אין די פלאַמען פון דער גרויסער שול 39
זונטיק	29.6.41	באַפאַל צו שאַפן א יידן־ראַט 43
דאָנערשט	3.7.41	מאַסן־מאָרד איבער דער יידישער אינטעליגענץ („דאָנערשטיקדיקע") 47
שבת	12.7.41	מאַסן־מאָרד איבער דער יידישער באַפעלקערונג („שבתדיקע") 47
סוף יולי	1941	די גאַלע לאַטע 52
זונטיק	3.8.41	ג ע ט א 53
ערב ר"ה	1941	פרוזשאַנע 73
פרייטיק	5.2.43	די פעברואַר־שחיטה (12/2—5/2) 120
שבת	6.2.43	אויפגעהאָנגען דעם העלד יצחק מאַלמעד 123
מאָנטיק	16.8.43	לִיקווידאַציע פון געטאָ (16/9—16/8) 164
מיטוואָך	18.8.43	העלדישער ווידערשטאַנד פון די געטאָ־קעמפער 186
דאָנערשט	19.8.43	קלייניע געטאָ 187
סעפט.	1943	לִיקווידירט די קלייניע געטאָ 213
הושענא־רבה	1943	אויפגעדעקט די באַהאַלטענישן פונם שרייבער פון דעם בוך 220
—	3.11.43	מאַסן־אומקום פון ביאַליסטאָקער יידן 213
נאָוועמב.	1943	אין מאידאַנעק־פּאָניאַטאָווו 1200 קינדער אין די גאַז־קאַמערן פון אווישוויץ 210
—	20.1.44	מאַסן־פאַרגאַזונג פון ביאַליסטאָקער יידן אין אוישוויץ 270
—	27.7.44	ביאַליסטאָק ווערט באַפרייט דורך דער רויטער ארמיי 315
זונטיק	6.1.45	באַפרייט אין עבענזע 310

אינהאלט

זייט

א וואָרט פון די אַרויסגעבער 3

א גבית־עדות פון גיהנום אַרוים (פֿאַרוואָרט פון י. ראַפּאַפּאָרט) 9

ערשטער קאַפּיטל

דער אָנפאַל פון נאַצי־דייטשלאַנד אויף פוילן 18

צווייטער קאַפּיטל

דער אַרײַנמאַרש פון דער סאָוועטן־אַרמיי קיין ביאַליסטאָק . . 23

דריטער קאַפּיטל

דער ברוטאַלער אָנפאַל פון נאַצי־דייטשלאַנד אויפן סאָוועטן־פאַרבאַנד 32

פערטער קאַפּיטל

די נאַצי־אַכזריותן איבער די ביאַליסטאָקער יידן ביזן אַרײַנטרייבן זיי אין געטאָ 39

פינפטער קאַפּיטל

דאָס לעבן אין ביאַליסטאָקער געטאָ ביז דער שחיטה פון 5־טן פעברואַר 1943 53

זעקסטער קאַפּיטל

די שחיטה פון 5־טן פעברואַר 1943 118

זיבעטער קאַפּיטל

צווישן שחיטה און אומקום 144

אכטער קאפיטל

ליקווידאציע פון דער געטא 163

נײַנטער קאפיטל

פון דער באהעלטעניש אין געטא ביז קיין זאקסנהויזן . . . 216

צענטער קאפיטל

אין די לאגערן פון זאקסנהויזן, מאוטהויזן און שליר . . . 280

עלפטער קאפיטל

די באפרייאונג 305

צוועלפטער קאפיטל

סוף־הכל־טעם 314

אינדעקס 325
דאטעס פון אומקום 330

בילדער

	זייט		זייט
רפאל רייזנער	3	יוסף רובינליכט	49
י. י. אינדיצקי	33	וו. סולקעס	49
דאס איז געבליבן פון דער גרויסער שול	40	משה קוריאנסקי	51
הרב ברוך אליהו האלפערן	44	קארטע פון ביאליסטאק	54
שמואל פוניאנסקי	44	די געטא	55
פסח מעלניצקי	44	משה שוויף	60
ד"ר דוד קאנאן	48	אהרן אלבעק	61
אהרן ברעזינסקי	49	אשר טרושאנאוויטש	62
יעקב שאפירא	49	דוב סובאטניק	62
		שמואל פאלאנסקי	64

	זייט
ד"ר מ. קאַצענעלסאָן	65
איסאַק מאַרקום	67
יהושע ראָזאַנעצקי	81
מרדכי זאַבלודאָווסקי	84
זלמן ווײַנראַך	86
חיה גראָסמאַן	88
ד"ר י. קערשמאַן	98
ד"ר א. רייגראָדסקי	113
צבי ווידער	119
בישקע זאַבלודאָווסקי	122
ש. ראָוועט	131
אברהם טיקטין	136
ד"ר שמעון דאַטנער	150
אהרן נעלטשינסקי	153
חיים כאַלעף	154
פסח קאַפלאַן	156
יוסף וואַקסמאַן	158
יעקב לִיפשיץ	182
וועלוול וואַלקאָוויסקי	194
דענקמאָל אויפן ברודער־קבר פון די אומגעקומענע	

	זייט
העלדן	196
ד"ר צבי לוקאַטשעווסקי	199
דער גענאַ־בית־עולם	200
דער לעצטער וועג	206
ראַבינער ד"ר ראָזענמאַן	208
אינזש. בארַאש	208
קינדער אויף זייער לעצטן וועג	210
דאָס חרובע יידישע ביאַליסטאָק	227
די נאַרעס פון א בלאָק אין אוישוויץ	263
א. קניאַזעוו	317
יהודה מעדאָווניק	318
ישראל קאַט	318
ישראל פרענסקי	318
הערשל דינערמאַן	318
מאָטל טשערעמאָשניע	319
ישראל פעלדער	319
דענקמאָל אויפן קבר פון די אומגעקומענע ביאַליסטאָקער קדושים	322

תיקון טעות

זייט	שורה	איז געדרוקט	דאַרף זיין
21	27	פּאַרשטאַרק	פּאַרשטאַרקט
23	22	נויטוווענדיקייט	נויטוועניקייט
30	14	זיין	זיי
50	9	ביליטער	ביליעטער
56	9	24־טן יולי	26־טן יולי
56	16	25־טן יולי	27־טן יולי
58	21	31־טן יולי	1־טן אויגוסט
59	2	2־טן אויגוסט	3־טן אויגוסט
68	12	דעם 16־טן יאנואר	אין פעברואר
70	14	25־טן אויגוסט	21־טן אויגוסט
77	24	אויף	אויפן
88	1	באָדאָק	באָראָקס
89	23	נאָרהאָסטן	נאָרהאָפּטן
114	23	די	אין
120	25	דאָנערשטיק	פרייטיק
145	14	קיי	קיין
164	20	זונטיק	מאָנטיק
229	33	אַראָפּגעלאָזטע קעפּ	אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ
235	2	31־טן נאָוועמבער	28־טן נאָוועמבער
301	26	1־טן מאי	2־טן מאי
302	31	2־טן מאי	3־טן מאי
310	15	5־טן מאי	6־טן מאי